

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΤΜΣ: «Πολιτιστική Διαχείριση»

Σκανδάλη Κ. Μαργαρίτα

*Δημιουργική αξιοποίηση τόπων
πολιτισμικής αναφοράς και μνήμης*

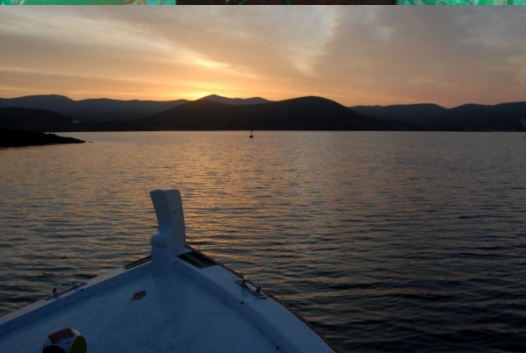
Το παράδειγμα των Ψαρών

Επιβλέπουσα: λέκτορας Γκαζή Ανδρομάχη

Επιτροπή: καθηγητής Ποταμιάνος Δημήτρης

επίκουρη καθηγήτρια Τσακαρέστου Μπέττυ

ΑΘΗΝΑ 2010

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΜΣ: «Πολιτιστική Διαχείριση»

Σκανδάλη Κ. Μαργαρίτα

*Δημιουργική αξιοποίηση τόπων πολιτισμικής αναφοράς και μνήμης.
Το παράδειγμα των Ψαρών.*

επιβλέπουσα: λέκτορας Γκαζή Ανδρομάχη

επιτροπή: καθηγητής Ποταμιάνος Δημήτρης

επίκουρη καθηγήτρια Τσαγκαρέστου Μπέττυ

ΑΘΗΝΑ 2010

Θυμάσαι την τελευταία φορά που κοίταξες τα αστέρια;
Θυμάσαι την τελευταία, φευγαλέα ματιά του περαστικού;
Θυμάσαι τη φωνή του αγριεμένου ανέμου;
Τον ήχο των κυμάτων;
Τη γεύση του αλατιού;
Τη μυρωδιά του θυμαριού;
Το χρώμα του αμάραντου;
Τη ζεστασιά της άμμου;
Αλήθεια, θυμάσαι τον ήχο της σιωπής;

Περιεχόμενα

<u>Εισαγωγή</u>	9
<u>Από τη θεωρία</u>	
Μεθοδολογία	13
Ποιώντας/ Γράφοντας ιστορία	21
Τόποι μνήμης, χωροχρόνος και η σχέση τους με την ιστορία	28
Ιστορική γνώση και δόμηση ταυτότητας	36
<u>...στην έρευνα...</u>	
Τα Ψαρά ως τόπος	52
Γενικά χαρακτηριστικά των πληροφοριοδοτών στις συνεντεύξεις	64
Σκιαγραφώντας το πολιτιστικό κεφάλαιο των πληροφοριοδοτών	65
Η δομημένη εικόνα των Ψαρών	74
Οι Ψαριανοί και οι Άλλοι	79
Η αναξιοποίητη πολιτιστική κληρονομιά των Ψαρών	91
Προσπάθειες πολιτιστικών παρεμβάσεων στα Ψαρά	97
Συμπεράσματα έρευνας	105
<u>....και στην πρόταση.</u>	
Η ιδέα και η φιλοσοφία της πρότασης	107
Το κοινό	112
Οργάνωση δράσης	113
Χώρος εφαρμογής	118
Ανάπτυξη διεπιστημονικών δράσεων	119
Προτεινόμενοι θεματικοί άξονες για εκθέσεις	
➤ Ως προς την αρχιτεκτονική	120
➤ Ως προς την ανθρωπογεωγραφική διάσταση	121
➤ Ως προς την ανθρωπολογική διάσταση	123
➤ Ως προς την κοινωνικό-ιστορική διάσταση	124
Ενδεικτική αναφορά φορέων που θα μπορούσαν να εμπλακούν ενεργά	127
Τρόποι/ Μέσα δραστηριοποίησης κατοίκων και έρευνας	129
Διάχυση πρότασης	131
Πιθανά οφέλη	133
Κίνητρα	134
Άλλα νησιά που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν ανάλογες προσπάθειες κοινωνικής παρέμβασης	134
<u>Αντί επιλόγου</u>	135

Παραρτήματα

I. Ιστορική αναδρομή των Ψαρών	140
II. Σημαντικές προσωπικότητες που σχετίζονται με τα Ψαρά	146
III. Ο Ψαριανός γάμος	147
IV. Τα Ψαρά στη Σύρο	150
V. Η εικόνα της «Κοίμησις της Θεοτόκου» του El Greco	152
VI. Οι Ψαριανοί μετανάστες σε άλλους τόπους	154
VII. Τα Ψαρά μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια	157
VIII. Τα Ψαρά μέσα από τη ματιά των χαρτογράφων/ Ενδεικτική μελέτη	159
IX. Τα Ψαρά μέσα από τους τουριστικούς οδηγούς	165
X. Ψαριανά ίχνη σε μουσειακούς χώρους	170
XI. ΜΜΕ και η ιστορία	186
XII. Τα Ψαρά μέσα από τον τοπικό Τύπο	187
XIII. Τα Ψαρά μέσα από το Διαδίκτυο	190
XIV. Ερωτηματολόγιο/ Άξονες της συνέντευξης	198

<u>Βιβλιογραφία</u>	200
---------------------	-----

<u>Περιοδικά- Εφημερίδες</u>	209
------------------------------	-----

<u>Δικτυογραφία</u>	212
---------------------	-----

<u>Όταν ο φωτογραφικός φακός αιχμαλωτίζει τον χρόνο των Ψαρών...</u>	213
--	-----

Εισαγωγή

Αν τα κύματα είναι φορτία δημιουργικότητας και ανατροπής του σταθερού, του αναλλοίωτου, τότε το θαλάσσιο περιβάλλον και το υγρό στοιχείο δεν θα μπορούσαν παρά να γίνουν αντιληπτά - σύμφωνα με τη μεταμοντέρνα θεώρηση- σαν διαβατήριο μετάβασης στους μετεωρισμούς και τις μεταβολές που κρύβουν ο χώρος και ο χρόνος στα πολυδιάστατα ταξίδια της ανθρώπινης δράσης.

Η παρούσα εργασία αφορά ένα μικρό ακριτικό νησί στην καρδιά του Αιγαίου, τα Ψαρά, έναν τόπο ιστορικά φορτισμένο, τόπο συνεύρεσης διαδρομών διαφόρων πολιτισμών και ανθρώπων που συναντήθηκαν εκεί και άφησαν στον χρόνο και τον χώρο τα αποτυπώματά τους με ποικίλους τρόπους. Έναν τόπο που τα τελευταία χρόνια ερμηνώνει με ταχείς ρυθμούς, ακολουθώντας το δρόμο της άγονης γραμμής, επομένως και της απομόνωσης και του αποκλεισμού, ως ένας μετανάστης στο κέντρο του Αιγαίου.

Πρόκειται για μια πρόταση για τη δημιουργική αξιοποίηση τόπων πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης μέσα από την ενεργοποίηση και τη συμμετοχή του ανθρώπινου δυναμικού τους, με τρόπο που να εμπλέκει τις φυσικές ομορφιές του χώρου, τις ανθρώπινες παρεμβάσεις σε αυτόν, τις μνήμες και τις εμπειρίες σε ένα χορό δημιουργικών αφηγήσεων και, παράλληλα, να μετατρέπει τον τόπο σε ένα ανοιχτό Μουσείο, σε έναν χώρο έκθεσης, προβληματισμού και αναστοχασμού.

Η πρόταση πολιτιστικής διαχείρισης ενός μικροσκοπικού, σαν ψείρα (< Ψαρά), ακριτικού νησιού σχετίζεται άμεσα με τη γεωφυσική ιδιομορφία του τόπου. Διερευνώνται τα κάθε φύσης επικοινωνιακά προσκόμματα που διαμορφώνουν την ταυτότητα του τόπου αυτού σε σχέση με τον «έξω κόσμο», το «Εμείς και οι Άλλοι», στη συγκεκριμένη χωροχρονική διάσταση. Είναι, συνεπώς, πρόκληση η μεταμόρφωση ενός τέτοιου τόπου σε έναν ανοιχτό χώρο των Μουσών, γιατί αυτός προσδιορίζεται με θαλάσσιες, και όχι χερσαίες, διόδους επικοινωνίας, οι οποίες ορίζουν και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ταυτότητά του. Ζητούμενα είναι η διερεύνηση της συλλογικής και της ατομικής ιστορικής μνήμης με παράλληλη δημιουργική αξιοποίησή της, η μελέτη της σχέσης του ανθρώπινου στοιχείου με το χώρο και το χρόνο, η ενεργή εμπλοκή των κατοίκων του και οι διαπολιτισμικοί διάλογοι μέσα από ένα πρόγραμμα κοινωνικής παρέμβασης που έχει στόχο την ενεργοποίηση της ταυτότητας των κατοίκων του, καθώς και την ανάδειξη της δυναμικής της μέσα από μια διαδικασία συνεχούς ανασκόπησης των διαλογικών ροών που εκπέμπει ο τόπος.

Αναμφισβήτητα, κάθε τόπος φέρει πολλαπλές και συνεχείς πολιτιστικές αναφορές και μνήμες μέσα από τους κοινωνικούς φορείς του και τις δράσεις τους. Η αποτύπωση της επικοινωνιακής σχέσης μεταξύ τόπου και κοινωνιών θα μπορούσε να βρει έκφραση στις αφηγήσεις και τις

ερμηνείες των κατοίκων του τόπου αξιοποιώντας τα «μνήματα»¹ που κρύβουν τα δαιδαλώδη σοκάκια, τα πλατώματα, οι παραλίες, τα αξιοθέατα, ο ουρανός και, κυρίως, οι άνθρωποι του τόπου σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Πρόκειται, συνεπώς, για έναν χώρο όπου η δράση και το έργο της κοινότητας, του δήμου (δημιουργία), θα προσδώσουν νέα αξία στον τόπο (αξιοποίηση), όπου η τρισδιάστατη ερμηνεία του χρόνου θα εκτεθεί προς έρευνα, σπουδή και ψυχαγωγία προάγοντας έτσι αξίες μιας νέας πολιτικής θεώρησης που συνδέει τη δράση της κοινότητας με τον πολιτισμό στο πλαίσιο της συμμετοχικής δημοκρατίας.

Πώς, λοιπόν, ένα νησί, λοιπόν θα μπορούσε να μεταβληθεί σε τόπο πολλαπλών και πολυδιάστατων αναφορών και ερμηνειών; Πώς θα μπορούσε να μεταμορφωθεί σε μουσειακό χώρο αξιοποιώντας μέσα από τις Τέχνες τα μηνύματά που εκπέμπει; Μέσα από μια τέτοια πολιτιστική παρέμβαση θα μπορούσε άραγε να προκύψει σε βάθος χρόνου οποιαδήποτε κοινωνική μεταβολή;

Η ανάπτυξη του συγκεκριμένου θέματος έρχεται να ερευνήσει διαθεματικά και διεπιστημονικά τη διαχείριση και τη δημιουργική αξιοποίηση του πολιτιστικού φορτίου ενός τόπου με ιδιαιτερότητες, όπως είναι τα Ψαρά, αντλώντας στοιχεία από το πεδίο της επικοινωνίας, της ανθρωπογεωγραφίας, της κοινωνιολογίας, της μουσειολογίας, της μουσειοπαιδαγωγικής, της ψυχολογίας, της αρχιτεκτονικής, του διαπολιτισμού, της ιστορίας και της αρχαιολογίας, προσεγγίζοντας ανθρωποκεντρικά τον χωροχρόνο και τα χνάρια του. Η ελλιπής συστηματική διεπιστημονική διερεύνηση της πολιτιστικής διαχείρισης περιφερειακών τόπων με τις ιδιαιτερότητες τους στον ελλαδικό χώρο, η παράλληλη ανάγκη για ενίσχυση των ακριτικών τόπων, αλλά και για αποκέντρωση, η ανάδειξη των ανοιχτών χώρων της περιφέρειας ως Μουσείων, ως χώρων αναστοχασμού και ψυχαγωγίας αλλά και η δημιουργική αξιοποίησή τους με βάση τις νόρμες του μεταμοντερνισμού αποτέλεσαν το εφαλτήριο για ένα τέτοιο εγχείρημα. Στην επιλογή του τόπου συντέλεσαν, επίσης, η ιστορικότητά του, η εξέλιξή του στο χρόνο, όπως, επίσης η ασυνέχεια της κατοίκησης του, η κοινωνική δομή του και τα χαρακτηριστικά της, που άπτονται, εν πολλοίς, των γνωρισμάτων της ελληνικής κοινωνίας της περιφέρειας, καθώς και η καταγωγή της γράφουσας.

¹ «Το μνήμα αυτού του είδους η συνομιλία, χαράσσει το δρόμο για να οδηγηθεί η πρακτική στην επιτέλεση των σκοπών της, γι' αυτό πρωτοστατεί και για τη μετατροπή της πρακτικής σε πεδίο πολιτικής. Εάν δεχτούμε πως η πολιτική γενικά αναφέρεται σε προσπάθειες κινητοποιήσεως μέσων για επίτευξη σκοπών, τότε θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι το μνήμα είναι ο υποκινητής και εκφραστής αυτών των προσπαθειών. Το μνήμα είναι το πλαίσιο γενέσεως και αναδείξεως της γνώσης και της δημιουργικότητας.» (Τσιβάκου, 2006, 222)

Μεθοδολογικά ακολουθήθηκε η ποιοτική έρευνα που βασίστηκε στην παρατήρηση των κατοίκων του νησιού και σε γραπτές και προφορικές μαρτυρίες. Η έρευνα βασίστηκε στις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων ανιχνεύοντας τη σχέση τους με το νησί μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις τους, τις ερμηνείες και τις εμπειρίες τους. Στο πρώτο μέρος της έρευνας μελετήθηκε πώς δομείται η ιστορική συνείδηση, ποια είναι η σχέση της με τους τόπους μνήμης, με το χωροχρόνο και με την έννοια της ταυτότητας. Ακολούθησε η παρουσίαση των Ψαρών ως τόπου, ενώ, με αφετηρία την καταγραφή της ατομικής μνήμης που δομεί αφηγηματικούς λόγους βάσει των εμπειριών και των βιωμάτων που αναδύονται σε μια συγκεκριμένη στιγμή, αναζητήθηκε η σύγκλιση στοιχείων που ορίζουν τη συλλογική μνήμη της ψαριανής κοινότητας.

Παράλληλα, μέσα από τη μελέτη γραπτών πηγών και τη συμβολή των θεσμοθετημένων δομών, όπως του σχολείου, των μουσειακών χώρων, των ΜΜΕ και του διαδικτύου επιχειρήθηκε η διερεύνηση της ήδη δομημένης εικόνας του νησιού.

Τέλος, αφού αποτυπώθηκαν σε έναν «καμβά» τα αναξιοποίητα μνημεία πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης των Ψαρών και οι πολιτιστικές παρεμβάσεις, που απέβλεπαν στον πολιτιστικό εμπλουτισμό του τόπου, προτείνεται ένα πρόγραμμα κοινωνικής παρέμβασης και δημιουργικής αξιοποίησης του φυσικού και του οικιστικού τοπίου με την ενεργοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και της διαλεκτικής μεταξύ τους μεταμορφώνοντας τα απομονωμένα Ψαρά σε ένα χώρο Μουσειακής Έκθεσης, σε ένα χώρο συμμετοχικής διαβούλευσης και κριτικού αναστοχασμού.

*Θυμάσαι;
Αποτυπώνοντας στιγμές στο χρόνο*

Από τη θεωρία.....

Μεθοδολογία

Η ανίχνευση της σχέσης των μελών μιας κοινότητας με τον τόπο τους και η διερεύνηση βασικών στοιχείων της ταυτότητάς τους, όπως αυτή δομείται μέσα από τις ατομικές και τις συλλογικές μνήμες, δεν θα μπορούσε παρά να αποτυπωθεί μέσα από ποιοτική έρευνα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ακολουθήθηκε η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης² των δράσεων και των εκδηλώσεων των κατοίκων από τη γράφουσα, όπως επίσης και η ανάκληση προσωπικών βιωμάτων που απορρέουν από τη σχέση της ερευνήτριας με τα Ψαρά ως τόπο καταγωγής της σε δεύτερη γενιά. Κάθε προϊόν παρατήρησης αποτελεί την τελική έκφραση πολύπλοκων διεργασιών επεξεργασίας πληροφοριών υπό συγκεκριμένα αξιολογικά κριτήρια. Κάθε αξιολογική κρίση θα πρέπει να εξετάζεται σύμφωνα με το χωροχρονικό και το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εκφράστηκε λαμβάνοντας υπόψη το οικονομικό, κοινωνικό, ιδεολογικό πεδίο που επηρεάζουν το πολιτιστικό κεφάλαιο του αξιολογητή-ερευνητή. Η επιστημονική κοινωνιολογική μελάνη έχει καταπιαστεί ιδιαίτερα με τα όρια που υπάρχουν μεταξύ παρατηρητή εκτός του υπό μελέτη συστήματος και εκείνου που συμμετέχει και συμπτύσσεται ως ένα βαθμό με την κοινότητα.

Οι αξιολογικές παρατηρήσεις πραγματοποιήθηκαν κυρίως κατά τους θερινούς μήνες κατά τους οποίους το νησί ανακτά εφήμερες ανάσες ζωής, ενώ η χειμερινή περίοδος θα πρόβαλλε μια πιο άγρια και πιο «απομονωμένη» εικόνα του νησιού, μιας και εξαιτίας της διακοπής των δρομολογίων των μέσων μεταφοράς, αλλά και των άσχημων καιρικών συνθηκών που επικρατούν στο πέρασμα από Χίο-Ψαρά (μπουγάζι), το νησί πολλές φορές αποκόβεται για μέρες, εβδομάδες ή ακόμα και για ολόκληρο μήνα, ώσπου κάποιο πλοιάριο του λιμενικού ή στρατιωτικό πλοίο εφοδιάσει το χωριό με τα απαραίτητα.

Πέρα από την παρατήρηση των εφαρμοσμένων πρακτικών των κατοίκων, συγκεντρώθηκαν προφορικές μαρτυρίες ενός δείγματος 80 ατόμων από το σύνολο των 350 μόνιμων κατοίκων του νησιού, ώστε να εξεταστεί η σύνθεση της συλλογικής αλλά και της ατομικής ταυτότητάς τους. Παράλληλα, εξετάστηκε το ίδιο θέμα και μέσα από θεσμοθετημένες δομές όπως είναι το εκπαιδευτικό σύστημα και ο Τύπος, οι μουσειακοί χώροι αλλά και το Internet.

²Για τον κίνδυνο της προκατάληψης ή της οικειότητας του συμμετοχικού παρατηρητή, βλ. Bell (1997, 169-184)

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στη διερεύνηση των πολύπλοκων επικοινωνιακών δικτύων που αναπτύσσονται είτε μεταξύ των κατοίκων είτε μεταξύ του τόπου και των αντικειμένων, υλικών ή άυλων. Ο αριστοτελικός δυϊσμός του άυλου και του υλικού (Pearce, 2002, 33-60) που χαρακτηρίζει τον δυτικό τρόπο σκέψης με τα διακριτά τους όρια, φαίνεται να κλονίζεται στο πλαίσιο της ερμηνευτικής θεωρίας και του σχετικισμού. Η διάκριση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου υποδηλώνει την ενεργητική, δυναμική, παρουσία των ανθρώπων έναντι μιας αδρανούς και στατικής κατάστασης των αντικειμένων. Σύμφωνα με τη μεταμοντέρνα θεώρηση, ένα αντικείμενο μπορεί και προσδιορίζει τη δράση σε διαφορετικά κάθε φορά πλαίσια λειτουργώντας ως δρών υποκείμενο³. Με αυτόν το ισχυρισμό η σημειολογική θεώρηση των αντικειμένων αναπροσδιορίζεται, καθώς μετατοπίζεται το κέντρο βάρους στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εμπλέκονται σ' αυτά αλλά και στο προϊόν της σχέσης αντικειμένου και υποκειμένου. Η σύγχρονη μουσειολογική θεώρηση μελετά τη βιογραφία ενός αντικειμένου και τις πολλαπλές αναγνώσεις που αυτό μπορεί να έχει σε διαφοροποιημένα χωροχρονικά πλαίσια. Στις αποκωδικοποιήσεις των μηνυμάτων που αυτά εκπέμπουν πρωτεύοντα ρόλο έχουν τόσο ο δέκτης όσο και η στιγμή. (Hooper-Greenhill, 2004, 28-43)

Σύμφωνα με τη μεταμοντέρνα αντίληψη⁴, κατά την επικοινωνιακή διαδικασία, η μεταβιβαστική διαδικασία εκ μέρους του αποδέκτη μπορεί να θεωρηθεί ως μια λειτουργία οικειοποίησης μιας αλλότριας εμπειρίας. Η διαδικασία μετάβασης από ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τυγχάνει επεξεργασίας και καταγραφής ένα γεγονός στο άλλο ερμηνευτικό της πλαίσιο της ανάγνωσης και της επανεγγραφής του γεγονότος αποτελεί μια σύνθετη, συνεχή διαδικασία. Στη λειτουργία αυτή βασίζεται και η προφορική ιστορία. Η κατάθεση και καταγραφή του προσωπικού μύθου-βιώματος δομείται μέσα από την «ενεργό μνήμη, που ενισχύει την ανάγκη επικοινωνίας και της οποίας οι μηχανισμοί λειτουργούν ως στρατηγική επιβίωσης των ατόμων, στηρίζοντας την προσπάθειά τους να ταξινομήσουν τις αναμνήσεις τους προκειμένου να μπορέσουν να διαχειριστούν τις εμπειρίες τους». (Μπουτζουβή, 1998, 23)

³ Η βιογραφία ενός αντικειμένου φέρει πολλά νοήματα, που «...ο Geertz (1973:5) περιέγραψε ως έναν ιστό νοημάτων που υφαίνει ο ίδιος ο άνθρωπος και μέσα στον οποίο είναι πιασμένος, δηλαδή τον πολιτισμό. Σε τελική ανάλυση, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι το πρωταρχικό πολιτισμικό πράγμα είναι αυτό το ίδιο το ανθρώπινο σώμα, η «πρώτη ύλη», κατά κάποιον τρόπο, κάθε πολιτισμού, και επομένως η εμπλοκή μας με τον πολιτισμό είναι σχεδόν κυριολεκτική.» (Κωστάκης, 2008, 31)

⁴ Μετάβαση από τα μεγάλα αφηγήματα, που καλλιέργησε ο εθνοκεντρισμός και ο εθνικός ρομαντισμός, στη βιωμένη εμπειρία με επίκεντρο τον άνθρωπο.

Είναι γεγονός ότι οι προφορικές μαρτυρίες⁵ πολλές φορές αμφισβητήθηκαν⁶ από τους ιστορικούς ή αμφισβητήθηκαν, γιατί διατηρούν το ατομικό στοιχείο και δεν υποκύπτουν εύκολα σε προδιαγεγραμμένες πολιτικές και ιδεολογικές τάσεις όπως αυτή του εθνοκεντρισμού, της προόδου ή της κοινωνικής πάλης⁷. Η αμφισβήτηση αυτή των προφορικών πηγών⁸ σχετίζεται και με τη διαφοροποίηση της ιστορίας ως επιστημονικού πεδίου από τη λαογραφία, τη λογοτεχνία ή την εθνογραφία που χρησιμοποιούσαν μεθόδους που βασίζονταν περισσότερο σε εμπειρικές τεχνικές συλλέγοντας θρύλους, παραμύθια, διηγήσεις, μύθους, τραγούδια, έθιμα, τεχνικές και γενικά λαϊκή γνώση, στοιχεία με ιστορική και πολιτισμική αξία. Η καταγραφή της προφορικότητας⁹ εξασφαλίστηκε κυρίως με τη χρήση τεχνολογικών μέσων, όπως του μαγνητοφώνου και της κινηματογραφικής λήψης.

Ακόμα, η έρευνα μικρότερων κοινωνικών συνόλων που έφερε πιο κοντά τις κοινωνικές επιστήμες με την ανθρωπολογία, καθώς και η χρήση συνεντεύξεων προσέδωσαν ενδιαφέροντα αποτελέσματα ιδιαίτερα στη μελέτη της μετανάστευσης, του κοινωνικού αποκλεισμού και των περιθωριακών ομάδων. Τα νέα ερευνητικά διεπιστημονικά πεδία που διανοίχτηκαν με τη μελέτη των προφορικών μαρτυριών ασχολούνται με θέματα όπως η εμφύλια βία, οι γυναίκες αντάρτισσες και οι πολιτικές κρατούμενες, οι εθνοτικές ομάδες, οι πολιτικοί πρόσφυγες, η κατασκευή και η διαχείριση της μνήμης, η μελέτη της τοπικής ιστορίας, η μετανάστευση, η ιστορία των γυναικών και των προσφυγικών πληθυσμών, τα παραδοσιακά επαγγέλματα, κ.ά. Παράλληλα, η χρήση των προφορικών πηγών δίνει το έναυσμα να μελετηθεί η ιδιομορφία του προφορικού λόγου, η

⁵ «Στο προφορικό υλικό αποτυπώνονται ιδεολογίες, νοοτροπίες, αντιλήψεις, στάσεις και τρόποι πρόσληψης της πραγματικότητας καθώς και οι αντιστάσεις και οι συμπεριφορές που απορρέουν από αυτές. Ακόμη διευκολύνεται η ανίχνευση των μηχανισμών μεταβίβασης των μηνυμάτων στα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού και η κατανόηση των ανθρωπίνων σχέσεων. Αναδεικνύονται επίσης, οι στρατηγικές επιβίωσης αλλά και οι αντιδράσεις εκείνες που επηρεάζουν τον ιστό των κοινωνικών σχέσεων, όπως είναι οι τρόποι συμμετοχής και βίωσης της ιστορίας.» Μπουτζουβή (1998, 26)

⁶ Με την εμφάνιση του ορθολογικού και οικουμενικού λόγου του Διαφωτισμού αρχίζει να αμφισβητείται σιγά σιγά το κύρος των προφορικών μαρτυριών, μέχρι που οι γραπτές πηγές καθιερώνονται ως η μοναδική πρώτη ύλη για τη συγγραφή της ιστορίας.

⁷ «Επομένως έχουν λάθος όσοι λένε ότι οι μεταμοντέρνοι είναι «εναντίον» της ιστορίας, της αντικειμενικότητας, των κανόνων, των μεθόδων κλπ.. Αυτό εναντίον του οποίου είμαστε εμείς οι μεταμοντέρνοι είναι η υποταγή της επαγγελματικής ιστοριογραφίας στους κρατικούς μηχανισμούς.» White (2005, 147-157) στο Λιάκος (2007, 160)

⁸ Μόλις τα τελευταία μόλις δέκα χρόνια έχει αρχίσει η προφορικότητα να αποκτά ρόλο στην ακαδημαϊκή ελληνική κοινότητα με τη διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων, ερευνών, μελετών αλλά και τη συγκέντρωση προφορικού υλικού. Στην αλλαγή αυτή συνέβαλε η εισαγωγή της κοινωνικής ανθρωπολογίας σε πολλές πανεπιστημιακές σχολές, η στρόφη από τις ποσοτικές στις ποιοτικές έρευνες αλλά και οι δημοσιεύσεις μελετών επιτόπιας έρευνας που ανασυνέθεταν το παρελθόν και την ιστορία μιας κοινότητας χρησιμοποιώντας προφορικές μαρτυρίες ή προφορικό υλικό και γραπτές πηγές.

⁹ «Οι προφορικές μαρτυρίες, με το να μετασχηματίζουν τα «αντικείμενα» της μελέτης σε «υποκείμενα», συμβάλλουν στη δημιουργία μιας ιστορίας όχι απλά πιο πλούσιας, πιο ζωντανής και πιο σπαρακτικής, αλλά κυρίως πιο αληθινής.» Thompson (2002, 155)

επικοινωνιακή σχέση του ερευνητή με τον πληροφοριοδότη, η διάρθρωση της μνήμης και της ιστορικής συνείδησης και, τέλος, η σχέση τους με τη βιωμένη εμπειρία¹⁰.

Το παρελθόν και η ιστορία αν δεν ανατροφοδοτούνται, αν, δηλαδή, δεν επινοούνται νέες σημασίες στα επικοινωνιακά δίκτυα, δεν είναι δυνατόν να ανταποκριθούν σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον. Η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία επανεξετάζει τα παλιά εργαλεία, τις μεθόδους μελέτης και ανάλυσης, ενώ, αντίθετα, τα ερμηνευτικά δίκτυα της κοινότητας ανανεώνουν τα νοήματά τους μέσα από την αέναη μετακίνηση των πολιτισμικών ορίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μετακίνησης των πολιτισμικών ορίων αποτελούν οι προφορικές μαρτυρίες και οι αφηγήσεις των απλών ανθρώπων που καταγράφουν την ιστορία όπως οι ίδιοι τη βίωσαν πέρα από ιδεολογήματα και θέσεις της κρατικής ιστορίας¹¹. Η ανανέωση μπορεί να έρθει μέσα από τον επαναπροσδιορισμό της ιστορικής μνήμης, από τη δημιουργία νέων εννοιών και από καινούργιες επικοινωνιακές και ερευνητικές διόδους. Η συνεργασία όμορων επιστημονικών πεδίων μπορεί να προσφέρει νέα πεδία σκέψης, σε έναν κόσμο που βρίσκεται σε διαρκή αποδόμηση και ανακατασκευή, απαντώντας στα ερωτήματα που υποβάλλει κάθε γενιά.

Στη συγκεκριμένη έρευνα ακολουθήθηκε η τεχνική της συνέντευξης (Bell, 1997, 143-158) και (Mason, 2004, 83-131). Οι συνεντεύξεις υπήρξαν ημιδομημένες¹² δίνοντας την ευκαιρία στον ερευνητή να έχει προδιαγράψει ένα γενικό πλάνο ερωτήσεων ή θεματικών ενοτήτων που θα ήθελε να θίξει. Πρόκειται για συνεντεύξεις ποιοτικής έρευνας, όπως τις χαρακτηρίζει ο King (1994 στο Robson, 2007, 321). Οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα σε ιδιωτικούς, αλλά και δημόσιους χώρους, με ένα άτομο ή με μια ολιγομελή ομάδα 2-3 ατόμων. Η πραγματοποίηση συνέντευξης στον προσωπικό χώρο του συνεντευξαζόμενου τού προσέδιδε ασφάλεια και άνεση. Η επίδραση κυρίως της τηλεόρασης φαίνεται ότι δημιουργούσε αναγωγές στο άκουσμα του όρου «συνέντευξη» είτε εντείνοντας την κατάσταση του άγχους του συνεντευξαζόμενου είτε την «φυγή» από τη

¹⁰ Παρόλα αυτά, ακόμα στη χώρα μας, η προφορική ιστορία μένει σε μεγάλο βαθμό υπόθεση ατομικών πρωτοβουλιών. Η πρόληψη ώστε να μη χαθεί ένα σημαντικό κομμάτι της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω διοργάνωσης ερευνητικών προγραμμάτων, μέσω της δημιουργίας τοπικών και εθνικών αρχείων, αλλά και με την εισαγωγή της χρήσης των προφορικών ντοκουμέντων στη εκπαίδευση και την ενεργοποίηση μουσειακών φορέων, βιβλιοθηκών, πολιτιστικών συλλόγων, ραδιοφωνικών σταθμών και τοπικών φορέων προς αυτήν την κατεύθυνση.

¹¹ Είναι σημαντική η διάσωση των αφηγήσεων των γεγονότων όπως τα άτομα τα βίωσαν ως συλλογικά υποκείμενα στα πλαίσια κοινωνικών ομάδων όσο ακόμα αυτά τα άτομα βρίσκονται στη ζωή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο διάστημα 1,5 χρόνου που πραγματοποιήθηκε η έρευνα με τις συνεντεύξεις στα Ψαρά απεβίωσαν δύο από τους ερωτηθέντες με αποτέλεσμα να μεταβληθεί η αξία των προφορικών τους μαρτυριών.

¹² Οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε δομημένες, ημιδομημένες και σε μη δομημένες. Σύμφωνα με τον Colin Robson: «Η ημιδομημένη συνέντευξη έχει προκαθορισμένες ερωτήσεις αλλά η διάταξή τους μπορεί να τροποποιηθεί ανάλογα με την αντίληψη του συνεντευκτή σχετικά με το τι φαίνεται καταλληλότερο. Η διατύπωση της ερώτησης μπορεί να αλλάξει και να δοθούν εξηγήσεις· συγκεκριμένες ερωτήσεις που φαίνονται ακατάλληλες για κάποιο συγκεκριμένο ερωτώμενο μπορούν να παραλειφθούν, ή να περιληφθούν πρόσθετες ερωτήσεις.» (Robson, 2007, 321)

διαδικασία αντιπροτείνοντας έναν πιο «ειδήμονα σε αυτά τα θέματα που ξέρει πιο πολλά να πει». Από την άλλη μεριά, το γεγονός της καταγωγής μου από το νησί φαίνεται σε αρκετές περιπτώσεις να λειτουργήσει θετικά για την έρευνα. Με διαβατήριο, λοιπόν, την απάντηση στη χαρακτηριστική ερώτηση «ποιανού είσαι συ;», η αντιμετώπιση ήταν πιο φιλική ή έστω ευγενική.

Οι συνεντεύξεις με μικρές ομάδες δυο τριών προσώπων είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανίχνευση κυρίως της συλλογικής μνήμης, μιας και φαίνεται ότι προβαλλόταν κάθε φορά στη συζήτηση η παγιωμένη άποψη της συγκεκριμένης κοινότητας. Το βασικό πλεονέκτημα της συνέντευξης αυτού του τύπου ήταν ο κοινοτικός έλεγχος στην παροχή πληροφοριών στον οποίο υποβαλλόταν ο εκάστοτε ομιλών από τους λοιπούς συμμετέχοντες στη συζήτηση. Με αυτόν τον τρόπο οι ωραιοποιήσεις ή οι υπερβολές που χαρακτήριζαν τις διαπροσωπικές συνεντεύξεις αμβλύνονταν, ενώ, παράλληλα, δινόταν η ευκαιρία να ακουστούν διαφορετικές απόψεις για το ίδιο θέμα. Η μεγάλη δυσκολία στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η απομαγνητοφώνηση¹³ της συνέντευξης, αφού ο ερευνητής θα πρέπει να ταυτοποιήσει το κάθε ηχόχρωμα φωνής με το ανάλογο πρόσωπο.

Ωστόσο, κάποιες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε δημόσιους χώρους, σε πλατείες ή στο λιμάνι, δηλαδή σε χώρους στους οποίους η αφήγηση που εξέπεμπε το ίδιο το οικιστικό τοπίο, γινόταν κατά κάποιο τρόπο συμμετοχος στη διάρκεια της συνέντευξης αναζητώντας την έκφραση εμπειριών και βιωμάτων μέσα από προσωπικές αφηγήσεις. Χαρακτηριστικές ήταν οι περιπλανήσεις-συνεντεύξεις με κατοίκους σε σοκάκια του χωριού με επικέντρωση στο θέμα «θυμάμαι, εδώ ήταν....»¹⁴

Το κοινό των συνεντεύξεων¹⁵ αφορούσε γηγενείς και μη γηγενείς. Η έρευνα διενεργήθηκε:

- σε ανθρώπους που επέλεξαν το συγκεκριμένο νησί για τουρισμό,
- σε ντόπιους ανεξαρτήτως ηλικίας και κοινωνικής προέλευσης,

¹³ Οι απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως χρηστικοί οδηγοί και όχι ως αυθεντικά τεκμήρια, μιας και στον γραπτό λόγο έχουν χαθεί όλες οι αποχρώσεις, ο ρυθμός του λόγου, οι σιωπές, ο τόνος της φωνής, οι ποικιλίες ύφους, η ένταση, κ.α., στοιχεία που σηματοδοτούν το νόημα της μαρτυρίας. (Perks, 1998, 67-75)

¹⁴ «Ειδικοί γεροντολόγοι παραδέχονται ότι η ανάκληση των αναμνήσεων είναι ίσως ένας σπουδαίος τρόπος για να διατηρήσουν οι ηλικιωμένοι την ταυτότητά τους μέσα σε ένα κόσμο που διαρκώς αλλάζει. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι μπορεί να βοηθήσει στην αναζωογόνηση του πνεύματος ανθρώπων που έχουν αποτραβηχτεί από την κοινωνία ή έχουν πάθει κατάθλιψη ή ακόμη και για τη θεραπεία ηλικιωμένων ψυχωτικών ή ατόμων που πάσχουν από γεροντική άνοια.» (Thompson, 2002, 49)

¹⁵ «Η διαδικασία της συνέντευξης φέρνει κοντά ανθρώπους από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και ηλικίες, που διαφορετικά δεν θα είχαν ποτέ ίσως την ευκαιρία να συναντηθούν, πόσο μάλλον να γνωριστούν από κοντά.» «... Η ίδια η ανασύνθεση της ιστορίας μετατρέπεται σε μια διαδικασία που απαιτεί συνεργασία, στην οποία οι μη επαγγελματίες πρέπει να παίξουν ουσιαστικό ρόλο. Η ιστορία πάντα οφείλεται όταν τοποθετεί στο κέντρο της γραφής και της παρουσίας της ανθρώπους κάθε είδους.» (Thompson, 2002, 40-41)

- σε ανθρώπους με καταγωγή από τα Ψαρά και σε Ψαριανούς που τους χειμερινούς μήνες διαμένουν στον Πειραιά και που αποκαλούνται από τους μόνιμους κατοίκους «Ψαριανοπειραιώτες»,
- σε ανθρώπους που βρίσκονται εκεί για άλλους λόγους
- σε δυνητικούς επισκέπτες του νησιού.

Η προσπάθεια για λήψη συνεντεύξεων από μετανάστες του νησιού, μόνιμους ή προσωρινούς που διαβιούν και εργάζονται στο νησί αποδείχτηκε άκαρπη. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία έκφρασης στην ελληνική αλλά, κυρίως, στο φόβο έκθεσης των προσωπικών τους απόψεων για τη σχέση τους με το συγκεκριμένο τόπο και τους κατοίκους του. Η κλειστή κοινωνία του νησιού, η ψυχολογία του ξένου, η περιθωριοποίησή τους από τις λειτουργίες της κοινότητας οδηγούν στη γκετοποίησή τους. Ανάλογη δυσκολία παρατηρήθηκε και με τους λιγοστούς φαντάρους που εκτίουν μέρος της θητείας τους στο νησί.

Οι θεματικοί άξονες πάνω στους οποίους βασίστηκαν οι συνεντεύξεις ήταν οι εξής¹⁶:

- Η διερεύνηση της ατομικής και της συλλογικής μνήμης.
- Η απόδοση της εικόνας των κατοίκων για τον τόπο τους και για τον εαυτό τους/ διερεύνηση ταυτότητας.
- Η καταγραφή της έννοιας του χώρου και του χρόνου για τους κατοίκους του νησιού (καταγραφή συνθηκών διαβίωσης)
- Η διερεύνηση του εμπειρικού συνεχούς ως προφορικής μαρτυρίας (αφήγηση)
- Η επικοινωνία με τον «έξω κόσμο».
- Η μετανάστευση σήμερα και άλλοτε.
- Η καταγραφή των προσδοκιών τους ως προς την εξέλιξη του νησιού.
- Η διερεύνηση του μορφωτικού και πολιτιστικού επιπέδου του συνεντευξιζόμενου.
- Η απόδοση των Ψαρών μέσα από ένα προσωπικό αντικείμενο-ενθύμιο.

Κατά τη λήψη των συνεντεύξεων υπήρξαν και αντιξοότητες. Η δύσκολη πρόσβαση στο νησί εκτός θερινής περιόδου είχε ως αποτέλεσμα οι συνεντεύξεις να ληφθούν σε συγκεκριμένα χρονικά όρια σε δύο διαδοχικές χρονιές (Ιούλιος 2007- Ιούλιος 2008), στοιχείο που προσέδωσε στα αποτελέσματα ένα νέο πλαίσιο, μιας και ακόμα και ο ίδιος ο χώρος είχε μεταβληθεί με νέα έργα ή με «παραλείψεις». Οι συνεντεύξεις υπήρξαν χρονοβόρες, ενώ η διάρκεια κάθε συνεδρίας ποίκιλε. Κατά μέσο όρο οι συνεντεύξεις διαρκούσαν μιάμιση ώρα, ενώ το πρώτο εικοσάλεπτο καταβαλλόταν προσπάθεια ώστε ο ερωτώμενος να μιλήσει ελεύθερα και ανοιχτά.

¹⁶ Στο παράρτημα παρατίθενται ενδεικτικά ερωτήματα που τέθηκαν στους συνεντευξιζόμενους ανά θεματικό άξονα διερεύνησης. Βλ. παράρτημα Ερωτηματολόγιο/ Άξονες συνέντευξης, 198

Η λήψη των συνεντεύξεων σε δημόσιους χώρους είχε το στοιχείο του απρόβλεπτου και των παρεμβολών, ηχητικών ή άλλων, ενώ το στοιχείο της καταγωγής της γράφουσας από τον ερευνώμενο χώρο λειτουργούσε άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά. Επιπλέον, η χαλαρή αίσθηση του χρόνου που είχαν κάποιοι πληροφοριοδότες σε συνδυασμό με την αναβλητικότητα για τη συνέντευξη ερχόταν σε αντίθεση με τα στενά χρονικά όρια της παραμονής μου. Η αυτοαναφορική διάθεση των συνεντευξιζόμενων αντικατόπτριζε πεποιθήσεις, στάσεις και συμπεριφορές, στοιχεία στα οποία επιδρούσαν αναμφισβήτητα τόσο η σειρά των ερωτήσεων, η διατύπωσή τους όσο και ο τρόπος εκφοράς τους. Η απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων υπήρξε χρονοβόρα και η κατηγοριοποίηση των απαντήσεων δυσχερής.

Αναμφισβήτητα, οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν πλούσιες πηγές πληροφοριακού υλικού αλλά, όπως συμβαίνει σε κάθε επικοινωνιακή σχέση, ο κοινωνικός έλεγχος και η επικοινωνιακή διάδραση ασκούνται και μέσω της μη λεκτικής επικοινωνίας, μέσα από τις αντιδράσεις, τα νεύματα και τη γλώσσα του σώματος, που είναι σημαντικά στοιχεία και που φαίνεται να αποσιωπούνται με τη συγκεκριμένη τεχνική έρευνας. Από την άλλη μεριά η κατά τη διάρκεια της συνέντευξης καταγραφή κάποιων σημειώσεων εκ μέρους του συνεντευξιαστή δημιουργούσε άγχος εξέτασης στον συνεντευξιζόμενο, για αυτό το λόγο και λήφθηκαν κάποιες σημειώσεις εν είδη σκέψεων και εκτιμήσεων μετά το πέρας της καθεμίας συνέντευξης. Συγχρόνως μετά από κάθε συνέντευξη γινόταν αυτοαξιολόγηση ως προς τη διαχείριση της συζήτησης, τη λεκτική και τη μη λεκτική επικοινωνία, αλλά και την παρουσία του συνεντευξιαστή, πρακτική που βοήθησε ιδιαίτερα στην επισήμανση διαφόρων παραλείψεων και στη βελτίωση των μελλοντικών λήψεων του συγκεκριμένου ρόλου.

Έτσι, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων έγινε προσπάθεια:

- Οι ερωτήσεις να είναι σύντομες, ακριβείς και διατυπωμένες με σαφήνεια.
- Να μην υπάρχουν μεροληπτικές αιχμές από τον συνεντευξιαστή αλλά να είναι φιλικός, ευδιάθετος, με όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αυτοέλεγχο της λεκτικής και της μη λεκτικής επικοινωνίας του με το συνομιλητή του.
- Ο λόγος να είναι ευέλικτος και να προσαρμόζεται στο λεκτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό επίπεδο του συνομιλητή.
- Ο συνεντευξιαστής να ακούει περισσότερο παρά να μιλάει και να παρεμβαίνει, όποτε χρειάζεται.
- Ο συνεντευξιαστής να συμπεριφέρεται με σεβασμό και με ειλικρίνεια στο συνομιλητή του.

Η διαχείριση των προφορικών μαρτυριών και η χρήση τους στο πλαίσιο μιας μεταπτυχιακής εργασίας συνθέτουν μια αφηγηματική κατασκευή της συγγραφώς. Στα αποσπάσματα των

ντοκουμέντων που παρατίθενται δεν έχει γίνει καμία συντακτική ή γραμματική παρέμβαση στο λόγο των ομιλούντων ενώ ενδιαφέρον είχε όχι η πιστοποίηση της «αλήθειας» στις αφηγήσεις αλλά η ποικιλία, οι διαφοροποιήσεις, οι μεταλλάξεις, οι προσθήκες, οι ρήξεις. Μέσα από την παρατήρηση και τις προφορικές μαρτυρίες διερευνήθηκε η ατομική και συλλογική μνήμη της ψαριανής κοινότητας και η σχέση της με την ιστορία και τον τρόπο που μεταμορφώνεται όπως και αυτή.

Η ιστορία ενός τόπου¹⁷ δημιουργείται με εφελτήριο το παρόν μιας και το ουσιαστικό *ίστωρ*¹⁸ προϋποθέτει ακριβώς τον αυτόπτη μάρτυρα που καταλήγει σε κάποια συγκεκριμένη κρίση έπειτα από προσωπική έρευνα. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η ιστορία αποτελεί μια αέναη διαδικασία έρευνας που υπόκειται σε συγκεκριμένα κριτήρια, ατομικά ή συλλογικά, άμεσα συνυφασμένα με το χώρο και τον χρόνο.

Η ιστορική, λοιπόν, διάσταση αποτελεί στοιχείο της σύγχρονης κουλτούρας, της μοντερνικότητας. Τον 19^ο αι. γεννιούνται νέα επιστημονικά πεδία όπως αυτό της αρχαιολογίας, της ιστορίας ή ακόμα της λαογραφίας. Η ευρωπαϊκή κουλτούρα δομείται σε ένα τρίπτυχο: τον αρχαίο κόσμο, τα κατάλοιπά του και την αναβίωση του. Μέσα από τις επιστήμες αυτές η νεωτερικότητα αναζητά τη διάκριση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος, παραδοσιακού και μοντέρνου μέσα από μια έντονη αίσθηση της μεταβολής. Η συνείδηση της αλλαγής εκφράζεται μέσα από την ιστορική συνείδηση μέσα από μια διαδικασία σύγκρισης μας με το παρελθόν δομώντας την ταυτότητα του παρόντος¹⁹. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο γεννήθηκε και αναπτύχθηκε και η ιδέα του έθνους αναβαθμίζοντας την ιδέα της ιδιαιτερότητας με την ιστοριογραφία να βασίζεται στην αναζήτηση αδιαμεσολάβητων, αυθεντικών, γραπτών πηγών. Την ίδια εποχή, αλλά και τον 20^ο αι., είναι που η ιστορία στο πλαίσιο των εθνών-κρατών εισχωρεί στο εκπαιδευτικό σύστημα σε μια προσπάθεια εδραίωσης της αλήθειας τους σε αμφισβητούμενες περιοχές και στη συνείδηση των υπηκόων τους. Τότε η ιστορία δεν αφορά πλέον τους λίγους αλλά μαζικοποιείται γίνεται ένα αφήγημα εξουσίας, ένα δημιούργημα των ιστορικών.

Με αυτήν την έννοια η ιστορία²⁰ είναι μια δυναμική ποιητική διαδικασία αφήγησης που εξυπηρετεί τις εκάστοτε χωροχρονικές συνθήκες και τις ανάγκες της κοινότητας. Με την έννοια της ποίησης,

¹⁷ Ο τόπος δεν είναι υπαρκτό αντικείμενο, αλλά νοητική αναπαράσταση που καθορίζει τρόπους γνώσης και οπτικής και αναπαράγει ιδεολογίες, στερεότυπα, προκαταλήψεις.

¹⁸ Στην *Ιλιάδα* (Σ 501, Ψ 485) και στην *Οδύσσεια* (Φ 26) *ίστωρ* χαρακτηρίζεται εκείνος που μπορεί να μας δώσει μια αξιόπιστη μαρτυρία. Και στον Ηρόδοτο ιστορία σημαίνει :

A. η γνώση γεγονότων και συμβάντων βάσει προσωπικής εμπειρίας

B. τη γενικότερη γνώση που διαμορφώνει κανείς έπειτα από προσωπική έρευνα

Γ. τη ίδια την έρευνα, τη σπουδή, την επιστήμη.

Ο Πυθαγόρας, κατά τον Ιάμβλιχο, ταυτίζει την ιστορία με τη γεωμετρία.

¹⁹ Ο Φουκώ απορρίπτει την ευθύγραμμη μετάβαση από το παρελθόν στο παρόν και διατείνεται ότι η Ιστορία θα πρέπει να εγκαταλείψει τις απολυτότητές της και, αντί να προσπαθεί να εντοπίσει γενικής ισχύος κανόνες, να αναζητεί τις διαφορές και τις μεταλλάξεις, τις τομές και τις ρήξεις. «*Σημασία δεν έχουν τόσο όσα συνδέουν τα πράγματα μεταξύ τους αλλά όσα τα διαφοροποιούν.*» (Hooper-Greenhill, 2006, 21)

²⁰ «Ιστορία είναι ένας γλωσσικός και πολιτισμικός δείκτης διαφορετικών τρόπων κατανόησης της κοινωνικής χρονικότητας. Οι τρόποι αυτοί διαφέρουν ως προς τις διάφορες ιστορικές εποχές όσο και αναμεταξύ τους. Η αντίληψη περί ιστορίας και η νοηματοδότηση του όρου «ιστορία» εξαρτάται από την ιστορικότητα την οποία παράγει κάθε κουλτούρα. Δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο βλέπει κάθε κοινωνία τον εαυτό της, καθορίζει και το ιστορικό της βλέμμα: και αντίστροφα η κουλτούρα είναι ιστορικά προσδιορισμένη όχι μόνο εξαιτίας της διαμόρφωσής της στον χρόνο, αλλά και διότι οι αντιλήψεις για τον χρόνο αποτελούν ένα υφάδι της κουλτούρας.» (Λιάκος, 2007, 31).

της δημιουργίας δεν νοείται επινόηση ή διαστρέβλωση των ιστορικών στοιχείων με προσθήκες από αλήθειες ή ψέματα. Κατασκευή (construction) δεν σημαίνει χάλκευση δηλαδή τη επινόηση ψεύτικων στοιχείων και τον συνδυασμό τους με αληθή. Ο επιστημολογικός όρος της κατασκευής δεν είναι ανεξέλεγκτος και αυθαίρετος, αλλά υπόκειται σε κάποιους κανόνες και σε συγκεκριμένες συμβάσεις. Από την άλλη, εξετάζοντας αντίστοιχα τον όρο αποδόμηση²¹ (deconstruction) αυτός δεν σημαίνει την πλήρη καταστροφή και ισοπέδωση όλων, αλλά την **αμφισβήτηση** οποιωνδήποτε αγκυλώσεων και δεδομένων και την έρευνα των βασικών, δομικών συστατικών που απαρτίζουν το οικοδόμημα της ιστορίας²². Το οικοδόμημα αυτό, λοιπόν, δεν είναι απλά αντικείμενο παρατήρησης από ένα εξωτερικό παρατηρητή, αλλά υπάρχει μια αέναη διαλογική σχέση μεταξύ του παρατηρητή, του οικοδομήματος και των ενοίκων του μέσα από συνεχή διαδικασία διαμεσολάβησης. Από τη μια μεριά το ιστορούν υποκείμενο διαβάζει το εκάστοτε μήνυμα μέσα από τη ματιά του. Από την άλλη η κοινότητα μέσα από μια ποικιλία πρακτικών δομεί την εικόνα της και τη σχέση της με το παρελθόν της.

Έτσι, η ιστορία αποτελεί μια επιλογή κάποιων συγκεκριμένων πλευρών του παρελθόντος μέσα από ιδιαίτερες μορφές αναπαράστασης του. Η διαφορετικότητα των αναπαραστάσεων αυτών εξαρτάται από το νόημα που θέλει να προσδώσει ο κάθε πολιτισμός στη σχέση του με το παρελθόν του και το περιεχόμενο αυτού του νοήματος²³. Αναμφισβήτητα, η διάκριση παρόντος – παρελθόντος και μέλλοντος είναι η κατάληξη μια πολιτισμικής επεξεργασίας σε κάθε κουλτούρα ξεχωριστά²⁴. Κάθε πολιτισμός αντιλαμβάνεται διαφορετικά τη σχέση του με τον χρόνο και το χώρο, νοηματοδοτεί αυτό που ονομάζει κάθε φορά ιστορία και διαμορφώνει την ταυτότητα της κοινωνίας του. Η ιστορία χρησιμεύει για να δίνει αξίες ή για να απαξιώνει στοιχεία που καθορίζουν το μέλλον μιας κοινότητας. Συνεπώς, κρύβει και μέσα σε μύθους την έννοια της αναλογίας στα πλαίσια μιας διαδικασίας σύγκρισης με το παρόν αλλά και τις προσδοκίες μιας κοινότητας για το μέλλον της.

²¹ Ένα σημαντικό θεωρητικό ρεύμα που επηρέασε όλες τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικές επιστήμες στα τέλη του 20^{ου} αι..

²² Ο Giddens (2001,70) επισημαίνει ότι ιστορικότητα σημαίνει τη χρήση της γνώσης που σχετίζεται με το παρελθόν ως μέσου για να επέλθει ρήξη με αυτό ή για να διατηρηθεί ό, τι σημαντικό από άποψη αρχής. Η ιστορικότητα προσανατολίζεται στο μέλλον και έχει ως στόχο τη διαμόρφωση του παρόντος. «Στη μεταμοντέρνα εποχή η «μελλοντολογία»-η χαρτογράφηση κάθε δυνατού/ πιθανού/ διαθέσιμου μέλλοντος-αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα από τη χαρτογράφηση του παρελθόντος.»

²³ Μιλώντας για τη δύναμη της εικόνας ο Berger αναφέρεται «...στην εμπειρία αναζήτησης ενός νοήματος για τη ζωή μας, της προσπάθειας να κατανοήσουμε την ιστορία της οποίας μπορούμε να γίνουμε ενεργοί φορείς. ...Ένας λαός (ή μια τάξη) που έχει αποκοπεί από το δικό του παρελθόν είναι πολύ λιγότερο ελεύθερος να διαλέξει και να δράσει ως λαός (ή ως τάξη), παρά αν είχε τη δυνατότητα να τοποθετηθεί στην ιστορία. Αυτός είναι ο λόγος- και είναι ο μόνος λόγος-που ολόκληρη η τέχνη του παρελθόντος έχει γίνει τώρα ζήτημα πολιτικό» (Berger, 1993, 33)

²⁴ Για παράδειγμα, η εξιστόρηση γεγονότων και κατορθωμάτων θνητών, ηρώων και θεών αποτελεί μνημονικά τεχνάσματα άξια διάδοσης, που μπορεί να εκφράζονται με ρίμες, έμμετρα, μέσα από τον προφορικό ή τον γραπτό λόγο αναλογικά με την αίσθηση του χρόνου και του τόπου που προσέδιδε κάθε κοινότητα σε αυτή αποδίδοντας τα ιδανικά της μέσα από τα συμφραζόμενά της. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία μεταβολής που διαφέρει ως προς τους πολιτισμούς και μπορεί να σχετίζεται τόσο με την θρησκεία όσο και με την πολιτική.

Τα όρια, λοιπόν, μεταξύ μύθου και ιστορίας πολλές φορές συγχέονται. Αρκετές φορές ο μύθος φαίνεται να υπερισχύει των ιστορικών γεγονότων, ενώ άλλοτε, αν απομονωθούν τα μυθολογικά στοιχεία, δεν αποδιαιρτώνονται η πραγματικότητα και τα συστατικά στοιχεία του παρελθόντος. Στις νεώτερες μορφές αυτή η διαλογική σχέση μετατρέπεται σε εθνικό ή πολιτικό μύθο ή ακόμα- με την υιοθέτηση μυθοποιημένων στοιχείων-σε ιστορία²⁵. Ο μύθος και η ιστορία ουσιαστικά αποτελούν δημιουργούς ταυτοτήτων, διαμορφώνοντας ένα πεδίο γνωσιακό αλλά και συναισθηματικό μέσα από το οποίο οι ανθρώπινες ομάδες μπορούν να αναγνωρίζονται και να διακρίνονται από άλλες. Ο Thompson (2002,29) μας θυμίζει: «Όπου δεν υπάρχει ήδη κάποια ιστορική παράδοση, κατασκευάζεται εκ νέου.» Η ενασχόληση της σύγχρονης ιστορίας με τις ερμηνείες και τα νοήματα αποτελεί ουσιαστικά μια ενεργή ενασχόληση με τη διαχείριση του μύθου και της ιστορίας και της μεταξύ τους σχέσης. Ο Donald Brown αναφέρει χαρακτηριστικά: «Στις εξισωτικές αγροτικές κοινωνίες η εμπειρία καταναλώνεται από κοινού ως παράδοση και ως μύθος συμμετοχής στην κοινότητα. Αν οι κοινωνίες είναι ιεραρχημένες κληρονομικά σε κλειστές κάστες, οι άνθρωποι παίζουν ρόλο προκαθορισμένο. Αν, αντίθετα, οι ιεραρχίες είναι ανοιχτές, το άτομο είναι διακριτό και έχει σημασία, επομένως, κρίνεται» (Brown, 1988 στο Λιάκος, 2007, 42). Άρα χρειάζεται η ιστορία, αφού αυτή σχετίζεται με την κοινωνική διαστρωμάτωση. Η ιστοριογραφία λειτουργεί εξισορροπητικά στη μεταβολή και την αποδιάρθρωση μιας κοινότητας, ενώ η παράδοση αφορά τις κλειστές κοινωνίες. Η ιστοριογραφία, αλλά και η μυθοπλασία στις οποίες καταλήγουν οι κοινότητες αποτελούν αφηγηματικές διεργασίες έκφρασής τους.

Κάθε αφήγημα δεν αποτελεί απλά την εξιστόρηση συμβάντων, πραγματικών ή φαντασιακών, με μια συγκεκριμένη κάθε φορά σειρά χρονικής διαδοχής, υποκειμενικής αίσθησης του χρόνου ή σχέσεις αιτίας-αιτιατού, δεν αποτελείται μοναχά από λέξεις, αλλά και από διάφορων ειδών αναπαραστάσεις (μη λεκτικές, εικονικές, ηχητικές). Η αφήγηση δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τον αφηγητή αλλά και από τον εκδότη, τον αναμεταδότη, τον κριτικό, το κοινό του. Κάθε κοινωνία, κάθε κοινότητα χαρακτηρίζεται από αυτοερμηνευτική διάθεση, διαδικασία μέσα από την οποία εξασφαλίζει τη συνοχή και τη διατήρησή της. Η προσβασιμότητα και η σχέση με το παρελθόν εξαρτάται από τον τρόπο οργάνωσης της γνώσης, αλλά και από την ικανότητα εννοιολογικής αφαίρεσης μιας κοινότητας. Μια αφήγηση, συνεπώς, αποτελεί το αποτέλεσμα πολύπλοκων και πολυεπίπεδων διακρίσεων, επιλογών που βάζουν σε μια τάξη το χαοτικό παρελθόν μας, οι οποίες είναι κάθε φορά σύμφωνες με την κουλτούρα κάθε εποχής ως προς το τι θεωρείται ή τι δεν θεωρείται ιστορικό γεγονός.

²⁵ Ο διαχωρισμός μεταξύ μύθου και ιστορίας έχει τις ρίζες του στο Διαφωτισμό με την ανάλυση τρόπων σκέψης που αναπαράγει ο πρώτος.

Η αντίληψη του παρελθόντος δεν μπορεί να νοηθεί πέρα από την κουλτούρα μιας κοινότητας. Η κουλτούρα αποτελεί ένα πολυσύνθετο δίκτυο σημασιών που διυλίζει ό,τι θα πρέπει να μεταφερθεί από το παρελθόν στο παρόν ή να χαθεί στη λήθη. Είναι ένα δίκτυο μηνυμάτων και σημασιών που παράγεται και εδραιώνεται σε σχέση με τα χωροχρονικά συμφραζόμενα. Οι άνθρωποι μαθαίνουν να αποκωδικοποιούν και να αντιλαμβάνονται την εμπειρική πραγματικότητα μέσα από μια σειρά κατηγοριοποιήσεων και αποκωδικοποιήσεων που τους παρέχει η κουλτούρα τους και μέσα από αυτές την οικειοποιούνται, την εκφράζουν και την εκδηλώνουν μέσα από ποικίλες πρακτικές. Η ιστορία και η κουλτούρα διαμορφώνουν ένα πλέγμα δομικών σχέσεων. Οι πολιτισμικές σημασίες και οι πρακτικές αλλάζουν, όπως αλλάζουν και οι άνθρωποι ως συλλογικοί φορείς κουλτούρας ενσωματώνοντας τις όποιες μεταβολές στις συμπεριφορές τους, στις νοοτροπίες και στις συλλογικές ταυτότητές τους. Με αυτόν τον τρόπο γίνονται δημιουργοί νοημάτων και σημασιών, δημιουργοί της ιστορίας και της κουλτούρας τους. Μεταξύ συλλογικής μνήμης και κουλτούρας υπάρχει μια αμφίδρομη, δυναμική σχέση και υπ' αυτήν την έννοια κάθε κουλτούρα διαθέτει και διαφορετική αίσθηση ιστορικότητας.

Η διαφορετικότητα της ιστορικότητας, επομένως, σχετίζεται με την ποικιλότητα της ερμηνείας. Κάθε ερμηνεία συνίσταται στον κατακερματισμό ενός μηνύματος, σε ένα σύστημα πολύπλοκων διακρίσεων και αξιολογικών κριτηρίων και στο διαφορετικό κάθε φορά προσδιορισμό των αιτίων και των αιτιατών. Από την άλλη μεριά, το διαμορφωμένο σύστημα αναπαραστάσεων ανατροφοδοτείται και μεταβάλλεται μέσα στα όρια που του επιτρέπει μια συγκεκριμένη κοινότητα στο πλαίσιο ενός επικοινωνιακού μοντέλου της ιστορικής διαδικασίας. Ένα συμβάν αποτελεί γεγονός για μια κοινότητα όταν μέσα από ένα δεδομένο συμβολικό σύστημα ερμηνεύεται, αναγνωρίζεται και μεταδίδεται ως γεγονός.

Οι εκάστοτε πληροφορίες ενός μηνύματος δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν πέρα από τα συγκεκριμένα ερμηνευτικά πλαίσια που ορίζει μια κοινότητα. Πρόκειται για τη μεταγραφή ενός κειμένου σε νέα συμφραζόμενα μέσα από τα οποία το παρελθόν παίρνει μορφή με την ερμηνεία²⁶ που του προσδίδεται κάθε φορά. Οι πολλαπλές ερμηνείες, οι άπειρες αναγνωστικές προσπάθειες αποτελούν μια κοινωνική λειτουργία, που ρυθμίζει την αυθαιρεσία της ιστορίκευσης του παρελθόντος αντιμετωπίζοντάς το ως επικοινωνιακή διαδικασία. Οι διάφορες ερμηνευτικές κοινότητες δημιουργούν δίκτυα που επεξεργάζονται, αναπλάθουν, παράγουν και διαδίδουν μηνύματα ιστορίας. Η έννοια του δικτύου και της επικοινωνίας σημαίνει ότι οι ταξινομήσεις και οι διαχωρισμοί των στάσεων απέναντι στο παρελθόν είναι σχετικές. Η συνεχής αυτή αμφίδρομη

²⁶ Σύμφωνα με την ερμηνευτική θεωρία του Gadamer, «Από τη συμμετοχή αυτού του οικείου κόσμου στη διαδικασία της κατανόησης προέρχεται και η ανάγκη για αναστοχασμό δηλαδή για αυτοκριτική θέαση της στάσης του ερμηνευτή» (Κωστάκη, 2008, 48)

επικοινωνιακή κίνηση μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος καταγράφεται στις κοινωνικές δομές, στις νοοτροπίες και την κουλτούρα μιας κοινότητας.

Κατ' επέκταση, όλες οι εθνικές ιστοριογραφίες διαθέτουν χώρους απολεσθέντων νοημάτων και γεγονότων τα οποία δεν χωρούν σε ένα σχήμα, αλλά έχουν τη δυναμική να ενταχθούν σε κάποια άλλη χρονική στιγμή μέσα σε κάποιο άλλο νόημα το οποίο θα διαμορφώσει η κοινότητα. Παραδοσιακά άλλωστε, το εθνικό αφήγημα βασίστηκε στην κατασκευή συμβόλων και θεσμών, στην έννοια της συνέχειας στην εθνική ταυτότητα, στην κυριαρχία του παρελθόντος στο παρόν. Αντίθετα, στη μεταμοντέρνα εποχή²⁷ το νέο ερμηνευτικό πλαίσιο του σκέπτεσθαι την ιστορία υπογραμμίζει την κυριαρχία του παρόντος στο παρελθόν. «Κάθε αληθινή ιστορία είναι σύγχρονη ιστορία». (Croce, 1989, 14) Οι εκάστοτε μεταβολές στα ερμηνευτικά πλαίσια καθορίζονται από τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους κωδικοποιείται η ιστορική εμπειρία, διαδικασία που εξαρτάται όχι μόνο από τα ίχνη μιας πράξης αλλά και από τις προσδοκίες ή τον φόβο του ατόμου ή της κοινότητας.²⁸ Οι διαδοχικές αναγνώσεις εμπεριέχουν τη λειτουργία της δημιουργίας νέων ή την απώλεια κάποιων παλαιών μηνυμάτων. Ο βαθμός της μιας ή της άλλης λειτουργίας καθορίζεται από το βαθμό διαφοροποίησης των πολιτισμικών συντεταγμένων.

Έτσι, η ιστορία κάθε κοινότητας, κάθε κοινωνίας, κάθε έθνους²⁹ γράφεται και ακολουθεί συγκεκριμένες τάσεις εκφράζοντας το δημόσιο βλέμμα. Η ιστόρηση των γεγονότων ενσαρκώνει το γενικό, το θεσμικό στοιχείο μιας κοινωνίας αντίθετα με τη διάσωση και τη διάδοση της ατομικής αντίληψης των πραγμάτων. Η προφορική ιστορία αποτελεί την ιστορία των λαϊκών τάξεων ως μια άλλη εκδοχή της ιστορίας, όπως τη νιώθουν, τη βιώνουν, την επεξεργάζονται και την καταγράφουν μέσα από άμεσες εμπειρίες οι καθημερινοί άνθρωποι. Η κοινωνία των ανώτερων τάξεων είναι αυτή που καταγράφει την ιστορία της πολιτικής, των θεσμών, των ιδεολογιών.

²⁷ Ο Giddens (2001, 74) παραθέτει ως χαρακτηριστικά της μεταμοντέρνας εποχής την αποσύνθεση του εξελικτισμού, την εξαφάνιση της ιστορικής τελολογίας, την αναγνώριση της αδιάλλακτης, συστατικής αναστοχαστικότητας, μαζί με την ολοσχερή εξασθένηση της προνομαϊκής θέσης της Δύσης.

²⁸ Οι ατομικές ή συλλογικές προσδοκίες, ελπίδες ή φόβοι και αγωνίες καθορίζουν τον τρόπο που προσεγγίζουμε το παρελθόν. Η αισιόδοξη ή η απαισιόδοξη ματιά για το μέλλον της Ελλάδας, ορίζει για παράδειγμα τον τρόπο που θα εξιστορηθεί η περίοδος της Μεταπολίτευσης. Μέσα από την ιστορία συνεπώς μπορεί να επιτευχθεί η συνένωση μέλλοντος και παρελθόντος, η ενσωμάτωση μελλοντικών προσδοκιών και βιωμάτων του παρελθόντος. Ο Λιάκος (2007, 186) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όσο η σχέση ανάμεσα στις εμπειρίες και τις προσδοκίες ήταν στενή, πράγμα που σημαίνει ότι οι προσδοκίες είχαν περιορισμένο εύρος, η δυνατότητα πολλαπλών ερμηνειών ήταν επίσης περιορισμένη. Αντίθετα, η δυνατότητα αυτή αυξήθηκε όταν οι προσδοκίες για το μέλλον έπαψαν να περιορίζονται από τη βιωμένη εμπειρία. Όσο πιο ελεύθερα μπορεί κανείς να σχεδιάσει το μέλλον, τόσο πιο ελεύθερα μπορεί να ερμηνεύσει το παρελθόν.»

Ακόμα, σε μια πλουραλιστική, δημοκρατική κοινωνία είναι αδιαμφισβήτητο το δικαίωμα του πολιτισμικού αυτοκαθορισμού³⁰. Ο καθένας έχει δικαίωμα στην ιστορία του και δικαίωμα να αντιλαμβάνεται όπως θέλει το παρελθόν του. Η μονοπώληση της ιστορίας έχει σοβαρές πολιτικές συνέπειες. «Εφόσον δεχόμαστε ότι οι άνθρωποι μπορούν να μετέχουν σε διαφορετικές ταυτότητες, δεν χρειάζεται όλες οι αντίστοιχες χρονικές αναφορές τους να υποταχθούν σε ένα και μοναδικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Αρκεί η συζήτηση μεταξύ τους. Αρκεί, δηλαδή, να διασταυρωθούν τα όρια ανάμεσα στους διαφορετικούς λόγους, χωρίς ο καθένας από αυτούς αναγκαστικά να χάνει την αυτονομία του.» (Davis, 1996, 1-6, 8, 34)

Έπειτα, ο σχηματισμός της ταυτότητας διαμορφώνεται μέσα από την σχέση μας με την Ετερότητα³¹, όπως η ιστορία μέσα από την αλλότρια εμπειρία με την χωροχρονική απόσταση ενταγμένη σε συγκεκριμένα αντιληπτικά πλαίσια. Η αλλοτριότητα αυτή του παρελθόντος φέρει τεράστια πολιτισμική και πολιτική λειτουργία για το παρόν προσδίδοντας κύρος ιδιαίτερα σε καταστάσεις στις οποίες υπάρχει αταξία ή διασάλευση της πραγματικότητας σε μια προσπάθεια αυτή να συμμορφωθεί με το εξιδανικευμένο παρελθόν³². Μέσα από τη διαλογική σχέση παρόντος/ παρελθόντος μπορούμε να διακρίνουμε την ανάγκη του ανθρώπου να ταυτιστεί με κάτι ήδη διαμορφωμένο, ενώ μέσα από την Ετερότητα να καθρεφτίσει τα στοιχεία της ταυτότητάς του.

Εξάλλου, οι άνθρωποι αλληλοαναγνωρίζεται μέσα από κοινές εμπειρίες, μέσα από τους συνδετικούς δεσμούς του κοινού τους παρελθόντος και τις κοινές παραδόσεις, ασχέτως αν βίωσαν ή αν έγιναν αργότερα κοινωνοί των επινοημένων ιστορικών αφηγήσεων. Βασικό στοιχείο που διαμορφώνει το αίσθημα της αλληλεγγύης είναι η αίσθηση ότι τα μέλη μια κοινότητας μοιράζονται κάποια κοινά στοιχεία του παρελθόντος τους, ενώ, ταυτόχρονα, μέσα από αυτά διαφοροποιούνται από κάποιες άλλες ομάδες. Πρόκειται για ταυτοποιητικούς μηχανισμούς που προσδίδουν σε ένα άτομο πολλαπλές ταυτότητες, εθνικές, πολιτικές, ή εφήμερες που συνδέονται με τις προτιμήσεις του στη μουσική, στο χορό, στις γεύσεις, στη διασκέδαση, στα ταξίδια, στον αθλητισμό, κ.λπ.

Κατά συνέπεια, η διαμόρφωση της ιστορικής ταυτότητας στις μέρες μας σχετίζεται με την απομάγευση³³, δηλαδή την απαλλαγή από εθνικά μυθεύματα και από την ιδέα της εθνικής

³⁰ Ο Giddens(2001,55) αναφέρει την αναστοχαστικότητα και ως «αναστοχαστική επόπτευση της δράσης» θέλοντας να τονίσει τον χρονικό χαρακτήρα των εμπλεκόμενων διαδικασιών. Η ανθρώπινη δράση δεν ενσωματώνει αλληλουχίες από σύνολα αλληλεπιδράσεων και αιτίων αλλά διαρκή επόπτευση της συμπεριφοράς και των γενικών πλαισίων της.

³¹ (*Όψεις της Ετερότητας*, 2005, 17-22)

³² Σε αυτή τη θεώρηση βασίζονται ιδέες όπως αυτή του εθνοκεντρισμού ή της εθνικής κάθαρσης.

³³ Ο Λυοτάρ αναφέρεται στην παρακμή των μεγάλων αφηγήσεων και την παράλληλη άνοδο της τεχνολογίας και των επιστημών, ενώ ο Μπωντριγιάρ επισημαίνει ότι στις μέρες μας κυριαρχούν οι κώδικες της προσομοίωσης και του ομοιώματος δημιουργώντας μια νέα πραγματικότητα. Smith (2006, 335-339)

συνέχειας, αλλά και από τη μελέτη της διάδρασης διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων τόσο μεταξύ τους όσο και σε ένα πλέον παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Το δίπολο του πρωτόγονου και του ανεπτυγμένου, της παράδοσης και της προόδου έχει πλέον κλονιστεί μιας και ζητούμενο πλέον αποτελεί η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης μέσα από διαδικασία διαβούλευσης και κριτικής με στόχο την αυτογνωσία αλλά και την εκτίμηση του Άλλου, του Διαφορετικού. Η αυτογνωσία εμπεριέχεται ως αέναη διαλογική διαδικασία, ροή και κίνηση αντίθετα με την αντιμετώπιση της ιστορίας ως μιας παγιωμένης και σταθερής ταυτότητας που δεν υπόκειται σε αλλαγές. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το ιστορικό ζητούμενο στις μέρες μας δεν μπορεί να είναι η εξέλιξη, ο γραμμικός τρόπος ιστορικής πορείας αλλά η ταυτότητά μας, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από διαδοχικές και πολυδιάστατες χωροχρονικές ροές.

Τόποι μνήμης, χωροχρόνος και η σχέση τους με την ιστορία

Η σημασιοδότηση κάθε ιστορικού γεγονότος χαρακτηρίζεται από τους μηχανισμούς της συλλογικής ή της ατομικής μνήμης αλλά και της λήθης. Η μνήμη δεν νοείται ανεξάρτητα από τη λήθη. Λανθάνω (>λήθη) δεν σημαίνει απλά ξεχνώ, αλλά και αποσιωπώ, απωθώ ένα γεγονός από τη μνήμη μου ή αποφασίζω για κάποιο λόγο να μην το θυμάμαι. Η μνήμη ορίζεται μέσα από τη διαδικασία της λήθης και ειδικότερα της αλήθειας. Ως αλήθεια νοείται ό,τι δεν μένει κρυπτό, αλλά φανερώνεται (Νάκου, 2001, 32). Τι θεωρούμε, όμως, αληθινό; Αληθινό θεωρείται η γνώση πραγμάτων ή ιδεών που μια κοινότητα μέσα από αξιολογικούς μηχανισμούς παγιώνει και αντιλαμβάνεται ως τέτοια. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνευτική προσέγγιση δεν θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε ή ακόμα και να μελετήσουμε μια αλήθεια χωρίς να την εντάξουμε σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Ό,τι θεωρείται αληθινό μεταβάλλεται μέσα στην πάροδο του χρόνου και σχετίζεται με τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που το δημιουργούν. Η μνήμη, λοιπόν, ως στοιχείο που προσδιορίζεται από τη λήθη, αποτελεί μέσο υπέρβασης κάθε υλικότητας. Πρόκειται για μια συνεχή διαλογική διαδικασία μεταξύ μνημείων κάθε μορφής και των κοινωνιών τους. Η μνήμη και η λήθη αφορούν δυναμικούς μηχανισμούς άμεσα συνδεδεμένους με την ανθρώπινη ύπαρξη αλλά και με το εκάστοτε πλέγμα της αιτιοκρατίας και της χρονικότητας.

Έτσι, η σύνδεση του παρελθόντος και της μνήμης³⁴ γίνεται μέσα από συναισθηματικές φορτίσεις και αποφορτίσεις, μέσα από τελετουργικές πρακτικές και επαναλήψεις. Η συναισθηματική φόρτιση του υποκειμενικού βιώματος μέσω της μαρτυρίας είναι που ορίζει ως ένα βαθμό τη μνήμη και τη λήθη. Πρόκειται για μια επίπονη, δημιουργική εμπρόθετη ή μη διαδικασία, μέσα από την οποία διαφαίνονται ευαίσθητες ισορροπίες εξουσίας. Τα όρια άλλωστε της υπερμνησίας ή της αμνησίας αναπροσδιορίζονται ανάλογα με τις νόρμες του εξουσιαστή. Η μνήμη και η λήθη είναι πολιτικές πράξεις που εγγράφονται στο σώμα κάθε κοινωνίας³⁵, κάθε κοινότητας, κάθε ανθρώπου.

Ο άνθρωπος είναι φορέας πολλαπλών τύπων μνήμης. Η ατομική μνήμη σχετίζεται με τη μνήμη³⁶ μιας ομάδας που τα μέλη της νιώθουν αισθήματα δεσμού μεταξύ τους και τα οποία έζησαν κάποια

³⁴ «Σύμφωνα με τον Freud η μνήμη λειτουργεί μέσα από μηχανισμούς συμπύκνωσης και μετάθεσης όπως και το όνειρο, μπερδεύοντας συχνά τα πραγματικά γεγονότα με τις φαντασιώσεις και ανασκευάζοντας, εκ των υστέρων, κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, τις εμπειρίες, τις εντυπώσεις και τα μνημειακά ίχνη, έτσι ώστε να αποκτούν καινούργια σημασία αλλά και την ικανότητα να επηρεάζουν διαφορετικά τον ψυχικό κόσμο.» Βιδάλη (1998, 111)

³⁵ «Σε εποχές μεγάλης κοινωνικής έντασης επικρατούν και επιλέγονται μνήμες που σχετίζονται με τοπικές ή εθνικές προκαταλήψεις, γίνονται επανεγγραφές και δίνονται κατευθυντήριες γραμμές από τις πολιτικές αρχές.» Ο.π. Βιδάλη (1998, 113)

³⁶ «Η μνήμη είναι σύνθεση, δημιουργία, φαντασία, ανοικοδόμηση του παρελθόντος. Στηρίζεται στην αναδρομική επεξεργασία ενός προσωπικού βιώματος, καθώς επίσης και στο λόγο άλλων μνημών: οικογενειακών, εθνικών, πολιτισμικών. Ας το πούμε με μια λέξη: η μνήμη είναι μια διαλεκτική εμπειρία» (Vial, 1989, 366 στο Μαντόγλου, 2005, 24-25)

γεγονότα από κοινού. Η αυτοβιογραφική μνήμη δομείται με βάση τα συναισθήματα, τις αντιλήψεις, τα κίνητρα, το εμπειρικό συνεχές, τις νοοτροπίες, τις προκαταλήψεις, τα στερεότυπα και τα ήδη διαμορφωμένα αξιολογικά κριτήρια του ατόμου, στοιχεία τα οποία οικοδομούν τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική ταυτότητα. Ως παράδειγμα ατομικής μνήμης θα μπορούσε να θεωρηθεί αυτή της οικογένειας, των φίλων, των συναδέλφων η ιδιαιτερότητα της ταυτότητας των οποίων συνδέεται άμεσα με το σύνολο των ενθυμήσεων που μοιράζονται μεταξύ τους.

Επομένως, η επιλεκτική ιδιότητα των ενθυμήσεων είναι αυτή που προασπίζει και προστατεύει τη συνοχή και την ταυτότητα. Θυμόμαστε, συνήθως, ότι είναι οικείο προς την ταυτότητά μας, ενώ απωθούμε τα μη οικεία³⁷. Η πολιτική κάθε είδους ταυτότητας βασίζεται στην αρχή της ιδιαιτερότητας, της διαφοράς μέσα από έναν συγκριτικό μηχανισμό. Ένας μετεωρισμός μεταξύ οικείου και μη οικείου είναι και αυτός που αποτυπώνεται με τη χρήση των τουριστικών οδηγιών για την ανάγνωση της γειτονιάς όπου μεγαλώσαμε ή για την συνοικία μας που έχουν προσημειώσει μέσα μας συναισθηματικά, συμβολικά και κοινωνικά οι κοινωνικοί μηχανισμοί δεν χρειάζονται χάρτες ενώ η χρήση τους αφορά τον άγνωστο χώρο ή χρονική περίοδο.

Οι ατομικές μνήμες αναμφισβήτητα εσωκλείουν όλους τους κοινωνικούς κανόνες και τα αξιακά μέσα μιας συγκεκριμένης κοινότητας δομώντας τη συλλογική μνήμη³⁸. Οι συλλογικές ταυτότητες είναι προϊόντα διαρκών και επαναλαμβανόμενων μέσα στο χρόνο ετερο- και αυτοπροσδιορισμών, μέσα δηλαδή από τη συνείδηση του «ανήκειν» και του «διαφέρειν» Γκότοβος, (2002, 111). Η ανάδυση των ενθυμήσεων προκαλείται από το στενό κοινωνικό περιβάλλον με τους Σημαντικούς Άλλους να μας θυμίζουν γεγονότα και επεισόδια παρόλο που ο σχηματισμός εμπειριών που σχετίζονται με το χώρο και το χρόνο διακατέχονται από το ατομικό στοιχείο.³⁹ Μέσα από τη διαλεκτική σχέση της μνήμης με τη λήθη και του μηχανισμού της επαναδιαπραγμάτευσης και της

³⁷ Στην νεοελληνική κοινωνία είναι έντονη η αναφορά, η οποία καλλιεργείται και αναπαράγεται μέσα από τους θεσμούς της εκπαίδευσης, της αρχαιολογίας, της ιστορίας και τις πολιτισμικές πρακτικές, στοιχείων που σχετίζονται με τον Χρυσό αιώνα του Περικλή και την Επανάσταση του '21, ενώ, αντίστροφα, αποσιωπούνται οι έριδες των οπλαρχηγών λίγο πριν τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους ή τα προεπαναστατικά χρόνια ως χρόνια σκλαβιάς.

³⁸ «Η συλλογική μνήμη που στρέφει τη συσχετιστική της δύναμη προς την επιβεβαίωση της συνέχειας είναι μια μνήμη που ευνοεί τη διατήρηση και την παγίωση των κοινωνικών συσχετισμών, μια μνήμη που ευνοεί τους κυρίαρχους. Η συλλογική μνήμη η οποία στρέφει τη συσχετιστική της δύναμη προς τη διαπίστωση της ασυνέχειας είναι μια μνήμη που αναζητά στο παρελθόν τη δυνατότητα της διαφοράς, της ρήξης. Μια μνήμη που χρειάζονται οι κυριαρχούμενοι.» (Σταυρίδης, 2006, 36)

³⁹ Σύμφωνα με την Muxel (1996) η οικογενειακή μνήμη αποτελεί την οργανωτική αρχή της ταυτότητας διασφαλίζοντας τρεις λειτουργίες:

α) τη λειτουργία της «μεταβίβασης» που παραπέμπει σε μια αρχέγονη και αναφορική μνήμη εμπειριών, αξιών, συνθηκών, οι οποίες ανήκουν καθαρά σε ένα οικογενειακό πολιτισμικό πλαίσιο, β) τη λειτουργία «αναβίωσης» μέσω της οποίας ο καθένας μπορεί να αναζητήσει προσωπικές, ευχάριστες ή δυσάρεστες ενθυμήσεις, μέσω μιας συναισθηματικής και αισθητηριακής μνήμης και γ) τη λειτουργία «περίσκεψης», που παραπέμπει σε μια μάλλον διανοουμενίστικη μνήμη, μέσω της οποίας το άτομο μπορεί να κάνει μια ενδοσκόπηση για την κατανόηση της ίδιας του της τροχιάς και να προβληθεί στο μέλλον. (Μαντόγλου, 2005, 222)

επανιδιοποίησης ενθυμήσεων⁴⁰ αίρεται η επαναληπτικότητα και κατασκευάζεται μια νέα ενθύμηση.

Η ατομική ή η αυτοβιογραφική μνήμη εξαρτάται από τον κοινωνικό ρόλο των υποκειμένων και από την κοινωνικοψυχολογική τους ταυτότητα. Κάθε ιδιωτικός λόγος ενέχει και τον δημόσιο, αφού κάθε προσωπική εμπειρία καθορίζεται από το κοινωνικό πλαίσιο. Η ατομική μνήμη δομείται μέσα από γεγονότα ή συμβάντα του πεδίου της οικογένειας, της εκπαίδευσης αλλά, κυρίως, των ιστορικών ή άλλων γεγονότων που βίωσε το υποκείμενο ιεραρχώντας και ταξινομώντας τα κάθε φορά ανάλογα με την περίσταση, κατασκευάζοντας αφηγήσεις. Πολλές φορές κάποια συμβάντα στη ζωή του υποκειμένου γίνονται σημεία αναφοράς. Ο Candau(1998) γράφει για τις ατομικές αφηγήσεις: «απεικονίσεις, προσθήκες, επινοήσεις, τροποποιήσεις, απλοποιήσεις, συμπερασματικοί εμπλουτισμοί, σχηματοποιήσεις, λήθη, λογοκρισίες, αντιστάσεις, απαγορεύσεις, απωθήσεις, ονειρεμένη ζωή, επικεντρώσεις και επαν-επικεντρώσεις, ερμηνείες, και επαν-ερμηνείες συνθέτουν το υφάδι αυτής της μνημονικής πράξης, που είναι πάντα μια εξαίρετη εικόνα των στρατηγικών ταυτότητας στο έργο κάθε αφήγησης.»⁴¹

Έχει, λοιπόν, επικρατήσει να θεωρείται ιστορία ό,τι ανήκει ή φέρει τη σφραγίδα του παρελθόντος στα πλαίσια μια γραμμικής τριφασικής διάστασης το χρόνου, που θέλει το διαχωρισμό του παρελθόντος από το παρόν και το μέλλον. Η μνήμη αποτελεί τη μεταφορά νοημάτων που έχουν τύχει επεξεργασίας σε βάθος χρόνου και συμμορφώνεται στα πρότυπα του πώς πρέπει να θυμόμαστε συλλογικά (Τερζόγλου, 2006, 261-291). Δεν υπάρχει αυθεντική μνήμη. Η μνήμη είναι ένας εσωτερικός μονόλογος της ιστορίας. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία αναστοχασμού και επαναδιαπραγμάτευσης σε σχέση με το χρόνο και το εμπειρικό συνεχές του δρώντος. Αποκαθιστά τα νοήματα που χάνονται στην ιστορική πραγματέυση και εκφράζει την ατομική ανώνυμη εμπειρία. Αντίθετα η ιστορία αποτελεί μια παγιωμένη κατάσταση που εξυπηρετεί κανονιστικά την κοινωνία στην οποία τα δρώντα υποκείμενα εκπαιδεύονται.

Ο P.Nora στο έργο του *Les lieux de memoire* αποσαφηνίζει τις έννοιες της μνήμης και της ιστορίας⁴². Κατά αυτόν, η μνήμη σχετίζεται άμεσα με ομάδες ανθρώπων που ζουν σήμερα και που βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη. Η μνήμη είναι ανοιχτή στη διαλεκτική της ανάμνησης και της

⁴⁰ «Στο έργο του Halbwachs επισημαίνεται ιδιαίτερα ο κοινωνικός και οικοδομικός χαρακτήρας της μνήμης. Η ενθύμηση βασίζεται στην αφήγηση και στις συλλογικές δραστηριότητες, ενώ η οικοδόμηση των πληροφοριών πραγματοποιείται μέσα σε συλλογικά πλαίσια αναφοράς» Ο.π.,38

⁴¹ Ο.π. 240, από (Candau, 1998, 64)

⁴² Ο Ong συνδέει τη διάκριση παρόντος-παρελθόντος και τις χρήσεις της μνήμης με τη μετάβαση από τον προφορικό στο γραπτό λόγο. Στον προφορικό λόγο το παρελθόν ανακαλείται στη μνήμη μόνο όταν χρησιμεύει στο παρόν συνιστά, θα λέγαμε «ζωντανή μνήμη» ενώ αντίθετα στον πολιτισμό της τυπογραφίας ανακατασκευάζεται ένα διακριτό παρελθόν, χάρη στη βεβαιότητα που δίνουν οι ημερομηνίες, τα γεγονότα κλπ.. όταν καταγράφονται. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1999, 12-13.

αμνησίας, πέρα των όποιων παραμορφώσεων της συμβαίνουν, ευάλωτη σε όλες τις χρήσεις και τους χειρισμούς, δεκτική σε καταστάσεις ύπνωσης και σε ξαφνικά ξυπνήματα. Αντίθετα, η ιστορία είναι μια ανολοκλήρωτη ανακατασκευή αυτού που δεν υπάρχει πλέον και που ανήκει σε όλους. Πρόκειται για μια αναπαράσταση⁴³ του παρελθόντος. Το νόημα για όλους εκείνους που έζησαν την ιστορία ως βιωμένη εμπειρία δεν ταυτίζεται με το νόημα όσων μαθαίνουν την ιστορία ως μια αλλότρια εμπειρία.⁴⁴ Η μνήμη δεν υποδεικνύει την ιστορική ακρίβεια, το πώς έγιναν τα πράγματα αλλά το πώς ένιωσαν οι άνθρωποι για ό,τι συνέβη και πώς το έντυσαν νοητικά. Η μνήμη είναι από τη φύση της πολλαπλή, συλλογική και εξατομικευμένη. Πρόκειται για μια διαδικασία που συνδέεται άρρηκτα με το παρόν και με τον χώρο, την εικόνα και το αντικείμενο, ενώ η ιστορία βασίζεται σε χρονικές ασυνέχειες στην εξέλιξη και τη σχέση των πραγμάτων.⁴⁵

Σε αυτήν ακριβώς τη διαφοροποίηση έγκειται και η ύπαρξη τόπων μνήμης σε έναν οικισμό. Ο οικισμός αποτελεί ένα πολύπλοκο δίκτυο συνδυασμού ατομικών και συλλογικών ιστοριών και δράσεων και δομημένου τόπου που ορίζεται κάθε φορά από αυτές. Λέγοντας τόπο δεν αναφερόμαστε μόνο σε μια καθορισμένη γεωγραφική ενότητα, αλλά και στην πρόσληψη από το βλέμμα,⁴⁶ άρα και στη νοητική κατασκευή που επιλέγει, ερμηνεύει και ανασυνθέτει δεδομένα αυτής της ενότητας σε συνδυασμό με διάφορους αισθητικούς, ιδεολογικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Το τοπίο⁴⁷, από την άλλη μεριά, είναι πολιτισμικό βλέμμα, συνδέει πολλαπλές αφηγήσεις αλλά, παράλληλα, εμπεριέχει και διαφορετικές ερμηνείες. Το περιβάλλον δεν περιορίζεται, ενώ το τοπίο⁴⁸ προσεγγίζεται μέσα από τη φόρμα, που είναι φορέας της ιστορίας της κατασκευής του αλλά και της λειτουργίας του. Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τη φανταστική μας σχέση με τη φύση, αντιπροσωπεύει τον τρόπο με τον οποίο ορίζουμε τον εαυτό μας μέσα στον κόσμο (Μανωλίδης, 2003, 009).

⁴³ «Η γλώσσα της αναπαράστασης περιλαμβάνει έννοιες, ονόματα, λεκτικούς τρόπους (tropes of discourse) κλπ. που έχουν αναλυθεί κυρίως από τον Heyden White. Μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε αυτή τη γλώσσα αν διακρίνουμε ιστορικά έργα διαφορετικών περιόδων πάνω στο ίδιο αντικείμενο» (Λιάκος, 2007, 122)

⁴⁴ Ο.π, 100.

⁴⁵ Nora (1997, 19).

⁴⁶ Το βλέμμα αποτελεί την έκφραση ενός διασπασμένου τοπίου. Μέσα από το βλέμμα δεν γίνεται αντιληπτό το τοπίο ως ολότητα αλλά ως ένα μέρος του όλου, αφήνοντας με αυτόν τον τρόπο το τοπίο ανοιχτό σε ερμηνείες, ιδιοποιήσεις και ανασηματοδοτήσεις.

⁴⁷ «Η έννοια «τοπίο» δύσκολα ορίζεται. Αποδεικνύεται όμως ότι αποτελεί χώρο συνύπαρξης τόσο αντικειμενικών (πραγματικών, φυσικών) στοιχείων στον χώρο, πραγμάτων δηλαδή που υφίστανται ανεξάρτητα από το εάν και πώς γίνονται αντιληπτά από ένα άτομο ή έναν πολιτισμό, όσο και των υποκειμενικών, δηλαδή των νοημάτων και αντιλήψεων που προκύπτουν από την επεξεργασία των προσλαμβανόμενων στοιχείων μέσα από ιδεολογικά και άλλα φίλτρα. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση του τοπίου είναι ότι, επειδή αυτό βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία διαμόρφωσης από τον άνθρωπο, οι «αντικειμενικές» και οι «υποκειμενικές» συνιστώσες του αλληλεξαρτώνται πλήρως.» (Δοξιάδης, 2003, 050)

⁴⁸ «Το να βλέπει κανείς ως τοπίο ένα κομμάτι εδάφους, μαζί με ό,τι υπάρχει πάνω σε αυτό, σημαίνει να παρατηρεί, αυτή τη φορά από τη δική του πλευρά, ένα απόσπασμα της φύσης ως ενότητα, κάτι το οποίο καθίσταται εντελώς ξένο προς την έννοια της φύσης.» (Simmel et al, 2004,13)

Υπάρχει, λοιπόν, μια αέναη διαλογική σχέση μεταξύ τόπων και δράσεων ενώ με το πέρασμα του χρόνου η χρησιμοποίηση ενός τόπου σχετίζεται με τις διαφορετικές εκδοχές του αλλά και την υλικότητά του. Κάθε κτίριο και κάθε τόπος φέρει τη δική του ταυτότητα και ιστορία κρυμμένη στην υλικότητά του ξεπερνώντας, τις περισσότερες φορές, το μέσο όρο ηλικίας ενός ανθρώπου. Είναι ένας μεγάλος καμβάς πολιτιστικής γραφής, όπως αναφέρει ο αρχιτέκτονας Π. Λαζαρίδης.⁴⁹ Η χρήση του και η πολλαπλά εναλλασσόμενη αξία του την εκάστοτε χρονική περίοδο καθορίζουν και επηρεάζουν τις δράσεις που σχετίζονται με αυτό. Το τοπίο είναι ένας τρόπος να βλέπουμε την πραγματικότητα, ενώ μπορεί να συνεισφέρει στην ερμηνεία της ταυτότητας των περιοχών που ζούμε, δρούμε, αντιλαμβανόμαστε και θυμόμαστε. Διαλογική είναι και η σχέση όχι μόνο με τις ανθρώπινες δράσεις που λαμβάνουν χώρα εκεί αλλά και με τον περιβάλλοντα χώρο που τον περιστοιχίζει. Μια πλατεία, ένα δημαρχείο, ένα καφενείο, ακόμα και μια παραλία δεν μπορεί να εξεταστούν αυτόνομα πέρα από το παρακείμενο πλαίσιό τους.

Επομένως, κάθε τόπος μέσα από την υλικότητά του φέρει και την έννοια του χρόνου⁵⁰. Στη μετάβαση από τον έναν τόπο στον άλλο καταλυτικό ρόλο έχει ο χρόνος, ένας δημιουργικός, συμπυκνωμένος χρόνος, κατά τον οποίο πραγματοποιείται η επεξεργασία και η ανάλυσή του, η αποδόμηση και η αναδόμησή του σε ένα νέο-δομημένο, ταξινομημένο περιβάλλον. Από την άλλη μεριά, η υλικότητα συμπυκνώνει το χρόνο ως φορέας σκέψεων και δράσεων του παρελθόντος και του παρόντος. Η ταυτότητα, συνεπώς, της υλικότητας ενός τόπου αποτελεί συμπυκνωμένες χρονικά δράσεις και εμπειρίες των περαστικών του που άφησαν με κάποιον τρόπο τα ίχνη τους σε αυτόν⁵¹.

Η υλικότητα⁵² κάθε τόπου είναι που τον κάνει φορέα πολλαπλών και πολυδιάστατων αφηγήσεων σε συνδυασμό με την ενεργή συμμετοχή των προσωπικών ιστοριών- διαδρομών του καθενός στη συλλογική λειτουργία της κοινότητας. Οι καθημερινοί τόποι κυρίως, και όχι τα τοπία, φέρουν τη δυναμική σύσταση και συγκρότηση της μνήμης μέσα από την πρόκληση εμπειριών σε ένα

⁴⁹ (Δοξιάδης, 2003)

⁵⁰ «Σήμερα αναδεικνύεται επίκαιρο το αίτημα της ανασύστασης της συλλογικής μνήμης σε καιρούς που οι φρενιτιώδης κατανάλωση του παρόντος τείνει να αποτελεί τον μοναδικό ορίζοντα της εμπειρίας. Όμως μια τέτοια ανασύσταση της συλλογικής αναφοράς στο παρελθόν δεν μπορεί αν κινητοποιείται από νοσταλγία για τον πλήρη κόσμο των μυθολογιών της συνέχειας και της επανάληψης. Η εμπειρία της ασυνέχειας του χρόνου που γέννησε η μητροπολιτική νεωτερικότητα εμπεριέχει μια δύναμη: την προοπτική το παρελθόν να αναδειχθεί ως ένα πεδίο δυνατοτήτων, ένα πολυδαίδαλο και πολύμορφο δίκτυο από εναλλακτικές τροχιές.» (Σταυρίδης, 2006, 34)

⁵¹ Για παράδειγμα: «Το αγροτικό χωριό είναι ένας τόπος αυτο-ύπαρξης, μάλλον προμηθειών παρά κατανάλωσης χωρίς όρια, χαμηλής πυκνότητας, μονιμότητας παρά κινητικότητας, κοντινής γειννιάσης, αλληλογνωριμίας παρά ανωνυμίας, και κοινωνικού ελέγχου, ομοιότητας παρά διαφοροποίησης...ο αυτόχθονας εκεί δεν έχει πολλούς προβληματισμούς, εκτός από τον αποκλεισμό του διαφορετικού, του ετερόχθονα.» (Pellegrino, 2006, 178)

⁵² «Ο υλικός πολιτισμός δεν είναι το παθητικό υποπρόϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας αλλά αποτέλεσμα της ενεργού συμμετοχής των μελών της κοινωνίας, και διατρέχει τις διαφορετικές όψεις της, όπως την τεχνολογία, την ιδεολογική συγκρότηση της ταυτότητας και την πρόσληψη του τοπίου, ή γενικότερα την ίδια τη μακρά ιστορική κίνηση ή ειδικότερες ιστορικές συγκυρίες» (Κωστάκη, 2008, 53)

συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Οι εμπειρίες αυτές συγκροτούν και ορίζουν τον ρυθμό του οικιστικού ιστού με τις χρονικότητες των στιγμιότυπων, των επεισοδίων της και τις αχρονικότητές τους⁵³. Η σχέση χρόνου και χώρου συνεπώς είναι άρρηκτη, αφού κάθε τόπος γίνεται αντιληπτός μέσα από τις στιγμές της κίνησής του, των μεταβολών του, των παύσεων και των αποστάσεων. Υπ' αυτή την έννοια, ο χώρος γίνεται υποδοχέας όλων των κινήσεων και των δράσεων που λαμβάνουν χώρα. Ο De Certeau αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι περιπλανήσεις, οι διαδρομές σε μια πόλη είναι όπως ένα γραπτό κείμενο· περιδιαβαίνοντας σε ένα οικιστικό περιβάλλον δεν το διαβάζουμε αλλά το προφέρουμε και το δημιουργούμε.⁵⁴

Ως προς αυτά, τόπους μνήμης αποτελούν, κατά τον Nora, τα αντικείμενα που δημιουργούνται για να φέρουν τη μνήμη είτε αυτά είναι μνημεία, είτε τόποι, είτε ακόμα και τελετές ή θρύλοι. Πρόκειται όχι μόνο για τους τόπους που δημιουργήθηκαν για να ενεργοποιήσουν τη μνήμη μιας κοινότητας στα πλαίσια του ιστορικού χρόνου, αλλά και για αυτούς όπου η βιωμένη, καθημερινή εμπειρία αφήνει τα χνάρια της, τα αναπλάθει, τα αναδημιουργεί και τα συμβολοποιεί. Η συνήθεια και η καθημερινότητα αποκρύβουν από τη θέαση και από τη βίωση ενός χώρου ένα πλήθος πληροφοριών που χάνονται μέσα από αξιολογικές διαδικασίες. Η διάρκεια των πρακτικών δημιουργεί την επαφή με το χώρο, ορίζει την επανάληψη αλλά και τη συνήθεια.

Γεννιόμαστε, μεγαλώνουμε και ανακαλύπτουμε τον κόσμο αρχικά μέσα από τις αισθήσεις της γεύσης, της όσφρησης και της αφής, αισθήσεις οι οποίες με την πάροδο του χρόνου αμβλύνονται έναντι της ακοής και ιδιαίτερα της όρασης. Κι αν ζούμε στην εποχή της όρασης και του οπτικού πολιτισμού, ιδιαίτερα στον δυτικό κόσμο, όπου η όραση αποτελεί βασικό βοήθημα της μνήμης, δεν θα πρέπει να υποτιμάμε τη συμμετοχή και των λοιπών αισθήσεων στη δόμηση⁵⁵ κάθε εμπειρίας και κάθε μνήμης. Η μυρωδιά, για παράδειγμα, από ένα αγαπημένο φαγητό που μαγειρευόταν στο οικείο περιβάλλον της οικογένειάς μας στις γιορτές, η μελωδία που ακουγόταν κατά τη διάρκεια ενός σημαντικού γεγονότος αποτελούν στοιχεία που μπορούν να ανακαλούν αναμνήσεις και ενθυμήσεις. Συνεπώς, η ανάκληση της μνήμης μπορεί να γίνει και μέσω της απουσίας των υλικών αντικειμένων.

Αναζητώντας, λοιπόν, τη μνημειακότητα που ενέχει ένας τόπος καλούμαστε να αναφερθούμε στις διαφορετικού τύπου εκδηλώσεις της, μιας και τα μνημεία⁵⁶ ή αλλιώς τα άξια μνήμης στοιχεία

⁵³ Ως αχρονικότητες ενός δομημένου περιβάλλοντος μπορούν να λογιστούν τα βιώματα και οι εμπειρίες των ανθρώπων σε χρόνο μικρής διάρκειας έτσι ώστε να μην είναι αντιληπτές οι όποιες μεταβολές του.

⁵⁴ (De Certeau, 1994, 109-110)

⁵⁵ Για τη «δομή του νοήματος» ενός αντικειμένου βλ. Pearce (2002, 233-264)

⁵⁶ Ως κριτήριο για το χαρακτηρισμό «μνημείο» δεν αποτελεί μόνο η σχέση με το χρόνο αλλά η συναισθηματική, ιστορική ή καλλιτεχνική αξία που μπορεί αυτό να φέρει. (*Encyclopedie de la Pléiade*, 2001, 17)

αποτελούν ζωντανά κύτταρα διαβούλευσης⁵⁷. Συνήθως τα μνημεία λογίζονται μέσα από την υλικότητά τους, όμως και η άυλη υπόσταση μιας μελωδίας, μιας μυρωδιάς ή ακόμα και μιας εκδήλωσης της αφής μπορούν να προκαλέσουν τη διέγερση της μνήμης ανακαλώντας και αναδομώντας τόπους ή μνημεία που ο χρόνος μπορεί να έχει αφανίσει ή ξεθωριάσει. Ο χώρος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο R. Samuel (1994), αποτελεί ένα θέατρο μνήμης. Τα εθνικά σύνορα, η γεωμορφολογία ενός τόπου, τα τοπωνύμια, η ονοματοδοσία δρόμων, τα μνημεία, η αρχιτεκτονική, ο πολεοδομικός ιστός, η διατήρηση ή μη παλαιών κτιρίων, ο εξωραϊσμός μιας πόλης ή ακόμα ο εμπλουτισμός των παραπάνω με θρύλους, μύθους ή ιστορικές σημασίες αποτελούν μηχανισμούς ιστορικής εγγραφής στον τόπο. Αναλογική αξία έχει και ο χρόνος με την ετήσια επαναληπτικότητα των εθνικών γιορτών, με το ημερολόγιο και τις θρησκευτικές ή ιστορικές γιορτές. Καθημερινά γίνονται αναφορές σε πρόσωπα ή αντικείμενα που υπήρξαν πριν ή παράλληλα με εμάς στην προσπάθεια να προσεγγίσουμε κάτι χρονικά ανακαλώντας το στη μνήμη μας. Άλλωστε, μέσα από τα ονόματα και τα επώνυμα των ανθρώπων μπορεί να μελετηθεί η καταγωγή, τα επαγγέλματα, οι συνήθειες, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και οι χρονικές ιστορικές εξελίξεις που για εθνικούς λόγους βρίσκουν έκφραση με αυτόν τον τρόπο. Μέσα από τους πολύπλοκους αυτούς μηχανισμούς επινοείται η παράδοση και συγκροτείται η εθνική κουλτούρα⁵⁸.

Κατά συνέπεια, η «αναβίωση» του παρελθόντος βρίσκει την έκφρασή της μέσα από το μεταίχμιο του φανερού και του αφανέρωτου, όπως αυτό εκφράζεται μέσα από τα κατάλοιπα, μέσα από τα ερείπια⁵⁹. Μέσα από ένα ερείπιο⁶⁰ καλούμαστε να ανακαλύψουμε την εσωτερική διάρθρωση του όλου, όπως ήταν αρχικά, αλλά, παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα να εξετάσουμε τα αποτελέσματα της δράσης μέσα από τη μορφή. Με αυτόν τον τρόπο το ερείπιο, πέραν της προέλευσής του, αποκτά τη δική του νοηματική εμβέλεια και παρουσία στο περιβάλλον. Η διαλογική αυτή σχέση μεταξύ της παρουσίας και της απουσίας, της συνέχειας και της ασυνέχειας είναι που κάνει την ιστορία να μετριάξει την απώλεια και να νικά την έννοια του θανάτου και της εξαφάνισης.

Η μετατροπή, λοιπόν, του ερείπιου σε μνήμη αποτελεί μια διαδικασία επινόησης, σκηνοθετώντας και σκηνογραφώντας το παρελθόν, αλλά και αποδίδοντας νοήματα. Μέσα στα πλαίσια της

⁵⁷ Πολλές φορές λησμονιέται ότι όταν αλλοτινοί πολιτισμοί περιγράφονται μέσα από τα μνημεία τους δεν γίνεται συνειδητό ότι αυτά συμβολίζουν την υποτέλεια στην πολιτική εξουσία «...οι πυραμίδες της Αιγύπτου και οι ναοί της Βαβυλώνας δεν έχουν άλλη σημασία παρά τη νίκη (μιας μειοψηφίας) απάνω στις πλατιές μάζες» (Spengler 1969 στο Κριτική Διεπιστημονικότητα, 2006, 29) (Spengler 1969 στο Κριτική Διεπιστημονικότητα, 2006, 29)

⁵⁸ Για τη διαμόρφωση της εθνικής ιδέας και της κουλτούρας βλ. Λέκκας, (1992)

⁵⁹ Η έννοια του ερείπιου αναδείχθηκε ιδιαίτερα μέσα από το κλασικό ρομαντικό στερεότυπο της τοπιογραφίας όπως αυτό καταγράφηκε μέσα από το βλέμμα των διαφόρων ξένων περιηγητών του 18^{ου}-19^{ου} αι..

⁶⁰ «Το θραύσμα δεν αφομοιώνεται επειδή, σχεδόν σε αντίθεση με την ύπαρξή του, εξακολουθεί να αναφέρεται στο παρελθόν, σε προγενέστερα νοήματά του, ακόμη κι όταν έχει αναπροσαρμοστεί. Αν και χρονικά αποκομμένο από το παραδοσιακό όλο του οποίου άλλοτε αποτελούσε μέρος, το θραύσμα συνεχίζει να αναφέρεται σε αυτή τη χαμένη ολότητα.» (Gross, 2003, 174)

πολιτισμικής κληρονομιάς πραγματοποιείται η οπτικοποίηση του παρελθόντος δημιουργώντας αφηγήσεις και ερμηνείες. Ο μετεωρισμός μεταξύ του φαίνεσθαι και του είναι, του αφηρημένου και του συγκεκριμένου αποτελεί μια δυναμική διαλεκτική κατάσταση του βλέπιν. Με αυτόν τον τρόπο η πολιτισμική κληρονομιά δημοκρατικοποιείται, γίνεται πιο εύπλαστη και πιο προσιτή στον καθένα, αναπτύσσεται μέσα από τα πολλαπλά και πολύτροπα διαφορετικά ερωτήματα με τα οποία κάθε φορά την προσεγγίζουμε. Η προσέγγιση αυτή δεν θα πρέπει να γίνει αυστηρά μέσα από σύγχρονες και συγκεκριμένες θεωρίες αλλά μέσα από μια περιπλάνηση ποικίλων αποριών και κριτικής σκέψης πέρα από ιδεολογικά, ηθικά και αισθητικά όρια αναζητώντας όχι μόνο τις φωνές του παρελθόντος αλλά και τις αποσιωπήσεις και τις παύσεις.

Ιστορική γνώση και δόμηση ταυτότητας.

Η ιστορική μνήμη τροφοδοτεί τις συλλογικές αναπαραστάσεις και το κοινωνικό φαντασιακό ενώ μέσα από αυτή διαμορφώνονται ταυτότητες και ένας κώδικας επικοινωνίας, αναγνώρισης και αντίδρασης σε κάθε νέο μήνυμα ή ερέθισμα. Ο κώδικας μέσα από το οποίο μια κοινότητα διαβάζει το παρελθόν της, αλλά και οι μορφές ανάγνωσής του ενσωματώνονται στις θεσμοθετημένες δομές, δηλαδή στο κράτος, το εκπαιδευτικό σύστημα, την εκκλησία, τη δικαιοσύνη, στη λογοτεχνία, στα εικαστικά, στο θέατρο, τη μουσική, την αρχιτεκτονική, στην πολεοδομία, στη διασκέδαση, στις συνήθειες (habitus) που υπάρχουν σε κάθε ιδιώτη, σε μια οικογένεια, σε μια κοινότητα⁶¹ (Bourdieu, 2006, 214-269).

Η αναπαράσταση της πραγματικότητας ή η αίσθηση της αναπαράστασης μιας πραγματικότητας είναι σύνθετη επικοινωνιακή διαδικασία που προϋποθέτει μύηση και εκπαίδευση. Η απλή περιγραφή με λόγια όσων βλέπουμε δεν αποτελεί αναπαράσταση, αλλά εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο το αντιμετωπίζουμε, τον τρόπο που θα το περιγράψουμε και θα το διαχειριστούμε. Ο ιστορικός χρόνος δεν μπορεί να ταυτίζεται με τον φυσικό ή τον προσωπικό χρόνο. Οι τρόποι αυτοί διαβούλευσης αποτελούν διυποκειμενικά πολιτισμικά προϊόντα μέσα από διαδικασίες εγκοινωνισμού.

Η ιστορική αναπαράσταση μερικές φορές μπορεί να βασίζεται και στη δύναμη της εικονοποιίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ιστορικής διαμάχης για το Κρυφό Σχολείο του βιβλίου της Στ' Δημοτικού, όταν, παράλληλα, ένας πίνακας του Νικόλαου Γύζη με το ίδιο θέμα αναφέρεται σε μια πραγματικότητα της μυθοποιημένης εθνικής ιδεολογίας του 19^{ου} αι. και προβάλλεται στην Εθνική Πινακοθήκη ως μαρτυρία του παρελθόντος. «Ο ιστορισμός, αποτελώντας τη ραχοκοκαλιά του εθνικισμού, χρησιμοποίησε τη λογοτεχνία, τις εικαστικές τέχνες, τη μουσική και το θέατρο για να επενδύσει συναισθηματικά τα μηνύματά του, δηλαδή να δώσει ακριβώς στο ακροατήριό του την αίσθηση πραγματικότητας την οποία η ιστορική γραφή δεν μπορούσε να αποτυπώσει, περιορισμένη καταστατικά στις μεταδόσεις ακρίβειας της.» (Λιάκος, 2007, 157) Η δύναμη της εικονοποιίας είναι δυνατόν να εννοηθεί και ως συλλογή διαφορετικών εικόνων που δεν υπακούουν σε μια γραμμική εξέλιξη του χρόνου αλλά φέρουν το στίγμα της στιγμής. Στα πλαίσια του μεταμοντερνισμού το παρελθόν προσεγγίζεται με τη συλλογή εικόνων είτε μέσα από μορφές μαζικού τουρισμού είτε μέσα από τα ΜΜΕ. Το παρελθόν γίνεται ταυτόχρονο και κατ' επιλογήν σαν ένα μεταμοντέρνο κολλάζ εικόνων που συνενυθρύνονται στο ίδιο χρονικό πλαίσιο.

⁶¹ «Το habitus αναφέρεται στο σύστημα των διαρκών και μεταβιβάσιμων προδιαθέσεων και των ταξινομικών σχημάτων και αρχών που εσωτερικεύει το άτομο μέσα από την προσωπική εμπειρία και βίωση του κοινωνικού και πολιτισμικού του περιγυριού.» (Παραδέλλης, 1999, 43)

Ένα μεγάλο μέρος της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς (heritage) σχετίζεται πλέον με τη βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου, με τη διασκέδαση, τον τουρισμό (κυρίως μαζικό), με τη διαφήμιση, τα ιστορικά-αρχαιολογικά κέντρα-πάρκα, ή ακόμα και με μέγα-γεγονότα όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Η καταγραφή και ανάδειξη του παρελθόντος έχει πλέον μεταβληθεί λόγω της προόδου των επιστημών και των τεχνολογιών, ενώ η διαδικτυακή επικοινωνία έχει σπάσει πλέον τα όρια του χρόνου και του τόπου.

Η πολυμορφία της κοινωνίας και ο κατακερματισμός οδήγησαν την ιστορία να μετατραπεί σε ένα πεδίο συγκρούσεων. Το δικαίωμα στην ιστορία και τη μνήμη που προβάλλεται πλέον έντονα αφορά την κυρίαρχη κοινότητα και όχι αυτές που υπέστησαν κοινωνικό αποκλεισμό ή πολιτισμικές διακρίσεις, ή την ιστορία των αντιστασιακών ή των υπέρμαχων της δικτατορίας ή της βασιλείας, κτλ.. Το δικαίωμα στην ιστορία⁶² αποτελεί μέρος της άσκησης επιρροής και ελέγχου, όπως αυτό που προβάλλει η Εκκλησία ελέγχοντας τη σχολική ιδεολογία και το εθνικό ιστορικό φαντασιακό.

Την έννοια της σήμανσης, του ορόσημου για την νεοελληνική κοινωνία θα μπορούσαμε να δώσουμε στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας που χαρακτηρίζεται ως «τουρκοκρατία», έναν όρο ιδιαίτερα φορτισμένο, με επικέντρωση στον Αγώνα του '21 και τα κινήματα που δημιουργήθηκαν και τους «ήρωες» του Αγώνα, αντίληψη που καθόρισε τη σχέση των Ελλήνων με τη γείτονα χώρα, αλλά και τη σχέση της με τις λοιπές βαλκανικές χώρες. Η γενιά του '30 επανεκτίμησε τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, τις αστικές ασχολίες και το εμπόριο εκείνης της περιόδου μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους από τον ηρωισμό, στον άνθρωπο εκείνης της περιόδου. Όταν οι μεταβολές αυτές σχετίζονται με την ιστορική (1821,1922) ή την πολιτική ταυτότητα (Εμφύλιος, Κατοχή, Μεταπολίτευση) δεν μπορούν παρά να είναι σφοδρές.

Η ελληνική κοινωνία, λοιπόν, βασίζεται σε δομημένες εικόνες και στερεότυπα δημιουργημένα μέσα από την εθνική ιστορία⁶³, τη λογοτεχνία και τη τέχνη αλλά και μέσα από έναν πολύπλοκο μηχανισμό εμπειριών που δομούνται με την παρούσα συμμετοχή, την τελετουργική επανάληψη ή τη μαθητεία των σημαντικών ιστορικών γεγονότων για την ελληνική εθνική ταυτότητα. Όλο αυτό το

⁶² Κάθε ιστορική ερώτηση και προβληματισμός συγκροτείται από τα συγχρονικά ενδιαφέροντα για το παρελθόν ενώ οι ερμηνείες των απαντήσεων διαμορφώνονται μέσα από τις νοηματοδοτήσεις του παρόντος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Eilean Greenhill μεταξύ πομπών και αποδεκτών του μηνύματος υπάρχει μια αέναη διαλογική σχέση κατά την οποία ένα παιχνίδισμα συνεχούς εναλλαγής μεταξύ αναγνωστών και συγγραφέων εκτυλίσσεται μέσα από ποικίλες εκδοχές και αναγνώσεις της ιστορίας και του παρελθόντος. Τη στιγμή που η προφορική μαρτυρία θα μετατραπεί σε γραπτό λόγο θα πρέπει να διερευνηθεί και ο ρόλος της γραφής αλλά και η εξουσία και το κύρος που αποκτούν τα κείμενα αυτά με αποτέλεσμα το περιορισμό της ελευθερίας της διαβούλευσης.

⁶³ Για την διαμόρφωση της εθνικής κουλτούρας, η κατασκευή της από τους διανοούμενους της Διασποράς και από την εξυπηρέτηση συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων καθώς και η σύνδεσή της με την αισθητική και την ιστορική συνέχεια στο (Κριτική Διεπιστημονικότητα, 2006, 23-43)

πληροφοριακό υλικό τυγχάνει επανεκτίμησης και επαναξιολόγησης στις καθημερινές εκφράσεις της ελληνικής κουλτούρας⁶⁴.

Ο διαρκής μετασχηματισμός των ταυτοτήτων⁶⁵ μέσα από μηχανισμούς διάκρισης ή ομοίωσης διαμορφώνει τις μοντέρνες ταυτότητες⁶⁶. Η ύπαρξη εθνικών ιστοριών, η θεσμοποίηση της ιστορίας, η δημόσια χρήση της στη νομιμοποίηση πολιτικών αποφάσεων, η διάδοση της μαζικής εκπαίδευσης και η έκθεση (display) της ιστορίας στα μνημεία και στα μουσεία, η εξοικείωση με την ιστορία μέσα από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης προκάλεσαν ευρύτατες διεκδικήσεις ιδιοποίησης του παρελθόντος (Λιάκος, 2007, 130). Η πολυφωνία αυτή ως προς τις οπτικές του παρελθόντος που πηγάζουν σε διαφορετικά αξιακά συστήματα διαφοροποιείται σημαντικά από τη θετικιστική βεβαιότητα και απολυτότητα της γνώσης του παρελθόντος. Το ζήτημα είναι ποια ιδεολογικά ρεύματα εξυπηρετεί κάθε φορά η πολιτιστική κληρονομιά; Αυτή του εθνικισμού ή εκείνη του πολυπολιτισμού; Υπαγορεύει τις κυρίαρχες ή τις περιθωριακές ταυτότητες; Πώς παρουσιάζονται οι έννοιες της τάξης, της φυλής ή του φύλου;

Τα ορατά ή ακόμα και τα αόρατα σημάδια του παρελθόντος οργανώνονται σε κείμενα, σε αρχαιολογικά κατάλοιπα, σε αρχεία, βρίσκονται σε βιβλιοθήκες, σε μουσεία, σε αρχαιολογικούς χώρους κλπ., σε χώρους επικοινωνίας και φορείς πολλαπλών νοημάτων⁶⁷. Η ανάγνωση των μηνυμάτων αυτών δεν μπορεί παρά να είναι μια δυναμική και δι-υποκειμενική διαδικασία της τρέχουσας εμπειρίας, οπτικής και μιας συγκεκριμένης κοσμοαντίληψης που διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται από στερεότυπα και ταυτότητες. Η παγιωμένη αντίληψη του 19^{ου} αι. ότι στους μουσειακούς χώρους⁶⁸ μπορεί κανείς να έρθει σε επαφή με αυθεντικές πηγές του παρελθόντος με διαχρονικές αξίες και ιδανικά έχει ως αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να μην γίνεται ο μουσειακός χώρος αντιληπτός ως χώρος διαβούλευσης και προβληματισμού παρά τις επιταγές της σύγχρονης μουσειολογίας. Σε αντίθεση με το εξωτερικό, η ελληνική μουσειακή πραγματικότητα εξακολουθεί να μην μπορεί να ξεφύγει από αυτήν την αρχαιοπρεπή, εξιδανικευμένη θεώρηση του μουσείου παρά τις μεμονωμένες προσπάθειες των τελευταίων είκοσι ετών.

⁶⁴ Για παράδειγμα, η αναγωγή της οικολογίας σε μια σύγχρονη αξία θεώρησης του κόσμου και τρόπου ζωής δεν μπορεί παρά να επηρεάσει και το πεδίο της ιστορίας και της αρχαιολογίας με νέες πηγές τεκμηρίωσης και συντήρησης με νέες μεθόδους έρευνας, με τη συγκρότηση νέων επιχειρημάτων και τη δημιουργία νέας πολιτικής ατζέντας άρα και την ενδεχόμενη δημιουργία νέων ταυτοτήτων.

⁶⁵ Η έννοια της ταυτότητας είναι πολυσήμαντη. Διαθέτουμε πολλαπλές ταυτότητες.

⁶⁶ «Αναλύοντας τις τέχνες, ο Cornel West (1994) υποστηρίζει ότι οι διανοούμενοι πρέπει να ασχοληθούν με μια «νέα πολιτισμική πολιτική της διαφοράς». Οι πολιτισμικοί δημιουργοί αλλά και οι θεωρητικοί οφείλουν να συμπαραταχθούν με τις αδύναμες μειονότητες και να στηρίξουν τη δημιουργία έργων με θέμα τις φυλετικές διαφορές, τη διαφορά των φύλων, την ενίσχυση των περιθωριακών κοινωνικών στρωμάτων.» (Smith, 2006, 365)

⁶⁷ Ο Bourdieu (2006) επισημαίνει τη σημασία του έθους (habitus), της συνήθειας. Το διαφορετικό έθος μπορεί να υπάρξει ταυτόχρονα στον ίδιο χώρο.

⁶⁸ Οι συλλογές των μεγάλων μητροπολιτικών μουσείων της Ευρώπης και της Αμερικής εκφράζουν ακριβώς το κύρος, τις ιδεολογικές-πολιτικές ιεραρχίες και τον γραμμικό χρόνο που αναπτύχθηκαν στο πνεύμα της αποικιοκρατίας.

Ο μουσειακός χώρος αποτελεί στη συνείδηση των περισσοτέρων έναν τόπο στον οποίο η αναφορικότητα με το παρελθόν είναι προφανής και έκδηλη χωρίς την ίδια στιγμή να γίνεται αντιληπτό ότι όλος ο υλικός ή μη κόσμος (Pearce, 2002, 33-60) που μας περιβάλλει είναι εν δυνάμει ένας κόσμος έκθεσης, μελέτης και αναστοχασμού. Άραγε, κάθε αντικείμενο-έκθεμα φέρει την αναφορικότητα του παρελθόντος ή θα πρέπει να είναι ζητούμενο η «κατασκευή» νοημάτων και ο εγκειμενισμός του;

Αναμφισβήτητα, σε έναν μουσειακό χώρο υπάρχει μια πολυδιάστατη διαλογική σχέση μεταξύ εκθέματος και επισκέπτη, εκθέματος και «διαμεσολαβητών» των μηνυμάτων του, παρόντος και παρελθόντος, ανάμεσα στην οικειότητα και την αποξένωση κατά την οποία το παρελθόν θεωρείται ως μια αλλότρια εμπειρία, η οικειοποίηση της οποίας πραγματοποιείται μέσα από νοηματοθήσεις με εφελτήριο τα προσωπικά βιώματα. Μέσω της αποξένωσης και της απόστασης ανοίγονται δίοδοι για προσέγγιση ενός αντικείμενου με διαφορετικούς τρόπους θέασης και μελέτης μετατρέποντας ένα οικείο αντικείμενο σε έργο τέχνης. Με αυτόν τον τρόπο ο ίδιος ο μουσειακός χώρος αποτελεί το πλαίσιο σημασιών μεταβάλλοντας και το αντιληπτικό πλαίσιο. Το νόημα είναι σπάνια ορατό στα γεγονότα ή τις καταστάσεις τις οποίες βιώνουμε συνεπώς η απόσταση, η αποξένωση και το ανοίκειο είναι μια συνεχής διαδικασία που ενεργοποιεί τις λειτουργίες του επαναπροσδιορισμού, του αναστοχασμού και της επανοικειοποίησης.

Έτσι, η δόμηση κάθε νοήματος ενέχει τη διαδικασία της αφαίρεσης. Η αφαιρετική ικανότητα, η απόσπαση από το όλον και η επανασημασιοδότηση του μέρους είναι μια βασική αρχή κάθε δημιουργικής πράξης, κάθε πράξης που φέρει το στίγμα του νεωτερισμού και της καινοτομίας. Οι συχνές αναφορές στο ανανεωτικό βλέμμα που προσφέρει η τέχνη συνεισφέρουν σε μια πιο συνολική, ολιστική αντιμετώπιση της σχέσης του φυσικού με το τεχνητό, μέσω της μεταβαλλόμενης εικόνας. Ο βαθμός προσοχής και σημασίας που δίνεται σε αυτή τη διαδικασία είναι που καθορίζει τη δυναμική του μετεωρισμού μεταξύ του πραγματικού και του φανταστικού, του ορατού και του αόρατου. Η αφαιρετική λειτουργία, άλλωστε, ενέχει την έννοια της διάκρισης με συγκεκριμένα κάθε φορά αξιολογικά κριτήρια αλλά και την έννοια της «απώλειας», του θανάτου ενός πληροφοριακού υλικού που έχει κριθεί ότι δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες της δόμησης ενός συγκεκριμένου νοήματος. Ο Λιάκος (2007, 220) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η ταφή του παρελθόντος οδηγεί στη γέννηση της ιστορίας.» Κατ' αναλογία, ένα αντικείμενο γίνεται έκθεμα όταν έχει υπάρξει το αίσθημα της απώλειας. Μέσα από αυτήν τη μεταβατική, μετασχηματιστική κατάσταση του πένθους συμφιλιώνεται το παρελθόν με το παρόν, το «νεκρό» με το ζωντανό. Πρόκειται για μια διαβατήρια τελετή, για μια τελετουργία όπως οι γεφυρισμοί στην αρχαιότητα.

Η έννοια του αντικειμένου υπογραμμίζει ακριβώς αυτή τη διαλογική σχέση που γεννά η απόσταση.⁶⁹ Άλλωστε, η ίδια η πολιτισμική κατασκευή που ονομάζεται ιστορία, με την όποια μορφή της, προϋποθέτει ότι το ιστορούμενο έχει περάσει από την αμεσότητα στην εμμεσότητα. Είναι πρόκληση η ανακατασκευή των κοινωνικών και των πολιτισμικών προϋποθέσεων που παρήγαγαν και που προσδιόρισαν ένα αντικείμενο. Μέσα από τη μελέτη και τη βίωση αυτής της ανταλλακτικής επικοινωνιακής σχέσης, με την κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση πολλαπλών μηνυμάτων, δίνεται η δυνατότητα να προσεγγιστεί η Ετερότητα προσδίδοντας σημαντικά στοιχεία για την αυτοεικόνα και την ταυτότητα του κοινωνού σε αυτή τη διαδικασία. Η εμπλοκή σε αυτήν την κατάσταση μετωρισμού μεταξύ οικείου και ανοίκειου, Εαυτού και Άλλου είναι μια άκρως πολιτική και δημοκρατική πράξη.

Το να μάθουμε, λοιπόν, πώς να ακούμε, πώς να αφουγκραζόμαστε, πώς συναντάμε την Ετερότητα είναι και αυτό θέμα εκπαίδευσης. Αφουγκράζομαι σημαίνει αναγιγνώσκω το μήνυμα που βρίσκεται κάτω από το μήνυμα, το ουσιαστικό ερώτημα κάτω από την απορία, το κρυμμένο κείμενο σε ένα κείμενο. Πρόκειται για αγώνα λόγων. Συνεπώς, σημαίνει αντιβαίνω ενάντια στο πώς μας έχουν μάθει να διαβάζουμε, να ακούμε, να βλέπουμε και να αποκωδικοποιούμε τα μηνύματα του περιβάλλοντος μας. Πρόκειται για μια διαδικασία αμφισβήτησης και επαναπροσδιορισμού του τρόπου της εκ νέου οικειοποίησης κάθε Μουσειακού Αντι/Κειμένου⁷⁰.

Συνοψίζοντας, διερευνήθηκε θεωρητικά η σχέση του χώρου, του χρόνου και της ιστορίας για τη δόμηση συλλογικής μνήμης και ταυτότητας. Κάθε στιγμή υπάρχουν πολλαπλοί χρόνοι αλλά και πολλαπλές αναγνώσεις ενός μηνύματος, συνεπώς δεν υπάρχει μια ενιαία ερμηνευτική προσέγγιση. Οι πολλαπλές αναπαραστάσεις και τα υπό διαρκή αναπροσδιορισμό νοήματα αποτελούν κατασκευάσματα του πολιτισμού μιας κοινότητας, η οποία μέσα από ένα δίκτυο διακρίσεων αναζητά να θέσει τάξη στο χαοτικό παρελθόν της.

Κάθε ταυτότητα ορίζεται μέσα από διακριτά όρια από την Ετερότητα στα πλαίσια μιας διαλεκτικής αέναης επικοινωνιακής διαδικασίας. Οι αλλαγές των πολιτισμικών σημασιών καθιστούν τα μέλη μιας κοινότητας δημιουργούς της ιστορίας σε μια αέναη διαλεκτική διαδικασία παρελθόντος-

⁶⁹ Για την πολλαπλή επικοινωνιακή διάσταση των μουσειακών αντικειμένων βλ. (Μπούνια και Νικονάνου, 2008, 67-88)

⁷⁰ Ο όρος εδώ αναφέρεται με διττή έννοια ως αντικείμενο αλλά και κάτι που βρίσκεται απέναντι σε κάτι άλλο, σε διαλογική σχέση μαζί του.

παρόντος. Στη διαδικασία αυτή των πολλαπλών ταυτοτήτων που δομούν οι συλλογικές και ατομικές μνήμες, οι ενθυμήσεις επαναπροσδιορίζονται και εγγράφονται στο τόπο.

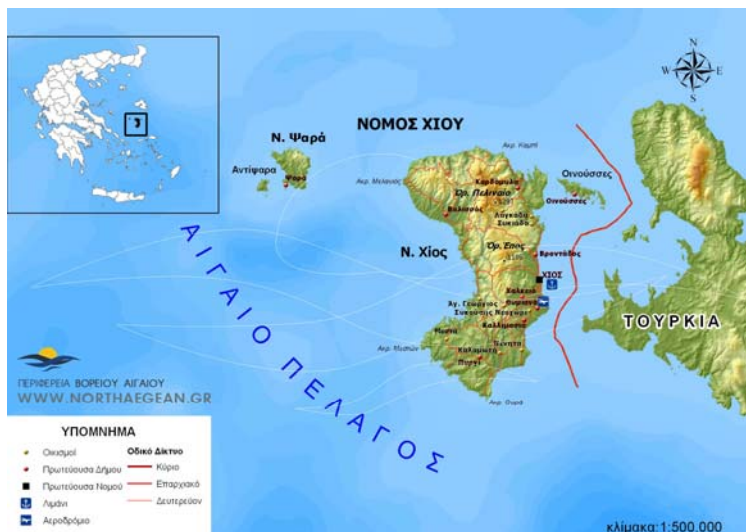
Ο τόπος αποτελεί τον καμβά του δημόσιου βλέμματος. Πρόκειται για έναν χώρο ποικίλων επικοινωνιακών διαστάσεων, μεταξύ άυλου και υλικού, παρελθόντος- παρόντος, σκέψεων και αισθήσεων. Εκεί λαμβάνουν χώρα οι συναντήσεις ανθρώπων, ιδεών, αισθημάτων, σκέψεων, συγκρούσεων. Μέσα από τις συγκρούσεις αυτές αναδεικνύεται η πολιτική κάθε ταυτότητας, η ιδιαιτερότητα και η μοναδικότητα. Το ιδιαίτερο μέσα από τη μεταβολή εγγράφει στο τοπίο το πολιτισμικό βλέμμα.

Και όταν τα φώτα σβήσουν, ο αναστοχασμός και η μνήμη λαμβάνουν ρόλο. Πρόκειται για έναν τρόπο επικοινωνίας με έναν ιδιότυπο «θάνατο» που φέρει κάθε βιογραφία ανθρώπων, ιδεών ή αντικειμένων.

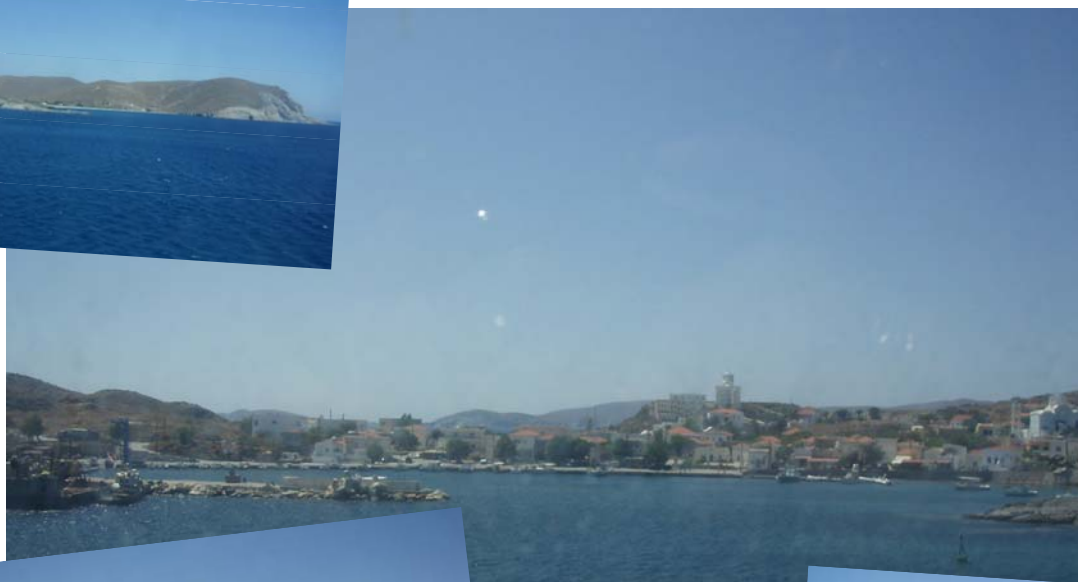
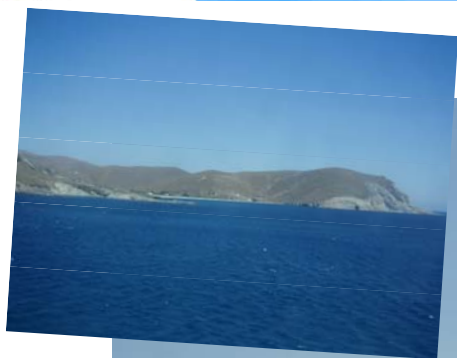
Τι γίνεται όμως στη περίπτωση ενός νησιού «άγονης γραμμής», όπως τα Ψαρά, που φαίνεται να «σβήνει από τον χάρτη»; Πώς έχουν εγγραφεί οι διαλεκτικές σχέσεις του χώρου και του χρόνου στις εμπειρίες και τα βιώματα των κατοίκων του; Ποιες είναι οι ερμηνείες και οι αφηγήσεις που έχουν διαποτίσει τον τόπο; Πώς πραγματοποιείται η διαχείρισή του κωδικοποιώντας και αποκωδικοποιώντας τα μηνύματά του; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ψαριανής κοινότητας και πώς αντιλαμβάνεται την ιστορικότητα και την ταυτότητά της;

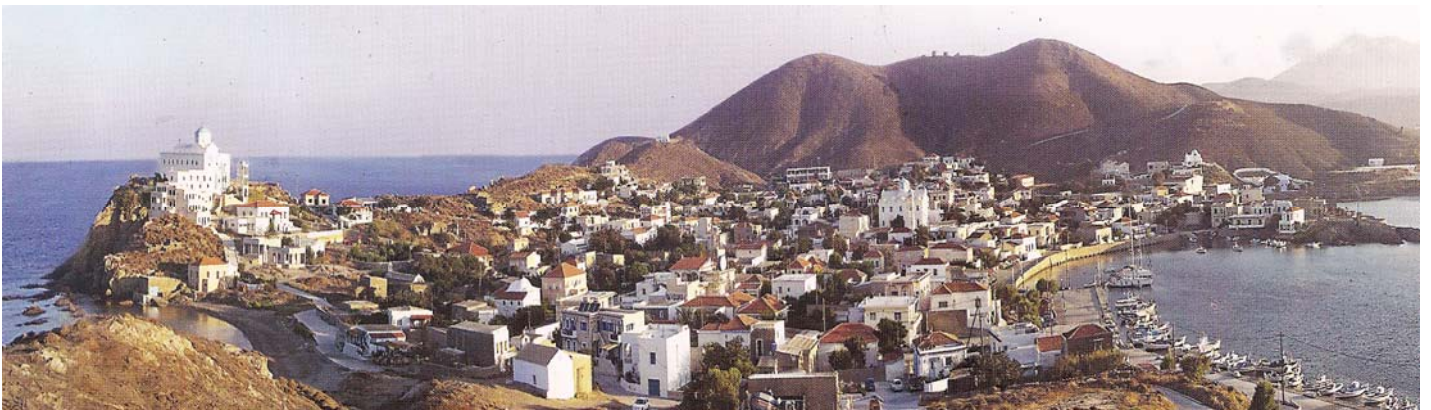
Επιλέχθηκε το «ταξίδι» αυτό να πραγματοποιηθεί με ένα δημοκρατικό μέσο προσέγγισης, όπως αυτό των προφορικών μαρτυριών, πέρα από ταξικά, κοινωνικά, ιδεολογικά ή ηλικιακά όρια. Αναζητώντας τη δομημένη εικόνα του τόπου διερευνήθηκε, παράλληλα, η εικόνα των Ψαρών μέσα από τα ΜΜΕ, τα σχολικά εγχειρίδια, τους μουσειακούς χώρους και το διαδίκτυο.

Όταν ο άνεμος λυσομανά και η θάλασσα θεριεύει, αφουγκράσου τα μιλήματα του τόπου, των ανθρώπων που κάποτε πάλεψαν με τα κύματα, που παθιάστηκαν με τη ζωή, που πέρασαν και στάθηκαν, που συναντήθηκαν οι διαδρομές τους, εκεί, στα Ψαρά, στο κέντρο του Αιγαίου και έπειτα πάλι ξεκίνησαν για νέα λιμάνια.

Καλώς ορίσατε στα Ψαρά

Η εκκλησία του Αγ. Νικόλα

Όψεις του οικισμού

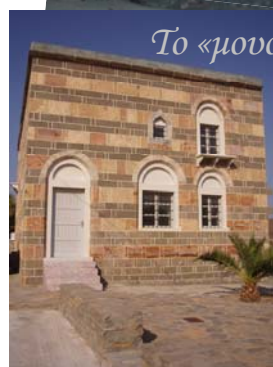
Ο Κάτιαλος

Το «μουσείο» των Ψαρών

Τειπονιά των Ψαρών

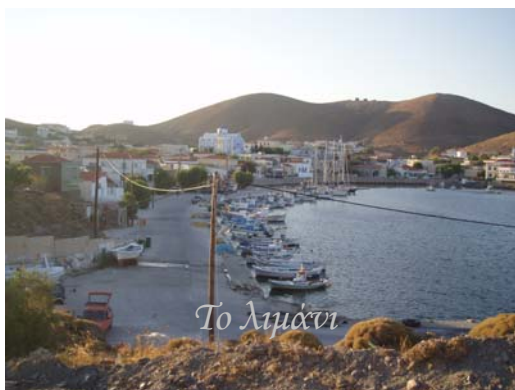
Ο οικισμός

Η Μαύρη Ράχη και ο οικισμός

Η Μαύρη Ράχη

Το λιμάνι

Ο ξενώνας του ΕΟΤ και ο Αη Νικόλας

Ψαριανά σπίτια

Το δημοτικό σχολείο

Τα Σπιτάλια

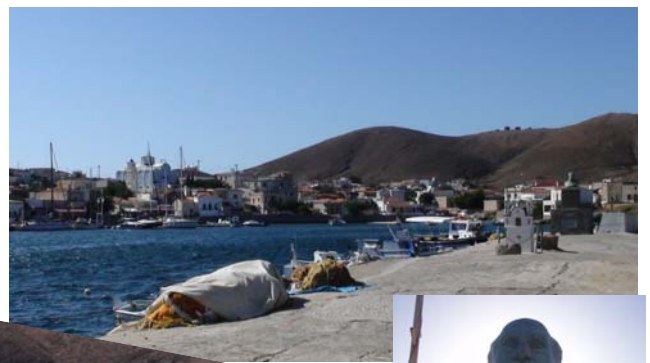
Ο οικισμός

Ο μύλος

Το μοναστήρι της Παναγιάς

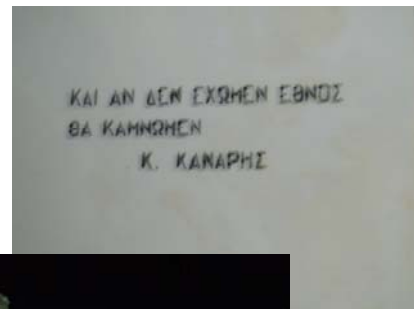

Τα μνημεία

Το Ηρώο
στο Λιμάνι

Προτομή Κ. Κανάρη
στο Λιμάνι

Στη Μαύρη Ράχη

Προτομή Ν. Αποστόλης

Στα Ψαρά ιστορία
δεν ξεχνιέται.

Πάντα βρίσκεται κάτι
να τη θυμίζει.
Πότε η σημαία η Ψαριανή,
πότε κάποιος "ήρωας"
που συναντά κανείς
στο δρόμο του...

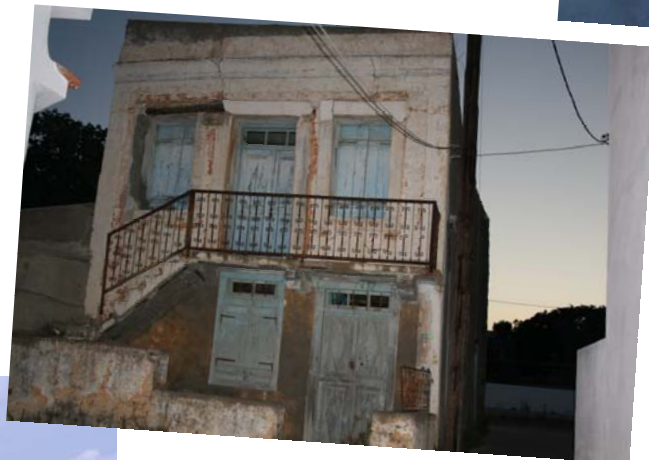
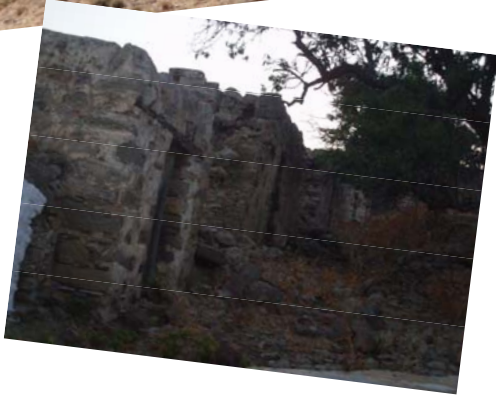

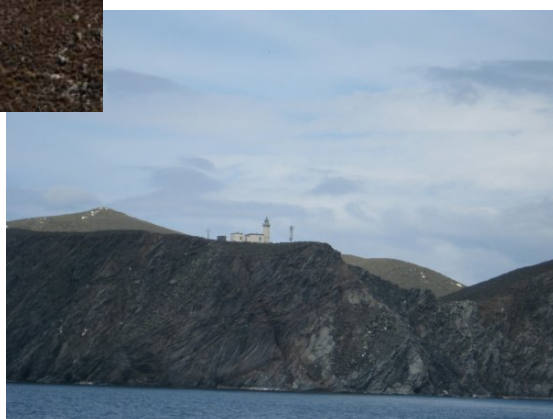

Τόποι πολιτισμικής αναφοράς

Οικιστικά ίχνη χαμένα στο χρόνο

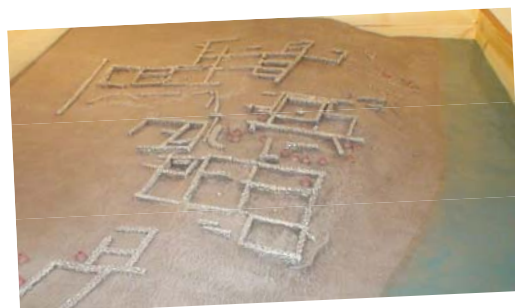

Ο φάρος

Στον αρχαιολογικό χώρο στο Αρχοντίκι

.....στην έρευνα.....

Τα Ψαρά ως τόπος

Τα Ψαρά⁷¹ βρίσκονται στην καρδιά του Αιγαίου και ανήκουν στο Νομό Χίου. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα νησιών που το μεγαλύτερο ονομάζεται Ψαρά, με τα Αντίψαρα⁷², το Κάτω νησί, το Δασκαλειό, τον Αϊ Νικολάκη, το Πρασονήσι, τη Χελώνα, το Μεσιακό, τη Νησοπούλα και πολλές βραχονησίδες όπως οι Καλόγεροι. Είναι ένα ηφαιστειογενές⁷³ και άγονο⁷⁴ μέρος έκτασης 40τ.χλμ. και 36 χλμ. μήκους ακτών που φέρει ρήγματα ως αποτέλεσμα συνεχούς καταβύθισης. Ειδικότερα, τα Ψαρά είναι στα βόρεια και στα ανατολικά τους ορεινά και άγονα μέρος, με απότομες ακτές, ενώ στα νότια και τα δυτικά υπάρχουν εύφορες πεδιάδες και νερό. Το μεγαλύτερο υψόμετρο το συναντά κανείς στον Προφήτη Ηλία (640μ), ενώ μικρότερο βουνό είναι ο Τηλέγραφος που το όνομά του το οφείλει στον οπτικό τηλεγράφο⁷⁵ (παρατηρητήριο) που είχαν οι Ψαριανοί ναυμάχοι από το 1770 ως το 1824. Διαθέτει πλέον μονάχα έναν οικισμό, τα Ψαρά. Ο οικισμός απλώνεται αμφιθεατρικά γύρω από το λιμάνι, ενώ στο πιο ψηλό μέρος δεσπόζει η εκκλησία του Αη Νικόλα και αυτή της Μεταμόρφωσης του Χριστού στο κέντρο του χωριού.

Στη νεότερη Ελλάδα η χρήση του τοπίου λειτούργησε ως μέσο διαμόρφωσης κοινής συνείδησης. Η αίσθηση του ανήκειν σε ένα έθνος, κατασκευάσμα του 18^{ου} αι., εκφράστηκε μέσα από τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού τοπίου και κυριάρχησε σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής μέσα από την καλλιέργεια συναισθηματικού δεσμού των Ελλήνων με τον τόπο τους. Αργότερα η τάση για ταύτιση του νεοσύστατου κράτους με την αρχαία Ελλάδα αλλά και της σύνδεσης της Ελλάδας με την ευρωπαϊκή Δύση αναζητούσε την πραγμάτωση σύγχρονων ιδανικών όπως του ανθρωπισμού, της ελευθερίας, της φυσικότητας.

⁷¹ Βλ. Παράρτημα «Ιστορική Αναδρομή των Ψαρών», 140

⁷² Τα Αντίψαρα βρίσκονται 1 ν. μίλι από τα Ψαρά. Στη νότια πλευρά τους βρίσκεται το Κάτω Νησί. Τα Αντίψαρα είχαν κατοικηθεί τα προεπαναστατικά χρόνια, ενώ φαίνεται ότι εκεί μεταφέρονταν οι κάτοικοι των Ψαρών σε περίπτωση επιδημίας. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο πολλές φορές προσέγγισαν συμμαχικά υποβρύχια. (Ματζαρόγλου, 1963, 183-186)

⁷³ Τα πετρώματα που συναντά κανείς στο νησί είναι ασβεστολιθικά, ψαμμίτες (αμμόλιθους), σχιστόλιθους, λευκά μάρμαρα και κοιτάσματα σιδήρου.

⁷⁴ Έχει μόνο χειμάρρους παρόλο που στο οικισμό υπάρχουν η ονομασία «Ποταμός» και πηγάδια σε αχρηστία. Πηγές πόσιμου νερού υπάρχουν γύρω από το βουνό του Αη Λιά. Παλιά αρχοντικά σπίτια χρησιμοποιούσαν και δεξαμενές.

⁷⁵ Η ίδια παρατήρηση παρατίθεται και από το έργο του περιηγητή (Waddington, 1825, 26-32)

Η ιστορία του ολοκαυτώματος καθόρισε την ταυτότητα της ψαριανής κοινότητας. Η εντοπιότητα⁷⁶, λοιπόν, φαίνεται ότι κάποιες φορές σχηματίζει μια γενίκευση ως προς τη στάση με τους Άλλους, παρόλο που, όπως κάθε τοπίο έτσι και αυτό των Ψαρών, μεταβάλλεται ιστορικά. Η καταγραφή και ανάδειξη του ελληνικού τοπίου σχετιζόταν με τις ελληνικές διεκδικήσεις κατά τα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου κράτους με στόχο τη συντήρηση του πνεύματος του εθνικισμού και της αδελφосύνης⁷⁷. Την ιδεολογία αυτή φαίνεται ότι πρεσβεύουν πολλά από τα πατριωτικά τραγούδια που παρουσιάζουν νοσταλγικά τοπία⁷⁸ εξάιροντας ιστορικούς τόπους, όπως αυτό των Ψαρών, ή που αναδεικνύουν την τοπικιστική διαφορά. Ο Διονύσιος Σολωμός αποτελεί τον επιφανέστερο διαχειριστή προβολής του νησιού μέσα από την ποίησή του:

«Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη,
περπατώντας η δόξα μονάχη
μελετά τα λαμπρά παλικάρια
και στην κόμη στεφάνι φορεί
γινωμένο από λίγα χορτάρια
που 'χαν μείνει στην έρημη γη»

Το συγκεκριμένο ποίημα- γνωστό σε πολλούς⁷⁹-αναφέρεται στην επομένη του ολοκαυτώματος συνθέτοντας μια τραγική, αλλά και ρομαντική, εικόνα μέσα από την προσωποποίηση της Δόξας, ενώ το τοπόσημο της Μαύρης Ράχης στην αρχή αλλά και η έρημη γη του νησιού στους τελευταίους στίχους, τοπιογραφούν και τραγικοποιούν⁸⁰ την ποιητική αφήγηση. Με διαφορετική προσέγγιση η λαϊκή ποίηση αναφέρεται στο ψαριανό τοπίο υπογραμμίζοντας το μέγεθος της καταστροφής μέσα από τη σύγκριση πριν και μετά το ολοκαύτωμα.

«Τι ήρθες ξένη για να μπεις στο έρμο νησί
Ράχες από δω, ράχες γυμνές παντού καταστροφή
Χαλάσματα, παλιόσπιτα, συντρίμια και ερημιά,
Δεν έμεινε άλλο τίποτα στα ξακουστά Ψαρά
Και όμως, ήταν μια φορά νησάκι ζηλεμένο

⁷⁶ Η Τραγάνου επισημαίνει ότι στον «κατάλογο» των Ελλήνων που παρατίθεται από τον Φαναριώτη Θεόδωρο Νέγρη το 1824, περιλαμβάνονται όλοι όσοι είναι εν δυνάμει εχθροί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως και οι Ψαριανοί.

(Νέγρης, 1988 αναδημοσιευμένο στο Σκοπετέα, 1924, 28) και από το (Τραγανού, 2003, 098)

⁷⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμα ο σύλλογος των Ψαριανών που ζουν στην Αθήνα ονομάζεται Αδελφότητα υπογραμμίζοντας την αντίληψη της αλληλεγγύης και των «αδελφοποιητικών» δεσμών μεταξύ των μελών της.

⁷⁹ Γνωστό σε πολλούς προηγούμενων γενεών. Οι νεότερες γενιές δεν το γνωρίζουν το ποίημα μιας και δεν διδάσκεται πια στα σχολεία.

⁸⁰ Αντίστοιχη απόδοση ιδεολογημάτων αντικατοπτρίζουν κείμενα για τα Ψαρά του Κάλβου, κείμενο για τον Κανάρη του Βίκτωρ Ουγκώ κ.α..

Και ήταν το λιμάνι του καράβια γεμισμένο.
Καθένας το 'χε για τιμή να πάει να προσκυνήσει
Και στο τσαρσί το Ψαριανό εκεί να σεργιανίσει
Του Μπελαϊτή, οι φροκαλιές, καήκαν πέρα ως πέρα,
Και οι τάπιες απ' τις κανονιές πετιούνται στον αέρα
Φωτιά στην Κοκκινόπιτα
Φωτιά στο Δασκαλειό
Φωτιά και στο Ξερόκαμπο
Φωτιά και στο Φτελιό.
Όλα στάχτη γινήκανε, σαν σήμερα μια μέρα
Για τη γλυκιά κι αμόνοιαστη, πολλές φορές μητέρα...»

Εκτός από την έντεχνη, λόγια και λαϊκή παράδοση τα σημερινά Ψαρά διαθέτουν σημαντικά πολιτιστικά στοιχεία στο οικιστικό και στο φυσικό περιβάλλον τους:

- Η αρχιτεκτονική του οικισμού: Ο οικισμός μεταβλήθηκε με την πάροδο του χρόνου σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινότητας. Άλλες περιοχές που κατοικούνταν, εγκαταλείφθηκαν και τα κτίσματα ερημώθηκαν. Από τα προεπαναστατικά χρόνια λίγα είναι τα κτίρια που διασώθηκαν. Η εκκλησία του Αγίου Νικόλαου, η Παλιά Βουλή και κάτι σπίτια караβοкураίων στην είσοδο του λιμανιού είναι τα μοναδικά, ερειπωμένα οικιστικά ίχνη εκείνης της εποχής. Λίγα χρόνια μετά την καταστροφή φαίνεται ότι κάποιοι επιχείρησαν την επιστροφή τους στο νησί χτίζοντας μικρά, λιτά, πέτρινα σπίτια, με υπερυψωμένο το ισόγειο τους ή διώροφα, καλυμμένα με λάσπη και φύκια στην ταράτσα για μόνωση, ώστε να καλύπτουν βασικές λειτουργικές ανάγκες⁸¹. Τα ορθογώνια αυτά οικήματα με τα μικρά ανοίγματα και την προσθετική αρχιτεκτονική διαμόρφωσαν και μετέβαλαν τις γειτονιές.

Ο αρχιτέκτονας Αναστάσιος Μπαμπάσης⁸² αναφέρει: «Αυτή η μορφολογία χάνεται με τον χρόνο, καθώς χρησιμοποιείται στέγη με κεραμίδια.. Το δώμα με τα φύκια και τη λάσπη ήταν προβληματικό και έπρεπε να συντηρείται συχνότερα. Στη συνέχεια μια εγκύκλιος της πολεοδομίας υποχρεώνει όλους να κτίσουν με στέγες, γεγονός καθοριστικό για τη μορφή του οικισμού. Η παραδοσιακή μορφή του νησιώτικου σπιτιού με δώμα χάνεται. Αργότερα γίνεται ανάκληση της

⁸¹ Ιδιαίτερη αρχιτεκτονική έχουν και τα λεγόμενα «εξοχικά»σπίτια των Ψαριανών που βρίσκονται διασκορπισμένα στο νησί. Πρόκειται για μικρά μονόχωρα δώματα όπου οι λειτουργικοί του χώροι εναλλάσσονται. Συνήθως, διαθέτουν παραδοσιακά μικρά τζάκια και ένα κοίλο μέρος για νεροχύτη κουζίνας και το λαγήνι για το νερό. Ο κυρίως χώρος αποτελεί την κουζίνα αλλά και το χώρο συγκέντρωσης της οικογένειας. Το δωμάτιο χωρίζεται με διαχωριστική κουρτίνα σε ένα μικρότερο υπερυψωμένο χώρο που χρησιμεύει για ύπνο. Τα παράθυρα είναι μικρά λόγω των ισχυρών ανέμων που επικρατούν στην περιοχή.

⁸² Αρχιτέκτονας, υπεύθυνος των έργων «αξιοποίησης» του ΕΟΤ από το 1980. Το πρόγραμμα «αξιοποίησης» είχε ξεκινήσει από το 1977.

εγκυκλίου αυτής και ο καθένας επιλέγει τη μορφή που θέλει: με στέγη ή δώμα. Τώρα είναι η στιγμή που η παραδοσιακή μορφή του οικισμού εξαφανίζεται οριστικά.» (Μπαμπάσης, 1991, 2-7)

Ενδιαφέρον είχαν οι συνεντεύξεις ως προς την καταγραφή προσωπικών αφηγήσεων από τις παρεμβάσεις στον οικιστικό χώρο. Κάποιος συνεντευξιζόμενος στη αφήγησή του απαριθμεί τις αλάνες όπου διοργανώνονταν κάποτε αυτοσχέδια γλέντια τα βράδια και προσθέτει: «Πόσα πια να πάρουν, να αρπάξουν, να αρπάξουν⁸³...κάναν το νησί μας χάλια. Αυτές οι αλάνες ήταν.... Του Γαϊτή ήταν, έφραξε και αυτό τώρα...»

- Ο ξενώνας του ΕΟΤ: Ο αρχιτέκτονας Α. Μπαμπάσης εργάστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος του ΕΟΤ για τη διατήρηση παραδοσιακών οικισμών στα Ψαρά. (The G.N.T.O. Programme, 2009, 216-221). Το πρόγραμμα, αν και είχε ξεκινήσει από το 1976, ολοκληρώθηκε αρκετά χρόνια αργότερα. Πράγματι ο ΕΟΤ προσπάθησε να αμβλύνει την έλλειψη στοιχειωδών τουριστικών υποδομών στο νησί με την ανακατασκευή του κτιρίου της Παλιάς Βουλής και τη μετατροπή του σε ξενώνα, καθώς και του παλιού λοιμοκαθαρτηρίου (Σπιτάλια) σε εστιατόριο. Η Παλιά Βουλή ανήκε στην Εκκλησία, ενώ το λοιμοκαθαρήριο στο Δήμο. Ο ΕΟΤ τα αναλάμβανε με συμβόλαιο επικαρπίας για 15 χρόνια. Η υποτυπώδης τουριστική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα την ανάγκη για επέκταση του ξενώνα σε οικόπεδο του Δήμου, στην κυριότητα του οποίου θα μεταβιβαζόταν μετά από 15 έτη. Πράγματι κατασκευάστηκαν 12 ακόμα δωμάτια και προστέθηκαν στα 5 της Παλιάς Βουλής με ιδιαίτερη επιμέλεια και σεβασμό στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική του νησιού, στην οργανική ένωση του παλιότερου οικοδομήματος με το νεότερο, ενώ η προσθήκη ακολουθεί την κλίση του βράχου και κάθε δώμα θα είχε τη δική του βεράντα⁸⁴. Οι εργασίες ξεκίνησαν το 1982 και πολλές φορές διακόπηκαν λόγω πενίας. Τελικά, ολοκληρώθηκαν και ο ξενώνας λειτούργησε συγκεντρώνοντας εξαιρετικές κριτικές από τους κατοίκους του νησιού αλλά και τους επισκέπτες του.
- Τα Σπιτάλια: Στα πλαίσια του ίδιου προγράμματος «αξιοποίησης» τόπων και παραδοσιακών οικισμών του ΕΟΤ αποφασίστηκε να ανακαινιστούν τα Σπιτάλια (<hospital) και να μετατραπούν σε εστιατόριο⁸⁵. (Μπαμπάσης, 1988, 3-9) Το κτίριο με τα 6 καμαροσκέπαστα δωμάτια, το καθένα με τζάκι, αποτελούσε μια από τις πρώτες μορφές νοσοκομειακής αρχιτεκτονικής στις αρχές του 18^{ου} αι. Εκεί οι ναυτικοί που επέστρεφαν στο νησί από τα πολύμηνα ταξίδια του «έμπαιναν» σε προληπτική καραντίνα⁸⁶ για κάποιες μέρες. Τελικά μετατράπηκε σε εστιατόριο με την προσθήκη

⁸³ Γίνεται έμμεση αναφορά στην οικοπεδοποίηση με τη χρήση μαρτύρων.

⁸⁴ Σε άρθρο του Ελεύθερου Τύπου (αρ. Φύλλου 2.708) στις 25 Μαρτίου 1992 εκφράζεται η άποψη της καταστροφής την ιστορικής φυσιογνωμίας του νησιού από ένα...ξενοδοχείο με το βασικό επιχείρημα της βεβήλωσης της Παλιάς Βουλής αλλά και της παρανομίας του όλου εγχειρήματος.

⁸⁵ Δυναμικότητας 100 ατόμων.

⁸⁶ Διηγήσεις αναφέρουν ότι ο χώρος αυτός λειτούργησε για κάποια χρόνια και ως λεπροκομείο στο οποίο οι κάτοικοι του νησιού πλησίαζαν σε κάποια απόσταση από το κτίσμα και άφηναν φαΐ στους αρρώστους οι οποίοι πλησίαζαν φέροντας καμπανάκια ώστε να ακούγονται από μακριά.

κάποιων χώρων οι οποίοι διαφοροποιούνται από το όλο κτίσμα με το γκρι χρώμα του εξωτερικού σοβά εναρμονισμένου με το φυσικό χρώμα των βράχων του περιβάλλοντος χώρου. Σήμερα ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαλογική σχέση περιβάλλοντος και εστιατορίου⁸⁷ χαρίζοντας στους επισκέπτες του μοναδικές εμπειρίες.

- Τα μνημεία: Το Ηρώο αποτελεί ένα μνημείο⁸⁸ στην κεντρική πλατεία του νησιού. Πρόκειται για ένα βάθρο με αναπαράσταση της Δόξας στο πάνω μέρος, με επίγραμμα το ποίημα του Σολωμού και από κάτω 402 ονόματα (όχι όλα σωστά) των πεσόντων κατά το ολοκαύτωμα, αν και αυτοί υπολογίζονται σε άλλες 5000, σε 3000 εξαφανισθέντες και 100 τραυματισμένους. Αποτελεί έργο⁸⁹ του γλύπτη Γεωργίου Μπονάνου (1868-1939) στον οποίο ανατέθηκε το 1932 από την Αδελφότητα των Ψαριανών εκφράζοντας το ιδεολογικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης εποχής.

Παράδοση τύχη είχε το μνημείο του Κανάρη που βρίσκεται στο λιμάνι και είναι το πρώτο μνημείο που συναντά ο επισκέπτης. Αρχικά κατασκευάστηκε με πρωτοβουλία του αρχιτέκτονα Τ.

Μπαμπάση όταν, σύμφωνα με μαρτυρία του, βρήκε την προτομή του Κανάρη πεταμένη. Το μνημείο αρχικά ήταν λιτό φτιαγμένο από πέτρες του τόπου με στύλο και την προτομή στη στέψη, ενώ στα πλάγια υπήρχαν δυο χώροι ώστε να κάθονται στη σκιά ενός δένδρου οι περαστικοί τονίζοντας μέσα από την απλότητα τη διαλεκτική σχέση του μνημείου με το σήμερα. Αργότερα αντικαταστάθηκε με πρωτοβουλία της Αδελφότητας Ψαριανών με μια μαρμαρίνη ορθογώνια βάση η οποία φέρει επιγραφές-γνωμικά, όπως για παράδειγμα «αν δεν έχωμεν έθνος θα εκάμνωμεν» κ.α., και πάνω επιστέφεται με την προτομή. Δεξιά και αριστερά στη βάση υπάρχουν δυο κανόνια, ενώ όλο το μνημείο⁹⁰ πλέον είναι περιφραγμένο με κάγκελα ώστε να μην μπορεί κανείς, και

⁸⁷ Το εστιατόριο Σπιτάλια αν και ανήκει στο Δήμο επικοινωνιάζεται τα τελευταία χρόνια σε ιδιώτη. Εκεί ο επισκέπτης μπορεί να απολαύσει τοπικά εδέσματα και αστακούς για τους οποίους φημίζεται το νησί σε όλο το Αιγαίο.

⁸⁸ «Ειδική περίπτωση αποτελούν οι μνημειακές δημιουργίες της δημόσια γλυπτικής (ανδριάντες, προτομές, ηρώο) και ειδικότερα όσες αφορούν το αποτέλεσμα μιας επίσημης μνημονικής πολιτικής που αποσκοπεί στην προώθηση εθνικών και πατριωτικών ιδεών, ιδεολογημάτων και πολιτικών απόψεων μέσα από την κατασκευή και τη δημόσια τοποθέτηση γλυπτών. Ο χρόνος και ο χώρος τοποθέτησης των μνημειακών δημιουργιών, όπως και οι ενδεχόμενες αλλαγές- οι μετακινήσεις τους, η μορφή τους, οι επιγραφές που φέρουν, η επιλογή των ιστορικών γεγονότων, των θεμάτων και των προσώπων που απεικονίζουν, οι δημόσιες και εκπαιδευτικές τους χρήσεις (επισκέψεις, καταθέσεις στεφάνων, ομιλίες κλπ.)-, κατασκευάζουν, διαμορφώνουν, ενισχύουν ή τροποποιούν ιστορικές αφηγήσεις και νοηματοδοτήσεις, ώστε η εκπαιδευτική τους χρήση να αποτελεί ενδιαφέρουσα πρόκληση για την αξιοποίησή όχι απλώς ως χώρων ιστορικής εκπαίδευσης, αλλά και ως πεδίων μελέτης και κριτικής αποδόμησης των ιστορικών αφηγήσεων που διαμορφώνει η συγκεκριμένη «βιομηχανία» εθνικής μνήμης.» (Ανδρέου και Βαμβακίδου 2006, Ρεπούση 2004⁹:94-98, Τσιάρα 2004)

(Κασβίκη, Κ.- Ανδρέου, Αν. 2008, 131-132)

⁸⁹ «Το έργο είναι χωρισμένο σε 4 ενότητες: στη ζωή, στο θάνατο, στη θλίψη και τη Δόξα.» (Ανδριάντα , 1988, 17-18)

⁹⁰ Είναι ενδιαφέρον ότι στα πλαίσια της έρευνας πολλά παιδιά των Ψαρών ρωτήθηκαν ποιους απεικονίζουν οι προτομές αυτές και τι γνωρίζουν για αυτούς τους ανθρώπους. Η ταυτοποίηση κάποιων προτομών με τους αναπαριστάμενους υπήρξε ιδιαίτερα δυσχερής, γεγονός που προβληματίζει για τον εκπαιδευτικό τους ρόλο ως «μνημεία».

ιδιαίτερα τα παιδιά, να πλησιάσει εκεί και να «μιάνει», όπως λένε πολλοί, με την επέμβασή του το «ιερό» μνημείο⁹¹.

- Το Παλαιόκαστρο (η Μαύρη Ράχη): Στο Παλαιόκαστρο (Μαύρη Ράχη) έχει πλέον διαμορφωθεί πέτρινος πυργίσκος δυτικά, στην είσοδο του λιμανιού όπου υπάρχει προτομή του ναύαρχου Νικόδημου⁹². Στις παρυφές αυτού του απόκρημνου λόφου, λίγο πιο πάνω από τον κατασκευασμένο πέτρινο πυργίσκο υπάρχει ένα ανεμόμυλος, ο μόνος που σώζεται σε καλή κατάσταση και που διαθέτει ακόμα τον καλύτερα διατηρημένο μηχανισμό του. Ο ανεμόμυλος, παρόλο που παραμένει κλειστός, ώστε να μην μπαίνουν μέσα τα αγριοκάτσικα, έχει συντηρηθεί. Οι δυνατοί άνεμοι όμως δεν άφησαν να διατηρηθούν τα «φτερά» του. Πλέον για να φτάσει κανείς από τον μύλο στην κορυφή της Μαύρης Ράχης αρκεί να ακολουθήσει το πέτρινο δρομάκι ανάβασης μέχρι τα εκκλησάκια της Αγίας Άννας και του Αγίου Ιωάννη του Πρόδρομου. Στην κορυφή του απότομου ηφαιστειογενούς βράχου θα συναντήσει ένα μνημείο προς τιμή των πεσόντων πριν το ολοκαύτωμα και με θέα προς τα απέραντο Αιγαίο και τα Αντίψαρα.
- Τα καπεταναίικα: Στο άλλο άκρο του λιμανιού, στη θέση Κάβος, έχει διαμορφωθεί με πρόγραμμα του ΕΟΤ ένα πέτρινο αμφιθέατρο που κοσμείται με την προτομή του ναυάρχου Αποστόλη⁹³ του οποίου το σπίτι ήταν ένα από τα ερειπωμένα «καπεταναίικα», του Αργύρη, του Γιάνναρη και του Ν. Αποστόλη. Το αμφιθέατρο αυτό, αν και φτιάχτηκε ώστε να φιλοξενεί παραστάσεις και πολιτιστικά δρώμενα, δεν χρησιμοποιείται⁹⁴, ενώ ο περιβάλλων χώρος φιλοξενεί το μοναδικό μπαράκι του νησιού, το «Πέτρινο», που έχει χτιστεί με πέτρα⁹⁵ από τα γκρεμισμένα καπεταναίικα!
- Το σχολείο: Το νησί διαθέτει Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Γυμνάσιο⁹⁶ και Λύκειο. Το δημοτικό σχολείο⁹⁷ για πολλά χρόνια φιλοξενούταν στο κτίριο που φέρει πλέον, το όνομα και μόνο, Ναυτικό Ιστορικό Μουσείο Ψαρών⁹⁸, στο δρόμο που οδηγεί έξω από το χωρίο προς τα Σπιτάλια. Ως σχολείο είχε χρησιμοποιηθεί και το μη σωζόμενο σήμερα, κτίριο της Δημογεροντίας και έπειτα το Κονάκι ή Τουρκικό Διοικητήριο μέχρι το 1828. Πρόκειται για ένα κτίριο με μικρά παράθυρα ενώ οι δυο στενές πλευρές του είναι επενδυμένες με κόκκινη πέτρα φερμένη πιθανότατα από τη Χίο. Το κτίριο αυτό πλέον είναι εγκαταλελειμμένο μιας και κρίθηκε, λόγω γειτνίασής του με τη θάλασσα και

⁹¹ Η αντικατάσταση του μνημείου αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα διαφορετικής αντίληψης και διαχείρισης του μνημείου.

⁹² Βλ. Παράρτημα, Σημαντικές προσωπικότητες των Ψαρών, 146

⁹³ Το μνημείο με την προτομή του Αποστόλη είναι λιτό, πέτρινο και κοσμείται από εγκαταλελειμμένα κανόνια.

⁹⁴ Χαρακτηριστικό είναι ότι τηλεοπτικά αφιερώματα για τα Ψαρά κινηματογραφούνται δίπλα από το συγκεκριμένο αμφιθέατρο ώστε να φαίνεται η Μαύρη Ράχη!

⁹⁵ Συγκριτικές φωτογραφίες με το παρελθόν αναδεικνύουν τη διαμόρφωση του χώρου με τα καπεταναίικα πριν όποιες παρεμβάσεις.

⁹⁶ Το κτίριο του Γυμνασίου Ψαρών έγινε και με δωρεά της οικογένειας Πατέρα (1978).

⁹⁷ Υπάρχουν μαρτυρίες για σχολεία που λειτουργούσαν κάποτε σε άλλους οικισμούς του νησιού.

⁹⁸ Παλιά οι Ψαριανοί το ονόμαζαν Κονάκι.

της υγρασίας, ακατάλληλο για να φιλοξενήσει κάποιο μουσείο. Ως δημοτικό σχολείο λειτούργησε για αρκετές δεκαετίες και λειτουργεί ως τις μέρες μας το κτίσμα που βρίσκεται πάνω από τον κήπο του Κανάρη, στο δρόμο για την εκκλησία του Αη Νικόλα. Το κτίριο⁹⁹ αυτό ακολουθεί την ανάλογη τυπολογία πολλών άλλων σχολείων της ελληνικής υπαίθρου του 19^{ου} αι. Είναι μακρόστενο, πέτρινο με κεραμυδωτή στέγη και σκάλες εκατέρωθεν της εισόδου. Μεγάλο ενδιαφέρον φέρει η διακόσμηση του προθαλάμου του σχολείου, με προτομές, πορτρέτα ηρώων και ομοιώματα πλοίων, στοιχεία που συνθέτουν μια εικόνα έντονης ιστορικότητας και ηρωισμού των Ψαρών του 1824 αναπαράγοντας εικονοποιημένα τα εθνικιστικά ιδεολογήματα του 19^{ου} αι..

- Τα ξωκλήσια: Στα Ψαρά υπάρχει η παράδοση ύπαρξης μικρών ιδιόκτητων¹⁰⁰ ξωκλησιών¹⁰¹ που εντυπωσιάζουν τον κάθε επισκέπτη με τον αριθμό τους. Βρίσκονται διάσπαρτα σε όλο το νησί σε εύκολα προσβάσιμα ή μη σημεία. Σε κάποια από αυτά μπορεί κανείς να παρατηρήσει ένθετο αρχαίο υλικό, κλασικών, ρωμαϊκών ή παλαιοχριστιανικών χρόνων σε δεύτερη χρήση. Κάποια πάνω από την είσοδο τους διαθέτουν θυρό με τα αρχικά γράμματα του αρσενικού ιδιοκτήτη και κτήτορα της εκκλησίας. Έχουν καταμετρηθεί 67 σωζόμενοι ναοί, πολλοί από τους οποίους είναι προεπαναστατικών χρόνων και στερούνται ζωγραφικού διακόσμου. (Μαστορόπουλος, 1982, 3-38) Η εγκατάσταση εποίκων από τη Θεσσαλομαγνησία τον 16^ο-17^ο αι., η επαφή των κατοίκων με την Μικρά Ασία και τις Σποράδες, τις Κυκλάδες και την Οδησσό άφησαν τα ίχνη τους στους ναούς αυτούς. Ο αρχαιολόγος Γ. Μαστορόπουλος κατέγραψε το 1982 δυο τρίκλιτες τρουλαίες βασιλικές, είκοσι επτά καμαροσκέπαστες, δεκαεπτά επιπεδόστεγες¹⁰² και δέκα έξι «Αγιορείτικου τύπου». Σε κάποια από αυτά τα ξωκλήσια η στέγη καλύπτεται με φοιλιδωτές σχιστόπλακες. Άλλοτε είναι επιπεδόστεγες ή δίρριχτες. Κάποια από αυτά είναι τύπου οικογενειακού «μαυσωλείου» και λόγω της απλότητας του όγκου τους και του μεγάλου τρούλου τους δίνουν από μακριά την εντύπωση μικρών τζαμιών υπογραμμίζοντας ισλαμικές επιδράσεις¹⁰³.
- Η εκκλησία του Αη Νικόλα: Η τρίκλιτη εκκλησία του Αη Νικόλα¹⁰⁴ (1785-1793¹⁰⁵), προστάτη των ναυτικών, βρίσκεται σε οχυρό ύψωμα με θέα όλο το Αιγαίο, λίγο πιο πάνω από τον τόπο που

⁹⁹ Κάθε σχολικό κτίριο αποτελεί τον χώρο συμπύκνωσης πολλαπλών αναμνήσεων από τα μαθητικά χρόνια. Είναι ένας χώρος συναισθηματικά φορτισμένος για τους κατοίκους ενός τόπου. Ιδιαίτερο παράδειγμα μουσειακής αξιοποίησης του σχολικού χώρου με τη συμμετοχή των κατοίκων αποτελεί το Μουσείο Σχολικής Ζωής στην Κρήτη.

¹⁰⁰ Λέγεται ότι παλιότερα κάθε караβοκύρης όταν σκάρωνε δεύτερο πλοίο έκτιζε μια εκκλησία ή ακόμα με μέρος από κατασχέσεις πειρατικών πλοίων.

¹⁰¹ «Ήτανε μόνοι τους οι Ψαριανοί εδώ, έτσι έχω ακούσει εγώ από τη γιαγιά μου και η γιαγιά μου από τη γιαγιά της πολύ παλιά χρόνια, δεν είχανε γιατροί και αφοσιωνότανε στη θρησκεία, αρρώστιες να τους τυχαίνανε αφοσιωνόνταν εκεί και χτίζαν εκκλησίες και τις διατηρήσαν ως οικογενειακές.» Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία (άνδρας, 76 ετών)

¹⁰² Οι επιπεδόστεγες μονόχωρες βασιλικές σκεπασμένες με δοκάρια στο δώμα, δεν συναντώνται στη Χίο αλλά μαρτυρούν Κυκλαδική επίδραση.

¹⁰³ Ενδιαφέρουσα είναι η διαπολιτισμική αξιοποίηση που μπορεί να πραγματοποιηθεί μουσειολογικά για τους αρχιτεκτονικούς τύπους που φέρουν τα ψαριανά ξωκλήσια.

¹⁰⁴ Ο.π.

¹⁰⁵ Έτος που γεννιέται ο Κ. Κανάρης.

βρισκόταν κάποτε η οικία του Κανάρη. Για να φτάσει κανείς εκεί θα πρέπει να διασχίσει κάθετα το νησί από έναν πλατύ δρόμο¹⁰⁶ με γεφυράκια που χωρίζει τον οικισμό σε δυο μέρη. Η εκκλησία αυτή αποτελεί μοναδικό είδος ανάλογης παραδοσιακής αρχιτεκτονικής ενώ είχαν χρησιμοποιηθεί υλικά από διάφορα μέρη όπως μάρμαρα από το ιερό του Φαναίου Απόλλωνα της Χίου, από τα Θυμιανά της Χίου, από νησιά του Αιγαίου, από τη Μάλτα και τη Μασσαλία. Πρόκειται για διώροφη ορθογώνια τρουλλαία εκκλησία με 34 ορθογώνια παράθυρα, αντίθετα με την αρχιτεκτονική συνήθεια στην τουρκοκρατία, ενώ διαθέτει παραστάδες και θέσεις στο άνω μέρος για τον εντοιχισμό πιάτων τα οποία δώρισαν νοικοκυρές του νησιού με γλυκίσματα στους μαστόρους που την έφτιαχναν ώστε ο Αη Νικόλας να προστατεύει τους ναυτικούς τους. Η εκκλησία¹⁰⁷ αυτή θυμίζει όχι μόνο τις τεχνολογικές γνώσεις των προεπαναστατικών χρόνων αλλά και την περίοδο της ακμής του νησιού.

- Η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος ή η Μητρόπολη: Στο κέντρο του αμφιθεατρικού οικισμού δεσπόζει η τρίκλιτη εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Χριστού. Είναι μικρότερη από αυτή του Αη Νικόλα, αλλά φαίνεται ότι έχει χτιστεί νωρίτερα από αυτόν, γύρω στο 1770, όπου, σύμφωνα με τον ναύαρχο και συγγραφέα Νικόδημο, λειτούργησαν Ρώσοι ιερείς οι οποίοι συνόδευαν τα ορλωφικά πλοία. (Νικόδημος, 1862) Είναι κατασκευασμένη πάνω σε παλαιοχριστιανικά κατάλοιπα φέρει εξωτερικά παραστάδες και τυφλά αψιδώματι ενώ εσωτερικά δεν διαθέτει νάρθηκα αλλά περιλαμβάνει υπερώο¹⁰⁸.
- Το μοναστήρι της Κοίμησις της Παναγίας: Ο αρχαιολόγος Μαστορόπουλος έχει καταγράψει 16 εκκλησίες «Αγιορείτικου τύπου» και συνδέονται με το μοναστήρι της Κοίμησης της Παναγίας¹⁰⁹. Πρόκειται για ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό τύπο που δεν συναντάται στη Χίο. Βρίσκεται στα Β. του νησιού σε σημείο στρατηγικό για τον έλεγχο των θαλασσίων περασμάτων και των βορείων ακτών¹¹⁰ από όπου, αν είναι καλός ο καιρός, φαίνεται η Σκύρος, η Μυτιλήνη, η «Μέλαινα Άκρη»

¹⁰⁶ «Καθένας το χει για τιμή να πάει να προσκυνήσει

και στο τσαρσί το ψαριανό εκεί να περπατήσει.» Δίστιχο παραδοσιακό των Ψαρών. Τσαρσί ονομαζόταν ο κεντρικός δρόμος του οικισμού που οδηγούσε στον Αη Νικόλα. Τα προεπαναστατικά χρόνια εκεί υπήρχε και η αγορά και οι καφενέδες, εκεί έκαναν βόλτα οι Ψαριανοί. Ο γεωγραφικός διαχωρισμός του νησιού από το τσαρσί σχετιζόταν και με την κοινωνική διάκριση των σογιών.

¹⁰⁷ Ο αρχαιολόγος Γ. Μαστορόπουλος επισημαίνει ότι στην εκκλησία αυτή συνδυάζονται στοιχεία από την ελληνική κιονοστήρικτη δομική βασιλική με νάρθηκα και υπερώο και την Ανατολική καμαροσκέπαστη τρουλλαία βασιλική. Η εκκλησία δεσπόζει από μακριά και διαθέτει πολλά τάματα του Βαρβάκη, καπεταναίων ενώ ο Κ. Νικόδημος αναφέρει 80 αργυρά караβάκια που χάθηκαν στο ολοκαύτωμα, όταν ο ναός πυρπολήθηκε.

¹⁰⁸ Έχουν πιστοποιηθεί διάφορες οικοδομικές φάσεις για μια από τις οποίες μας πληροφορεί η επιγραφή στο υπέρθυρο «ανοικοδομήθη δαπάναις των κατοίκων της νήσου, 1885», ανακατασκευή πιθανότατα μετά από το ολοκαύτωμα.

¹⁰⁹ Υπάρχουν τέσσερα μοναστηριακά «καθίσματα» στο νησί: ο Αγ. Ευθύμιος, Ζωοδόχος Πηγή Ξερόκαμπου, Αγ. Τριάδα Ξερόκαμπου (1807) Βατούτσικα (ανακαινίστηκε το 1808).

¹¹⁰ «Ψ: Στην Παναγιά στο μοναστήρι οπωσδήποτε. Εκεί πήγαν να το καταλάβουν και οι καλογέροι για να μην τους σφάζουνε πετάζανε τις μέλισσες. Ανοίξαν τα μελίσσια και τους πέσαν επάνω τους και τους εμποδίσανε.

(Μελανιός) της Χίου, ακόμα και το Άγιο Όρος. Το μοναστήρι¹¹¹ της Κοίμησης της Παναγίας¹¹² εξωτερικά θυμίζει κάστρο με μικρά ανοίγματα στο πάνω μέρος του εξωτερικού τοίχου. Γύρω από την ομώνυμη εκκλησία βρίσκονται διώροφα κελιά από τα οποία τα βορεινά στεγάζονται με μεγάλους ημισφαιρικούς τρούλους. Εσωτερικά του μοναστηριού υπάρχει αίθριο με στοές, διαδρόμους και κρήνη. Στο κέντρο είναι ο ναός της Κοιμήσεως ο οποίος ακολουθεί τη μορφή του καθολικού Αγιορείτικης μονής¹¹³. Εξωτερικά υπάρχει κεραμοπλαστικός διάκοσμος από σταυρούς ανάλογος με αυτούς που συναντά κανείς σε μνημεία του Όρους.

Στο Μοναστήρι¹¹⁴ δεν σώζονται επιγραφές και οι κώδικες χάθηκαν στο ολοκαύτωμα. Ο Κ. Νικόδημος αναφέρει ότι σύμφωνα με την παράδοση της εποχής του ο ναός κτίστηκε το 1780 από αρχιτέκτονα Ρουμελιώτη, «κατά μίμησιν εκείνων του Όρους», στη θέση που υπήρχε μικρός ναός της Παναγίας. (Νικόδημος, 1974, 88) Το 1780 όταν τα Ψαρά βρίσκονταν σε οικονομική άνθηση, κτίστηκε το μεγαλόπρεπο μοναστήρι, το οποίο σε έγγραφο του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' του 1797, χαρακτηρίζεται «σταυροπήγιο». Πιθανότατα η ιστορία του μοναστηριού σχετίζεται ιδιαίτερα με τη Μονή Ιβήρων και με τους μοναχούς Κολλυβάδες που σκορπίστηκαν εκείνη την εποχή έξω από το Άγιο Όρος. Η κατάληψη του μοναστηριού από τους Τούρκους περιπλέκεται με θρύλους¹¹⁵. Αργότερα λέγεται ότι επανδρώθηκε με Βούλγαρους μοναχούς.

- Ο κήπος του Κανάρη: Ένας ακόμα μνημειακός χώρος είναι η «οικία του Κανάρη», ένας χώρος που παρόλο που επιγράφεται ως οικία σήμερα είναι ένα κήπος όπου εσωτερικά υπάρχει μονάχα

Μ.: Το μοναστήρι αντρικό ήταν ή γυναικείο;

Ψ.: Εγώ το πρόλαβα ανάμεικτο. Εκεί πήραν την Παναγία του Ελ Γκρέκο που την είχαν την φυγαδεύσανε στη Σύρο από την Κορακιά, από το βόρεια μέρος του νησιού. Αυτή και τον Αη Νικόλα που ήτανε αυτές που τις πήραν για να μην χαθούνε πια και πέσουν στα χέρια τους και διατηρούνται εκεί. Τις φυλάει άγημα, η αστυνομία, αστυνόμευση, τόσο μεγάλη αξία έχει.»

Απόσπασμα από συνέντευξη (γυναίκα, 58 ετών)

¹¹² Σε συνέντευξη γίνεται αναφορά για τα κεντήματα και το μετάξι του μοναστηριού: «Έπρεπε να δεις εσύ κεντήματα. Καλλιεργούσαν μεταξοσκώληκες, εγώ δεν τα πρόλαβα, ούτε ο Ν. τα πρόλαβε, στη Παναγιά για να κάνουν το μετάξι. Τα πιο πολλά τους είναι μεταξωτά εδώ, τα μπουζούκια που λένε είναι απόφιο μετάξι. Το καλλιεργούσαν εδώ.» (γυναίκα, 58 ετών)

¹¹³ Πρόκειται για σύνθετο τετρακίονιο τύπο, στον οποίο προσθέτονται πλευρικοί χοροί και δικιόνια λιτή με παρεκκλήσια στον όροφό της. Εσωτερικά την κοσμούν ανίδες, καμάρες και σταυροθόλια. «Οι τρεις μεγάλες ανίδες εξωτερικά είναι τρίπλευρες, διακοσμούνται δε όπως και οι υπόλοιπες επιφάνειες με στενόμακρα τυφλά αψιδώματα που θυμίζουν απώτερους Κωνσταντινο-πολίτικους χαρακτήρες, γνωστούς πιο πολύ από την ευρύτερη χρήση τους σε κτίσματα του Αγίου Όρους. Το στοιχείο αυτό προσδίδει στην εξωτερική όψη του μνημείου ιδιαίτερη πλαστικότητα και χάρη.» (απόσπασμα από την αντίστοιχη αρχαιολογική ανακοίνωση),

¹¹⁴ Σύγχυση δημιουργεί το γεγονός ότι το σήμα στα κινητά τηλέφωνα όταν κάποιος βρίσκεται στο μοναστήρι χάνεται και στην οθόνη αναγράφεται «καλώς ήλθατε στην Τουρκία» στα τουρκικά. Τα συναισθήματα είναι αμφίροπα: προσέγγιση με χιούμορ ή με εθνικιστική οργή;

¹¹⁵ «Πήγανε (ενν. οι Τούρκοι) στο μοναστήρι, να στο πω κι αυτό, και για να μη πάρουν τις εικόνες οι καλογέροι σκεφτήκανε, είχανε μελίσσια μέσα, κι αφού είδανε πια ότι θα το πάρουνε το μοναστήρι, δεν είχανε άλλη αντίσταση, βγήκαν απ' την πύλη την ωραία την εξώπορτα και ρίξαν τα μελίσσια και τις πρήξανε τς Τούρκοι και πήρανε δρόμο και φύγανε. Και λίγοι καλογέροι που μείνανε, πήρανε δρόμο, βρήκανε καίκι, ένα δε ξέρω σε κάποιο κάβο, δεν το ξέρω αυτό, και πηήκανε μέσα και πήρανε εικόνες, ό, τι κειμήλια είχε και πήγανε στη Σύρα, μέχρι και φτάσανε και τα πήγανε.»

Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία (άνδρας, 32 ετών)

ένα μνημείο με την προτομή του Κανάρη και δυο κανόνια παράπλευρά του. Είναι χαρακτηριστικό πως μέσα από την αυλότητά¹¹⁶ του ακόμα στις μέρες μας επιβεβαιώνεται και αναπαράγεται η θύμηση ότι στην ίδια θέση κάποτε έζησε για κάποια χρόνια ο πυρπολητής και αργότερα πρωθυπουργός Κ. Κανάρης!

- Η φύση του νησιού: Αν και οι κάτοικοι των Ψαρών δεν καλλιεργούν¹¹⁷ πλέον το έδαφος του νησιού και δεν εκμεταλλεύονται γεωργικά τις πηγές νερού που υπάρχουν στον τόπο, μπορεί κανείς να συναντήσει μέρη άγριας άδενδρης ομορφιάς ποώδους βλάστησης με ιδιαίτερο σύστημα πανίδας, θαλασσοπούλια, αποδημητικά, αρπακτικά πουλιά, αγριοκάτσικα,¹¹⁸ κ.ά. Πιθανότατα στην ιδιαιτερότητα των ηφαιστειογενών πετρωμάτων του οφείλεται το γεγονός ότι δεν ζει πάνω στο νησί κανένα είδος ερπετού. Το νησί διαθέτει ακόμα ποικιλία ερημικών ακτών για όλα τα γούστα¹¹⁹, καθαρά νερά και αρκετό ακόμα¹²⁰ φρέσκο ψάρι και αστακούς. Λιγοστά είναι τα δένδρα στο νησί, τα οποία είναι κυρίως αλμυρίκια, πεύκα, αγριελιές ή αγριοσυκιές. Η εικόνα της φύσης του νησιού αντιστοιχεί με εκείνη του άγονου νησιωτικού τόπου παρόλη την ύπαρξη νερού.

Το «ελληνικό τοπίο» υποταγμένο στο ιδεολόγημα του 19^{ου} αι. χαρακτηρίζει τον τρόπο προσέγγισης του τόπου εκ μέρους της ελληνικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εκτεταμένη χρήση φοινίκων με στόχο των εξωραϊσμό του οικισμού μετατρέποντας το τοπίο σε τροπικό θέρετρο αλλά και συμβολοποιώντας τον με τον ιερό φοίνικα του Απόλλωνα στη Δήλο. Πρόκειται ίσως για την έκφραση της συλλογικής μνήμης ενός ειδυλλιακού παρελθόντος ή μήπως την ενσωμάτωση δυτικών επιρροών περί των «ωραίων τόπων»; Ο φοίνικας στο τέλος «βαφτίζεται ελληνικός». Την ίδια επιλογή διαπιστώνουμε και στο λιμάνι των Ψαρών με τους φοίνικες να δεσπόζουν και να υπογραμμίζουν την έλλειψη κατανόησης του ίδιου του τοπίου και της βιοποικιλότητάς¹²¹ του.

¹¹⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότεροι τουριστικοί οδηγοί αναφέρονται στην «οικία του Κανάρη» μεταδίδοντας μια ανακριβή πληροφορία. Βλ. Παράρτημα, Τα Ψαρά μέσα από τους τουριστικούς οδηγούς, 165

¹¹⁷ Το νησί ήταν κάποτε γνωστό για το λιαστό κρασί που εξήγαγε και σε άλλα μέρη ενώ είχε οπωροφόρα δέντρα και κάθε οικογένεια είχε κήπους και μποστάνια. Τοπωνύμια όπως Αχλαδόκαμπος δηλώνουν ίσως την ευγονία που κάποτε είχε η συγκεκριμένη περιοχή.

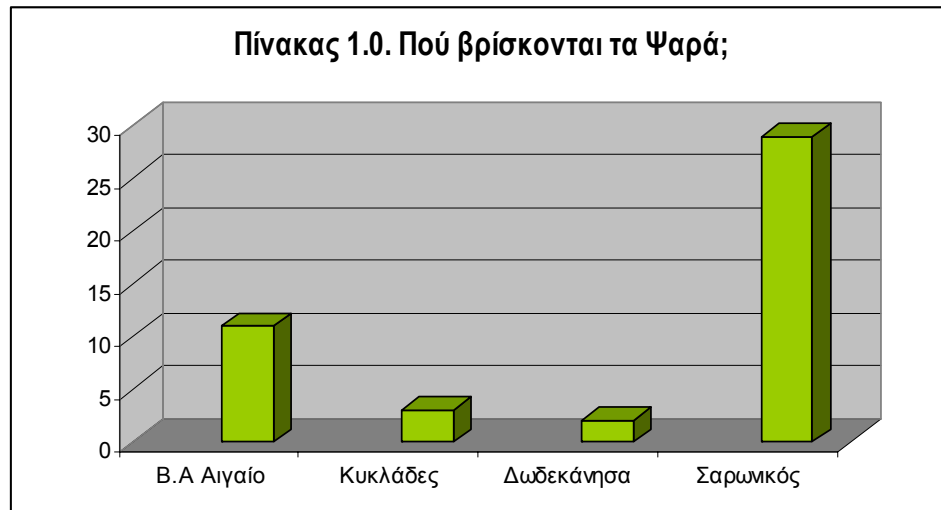
¹¹⁸ Τα αγριοκάτσικα πίνουν νερό από τη θάλασσα για αυτό και είναι αλμυρό το κρέας του και ιδιαίτερα νόστιμο.

¹¹⁹ Αναμφίβολα η αισθητική απόλαυση ενός τοπίου και η διαχείρισή του εξαρτώνται από τις αισθητικές προτιμήσεις του παρατηρητή. Τα ετερόκλητα στοιχεία εγγράφονται στη συλλογική μνήμη καθορίζοντας το βλέμμα του παρατηρητή μέσα από τη συνήθεια και την επανάληψη.

¹²⁰ Φαίνεται ότι λόγω της υπεραλίευσης μειώνεται χρόνο με τον χρόνο η παραγωγή τους.

¹²¹ Λέγοντας βιοποικιλότητα εννοείται ένα οικοσύστημα που απαρτίζεται από υπο-περιοχές που η καθεμιά τους διακρίνεται για το δικό της υπο-οικοσύστημα. Για παράδειγμα τα Ψαρά διαθέτουν υδροβιότοπους σε παράλιες περιοχές, μουριές, αλμυρίκια, αγριοσυκιές, ελιές και αμπέλια σε πεδινά σημεία, φρύγανα, θυμάρια και ρίγανη στις πλαγιές των λόφων, αείφυλλα σκληρόφυλλα ψηλότερα. Τα οικοσυστήματα αυτά έχουν μεταξύ τους αναπτύξει δυναμικές ισορροπίες που μεταβάλλονται στο χρόνο και που θα πρέπει να μην διαταράσσονται λόγω ανθρώπινης παρέμβασης.

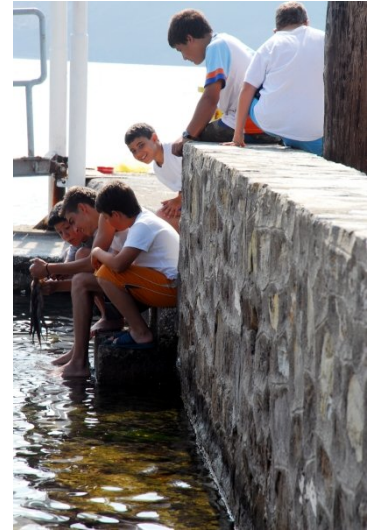
Άλλωστε η διαμόρφωση της ελληνικής αισθητικής βασίστηκε στην προβολή της ελληνικής γης, στο κλίμα, στο φως ιδιαίτερα του Αιγαίου, ιδιαίτερα των Κυκλάδων, και της Αθήνας, άξονες πάνω στους οποίους στηρίζεται, ακόμα και σήμερα, η τουριστική προβολή στο εξωτερικό. Με αυτόν τον τρόπο περιθωριοποιήθηκαν άλλοι τόποι, όπως και αυτός των Ψαρών, μιας και η δυσχέρεια στη συγκοινωνία δεν ευνοούσε την τουριστική ανάπτυξη αναλογικά με την ιστορία του τόπου.

Χαρακτηριστικά είναι τα αποτελέσματα μιας ενδεικτικής έρευνας 45 ατόμων για τη θέση στην οποία βρίσκεται το νησί στον ελληνικό χάρτη: μόνο 12 απαντήσεις υπήρξαν θετικές, 4 προσδιόρισαν το νησί κάπου στις Κυκλάδες ή στα Δωδεκάνησα, ενώ οι λοιπές 29 συνέδεαν το νησί με την Ύδρα και τις Σπέτσες και το τοποθετούσαν κάπου στο Σαρωνικό. Το μεγάλο ποσοστό που αγνοεί τη θέση του νησιού αποτελεί ίσως αποτέλεσμα της εκμάθησης μαζί των τριών ναυτικών δυνάμεων του Αγώνα του 1821 παρόλο που η ανάπτυξη των δυο νησιών, Σπετσών και Ύδρας λόγω της εγγύτητάς τους προς την Αθήνα δεν υπήρξε ανάλογη με εκείνη των Ψαρών.

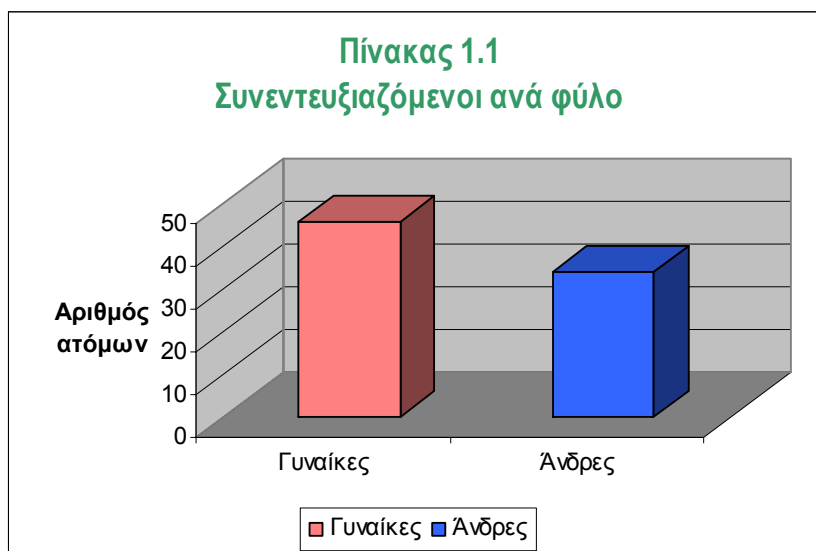

Στους ρυθμούς των Ψαρών

Γενικά χαρακτηριστικά των πληροφοριοδοτών στις συνεντεύξεις.

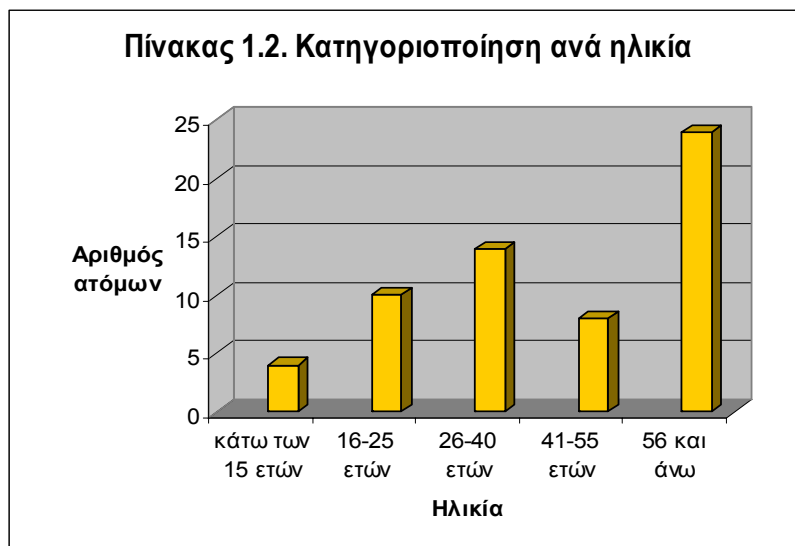
Η διεξαγωγή της έρευνας με τη μορφή ημιδομημένων συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε σε 80 άτομα από τα οποία τα περισσότερα ήταν γυναίκες, μιας και οι περισσότεροι Ψαριανοί είναι ναυτικοί και απουσιάζουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα από τα σπίτιά τους.

Το κοινό της έρευνας ήταν όποιος επιθυμούσε να αφιερώσει χρόνο για τη συνέντευξη ανεξαρτήτως ηλικίας, μορφωτικού ή κοινωνικού επιπέδου. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι περισσότεροι ήταν άνω των 56 ετών, αφού και η πλειονότητα των κατοίκων ανήκουν σε αυτήν την ηλικία¹²². Στον πίνακα 1.2. δεν έχουν συμπεριληφθεί οι επισκέπτες των Ψαρών. Μέσα από τις συνεντεύξεις διαπιστώθηκε ότι η σχέση του ανθρώπου με το παρελθόν και τη μνήμη ήταν ανάλογος με την ηλικία του αφηγητή¹²³

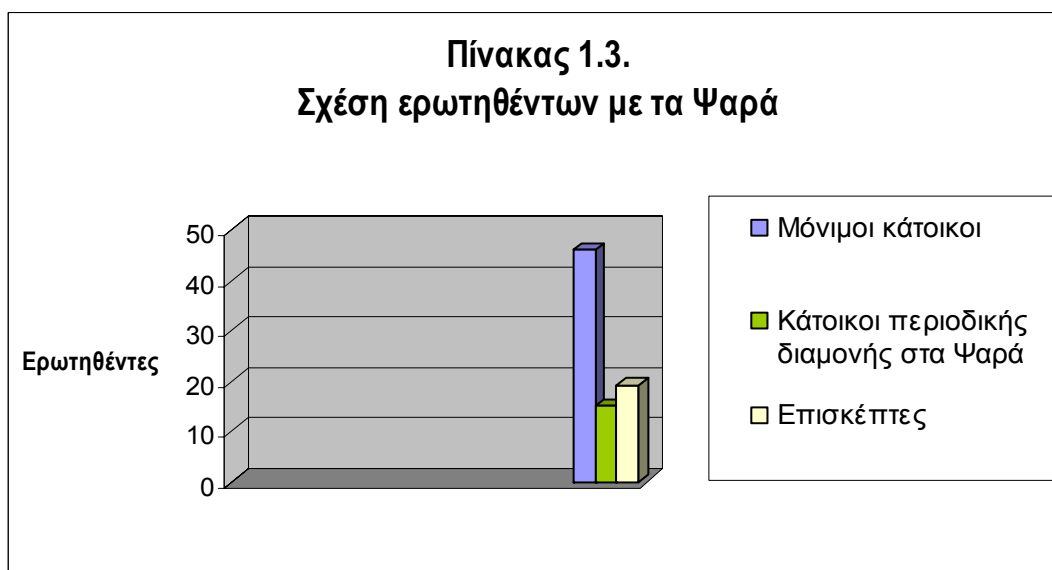
¹²² Κατά την έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε συνέντευξη σε πολλά παιδιά κάτω των 15 ετών αλλά η ερευνήτρια αρκέστηκε σε καταγραφή κάποιων σχολίων για το πώς βλέπουν το τόπο τους.

¹²³ «Όσο πιο μεγάλα είναι τα άτομα ηλικιακά, τόσο οι μνήμες τους διεισδύουν στο βάθος του χρόνου. Τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα ανακαλούν το παρελθόν στη βάση της αυτοβιογραφικής και συλλογικής μνήμης ενώ για τα νεότερα σε ηλικία άτομα η μνήμη είναι ιστορική, εθνική αφήγηση των γεγονότων, έτσι όπως αυτά έχουν καταγραφεί και διδάσκονται στο εκπαιδευτικό πλαίσιο.» αναφέρει η Α. Μαντόγλου. (2005, 199)

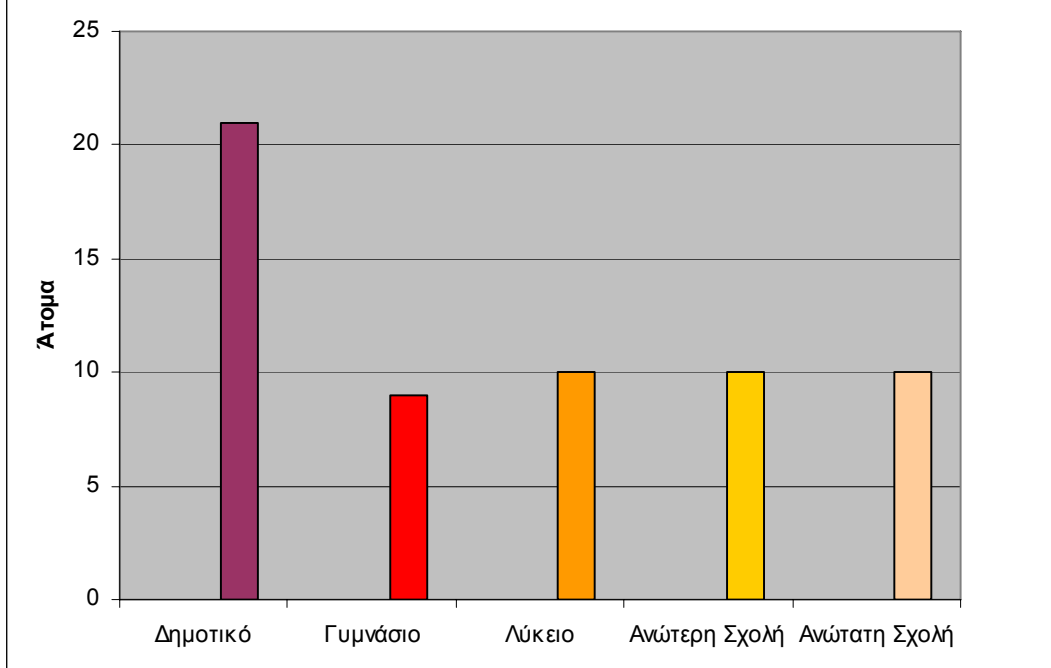

Σκιαγραφώντας το πολιτιστικό τους κεφάλαιο

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο, οι περισσότεροι κάτοικοι του νησιού έχουν φοιτήσει σε κάποιες τάξεις του Δημοτικού ή είναι απόφοιτοι του Δημοτικού. Από τη δεκαετία του '80 και μετά, οπότε ιδρύθηκε Γυμνάσιο και Λύκειο στο νησί, οι μαθητές συνεχίζουν τις σπουδές τους. Τα αγόρια συνήθως συνεχίζουν τις σπουδές τους στην Ανώτατη Σχολή των Εμποροπλοιαρχών στη Χίο. Λιγοστά από τα κορίτσια και τα αγόρια συνεχίζουν τις σπουδές σε κάποια Ανώτατη Σχολή. Οι ερωτηθέντες που είχαν Ανώτατου επιπέδου σπουδές διέμεναν στο νησί για επαγγελματικούς λόγους.

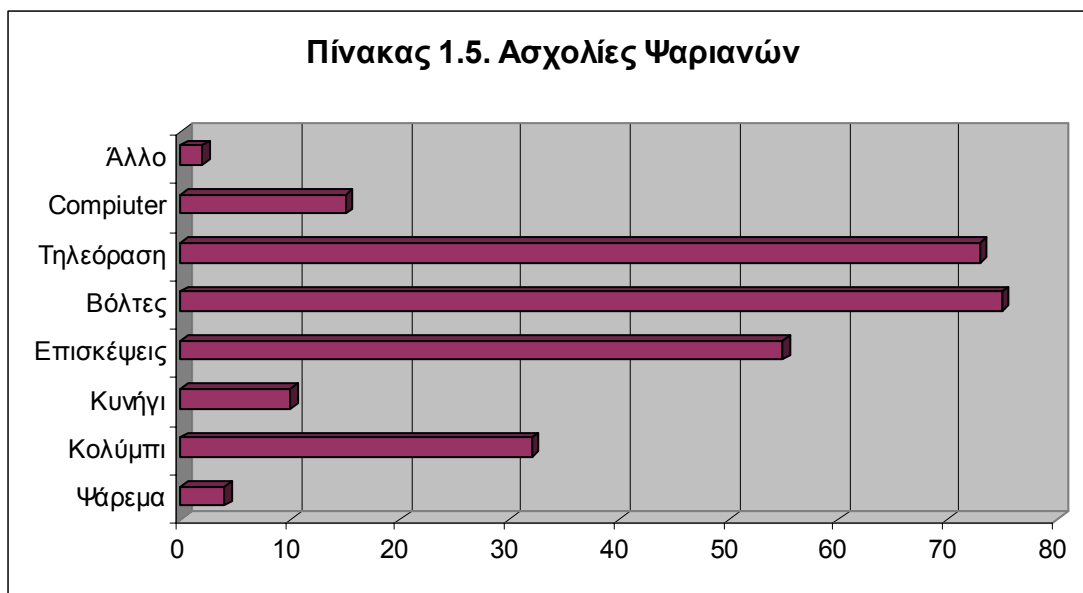
Πίνακας 1.4. Κατηγοριοποίηση των ερωτηθέντων σύμφωνα με τις σπουδές τους

Στην ερώτηση «δώστε τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Ψαριανής γυναίκας και τρία για τον Ψαριανό άνδρα» ιδιαίτερη εντύπωση προκάλεσε το γεγονός της συντριπτικής σύγκλισης απόψεων αποτυπώνοντας και τα αρνητικά στοιχεία. Οι Ψαριανές θεωρούνταν καλές μητέρες και νοικοκυρές, ο στυλοβάτης της οικογένειας, κουτσομπόλες και κοκέτες. Από την άλλη μεριά, οι Ψαριανοί χαρακτηρίζονταν ως ναυτικοί και κουτσομπόληδες. Στην δομημένη εικόνα που έχουν οι ίδιοι υιοθετήσει ως ταυτότητα, τα αρνητικά χαρακτηριστικά ήταν στοιχεία που οι ερωτηθέντες επισήμαιναν ότι επιθυμούσαν να αλλάξουν.

Η διαφοροποίηση της σχέσης των κατοίκων του νησιού ανά εποχή του χρόνου ήταν ιδιαίτερα έντονη. Κατά τους θερινούς μήνες οι γυναίκες περνούν τα πρωινά τους με οικιακές εργασίες. Προς το απόγευμα πραγματοποιούν επισκέψεις και το βράδυ κατευθύνονται στο λιμάνι για να κάνουν βόλτα, αφού κάποιες θα πάνε να ανάψουν τα καντήλια στα ιδιωτικά τους ξωκλήσια. Οι βόλτες αυτές στο λιμάνι είναι και ένας τρόπος επίδειξης και έκθεσης στον κοινωνικό σχολιασμό των υπολοίπων, άρα η εμφάνιση πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεγμένη! Οι άνδρες τα πρωινά θα περάσουν μέρος του χρόνου τους στο καφενείο του λιμανιού συζητώντας, θα επισκεφτούν το ferry-boat, αν περιμένουν κάτι να παραλάβουν, ενώ το απόγευμα θα κάνουν βόλτα στο λιμάνι. Χαρακτηριστικές είναι οι συζητήσεις τους για τα λιμάνια που επισκέφτηκαν, για τις αντιξοότητες που συνάντησαν, για τις καλές ψαριές που μπορεί να είχαν. Κάποιοι τα πρωινά θα πάνε για

ψάρεμα ή για ψαροντούφεκο, ενώ το χειμώνα πάνε για κυνήγι πτηνών ή για αγριοκούνελα. Στο νησί υπάρχουν 3-4 ντόπιοι επαγγελματίες ψαράδες, ενώ τρεις διαθέτουν μελίσσια και παράγουν μέλι, δυο έχουν αμπέλια για φωκιανό, λιαστό κρασί προσωπικής χρήσης και τρεις είναι κτηνοτρόφοι οι οποίοι διαθέτουν κατσίκια, αρνιά και τυροκομούν.

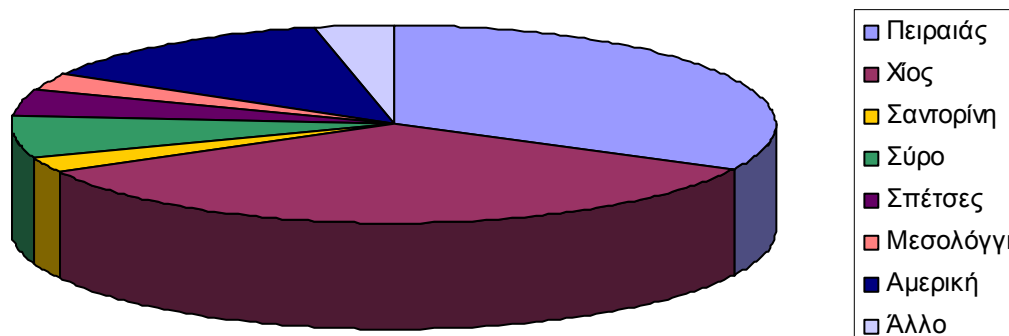

Οι νεότερης ηλικίας κάνουν εκδρομές στο άλλες μεριές του νησιού, ενώ στους χορούς τους αρέσει να επιδεικνύονται όχι μόνο μέσω των νησιώτικων χορών αλλά και μέσα από το μεθύσι! Για πολλούς μήνες το χρόνο οι άνδρες λείπουν από το νησί γιατί ταξιδεύουν ως μηχανικοί ή ως καπετάνιοι. Τα κορίτσια του νησιού συμμετέχουν στον Εξωραϊστικό και Πολιτιστικό Σύλλογο «Κ. Κανάρης»¹²⁴ φτιάχνοντας γλυκά, διοργανώνοντας χορούς, κάνοντας μαθήματα παραδοσιακών χορών ή δίνοντας παραστάσεις. Κάποιες γυναίκες διατηρούν ενοικιαζόμενα δωμάτια για τους θερινούς μήνες. Αντίθετα τον χειμώνα είναι ιδιαίτερα έντονη η απομόνωση στα σπίτια, αφού μονάχα ένα αναψυκτήριο παραμένει ανοιχτό και τον ελεύθερο χρόνο τον δαπανούν είτε με επισκέψεις είτε με τη συντροφιά της τηλεόρασης¹²⁵.

¹²⁴ Σημαντική διέξοδος για τα κορίτσια του νησιού όμως χρειάζονται ενθάρρυνση ώστε να μην ναυαγήσει και αυτή η προσπάθεια.

¹²⁵ Για την κουλτούρα που καλλιεργεί η τηλεόραση και για την επίδραση της στη διαμόρφωση της ταυτότητας Βλ. Μαδιανού (2008)

Πίνακας 1.6. Μέρη που έχουν επισκεφτεί οι Ψαριανοί

Η «επικοινωνία» των κατοίκων με τον υπόλοιπο κόσμο, λόγω της έλλειψης συγκοινωνίας, της θέσης του νησιού και των κλιματικών συνθηκών, είναι δυσμενής. Το γεγονός αυτό επηρεάζει τη ζωή των κατοίκων και τους ωθεί σε πιο συντηρητικά μορφώματα μιας κλειστής κοινωνίας.

Από τους μόνιμους κατοίκους που συμμετείχαν στην έρευνα σχεδόν όλοι είχαν επισκεφτεί τη Χίο και τον Πειραιά, ενώ κάποιοι είχαν επισκεφτεί την Αμερική, την Ν. Υόρκη, ως ναυτικοί¹²⁶ ή λόγω της ψαριανής κοινότητας μεταναστών που υπάρχει εκεί. Ο Μορφωτικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος «Ο Κωνσταντίνος Κανάρης» στα πλαίσια της δράσης του έχει συμμετάσχει σε διάφορες εκδηλώσεις σε άλλα μέρη, όπως στο Μεσολόγγι, στη Σύρο, στις Σπέτσες, στη Γαλλία κ.α., δράση σημαντική για τον πολιτιστικό εμπλουτισμό των μελών του.

Η πληροφόρηση για την καθημερινή ειδησιογραφία γινόταν μέχρι πριν λίγα χρόνια μέσω ενός καϊκιού που έφερνε στο νησί λιγοστές εφημερίδες και κάποια περιοδικά από τη Χίο έπειτα από παραγγελία. Πλέον φτάνει πιο τακτικά Τύπος, αλλά η ενημέρωση πραγματοποιείται κυρίως μέσω της τηλεόρασης. Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής έχει αλλάξει τα επικοινωνιακά δεδομένα¹²⁷. Οι νεότεροι ασχολούνται με παιχνίδια, βλέπουν ταινίες, «κατεβάζουν» μουσικά κομμάτια της αρεσκείας τους ή συνομιλούν¹²⁸ μέσω ιστοσελίδων για τα Ψαρά ή μέσω του Facebook. «*Αεν*

¹²⁶ Χαρακτηριστικό είναι ότι οι ναυτικοί επισκέπτονται μόνο λιμάνια και δαπανούν τον ελεύθερο χρόνο τους σε αυτά χωρίς να αναζητούν να περιπλανηθούν στα πολιτιστικά δρώμενα του κάθε τόπου.

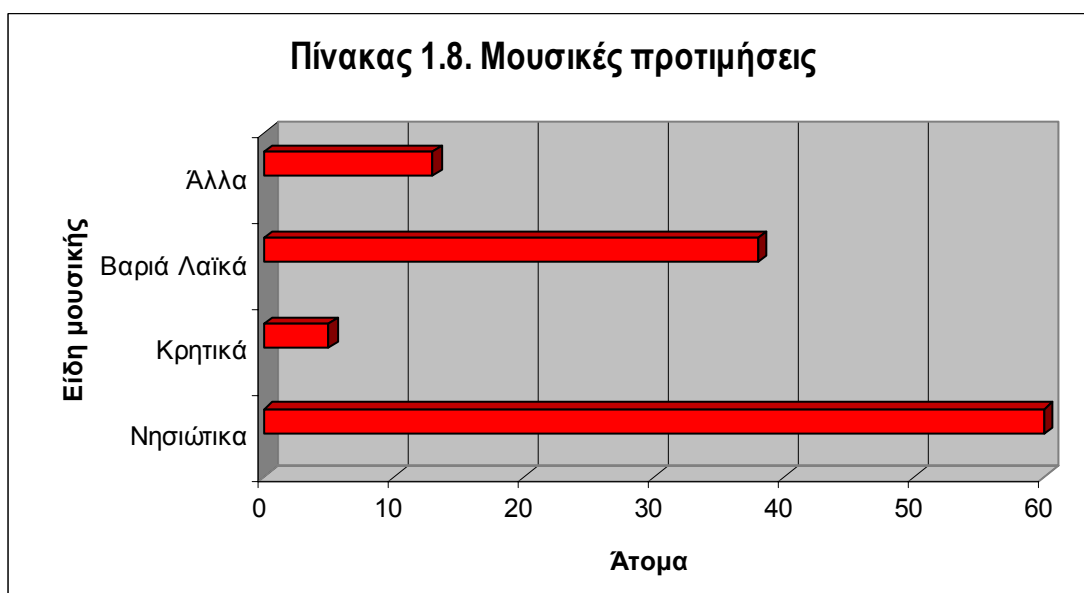
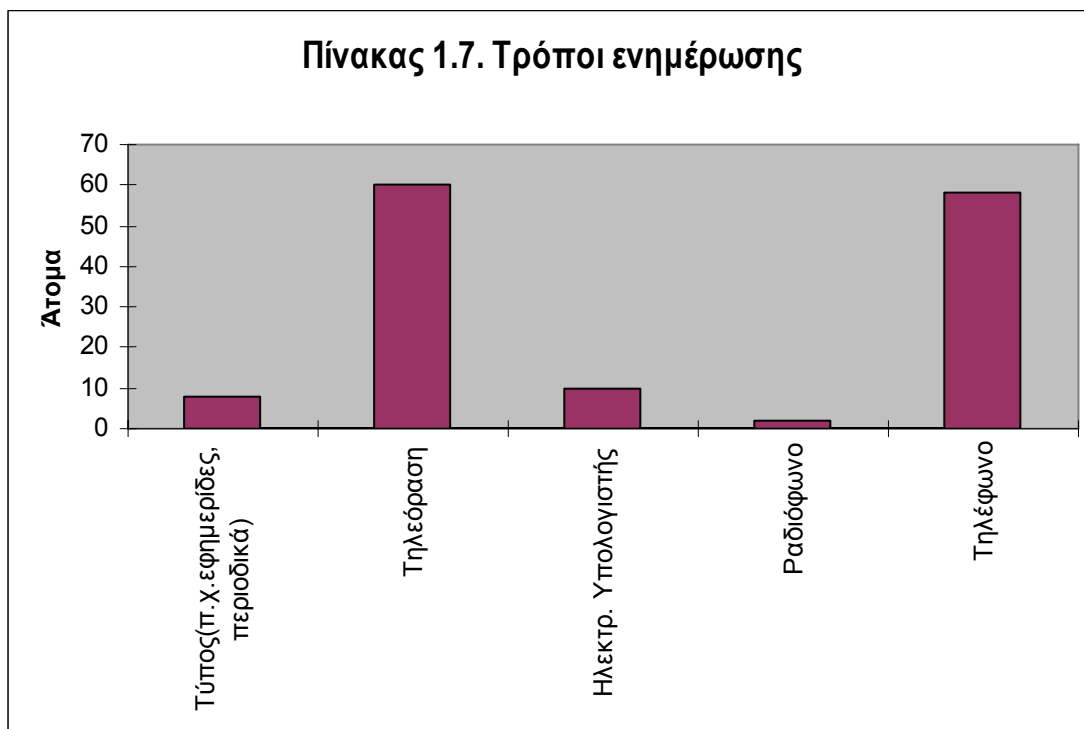
¹²⁷ (Jarvis, 2009) Αναφορά στις επικοινωνιακές δυνατότητες του Google και του διαδικτύου.

¹²⁸ Η χρήση του κινητού τηλεφώνου και του Facebook έχουν επηρεάσει τις διαπροσωπικές σχέσεις ακόμα και στα Ψαρά. Πολλές φορές οι νέοι προτιμούν να συνομιλούν με αυτούς τους τρόπους «ώστε να μην δίνουν λαβές στα περιέργα μάτια των Ψαριανών». (Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία) (γυναίκα, 17 ετών)

νιώθω πια να είναι μακριά ο άντρας μου», εξομολογείται μια Ψαριανή για τον ναυτικό άνδρα της. «Μιλάμε καθημερινά με τις ώρες μέσω του ΣΚΥ χωρίς να χρεωνόμαστε. Έτσι αυτός ξέρει ακριβώς πώς περάσαμε την ημέρα μας και εγώ πώς ήταν η δικιά του μέρα. .. Πέρα από αυτά που κάνουν στα λιμάνια και δεν μιλάνε ποτέ γι' αυτά...» Τα τηλέφωνα, σταθερά και κινητά, είναι ένας ακόμη τρόπος επικοινωνίας μιας και, όπως αναφέρθηκε σε κάποια συνέντευξη: «Αν συμβεί κάτι συγκλονιστικό κάποιος θα μας πάρει τηλέφωνο...»

Η ιδιότυπη αίσθηση με το χρόνο αποτυπώνεται σε πολλές πρακτικές των κατοίκων χαρακτηριστικό και άλλων περιοχών της υπαίθρου. «Εδώ δεν χρειάζεται να τρέχεις, αρκεί να βγεις έξω και να μπήξεις μια φωνή.» Σε μια κλειστή κοινωνία όπως τα Ψαρά, όπου όλοι γνωρίζονται, μυστικά δεν μπορεί να υπάρχουν: «Όλοι ξέρουν τα πάντα για όλους. Ακόμα και οι τοίχοι έχουν αυτιά. Φαντάσου ότι και στο σπίτι μας μερικές φορές μιλάμε ψιθυριστά, γιατί έχουμε την αίσθηση ότι μας ακούνε...».

Κάθε επισκέπτης του νησιού θα γίνει κοινωνός μιας άλλης πραγματικότητας με την άφιξή του στα Ψαρά. Όταν η μπουκοπόρτα ανοίγει φαίνεται από μακριά ένα πλήθος ανθρώπων που περιμένουν το πλοίο όχι μόνο για να πάρουν κάποιο δέμα που περιμένουν αλλά και για να πληροφορηθούν για τις νέες αφίξεις των επισκεπτών-ξένων. Όταν η πόρτα ανοίξει, επικρατεί πανικός. Γίνεται «έφοδος» μέσα στο πλοίο, ενώ όλο και κάποιος Ψαριανός στα πλαίσια της «φιλοξενίας» και του «κοινωνικού σχολιασμού» θα πιάσει κουβέντα με τον επισκέπτη. Κάθε τι που μεταβάλει, λίγο ή πολύ, την καθημερινότητα στο νησί αποτελεί νέο προς ενημέρωση και σχολιασμό, ξεπερνώντας πολλές φορές τα όρια της υπερβολής που θέλει η από στόμα σε στόμα διάδοση.

Οι τρόποι διασκέδασης στα Ψαρά είναι περιορισμένοι και σχετίζονται συνήθως με κοινωνικού τύπου εκδηλώσεις ή θρησκευτικές πρακτικές. ως προς τις μουσικές τους επιλογές οι ερωτώμενοι προτίμησαν σε μεγάλο ποσοστό τα νησιώτικα¹²⁹ κυρίως τραγούδια, ελληνόγλωσσα αποκλειστικά όπως επίσης και τα βαριά λαϊκά, δείγμα του πολιτιστικού τους κεφαλαίου. Αναφορές σε άλλα είδη

¹²⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι το 98% των τραγουδιών που ακούγονται στους χορούς είναι νησιώτικα, τα περισσότερα όχι παραδοσιακά αλλά τα λεγόμενα «εμπορικά» με τα χαρακτηριστικά των κοινότυπων ρυθμικών και μελωδικών σχημάτων και τους απλοϊκούς, ερωτικούς συνήθως, στίχους. Συνήθως χορεύεται συρτός ζευγαρωτός χορός με αναπαράσταση της κίνησης της θάλασσας και με ελαφριές, πεταχτές κινήσεις ως στοιχείο του αέρα.

μουσικής έγιναν από άτομα που διέμεναν στα Ψαρά για επαγγελματικούς λόγους είτε που είχαν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλού.

Η επανάληψη, η ρουτίνα, η αίσθηση του αποκλεισμού και της απομόνωσης δεν μπορούν παρά να επηρεάζουν ιδιαίτερα την ψυχολογία του κατοίκου των Ψαρών. «Το νησί ζωντανεύει από τα μέσα Ιουλίου μέχρι το δεκαπενταύγουστο. Έπειτα και πάλι ερημώνει και μένουμε μόνοι» αναφέρει χαρακτηριστικά κάποιος Ψαριανός. Η ψυχολογία αυτή που δημιουργούν οι καιρικές συνθήκες σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα και τη νοσταλγία που προκαλεί ο αποχωρισμός κάθε συγγενικού προσώπου που εργάζεται στα καράβια έχουν ως αποτέλεσμα να αναπαράγουν και να εντείνουν την προσήλωση των κατοίκων στην Εκκλησία. Η εκκλησία αποτελεί έναν χώρο κοινωνικής συνεύρεσης και αγαλλίασης του άγχους της απομόνωσης, ενώ οι θρησκευτικές γιορτές δίνουν την ευκαιρία για κοινοτικές πρακτικές, για τελετουργικά δρώμενα και για γλέντια. Η διασκέδαση γίνεται σχεδόν αποκλειστικά με εμπορικά νησιώτικα τραγούδια και με βαριά λαϊκά ενώ τον τελευταίο καιρό κάποιοι νέοι φαίνεται ότι ακούν «εκμοντερνισμένα» κρητικά τραγούδια¹³⁰ όπως επίσης, λόγω της ύπαρξης του μπαρ, και κάποια άλλα είδη μουσικής και «ξένα». Τα παραδοσιακά τραγούδια χάνονται πλέον γιατί είναι λίγοι οι εν ζωή που τα θυμούνται ακόμα ενώ κάποιες προσπάθειες εκμάθησής τους, για λόγους θεάματος, και καταγραφής τους¹³¹, τα μεταβάλλουν από ζωντανή παράδοση σε μουσειακά αρχεία με συχνές παρεμβάσεις- μετατροπές στα πλαίσια της απλοποίησής τους για την ευκολότερη εκμάθηση από τους νεότερους. Τίθεται, συνεπώς, το θέμα της αλλοίωσης της μουσικής παράδοσης του νησιού.

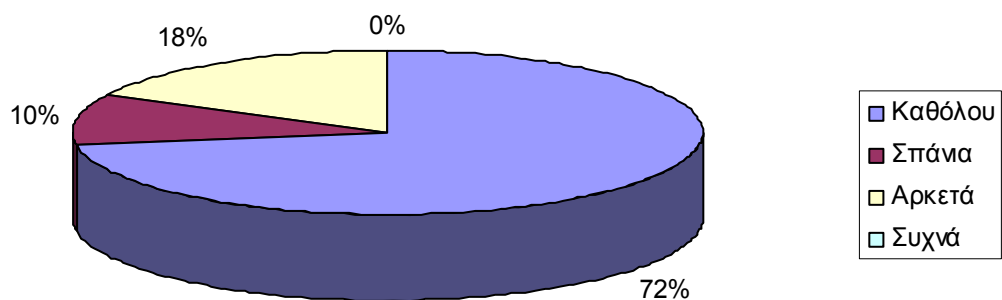
Διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται οι Ψαριανοί τον ελεύθερό τους χρόνο όταν δεν βρίσκονται στα Ψαρά διαπιστώθηκε ότι σε μεγάλο ποσοστό δεν έχουν εμπειρίες από πολιτιστικά δρώμενα. Οι περισσότεροι δεν έχουν παρακολουθήσει θέατρο ή σινεμά, δεν έχουν επισκεφτεί κάποιο μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο ή, αν είχαν ανάλογες εμπειρίες, οι αναμνήσεις τους από αυτές είναι αρνητικές¹³². Το σχετικά μεγάλο ποσοστό θετικής ανταπόκρισης που αφορά την παρακολούθηση συναυλιών δικαιολογείται με τις διοργανώσεις χορών με ζωντανή μουσική.

¹³⁰ Δείγμα «μουσικής παρέμβασης» και σε άλλα νησιά του Αιγαίου.

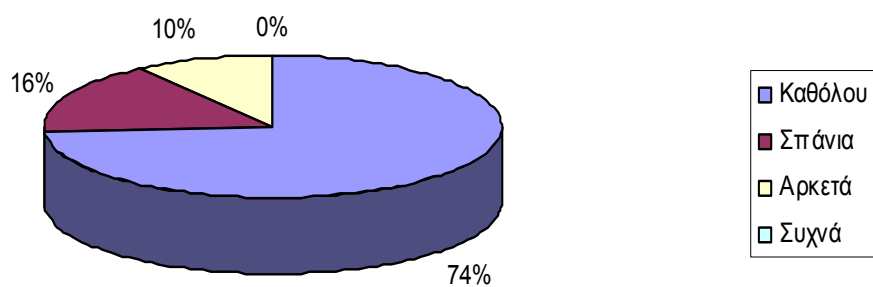
¹³¹ Οι καταγραφές αφορούν κυρίως τηλεοπτικά αφιερώματα για τα Ψαρά.

¹³² Και πάλι διαπιστώθηκε η συγκέντρωση διαφορετικών απαντήσεων από τους επισκέπτες του νησιού κυρίως.

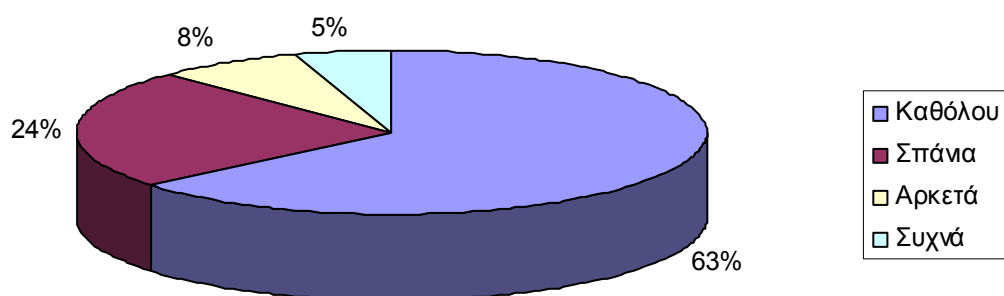
Πίνακας 1.9. Πόσο συχνά παρακολουθείτε σινεμά;

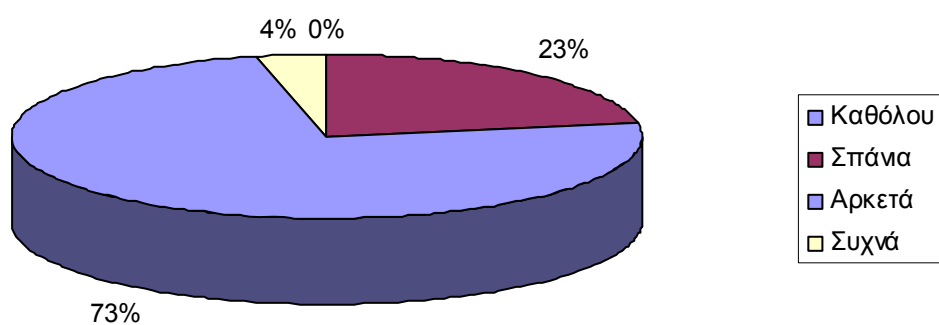
Πίνακας 1.10 Πόσο συχνά παρακολουθείτε θέατρο;

Πίνακας 1.11. Πόσο συχνά πραγματοποιείτε επίσκεψη σε μουσεία/ αρχ. χώρους

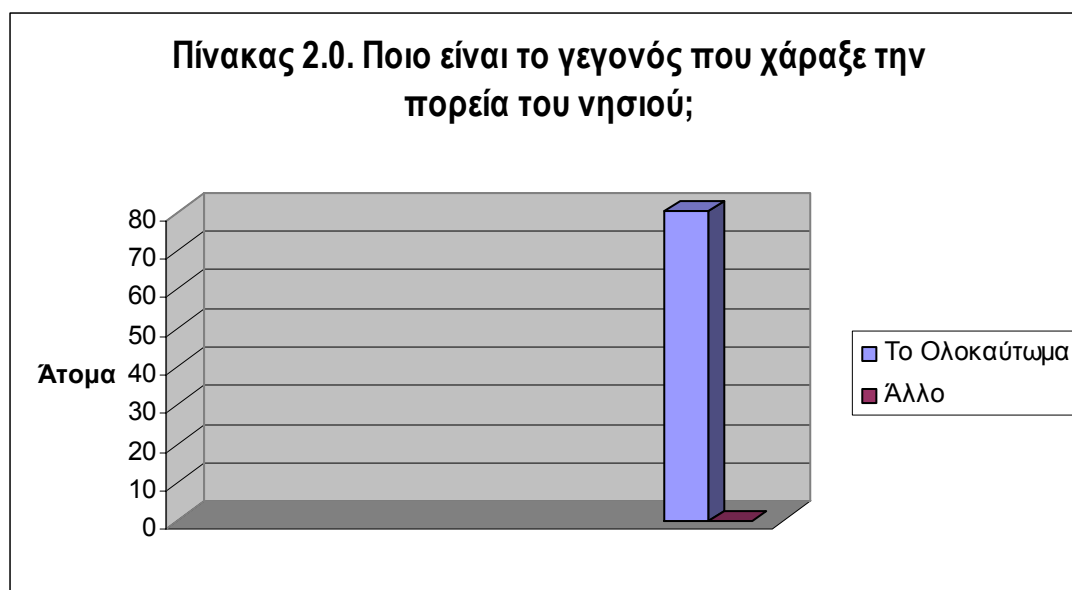

Πίνακας 1.12. Πόσο συχνά έχετε παρακολουθήσει συναυλίες;

Η δομημένη εικόνα των Ψαρών.

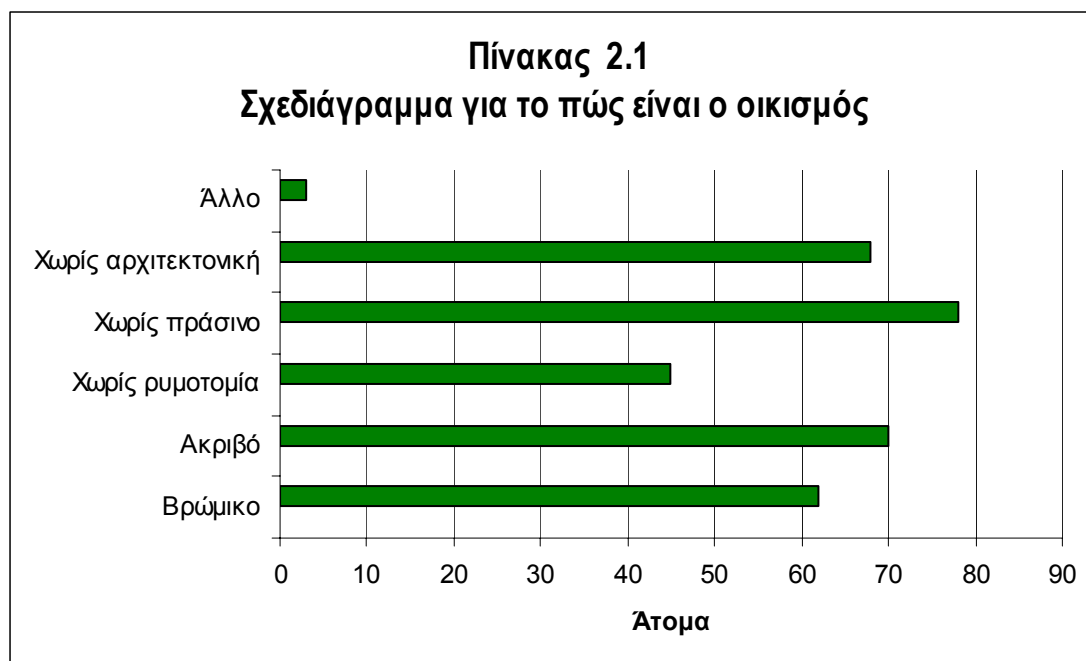
Το γεγονός που καθόρισε, κατά την άποψη των ερωτηθέντων την εξέλιξη του νησιού υπήρξε το ολοκαύτωμα¹³³ το 1824. Η ποικιλία της προσωπικής αφήγησης και ερμηνείας χρωμάτιζε κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο το γεγονός-ορόσημο για το νησί. Πολλές φορές σχηματιζόταν η εντύπωση ότι ο χρόνος είχε «παγώσει» στο χωροχρονικό πλαίσιο εκείνης της εποχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αφηγητές αναφέρονταν σε μη βιωμένες εμπειρίες, αλλά σε αφηγήσεις μυθοποιημένες από την ψαριανή κοινότητα και τις θεσμοθετημένες δομές αναπαράγοντας εθνικές αφηγήσεις¹³⁴. Αντίθετα, όταν ζητούνταν ανάκληση ανάμνησης κάποιας εμπειρίας από την περίοδο του 1922, του 1940 ή της δικτατορίας οι απαντήσεις ήταν μονολεκτικές και σύντομες δηλώνοντας ότι πρόκειται για γεγονότα άξια, ακόμα στις μέρες μας, αποσιώπησης ή λήθης. Πιθανόν αυτό να οφείλεται στο ότι η εμπειρική μνήμη είναι περισσότερο συναισθηματική και μερικές φορές ίσως τραυματική¹³⁵.

¹³³ Ο όρος «ολοκαύτωμα» που χρησιμοποιείται είναι αρνητικά φορτισμένος και δηλωτικός της τραγικοποίησης του γεγονότος.

¹³⁴ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει με την ερευνά της η Μαντόγλου (2005, 133)

¹³⁵ Με την έννοια του τραύματος και τη δόμηση της μνήμης γύρω από αυτό έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα ο χώρος της ψυχολογίας. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η έρευνα της Βιδάλη (1995, 89-113).

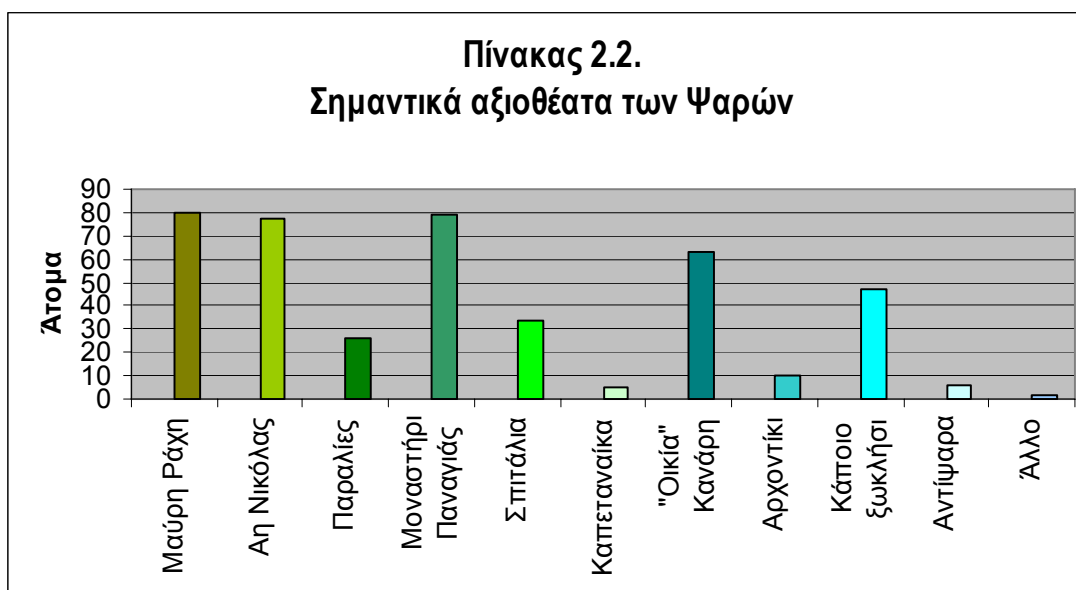
Διερευνώντας την εικόνα που έχουν οι χρήστες του οικιστικού χώρου των Ψαρών διαπιστώθηκε η ιδιαιτερότητα της σχέσης τους με αυτόν. Ο οικισμός χαρακτηρίστηκε, λόγω της καταστροφής του από το ολοκαύτωμα-, χωρίς παραδοσιακή αρχιτεκτονική και ρυμοτομικό σχεδιασμό. Ιδιαίτερη δυσκολία υπήρχε στο να εντοπιστούν ποια κτίσματα φέρουν στη συνείδηση του εκάστοτε πληροφοριοδότη το «παραδοσιακό στοιχείο» ενώ αρκετοί το συνέδεαν με την εικόνα της κυκλαδικής αρχιτεκτονικής! Ο οικισμός δεν διαθέτει σχεδόν καθόλου πράσινο¹³⁶ παρόλο που διαθέτει νερό, ενώ οι χώροι που κάποτε φιλοξενούσαν μποστάνια έχουν μετατραπεί σε χώρους απόθεσης σκουπιδιών ή ξερόχορτων. Η έλλειψη καθαριότητας αποδίδονταν συνήθως στην ευθύνη του Δήμου,¹³⁷ αλλά και στους ισχυρούς ανέμους που υπάρχουν συνήθως στην περιοχή! Από μια άλλη άποψη το νησί χαρακτηριζόταν πολύ ακριβό για έναν επισκέπτη και ως προς τη σίτιση και ως προς τη διαμονή σε σχέση με τις υπηρεσίες που προσφέρονται. Αν και η αγοραστική δυναμική γενικά των κατοίκων είναι υψηλή, στα τρία παντοπωλεία του νησιού, ισχύει ακόμα η διατήρηση τεφτεριού ώστε να γράφονται τα χρωστούμενα!

Οι επιλογές των χώρων που οι ίδιοι οι συνεντευξαζόμενοι θεωρούν ως αξιοθέατα είναι δείγματα της χαρακτηριστικά των δομικών στοιχείων της ψαριανής κοινότητας αλλά και της ταυτοποίησής της με το ολοκαύτωμα του νησιού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αρχαιολογικός χώρος στο Αρχοντίκι,

¹³⁶ Η αιτιολόγηση της έλλειψης πρασίνου ήταν η αδιαφορία των νέων, η αδυναμία των ηλικιωμένων και οι δυνατοί άνεμοι που «κάνουν να γεμίζει το χωριό όλο φύλλα»!

¹³⁷ Χαρακτηριστική είναι η αποφυγή ανάληψης προσωπικών ευθυνών...

στην «Αρχαιολογία» όπως το ονομάζουν οι Ψαριανοί, δεν έχει καταγραφεί στη συνείδησή τους ως αξιοθέατο, γεγονός που πιθανόν οφείλεται στον ότι ο χώρος ακόμα είναι κλειστός στο κοινό.¹³⁸

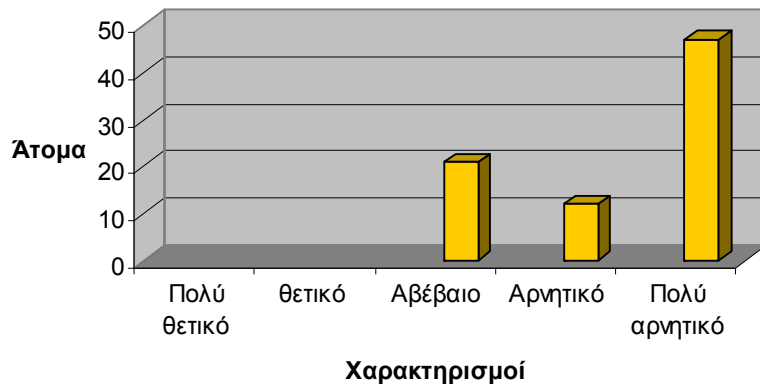

Τα αποτελέσματα της έρευνας ως προς την εκτίμηση για το μέλλον και την εξέλιξη των Ψαρών ήταν ενδεικτικά της απογοήτευσης και της αίσθησης του περιθωρίου που νιώθουν οι κάτοικοι του νησιού. Το μέλλον γι' αυτούς διαφαίνεται από αβέβαιο ως πολύ αρνητικό, ενώ πολλοί αναφέρονταν στην ταχεία ερήμωση του τόπου. Η αίσθηση αυτή εντείνεται ως προς την ιδιαίτερη σχέση που αναπτύσσουν οι Ψαριανοί με τον τόπο τους. Οι περισσότεροι επισημαίνουν ότι η εγκατάλειψη του νησιού ξεκινά από τους νέους που δεν έχουν ασχολίες¹³⁹ στο νησί. «Στο τέλος θα έρχονται όλοι εδώ κάποιες μέρες το καλοκαίρι για διακοπές.» «Στεναχωριέμαι γιατί, κοίτα να δεις, βλέπω λιγοστεύει ο κόσμος. Κάθε χρόνο τάση φυγής. Απ' τον Σεπτέμβριο να φύγουνε... Και συνταξιούχοι που είναι να φύγουνε... Ακολουθούνε τα παιδιά τους, τα εγγόνια τους...» επισημαίνεται. Πώς είναι δυνατή η ταχεία και αποτελεσματική ενδυνάμωση της ταυτότητας των Ψαριανών;

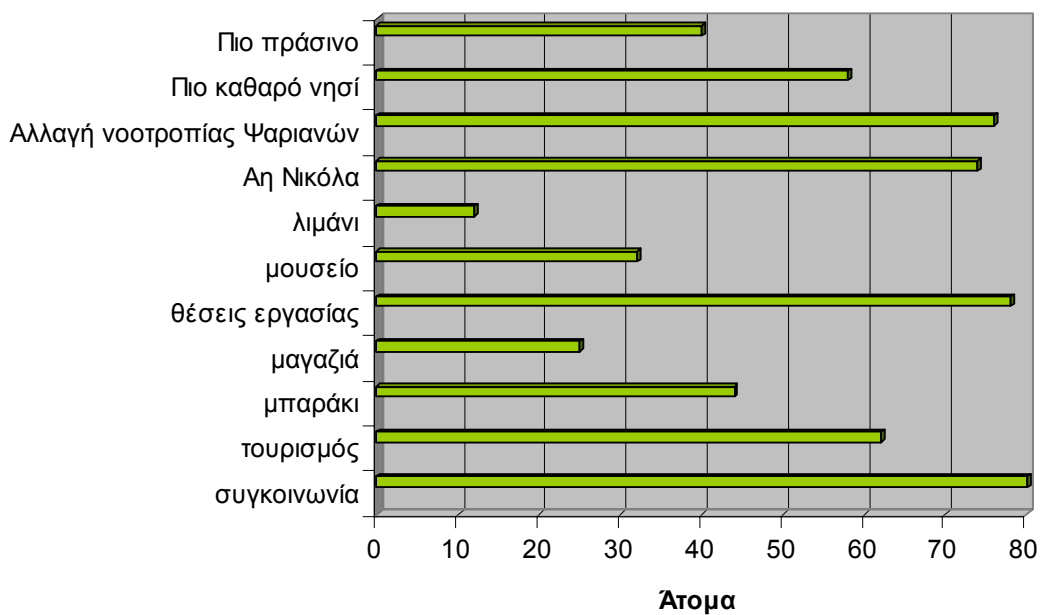
¹³⁸ Παράδοξο αποτελεί η απόφαση του ΥΠΠΟ να ανοίξει ο αρχαιολογικός χώρος για πρώτη φορά τις πύλες του στο κοινό το βράδυ του Αυγούστου στα πλαίσια των εκδηλώσεων για την Πανσέληνο! Από τον χώρο πέρασε σχεδόν όλο το χωριό χωρίς όμως να γίνει κάποια ενημέρωση για τα ευρήματα και τη σημασία του.

¹³⁹ Η δυσκολία εύρεσης εργασίας σχετίζεται και με τη νοοτροπία της ψαριανής κοινότητας. Για παράδειγμα, υπάρχουν τα τελευταία χρόνια εγκατάστασης για βενζινάδικο στο νησί που κανείς κάτοικος δεν επιθυμεί να το αναλάβει και να εργαστεί σε αυτό για λόγους κοινωνικού κύρους περισσότερο παρόλο που θα αποτελούσε μονοπωλιακή κατάσταση στη διακίνηση καυσίμων στο νησί. Έτσι η μεταφορά καυσίμων συνεχίζει και γίνεται μέσω Χίου κάτω από δύσκολες, και ιδιαίτερα επικίνδυνες, για τη ζωή του πληρώματος του πλοίου, καταστάσεις με υπερτιμολογημένες αυτές τις εμπορικές δραστηριότητες.

Πίνακας 2.3.
Πώς εκτιμάται το μέλλον των Ψαρών;

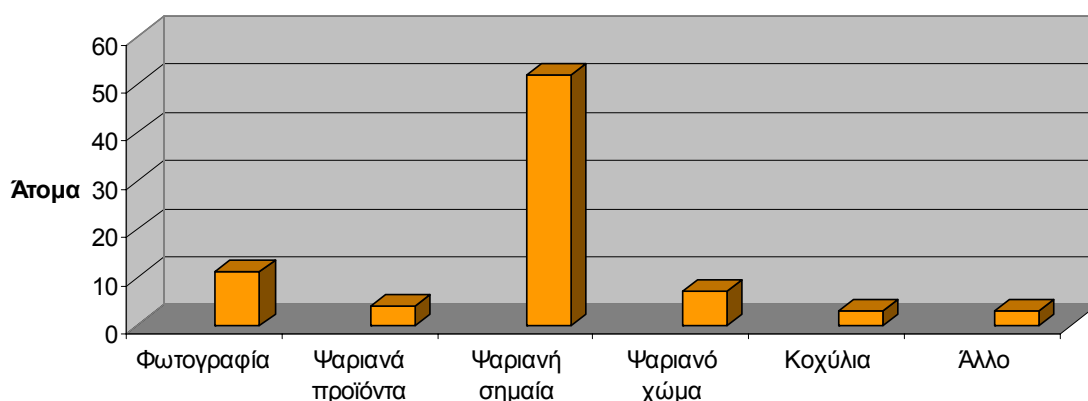
Πίνακας 2.4.
Προτεινόμενες μεταβολές στα Ψαρά

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα θεώρησαν ότι τα σημαντικότερα προβλήματα είναι το συγκοινωνιακό και η έλλειψη των θέσεων εργασίας. Η αλλαγή νοοτροπίας των Ψαριανών ήταν ένα ακόμα στοιχείο που επισημάνθηκε για τους ίδιους. «Έχει ζήλια, φθόνο, κακία... τα καλά εντάξει. Να σου πω πως είναι ενωμένοι οι Ψαριανοί; Θεός φυλάξει; Αν γίνει καμιά κηδεία, ε, στους γάμους είναι ενωμένοι. Εκείνη την ώρα λένε όταν πεθάνει ο άνθρωπος: «αχ! τι είμαστε, τι είμαστε»

και μετά σου ανοίγουν το λάκκο σου... Και οι γέροι κάθονται στο καφενείο και κοιτάζουν κι αυτοί και σχολιάζουν τους νέους...», αναφέρει κάποια Ψαριανή. Επιθυμούν τουρισμό, όχι όμως τον «τουρίστα κατασκηνωτή», όπως επισημαίνουν. Προσμένουν την άμεση αποκατάσταση του Αη Νικόλα που, πέρα από ένα ζωτικό για την κοινωνία τους χώρο, αποτελεί και ένα από τα σημαντικότερα αξιοθέατα. Το οικισμό τους τον επιθυμούν πιο καθαρό, με περισσότερο πράσινο, με ένα άρτιο λιμάνι, με μαγαζιά και με ένα μπαράκι για τους νέους! Πολλοί ανέφεραν ότι θα πρέπει να υπάρχει και ένα μουσείο στο νησί ώστε ο επισκέπτης να μπορεί να μάθει περισσότερα στοιχεία για την ιστορία του τόπου ενώ θα μπορούσαν να δημιουργηθούν και θέσεις εργασίας μέσω του μουσείου (π.χ. φύλακες κ.α.).

Πίνακας 2.5.
Αντικείμενα-Ενθύμια των Ψαρών

Στην ερώτηση ποιο αντικείμενο κατά τη γνώμη του συνεντευξαζόμενου θα μπορούσε να αποτελέσει ενθύμιο των Ψαρών οι απαντήσεις επικεντρώθηκαν στην ανάκληση του συμβόλου των Ψαρών όπως αντικατοπτρίζεται από την ψαριανή σημαία, παρόλο που κάποιοι δεν γνώριζαν τον ακριβή συμβολισμό της. Η ψαριανή σημαία αποτελεί, επίσης, έκφραση επιβεβαίωσης της ψαριανής κοινότητας σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο, δείγμα των κωδικοποιημένων συμπεριφορών και νοοτροπιών που έχει αυτή δομήσει με πυρήνα το ολοκαύτωμα. Μια φωτογραφία των Ψαρών θα μπορούσε να αποτελέσει για κάποιους ένα ενθύμιο, όπως «ένα ωραίο ηλιοβασίλεμα στη Μαύρη Ράχη». Το ψαριανό χώμα αποτελεί ακόμα έναν τρόπο ενθύμησης του τόπου αφού φέρει τη ιδιότητα να απομακρύνει τα ερπετά¹⁴⁰. Και τα προϊόντα του τόπου, το μέλι, η μυζήθρα, το αγριοκάσιχο, ο τηγανητός αστακός, τα κουφωτά μακαρόνια, ή μυρωδιές του τόπου όπως το θυμάρι θεωρήθηκαν ως ενθύμια-αντικείμενα των Ψαρών. Το προσωπικό στοιχείο και οι φανταστικές αναγωγές που έχει ο καθένας κατασκευάσει στη σχέση του με τον τόπο αποτυπώθηκαν κάποιες φορές με τρόπο συγκινησιακό ή γλαφυρό: Μια κεραμική λάμπα της

¹⁴⁰ Λόγω πιθανόν μεγάλης περιεκτικότητας σε θειάφι.

προγιαγιάς, ένα εισιτήριο από την πρώτη φορά που έφτασε κάποιος στο νησί, ένα κουτί με τους ψαριανούς ανέμους ήταν κάποιες απαντήσεις που επιβεβαιώνουν την πολυποίκιλη επικοινωνιακή δυναμική που μπορεί να φέρει ένα αντικείμενο.

Οι Ψαριανοί και οι Άλλοι.

Η εικόνα που έχουν δομήσει οι Ψαριανοί για τους εαυτούς τους βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις σχέσεις τους με τους Άλλους, ταυτοποιητικός μηχανισμός που διαμορφώνει και ορίζει κάθε φορά στοιχεία προσέγγισης ή απόστασης, αλλά, παράλληλα, βρίσκει έκφραση σε καθημερινές πρακτικές. Η μορφολογία κάθε τόπου από την άλλη μεριά καθορίζει ως ένα σημείο και τη φυσιογνωμία και το χαρακτήρα του ανθρώπου που κατοικεί σε αυτόν.¹⁴¹ Η νησιωτική ιδιοσυγκρασία είναι διαφορετική από αυτή των κατοίκων ηπειρωτικών περιοχών. Οι κλιματικές ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου, η γεωμορφία του, η ενασχόληση με τη θάλασσα, η επικοινωνία των ναυτικών με άλλους τόπους δημιουργούν συνθήκες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κατοίκων.

Η κατασκευή της ταυτότητάς τους καθορίζεται, εκφράζεται και ανατροφοδοτείται από θεσμοθετημένες δομές όπως τα σχολικά εγχειρίδια, από ο Τύπος, οι παραδόσεις, οι αφηγήσεις και οι λειτουργίες που αναπαράγονται στην ψαριανή κοινότητα, διαδικασίες που δομούνται, όπως φάνηκε και από τις συνεντεύξεις, με πυρήνα το ολοκαύτωμα και ένα πλέγμα εθνικιστικών ιδεολογημάτων που έχουν πλεχτεί γύρω από αυτό.

Ο άντρας Ψαριανός: Η αυτοαναφορική διαδικασία της κλειστής μητριαρχικής κοινωνίας των Ψαρών καλεί τα μέλη της να αναπαράγουν τα δομικά της στοιχεία με τη σύναψη γάμων μεταξύ Ψαριανών. Τις περισσότερες φορές η κοπέλα βρίσκεται σε πολύ μικρή ηλικία και ο νέος έχει ήδη επιλέξει τη σταδιοδρομία του στη θάλασσα ως μηχανικός ή ως καπετάνιος. «*Αν δεν γίνω μηχανικός, δεν θα με θέλει καμία εδώ να με πάρει*», εξομολογείται σε συνέντευξη νεαρός Ψαριανός. Η θάλασσα φαίνεται ότι είναι μονόδρομος¹⁴² για τους νεαρούς Ψαριανούς σύμφωνα με το

¹⁴¹ Με τη σχέση αυτή τοπίου και χρηστών του έχει ιδιαίτερα ασχοληθεί η περιβαλλοντική ψυχολογία η οποία «επικεντρώνεται περισσότερο στις ενδοπροσωπικές διεργασίες και στον τρόπο με τον οποίο τόσο του υποκειμενικό, όσο και το αντικειμενικό περιβάλλον επηρεάζουν την ατομική και ομαδική συμπεριφορά.» (Κοσμόπουλος, 2000)

¹⁴² Παρατίθεται απόσπασμα συνέντευξης με νέο ναυτικό μηχανικό όπου εξηγείται ο κοινωνικός λόγος «αναγκαστικής» επιλογής συγκεκριμένης επαγγελματικής σταδιοδρομίας: «Επιλογή άλλη δεν υπήρχε για να είμαι εδώ. Υπήρχε βασικά, αλλά εντάξει ή ψαράς έπρεπε να γίνεις ή τσοπάνης

Ερ: Δεν είχε τίποτ' άλλο;

Απ: Δεν είχε τίποτ' άλλο.

Ερ: Δε θα θέλες να γίνεις κάτι απ' αυτά τα δύο;

Απ: Θα θελα να χα πρόβατα, γιατί εντάξει μ' αρέσουνε αλλά εντάξει είναι άλλα στη μέση πολλά τα οποία...

κοινοτικό εθιμικό δίκαιο¹⁴³. Οι Ψαριανοί άντρες αφού τελειώσουν το Λύκειο, σπουδάζουν στη Σχολή Εμποροπλοιαρχών¹⁴⁴ της Χίου, έπειτα μπαρκάρουν σε νεαρή ηλικία και περνούν τη ζωή τους κάποιους μήνες σε μεγάλα, φορτηγά συνήθως, πλοία και 4- 5 μήνες στη στεριά. Οι μεγάλες αποδοχές τους (4.000-12.000 το μήνα) έχουν ως αποτέλεσμα μια ροπή προς τάσεις νεοπλουτισμού, ενώ συνταξιοδοτούνται όταν είναι ακόμα σε παραγωγική ηλικία οπότε οι περισσότεροι, ήδη οικογενειάρχες, επιστρέφουν στο νησί¹⁴⁵.

Η γυναίκα Ψαριανή: Από την άλλη μεριά, τα κορίτσια πλέον αποφοιτούν από το Λύκειο. Συνήθως σε αυτήν την ηλικία, αν όχι πιο μικρές, αρραβωνιάζονται κάποιον Ψαριανό και έπειτα κάποιες από αυτές ακολουθούν πανεπιστημιακές σπουδές. Χαρακτηριστικό είναι, όπως αναφέρεται σε συνέντευξη, ότι *«τις περισσότερες κοπέλες τις συνοδεύει και η οικογένειά τους στον τόπο που σπουδάζουν και έπειτα επιστρέφουν εδώ, άνεργες, κορνιζάροντας το πτυχίο τους, αφού ασχολούνται με την οικογένειά τους και δεν υπάρχουν εδώ δουλειές.»* Οι φιλικές σχέσεις συνάπτονται περισσότερο μεταξύ τους και όχι με μη Ψαριανούς. Η διάκριση αυτή φαίνεται να αναπαράγεται και όταν κάποιοι φεύγουν από το νησί για σπουδές και συναναστρέφονται και πάλι Ψαριανούς. Για παράδειγμα, «ο δόκιμος μηχανικός θα επιδιώξει να μπαρκάρει σε ένα πλοίο που θα βρίσκεται και κάποιος άλλος Ψαριανός για να του μάθει τη δουλειά».

Η ψαριανή οικογένεια είναι άκρως μητριαρχική μιας και λόγω της φύσης της εργασίας του ανδρός, αναγκάζονται οι γυναίκες να αναλάβουν την επίλυση και τα βάρη της καθημερινότητας. Διασκέδαση των γυναικών και των κοριτσιών είναι να κάνουν «περατζάδα», βόλτα, αγκαζέ μεταξύ τους από τη μια άκρη του λιμανιού ως την άλλη το βραδάκι, ή να συνοδέψουν στην πλατεία Ηρώων τα παιδιά τους για να παίξουν επιδεικνύοντας ίσως το μητρικό τους ρόλο! Οι πιο ηλικιωμένοι κάθονται στις πεζούλες και τα παγκάκια του λιμανιού και συζητούν τα νέα τους, «ελέγχουν» τα τεκταινόμενα και ανατρέχουν σε διάφορες αναμνήσεις.

Ερ: Σαν τι; Τι σ' εμπόδιζε;

Απ: Εδώ έχουν κι ένα ψώνιο, ας το πω έτσι...

Ερ: Οι κάτοικοι;

Απ: Ναι. Τις κοπέλες κυρίως...

Ερ: Οι κοπέλες;

Απ: Ναι. Π. χ τώρα ένας ναυτικός που έχει τώρα μια κόρη και πεις τη θέλω εγώ, δεν θα τη δώσει τώρα σε μένα... στον τσοπάνη. Είναι γεγονός ότι δε θα την ζήσει. Θα την έχεις να πεινάει και τα σχετικά... Κι εδώ με λίγα λόγια και γιατρός να 'σαι, που λέει ο λόγος, προτιμούν το ναυτικό, έτσι από παλιά, ένα πράγμα ανεξήγητο. Και ο βασικός λόγος βασικά ήταν κι αυτός.» (Απόσπασμα προφορικής μαρτυρίας, άνδρας, 23 ετών)

¹⁴³ Μικρός είναι ο αριθμός εκείνων που διαμένουν στον Πειραιά και έχουν επιλέξει να σπουδάσουν κάτι διαφορετικό.

¹⁴⁴ Ξεκινούν να αμείβονται όταν ακόμα είναι δόκιμοι και κάνουν εκπαιδευτικά ταξίδια.

¹⁴⁵ Η επιστροφή στα Ψαρά λόγω συνταξιοδότησης σημαίνει, τις περισσότερες φορές και την παύση παραγωγικότητας των ατόμων αυτών. Βασική ασχολία του είναι το ψάρεμα και το καφενείο.

Οι Ψαριανές συγκεντρώνονται σε κάποια σπίτια για να πουν καφέ και να κάνουν «κοινωνικό σχολιασμό», ενώ, παρόλο που το νησί δεν διαθέτει μαγαζιά, επιδίδονται ιδιαίτερα στον καλλωπισμό τους¹⁴⁶. Η Ψαριανή σύζυγος έχει τον οικονομικό έλεγχο όλης της οικογένειας, στοιχείο που της δίνει κύρος και εξουσία, ενώ κοινωνικά φαίνεται ότι επικρατεί ακόμα μια μορφή κοινωνικής καταξίωσης για τις γυναίκες που έφεραν στον κόσμο αγόρια, μελλοντικούς ναυτικούς.

Παρά τη σύνδεση των κατοίκων με τη θάλασσα, υπάρχουν αρκετές γυναίκες, άνω των 40, που δεν επιλέγουν να κολυμπήσουν κατά τους θερινούς μήνες στην παραλία του νησιού στον Κάτιαλο (< Κάτω Γιαλός). Εκεί συναντιούνται ηλικιωμένοι και Ψαριανές μητέρες με τα παιδιά τους.¹⁴⁷ Ο φόβος για τη θάλασσα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα σε πολλές Ψαριανές μιας και από μικρές έχουν μάθει και έχουν ακούσει για ιστορίες δικών τους ανθρώπων που χάθηκαν στη θάλασσα.

Οι νεότερες κοπέλες επιλέγουν να κολυμπήσουν πιο απόμερα, 5 λεπτά έξω από το χωριό, σε ένα φυσικό λιμανάκι που σχηματίζεται κάτω από την Αγία Κυριακή, κοντά στα Σπιτάλια. Εκεί λαμβάνουν χώρα οι πρώτοι έρωτες, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι μερικοί πηγαίνουν εκεί όχι για να κολυμπήσουν αλλά για να φλερτάρουν από μακριά το ταίρι τους, με την υπόλοιπη παρέα τους για συμπαράσταση!

Σε μεγάλο βαθμό, ακόμα και στις μέρες μας, επικρατεί η γνώμη της οικογένειας για τη σύναψη μιας σχέσης που θα καταλήξει σε αρραβώνα και γάμο. Η επίδραση της παρουσίας και του λόγου της Ψαριανής μητέρας είναι ιδιαίτερα ισχυρή μέσα στην οικογένεια. Από τα χρόνια κιόλας της εφηβείας θα απασχολήσει τη Ψαριανή μητέρα η αποκατάσταση του παιδιού της, αν είναι κορίτσι, αναλογιζόμενη τους «προσφερόμενους γαμπρούς» εκείνη την περίοδο. Στην περίπτωση του αγοριού θα πρέπει πρώτα να έχει αποκατασταθεί επαγγελματικά και έπειτα να λογοδοθεί. Το να λογοδοτηθούν δυο νέα παιδιά σημαίνει ένωση δυο οίκων δια μέσου του λόγου και κοινωνική δέσμευση προς την ψαριανή κοινότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι είναι λιγοστοί οι διαζευγμένοι που έχουν αντέξει την κοινωνική κατακραυγή και συνεχίζουν να διαμένουν στο νησί. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση αποτελούν την άμεση τιμωρία στην αθέτηση του λόγου και του εθιμικού κώδικα της ψαριανής κοινότητας. *«Δεν θα ξεχάσω πόσα χρόνια όλοι με κοιτούσαν περιφρονητικά. Πολλοί δεν μου μιλούσαν, δεν με χαιρετούσαν. Χώρα τι μου έλεγαν πίσω από την πλάτη μου ή στα παιδιά...»*, αναφέρει μια Ψαριανή που πέρασε αυτήν την διαδικασία και συνεχίζει και κατοικεί στο νησί.

¹⁴⁶ Είναι χαρακτηριστικό του πολιτιστικού τους κεφαλαίο και ο τρόπος ένδυσης που θυμίζει δεκαετία του '50-'60. Ανάλογες πρακτικές εκείνης της περιόδου μπορεί κανείς να παρατηρήσει κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης σε ψαριανό σπίτι με τη χρήση των ασημένιων δίσκων, με το λικέρ, το «υποβρύχιο», το γλυκό.

¹⁴⁷ Ας σημειωθεί ότι πέρα από επισκέψεις σε σπίτια και βόλτες στο λιμάνι, ο μοναδικός τρόπος ψυχαγωγίας, κατά τους χειμερινούς μήνες είναι η τηλεόραση.

Οι κάστες: Στη συνείδηση αρκετών Ψαριανών, κυρίως των μεγαλύτερων σε ηλικία, ακόμα ελλοχεύει η ιδέα της κάστας, του σογιού¹⁴⁸. Μέχρι πριν κάποιες δεκαετίες στον οικισμό ήταν διακριτή και χωροταξικά¹⁴⁹ η διαφοροποίηση κάθε κάστας μιας και στο βράχο (ενν. στον Αγ. Νικόλαο) κατοικούσαν οι «παρακατιανοί», στο κέντρο του οικισμού, στη Μεσαριά οι εύποροι έμποροι και οι καπεταναίοι κοντά στο λιμάνι. Η ταξική αυτή διάκριση γνωρίζουμε ότι υπήρχε και κατά τα προεπαναστατικά χρόνια. Ένα ακόμα δείγμα επιβεβαίωσης της διαφοροποίησης του κοινωνικού στρώματος του κάθε Ψαριανού αποτελούσε το γεγονός ότι η πρόσβαση στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου γίνονταν από διαφορετικές εισόδους ανάλογα με την καταγωγή του καθενός¹⁵⁰. Αναλογικά και οι συνενώσεις δυο οικογενειών μέσω του γάμου επιβεβαίωνε αυτόν τον εθιμικό κώδικα συμπεριφοράς και δράσης σύμφωνα με τις επιταγές της ψαριανής κοινότητας. Ακόμα και στις μέρες μας ανάλογες αντιλήψεις φαίνεται να κυριαρχούν στο νησί διακρίνοντας κάποιον ως προς το εισόδημα και τα περιουσιακά του στοιχεία, αλλά και την καταγωγή του,- από καλό ή κακό¹⁵¹ σόι-, παρόλο που χωροταξικά οι διακρίσεις αυτές φαίνεται πλέον να απουρούν.

Η καθημερινότητά τους, παρόλο που είναι κοινότυπη, είναι κάποια ποικιλία μιας και η ζωή στο νησί διαφέρει τους θερινούς μήνες και τους χειμερινούς κατά τη διάρκεια των οποίων η συγκοινωνία συχνά διακόπτεται και το νησί αποκλείεται από την επικοινωνία του με τον υπόλοιπο κόσμο¹⁵².

Ένας γάμος, κάποια βάφτιση, η γιορτή κάποιου σημαντικού για το νησί αγίου (Αγ. Νικολάου, Αγία Μαρκέλλας, Δεκαπενταύγουστος κλπ.) αποτελούν τις μοναδικές διεξόδους για τους κατοίκους, για να διασκεδάσουν σε χορούς¹⁵³, να επιβεβαιώσουν δομικά εθιμικά στοιχεία της ταυτότητάς τους και να επιδείξουν τον πλούτο¹⁵⁴ τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και σήμερα στα γλέντια των Ψαρών τηρούνται εθιμικοί κανόνες όπως η διάκριση νέων αγοριών και νέων κοριτσιών που είναι

¹⁴⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποιοι είχαν δεχτεί να μου παραχωρήσουν συνέντευξη διευκρινίζοντας ότι θα μου μιλήσουν γιατί κατάγομαι τάχα «από καλό σόι»!

¹⁴⁹ Ακόμα και στους ποδοσφαιρικούς αγώνες που διοργανώνονται τηρείται η διάκριση «Ανωμερίτες και Κατωμερίτες» με τα χαρακτηριστικά μάλλον βενετικά ονόματα «Τσαμαρδίνιοι- Καλαβρέτσοι».

¹⁵⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν επιτρεπόταν κάποτε σε όλους από «την πάνω μεριά» να φτάσουν στο λιμάνι, πόσο μάλλον να κάνουν βόλτα απογευματινή εκεί.

¹⁵¹ Ως «κακά» σόγια ήταν αυτά που κατάγονταν όχι μόνο από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα του νησιού αλλά από πρόσφυγες.

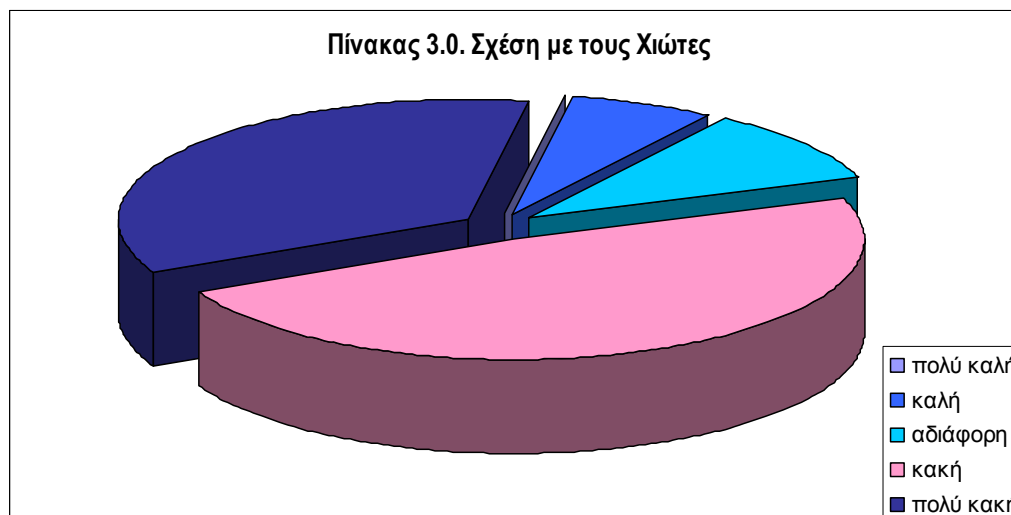
¹⁵² Σε αυτήν την περίπτωση οι κάτοικοι μένουν χωρίς τα απαραίτητα τρόφιμα με την ανασφάλεια που δημιουργεί η αίσθηση του αποκλεισμού, ώσπου κάποιο πλοίο του πολεμικού ναυτικού να φέρει τα απαραίτητα. Για τον λόγο αυτό, τα περισσότερα σύγχρονα σπίτια των Ψαριανών διαθέτουν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους για τη φύλαξη των αναγκών.

¹⁵³ Οι χοροί διοργανώνονται στο λιμάνι κατά τους θερινούς μήνες και στη δημοτική αίθουσα εκδηλώσεων κατά τους χειμερινούς.

¹⁵⁴ Οι ενδυματολογικές επιλογές των αντρών με μαύρα ριγωτά κουστούμια, γυαλιά ηλίου και γυαλιστερά παπούτσια όπως και των γυναικών με μακριές πολύχρωμες τουαλέτες και ψηλοτάκουνα παπούτσια, θυμίζουν στιλιστικές προτιμήσεις της κοινωνίας του '50. Οι δε γυναίκες πολλές φορές μεταξύ του μυστηρίου του γάμου και του γλεντιού αλλάζουν ένδυμα με διάθεση επίδειξης του πλουτισμού και της κοκεταρίας.

«ελεύθεροι» ή έστω «αρραβωνιασμένοι», οι «παντρεμένοι» και οι ηλικιωμένοι οι οποίοι κάθονται γύρω στις πεζούλες¹⁵⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εθιμικό τυπικό το γάμου¹⁵⁶.

Ψαριανοί-Χιώτες: Το δίπολο αυτό πάνω στο οποίο δομείται ο ταυτοποιητικός μηχανισμός φαίνεται να επαναλαμβάνεται μέσω του τοπικιστικού πνεύματος. Στα πλαίσια της διερεύνησης της σχέσης των Ψαριανών με τους Άλλους ρωτήθηκαν για το πώς αισθάνονται ως προς τους γείτονες Χιώτες.

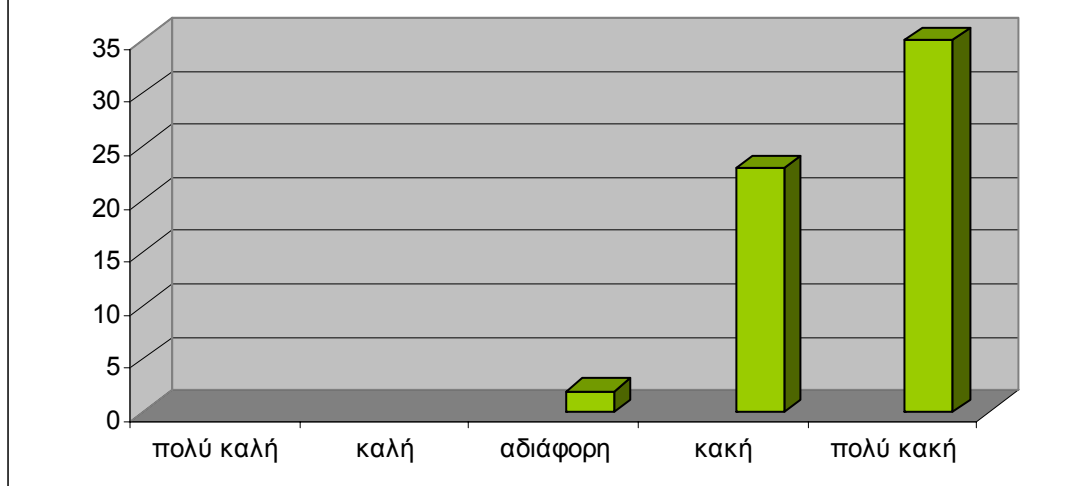
Η εκδήλωση του τοπικισμού και η αντιπαλότητα με τους κατοίκους της γειτονικής νήσου, σχετίζεται με την αντίληψη ότι οι Χιώτες ευθύνονται για τον μαρασμό των Ψαρών, λόγω της ευκαιριακής και κερδοσκοπικής τους διάθεσης ως προς τους Ψαριανούς, Παρόλο που κάποιοι Ψαριανοί αναγκάζονται για άλλους λόγους (π.χ. εκπαιδευτικούς) να διατηρούν σπίτι στην Χίο και που όλες οι εμπορικές συναλλαγές πραγματοποιούνται μέσω της Χίου, υπήρξε φειδωλή η θετική απόκριση στο ερώτημα. Είναι, άλλωστε, σύνηθες το φαινόμενο η ιστορική και κοινωνική εξέλιξη ενός μικρού νησιού να εξετάζεται σε συνάρτηση με το μεγαλύτερο που βρίσκεται κοντά του.

Ψαριανοί –Τούρκοι: Η ιστορία του νησιού, αλλά και η στερεοτυπική νοοτροπία που καλλιεργούν τα εθνικά ιδεολογήματα μέσω της εκπαίδευσης, καθορίζουν και την εικόνα που έχουν οι Ψαριανοί για τους γείτονες Τούρκους χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα έντονο σε τόπους με συχνές εναέριες ή θαλάσσιες παραβιάσεις.

¹⁵⁵ Ακόμα και τα τραπέζια όπου κάθονται οι Ψαριανοί είναι χωρισμένα σύμφωνα με την παραπάνω διάκριση.

¹⁵⁶ Βλ. Παράρτημα, Ο ψαριανός γάμος, 147

Πίνακας 3.1. Η σχέση με τους Τούρκους

Ψαριανοί- «Ψαριανοπειραιώτες»: Στη συνείδηση αρκετών από τα μέλη της κλειστής κοινότητας των Ψαρών, υπάρχει διάκριση μεταξύ του Ψαριανού που διαβιεί όλο τον χρόνο στο νησί, και ιδιαίτερα τον χειμώνα κάτω από αντίξοες συνθήκες, και των «Ψαριανοπειραιωτών», όπως αποκαλούν οι ντόπιοι όσους προτιμούν να περνούν τον χειμώνα στον Πειραιά¹⁵⁷. Την απόσταση¹⁵⁸ που νιώθουν οι μόνιμοι κάτοικοι από τους λεγόμενους Ψαριανοπειραιώτες, η οποία μπορεί να εκληφθεί ακραία από κάποιους ακόμα και ως εκδήλωση προδοσίας ως προς τον τόπο, διαφαίνεται από την παρακάτω φράση: «Αυτοί (ενν. οι Ψαριανοπειραιώτες) έρχονται εδώ κάθε άνοιξη ή μόνο το καλοκαίρι και μας το παίζουν, και μας κάνουν τον καμπόσο. Είναι οι πολιτισμένοι που τα γνωρίζουν όλα. Άς έρθουν εδώ το χειμώνα να δουν τι καλά που είναι.» Και από την άλλη μεριά: «Μα είναι κουτορνήθια. Πίσω από τα σύννεφα. . . Και δεν παίρνουν από λόγια.» Κάποιος άλλος αναφέρει: «Και εγώ για δυο τρεις μήνες πάω στον Πειραιά. Το πιστεύεις ότι εδώ δεν μας χωνεύουνε; Γιατί είμαι Ψαριανοπειραιώτης. Τι σημαίνει Ψαριανοπειραιώτης; Μα είσαστε βλάκες; Έδώ γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε. . . Που και ο άλλος από εκεί μοχθεί και προσπαθεί να τα φέρει βόλτα και τον λες Ψαριανοπειραιώτη; Δηλ. Κάτι μυαλά, κάτι. . .» Η απόσταση μεταξύ των δυο αυτών απόψεων είναι ευδιάκριτη όμως γεφυρώνεται μέσα από την αγωνία για το μέλλον του τόπου «Αν δεν μονιάσουμε όλοι στο τέλος το νησί θα κατοικείται μόνο το καλοκαίρι από λίγους Ψαριανούς που θα έρχονται για τις διακοπές τους.»

¹⁵⁷ Οι Ψαριανοπειραιώτες είναι οι διαμεσολαβητές των σχέσεων του τόπου με το Αλλού, όπως αναφέρει ο P.Pellegrino. «Αυτοί οι προύχοντες έχουν ως ικανότητα τη γνώση των απομακρυσμένων απόψεων και για απόδοση την ερμηνεία των μετακινήσεων από τη μια άποψη στην άλλη. Στην κυριολεξία, παίζουν με τη μεταφορά για να προκαλέσουν την επικοινωνία ετερογενών λογικών, αυτήν της αγροτικής κοινωνίας και εκείνης της αστικής κοινωνίας. Μέσα στη μεταφορά, διακοσμούν τα κτήρια που κατασκευάζουν και κατοικούν με στοιχεία που προέρχονται από αλλού.» Στα Ψαρά ενδεικτικό είναι ότι τα σπίτια τους είναι ημιαστικού τύπου. (Pellegrino, 2006, 180)

¹⁵⁸ «Ο χαρακτηρισμός κάποιου ως «εντόπιου» υπονοεί το ρίζωμά του σε έναν τόπο, το χωρικό του περιορισμό. Ο ίδιος χαρακτηρισμός όμως υπονοεί ότι όσοι δεν λογίζονται «εντόπιοι» στερούνται θέσης, είναι ξεριζωμένοι, αποπροσανατολισμένοι.» (Καυταντζόγλου, et al, 2001, 38)

Ψαριανοί- Επισκέπτες: Οι πολλοί δυνατοί ταυτοποιητικοί δεσμοί ενισχύονται μέσα από τη διαφοροποίηση με τους ξένους, τους αλλότριους. Οι ξένοι επισκέπτες του νησιού γίνονται αντικείμενο έντονου σχολιασμού-, ίδιον κάθε κλειστής κοινωνίας,- μιας και άθελά τους μετατρέπονται, με τις αλλότριες συμπεριφορές και τις δράσεις τους, σε «αντικείμενα παρατήρησης»¹⁵⁹ στα μάτια των Ψαριανών¹⁶⁰. Η εικόνα ως προς τη ζωή στο νησί, όπως παρουσιάζεται στους επισκέπτες του νησιού από τους κατοίκους του, είναι συνήθως ωραιοποιημένη. Το «πάγωμα» του χρόνου στην περίοδο του Κανάρη στιγματίζει κάθε ενοποιητικό δεσμό αυτής της κοινότητας, παρόλο που δεν βασίζεται σε άμεσα βιωμένες εμπειρίες και αναμνήσεις, αλλά σε αναπαραγωγή μυθευμένων εξιστορήσεων από διάφορους θεσμούς.

Στα πλαίσια της κλειστού τύπου κοινωνίας οι αποσιωπήσεις ενισχύονται έπειτα από έντονους μηχανισμούς διακρίσεων, όπως αυτή που δημιουργήθηκε στο νησί με την επανακατοίκησή του. Ποιοι είναι οι Ψαριανοί εκείνοι που επανέρχονται στο νησί μετά την ολοκληρωτική καταστροφή του; Μήπως είναι εκείνοι που δεν κατάφεραν να ενταχθούν οικονομικά και επαγγελματικά σε νέα περιβάλλοντα όπως αυτό της Ερμούπολης και της Ερέτριας¹⁶¹; Από ποιους εποικίστηκε το νησί; Ποια ήταν η στάση των μόνιμων κατοίκων στο νησί προς τους πρόσφυγες του '22; Σε ποιο βαθμό στιγματίζει ακόμα τις επόμενες γενιές ο κοινωνικός αποκλεισμός και η ετικέτα του «πρόσφυγα»; Στις ομαδικές συνεντεύξεις ο κοινωνικός έλεγχος ήταν ισχυρός και αισθητός. *«Καλά τους δεχτήκαμε τους πρόσφυγες της Μ. Ασίας.» «Ε, όχι και τόσο καλά, όσο λες. Κι αυτά δεν ξεχνιούνται» απαντά με έντονο ύφος Ψαριανή μικρασιατικής καταγωγής. «Εμείς ήμασταν νοικοκυραίοι και δουλεύαμε τη γη, είχαμε αμπέλια και καπνά, ενώ εσείς μόνο φάρμα. ...»*¹⁶²

Ψαριανοί- Αλλοδαποί μετανάστες: Οι οικονομικοί μετανάστες¹⁶³ στο νησί είναι κυρίως αλβανικής καταγωγής. Υπολογίζονται στα 30 άτομα που ζουν μόνιμα στο νησί παρόλο που κάποιοι κατοικούν προσωρινά γιατί εργάζονται στα έργα του λιμανιού ως εργάτες. Οι γυναίκες των μεταναστών συνήθως εργάζονται ως καθαρίστριες σε ψαριανά σπίτια ή ασχολούνται με την

¹⁵⁹ Πρόκειται για μια άλλη διάσταση της έννοιας της έκθεσης.

¹⁶⁰ Η οικονομική και κοινωνική προέλευση του επισκέπτη μερικές φορές μπορεί να καθορίζει και τις εκδηλώσεις «φιλοξενίας».

¹⁶¹ Θεωρείται ότι είναι εκείνοι που προέρχονταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα που δεν κατάφεραν να ενσωματωθούν γρήγορα σε ένα νέο περιβάλλον.

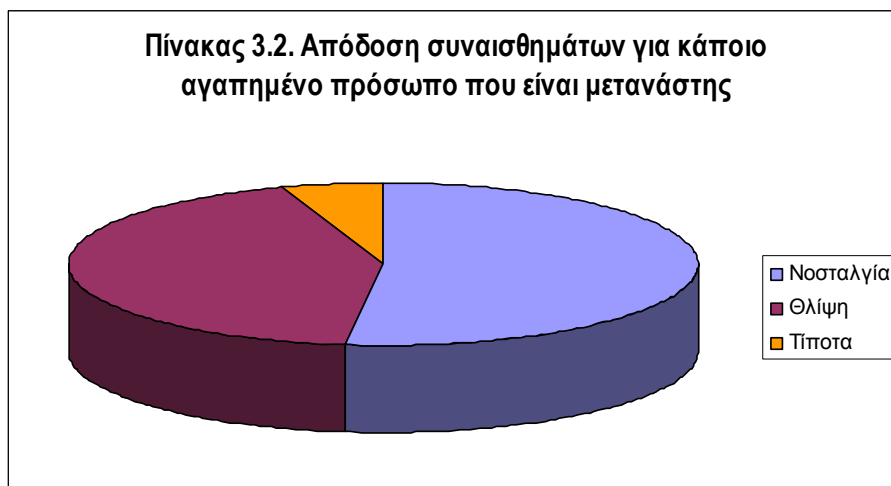
¹⁶² Για το πώς έγιναν δεκτοί μικρασιάτες πρόσφυγες στον Ελλαδικό χώρο βλ. Μαδιανού (2008, 74-77)

¹⁶³ «Πάνε στο χωράφι να μαζέψουν τίποτα, όχι δεν πάει. Εγώ που κάθομαι και δεν θέλω να δουλέψω, έχω την μάνα μου. Αυτοί οι Αλβανοί πώς βρίσκουν δουλειά;» «Και μετά τα κάνουν όλα αυτοί και άντε εσύ να βρεις δουλειά. Και μετά αυτοί γνωρίζονται με τους εργοδότες και γιατί να πάρω εγώ τον Έλληνα.» (Αποσπάσματα προφορικών μαρτυριών) (άνδρας 57, άνδρας 68)

Παρατίθενται δυο διαφορετικές απόψεις ως προς το ζήτημα της εργασίας. Η πενία στον εργασιακό χώρο που μπορεί κανείς να απασχοληθεί είναι μεγάλη όμως δεν εντείνεται ουσιαστικά από τους αλλοδαπούς μιας και οι ντόπιοι νέοι δεν επιθυμούν να κάνουν εργασίες στις οποίες οι μετανάστες απασχολούνται. Παράλληλα οι ντόπιοι εργολάβοι επιθυμούν να συνεργάζονται με αλλοδαπούς και όχι με Έλληνες. Είναι σημαντικό ότι η παραπάνω στιχομυθία πραγματοποιείται μεταξύ ανθρώπων που υπήρξαν για αρκετά χρόνια μετανάστες στην Αμερική με ανάλογα ίσως συναισθήματα και εμπειρίες προς τους μετανάστες του νησιού.

περίθαλψη ηλικιωμένων ανθρώπων. Οι άνδρες μετανάστες ασχολούνται κυρίως με οικοδομικές εργασίες. Λόγω της αδυναμίας τους ως προς τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, αλλά και της ιδιότυπης μορφής του κοινωνικού αποκλεισμού που εισπράττουν από την ψαριανή κοινότητα, δημιουργούν μεταξύ τους φιλίες και συναναστροφές. Η ανασφάλεια που προκαλεί η περιορισμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας καθώς και τα συναισθήματα κοινωνικού αποκλεισμού που διακατέχουν τους μετανάστες, είναι οι λόγοι που οι αλλοδαποί του νησιού δεν θέλησαν να συμμετάσχουν στις συνεντεύξεις. «Όλα καλά» απαντούσαν μονολεκτικά, ώστε να μην εκτεθούν και να αποφύγουν κάθε περαιτέρω συνομιλία. Τα αλλοδαπά παιδιά μιλούν αρκετά καλά τα ελληνικά, μιας και τα περισσότερα έχουν παρακολουθήσει από την πρώτη τάξη του δημοτικού το σχολείο¹⁶⁴, όμως στις κοινωνικές εκδηλώσεις τηρείται μεταξύ των Ψαριανών και των αλλοδαπών η διάκριση που προαναφέρθηκε. «Στο τέλος θα είναι περισσότεροι και από εμάς.», ψιθυρίζει μια Ψαριανή ενώ την αυλή της την καθάριζε μια γυναίκα Αλβανικής καταγωγής!

Ο φόβος της αλλοτρίωσης των δομικών στοιχείων της ταυτότητας της ψαριανής κοινότητας και η εισροή νέων πολιτιστικών στοιχείων δημιουργεί αίσθηση συντηρητισμού παρόλο που η μετανάστευση αποτέλεσε και αποτελεί σημαντικό γνώρισμα στη ζωή των Ψαριανών. Διερευνώντας τα αισθήματα που προκαλεί η μετανάστευση κάποιου αγαπημένου προσώπου οι απαντήσεις ήταν συναισθήματα αρνητικά φορτισμένα όπως νοσταλγία ή θλίψη. Δεν λείπουν οι φορές που μετά τη χρόνια μετανάστευση έχουν χαλαρώσει πλέον οι ιδιαίτεροι διαπροσωπικοί δεσμοί και έχει επέλθει πλέον αποξένωση και απόσταση μεταξύ συγγενών και μετανάστη.

¹⁶⁴ Επιπλέον γίνεται προσπάθεια των αλλοδαπών για ενσωμάτωση μέσω του ρόλου της Εκκλησίας και του σχολείου ενώ η ανάγκη τους για να αναπτυχθούν κοινωνικά πολλές φορές οδηγεί τους μαθητές αλλοδαπούς σε ιδιαίτερες επιδόσεις στο σχολείο, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχει το ζήτημα της διαφοροποίησης λεκτικού επιπέδου με τους γηγενείς μαθητές. Οι αλλοδαποί μαθητές των Ψαρών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή που έχουν έρθει σε μικρή ηλικία, λόγω του σχολείου και της ανάπτυξης φιλικών σχέσεων με τους ντόπιους, μιλούν χρησιμοποιώντας τα τοπικά ιδιώματα και τον τονισμό εν αντιθέσει με τους ενήλικες αλλοδαπούς που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη χρήση της ελληνικής γλώσσας.

Εντύπωση προκαλεί η έλλειψη οποιαδήποτε είδους ενημέρωσης ως προς προγόνους της ψαριανής οικογένειας που πιθανόν να έζησαν σε άλλα μέρη, όπως στην Ερέτρια ή στην Ερμούπολη.¹⁶⁵ Στο ερώτημα πάντως αν θα ενδιαφέρονταν να μάθουν για τις μετακινήσεις και την ιστορία κάποιων συγγενικών τους προγόνων η απόκριση ήταν θετική.

Οι δυσκολίες στους όρους διαβίωσης των Ψαριανών είχε ως αποτέλεσμα την εσωτερική (Χίος, Πειραιάς, Μυτιλήνη) ή την εξωτερική (Αμερική) μετανάστευση για λόγους εξεύρεσης εργασίας ή σπουδών. Οι συμπεριφορές απόστασης και διαφοροποίησης στις καθημερινές πρακτικές μεταξύ μεταναστών και ντόπιων επιβεβαιώθηκαν και μέσα από την έρευνα. Η ψαριανή κατοικία, ως προσωπικό άβατο, αποτελούσε για τους περισσότερους Ψαριανούς ένα χώρο απροσπέραστος για κάποιον μετανάστη εκτός αν έχριζαν λόγοι εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι λιγοστές θετικές απαντήσεις που δόθηκαν στην ερώτηση «αν θα καλούσατε κάποιον μετανάστη στο σπίτι τους για επίσκεψη» προέρχονταν από άτομα που, είτε για επαγγελματικούς λόγους βρίσκονται στο νησί, είτε είχαν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα σε άλλον τόπο.

Στη συνείδηση των Ψαριανών η ταυτότητα σχετίζεται με τον ίδιο τον τόπο και με τη μονιμότητα. Τον Ιούλιο του 2008 μεταφέρθηκαν από το λιμενικό σώμα του νησιού λαθρομετανάστες, οι περισσότεροι γυναικόπαιδα, που είχαν εγκαταλείψει χωρίς τρόφιμα σε παλιά βάρκα Τούρκοι λαθρέμποροι. Οι κάτοικοι του νησιού κινητοποιήθηκαν άμεσα προσφέροντάς τους ρουχισμό και τρόφιμα. «*Μέχρι και κατσαρόλες με το μεσημεριανό τους φαγητό μετέφεραν στους λαθρομετανάστες και παιχνίδια για τα παιδιά*» αναφέρει χαρακτηριστικά επισκέπτρια του νησιού. Στάση οξύμωρη για κάποιον που έχει βιώσει τους κοινοτικούς κώδικες προς τον Ξένο που

¹⁶⁵ «Δεν μιλούν για αυτούς τους συγγενείς τους γιατί όσοι έμειναν εδώ στο νησί κατηλύτηκαν πολλές από τις περιουσίες τους. Για το λόγο αυτό δεν κράτησαν επαφές με κανέναν απόγονο τους», δίνει τη δική του εξήγηση κάποιος πληροφοριοδότης. (γυναίκα, 67 ετών)

δικαιολογείται όμως όταν τεθούν παράγοντες όπως αυτό της μονιμότητας και της άρσης του σταθερού για τους κατοίκους.

Ψαριανοί- Γηγενείς μετανάστες: Ανάλογη στάση φαίνεται να διατηρούν οι Ψαριανοί όσον αφορά τους φαντάρους ή τους «μη Ψαριανούς» που έρχονται για επαγγελματικούς λόγους στο νησί. Οι ολιγάριθμοι φαντάροι¹⁶⁶ του νησιού (15 άτομα) υπηρετούν κάποιους μήνες στα Ψαρά σε χαλαρές συνθήκες. Λόγω του της προσωρινής παραμονής τους και των εθιμικών κωδίκων της ψαριανής κοινότητας δημιουργούν μεταξύ τους συντροφιάς, ενώ δεν συνάπτουν συνήθως σχέσεις και γνωριμίες με ντόπιους, πόσο μάλλον με γυναίκες του νησιού! *«Δεν θα αχρήσουμε να μας πάρουν τις γυναίκες μας»*, σχολιάζει ένας νεαρός συνεντευξιαζόμενος.

Όσοι για επαγγελματικούς λόγους έρχονται στα Ψαρά, όπως καθηγητές, λιμενικοί, αρχαιολόγοι, αστυνομικοί, αγροτικοί γιατροί κλπ., αντιμετωπίζουν ως τόπο «εξορίας» και άλλοι ως ησυχαστήριο. Και αυτοί σχηματίζουν παρέες μεταξύ τους, μιας και αποκτούν πλέον κοινά γνωρίσματα μιας διαφορετικού είδους κοινότητας. Οι σχέσεις τους με τους ντόπιους είναι τυπικές, σχεδόν απόμακρες, τις περισσότερες φορές, και σπανίως θα προσκληθούν σε ψαριανά σπίτια.

Η διατήρηση αυτής της απόστασης μπορεί να έχει επίδραση και στην άσκηση καθηκόντων των «ξένων» στην τοπική κοινωνία που γνωρίζει να συγκαλύπτει και να αποσιωπεί ό,τι πιθανά θα την πληγώσει. Δύσκολα θα πληροφορηθούν οι αρχαιολόγοι από Ψαριανούς θέσεις με αρχαιολογικά κατάλοιπα. Ως προς τις διενέξεις τους θα απευθυνθούν στο δήμαρχο για να δώσει λύση στις διαφορές τους και όχι στην Αστυνομική Αρχή, ή στις λιμενικές αρχές. για καταγγελία παράνομων δράσεων αλιείας Οι καθηγητές αλλάζουν κάθε χρόνο, ενώ οι αγροτικοί γιατροί είναι ίσως εκείνοι που αναπτύσσουν περισσότερους δεσμούς με την ψαριανή κοινότητα λόγω ιδιότητας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αντιμετώπισης του Αλλότριου η ψαριανή κοινότητα για να αντιμετωπίσει την ταχεία ερήμωση του νησιού αναζήτησε λύση το 1991 προτείνοντας τον εποικισμό του νησιού από 44 οικογένειες παλλινოსτούντων Ποντίων σύμφωνα με το άρθρο του Γιώργου Γιουκάκη στο περιοδικό Ταχυδρόμος (24/10/91) με τίτλο «Στον Ψαρών την ολόμαυρη ράχη, ζητούνται Πόντιοι!»! Ως προϋπόθεση για την εγκατάστασή του ήταν να ασκούν διάφορα επαγγέλματα, με αντάλλαγμα την παροχή στέγης. Η αγγελία αυτή κοινοποιήθηκε σε διάφορες υπηρεσίες αρμοδίων και σε υπουργεία όμως υπήρξαν ή αδιαφορία ή μεγάλες αντιρρήσεις. Το άρθρο αναφέρει ότι οι εναπομείναντες 350 κάτοικοι υπέγραψαν αυτήν την επιστολή-αγγελία ζητώντας 150 Πόντιους (44 οικογένειες) με τα ακόλουθα επαγγέλματα: *«Δέκα αγρότες, δώδεκα ψαράδες, πέντε εργάτες, πέντε*

¹⁶⁶ Κάποιοι φαντάροι, όπως φαίνεται σε σελίδες του διαδικτύου, νοσταλγούν τις ημέρες που έζησαν στα Ψαρά./ Βλ. Παράρτημα Τα Ψαρά στο διαδίκτυο, 190

τεχνίτες οικοδομών, και από έναν κουρέα, τσαγκάρη, υδραυλικό, σιδερά, τεχνίτη αυτοκινήτων, ηλεκτρολόγο, ηλεκτρονικό, ψυκτικό, μαραγκό, ιατρό, τεχνίτη τηλεόρασης και μια νοσοκόμα.». Η πρόταση αυτή των κατοίκων του νησιού ναυάγησε και η ερήμωση του νησιού συνεχίστηκε με εντονότερους ρυθμούς.

Σύμφωνα με την ιστορία του νησιού, το οποίο για διαφόρους κοινωνικοπολιτικούς λόγους σε διαφορετικές χρονικές περιόδους έμεινε ακατατοίκτη ή εποίκιστηκε, τα ίχνη της μετανάστευσης υπήρξαν πάντα έντονα. Η Ματζαρόγλου υπογραμμίζει «Κατά τας αρχάς του 17^{ου} αι. μερικά οικογένεια Ελλήνων της Εύβοιας και Θεσσαλομαγνησίας μη δυνάμενοι να υποφέρουν την τυραννίαν των Τούρκων, έφυγαν δια να εγκατασταθούν εις Μ. Ασίαν όπου ίσως η τυραννία των Τούρκων να ήτο ελαφροτέρα. Λόγω όμως κακοκαιρίας πατέφυγον εις τα Ψαρά και επροτίμησαν να παραμείνουν εις την ξηράν νήσον ελεύθεροι, παρά να μεταβούν εις Μ. Ασίαν. Αλλά και από την δυτική Ήπειρο και από άλλα μέρη της Ελλάδος και εκ της Χίου, πολλάί οικογένεια εγκατεστάθησαν εις τα Ψαρά.¹⁶⁷» Δεκάδες πρόσφυγες από τη Χίο, την Μ. Ασία, τα Μοσχονήσια και τις Κυδωνίες.

Τα Ψαρά αποτελούν ένα σταυροδρόμι διαφορετικών πολιτισμών και συνηθειών, χώρος υποδοχής και εκροής μεταναστών. Είναι ένας απομονωμένος τόπος με την κλειστού τύπου μητριαρχική κοινωνία του που φέρει δομές της κοινωνίας του '50 - '60, ενώ οι κάτοικοί του διακρίνονται για την με πάθος φανταστική προσήλωσή¹⁶⁸ τους στο νησί αυτό. Η Ψαριανή κοινότητα αλλοιώνεται κι αυτή, με έναν ιδιότυπο τρόπο, στον απόηχο της αστικοποίησης, του νεοπλουτισμού και του «εκμοντερνισμού». Χαρακτηριστικό είναι ότι οι αφηγήσεις των κατοίκων πάντα έχουν εκτενή μνεία με γλαφυρό τρόπο στην περίοδο του 1824, σε μη βιωμένες μνήμες, ενώ όσο αφορά περιόδους όπως την περίοδο της Κατοχής¹⁶⁹ ή της δικτατορίας ήταν έντονο το στοιχείο της αποσιώπησης. Η έντονη συναισθηματική φόρτιση που φέρουν κάποιες μνήμες είναι ο λόγος που κάποιες αποσπασματικές πληροφορίες μπορούν να ειπωθούν. *«Ήτανε χουντικός ο δάσκαλός μας, θυμάμαι. Κι όταν ήταν η χούντα, μας επήρε τα παιδάκια, -εγώ ήμουν δευτέρα δημοτικού- και μας επήγε πάνω στους Μύλους, στη Βίγλα και μας έγγραφε, 21 Απριλίου 1967. Αυτό θα μου μείνει,*

¹⁶⁷ (Ματζαρόγλου, 1963, 185)

¹⁶⁸ «Αγαπώ τόσο πολύ τα Ψαρά, αγαπώ τόσο πολύ αυτόν τον τόπο, που πιστεύω ότι δεύτερος πάνω σε αυτό το νησί δεν θα 'ναι που να αγαπάει τόσο πολύ αυτόν τον τόπο. Το πιστεύεις ότι όταν θα κάτσω μόνη, ή πάω στον Σταυρό ή στον Αη Νικόλα ή πάω στο Αρχοντίκι ή όπου να 'ναι λέω: Αχ Παναγία μου, τι ομορφιά είναι αυτή. Μη μ' αξιώσεις να φύγω από τα Ψαρά. Θα το θεωρήσω κατάρα να φύγω από αυτόν τον τόπο. Δεν θέλω να πάω πουθενά. Δεν τον αλλάζω με τα καλά του κόσμου. Πού είναι το πιο ωραίο μέρος να με πας, δεν θα αισθανθώ τόσο όμορφα όσο σ' αυτόν τον τόπο. Μην με κοροϊδεύεις αφού το αισθάνομαι έτσι. Δεν με νοιάζει τίποτα. Ούτε Περαιές με συγκινούν, ούτε κέντρα με συγκινούν ούτε τίποτα. Τι ο τόπος μου, ο τόπος μου. Κι ας σκαρτέψαμε ... Ωραίος κόσμος. Ωραίος. Κι ας ήταν φτωχικός. Αλλιώς ο κόσμος...» Απόσπασμα από συνέντευξη. (γυναίκα, 56 ετών)

¹⁶⁹ «Και οι Γερμανοί πήραν το σπίτι του Αγγελούκου, του Ζαννή και το κάναν... Και δεν σκοτώναν κόσμο. Δεν πειράζαν ούτε γυναίκα ούτε κορίτσι.» Απόσπασμα προφορικής μαρτυρίας (γυναίκα, 88 ετών)

γιατί τις πέτρες και το κακό που κουβάλησα και τον ασβέστη που κάμαμε, θα μου μείνει. Για να φαίνεται από μακριά, βλέπεις...» ή στα όρια της υπερβολής και της «αναπόλησης» της «τάξης» που είχε φέρει η χούντα αναφέρθηκε: «Όχι δεν πέρασε άσχημα ο κόσμος. Μπορώ να σου πω και με τη χούντα εδώ ήταν πολύ πιο καθαρά. Βλέπεις τους δρόμους και λάμπανε. Όλα ασβεστωμένα, οι αστυνόμοι γυρίζανε με τα καπέλα. Κάθε μέρα. Τώρα η βρώμα... μας έφραγε η βρώμα...»

Παρόλο που η ταυτότητα του σημερινού Ψαριανού καθορίζεται ακόμα από την περίοδο του 1821 αλλά και από την σχέση τους με την Ετερότητα, η εξιστόρηση της αιτίας του ολοκαυτώματος επανέρχεται με πολλαπλές ερμηνείες και αφηγήσεις. Γιατί δεν δόθηκε μάχη στη θάλασσα αλλά στη στεριά; Αληθεύει ότι ο Κανάρης αποχώρησε από το νησί λίγο πριν τη σύγκρουση με τον τουρκικό στρατό; «*Με την καταστροφή των Ψαρών τότες ήτανε τριάντα χιλιάδες πληθυσμός. Έφτα χιλιάδες Ψαριανοί και οι άλλοι ήταν οι πρόσφυγες*». «*Οι πρόσφυγες αυτοί δούλευαν στα χωράφια των Ψαριανών. Ήταν από την Τουρκία... Έπειδή είχε πολλούς ξένους μισθωτούς στρατιώτες, να μην τους παρατήσουν εδώ κι αυτοί παραπονιόντανε, ξέρεις, είναι μια πλειοψηφία και λέει, «θα μας παρατήσετε εσείς οι ναυτικοί, εμείς δεν είμαστε ναυτικοί, θα μας παρατήσετε άμα χάσετε και θα φύγετε, θα μας σφάξουν οι Τούρκοι. Κι έτσι, όχι, πήρανε τα τιμόνια απ' τα καΐκια. Αφού βγάλαν τα τιμόνια απ' τα καΐκια τα πλοία τους, μ' αυτό τον τρόπο λέγανε, ας πούμε, στους πρόσφυγες, ότι κοιπάχτε να δείτε, θα πολεμήσουμε στο νησί μας, δεν μπορούμε να φύγουμε με τα πλοία μας. Το κάναν σαν ένδειξη εμπιστοσύνης.*» Αλλά και η εισβολή των Τούρκων, θέλει πλέον η μυθοποιημένη αφήγηση να έγινε έπειτα από προδοσία ενός...πρόσφυγα: «*Λένε ότι τους πρόδωσε ο Κόττης. Λοιπόν αυτός τ' ήτανε; Μάλλον ήταν αυτός. Δεν είν' και σίγουρο όμως αυτό, ότ' ήταν ο Κόττης... αλλά ήταν απ' τους πρώτους κι εκείνος που 'φτιαξε το μόλο. Το μέσα μόλο του νησιού... ο κατασκευαστής που έφτιαξε το μέσα μόλο. Αυτός δεν ήταν Ψαριανός, αλλά είχε φτιάξει το μέσα μόλο κι είχε καλές παρτίδες με τους Τούρκους. Λοιπόν αυτός απ' τότε δεν ξανάρθε, ξέρεις, γιατί τονε πήραν και του δείξαν, ρε παιδί μου, τον είχαν έμπιστο, τους 'δειξε που είναι τα πολυβολεία του νησιού, όλα. Λοιπόν, και μάλλον αυτός τς το πε στους Τούρκους ότι υπάρχει ένα σημείο, από κείνο το σημείο που είν' αφύλακτο... Αυτόν τονε θάψαν, λέει, με τιμές τότες που πέθανε οι Τούρκοι, αυτόν εκεί.*»

Η αναξιοποίητη πολιτιστική κληρονομιά των Ψαρών

Στα Ψαρά κάποιες από τις οικογένειες διαθέτουν και φυλάσσουν αντικείμενα είτε προεπαναστατικά, είτε του '21 ως οικογενειακά κειμήλια που φέρουν συναισθηματική αξία ως φορείς μνήμης και σύνδεσης με το παρελθόν του κάθε οίκου. Η έλλειψη ενημέρωσης και η άγνοια συντήρησής τους μπορεί να συντελέσουν στην ταχεία αλλοίωσή τους, ενώ δεν λείπουν και οι περιπτώσεις που κάποιοι είτε δεν τα αξιολογούν ανάλογα, είτε τα πουλούν για να κερδίσουν κάποιο χρηματικό ποσό έπειτα από προσέγγισή τους από «επισκέπτες του νησιού», ξένους ή αλλοδαπούς, είτε τα πετούν γιατί τα θεωρούν «παλιομοδίτικα και άχρηστα». Μερικές φορές και οι συνθήκες ωθούν στο να χαθούν τέτοια αντικείμενα: *«Ποτές δεν τα βρήκανε οι Τούρκοι (ενν. τα πολύτιμα αντικείμενα) και χαθήκανε κιόλας. Και με την Κατοχή πετάζανε διάφορα τέτοια που ήτανε αρχαία, παλιά επί Τουρκοκρατίας για να μην τα βρούνε οι Τερμανοί και νομίζουνε ότι τα 'χομε για εκδίκηση. Τα πετάζανε πολλά μέσα στα πηγάδια, στις στέρνες... Επί Τερμανών ό, τι ήτανε από όπλο από τέτοια, από μαχαίρια παλιά.»* αναφέρει κάποιος Ψαριανός. Άλλοτε πάλι η προσωπική συναισθηματική σχέση που αναπτύσσεται με κάποια αντικείμενα-ενθύμια περιπλέκεται με διάφορες οικογενειακές διηγήσεις. Τα αντικείμενα αυτά τυχαίνουν ιδιαίτερης προσοχής από τους κατόχους τους.

Αρχαιοκαπηλία: Ψαριανοί ψαράδες, ψαροντουφεκάδες ή κτηνοτρόφοι πολλές φορές εντοπίζουν αρχαία, όμως δεν τα δηλώνουν ούτε καν τα αναφέρουν στους αρχαιολόγους του νησιού¹⁷⁰ γιατί δεν «θέλουν να μπλέξουν». Η αρχαιοκαπηλία στο νησί ανθεί μάλλον εδώ και χρόνια, μιας και προσφέρονται ευρήματα όλων των χρονικών περιόδων, από μεταβυζαντικές ενυπόγραφες εικόνες, πολλές φερμένες από την Οδησό ή την Κωνσταντινούπολη, και χειρόγραφα μέχρι μυκηναϊκά αγγεία ή αντικείμενα από τα προεπαναστατικά χρόνια, κλπ.. Η άγνοια των κατοίκων, η δυνατότητα για εύκολο κέρδος, αλλά κυρίως η ελλιπής φύλαξη του νησιού σε συνδυασμό με το καθεστώς σιωπής εκ μέρους των εμπλεκόμενων σε τέτοιες ενέργειες και τη γραφειοκρατική δομή των υπεύθυνων-«ανεύθυνων» υπηρεσιών γιγαντώνει αυτό το πρόβλημα. Η έλλειψη ενημέρωσης των κατοίκων από τους υπεύθυνους φορείς για τη σημασία και τη συμβολή αυτών των ευρημάτων στην ιστορία του τόπου οφείλεται στο φόβο ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ενισχύσει την διάθεση εύκολου κέρδους από τους κατοίκους.

¹⁷⁰ « Η Μαύρη Ράχη έχει πολλά, πάρα πολλά. Πιο πολλά έχει η Μαύρη Ράχη παρά το Αρχοντίκι. Αν ψάξεις στη Μαύρη Ράχη... Όχι μόνο αρχαία... Από λίρες, από σκουλαρίκια, απ' αυτά, τα πάντα έχει εκεί πάρα πολλά. Μπορεί να ναι θαμμένα και όπλα, δεν ξέρεις. Ανατίναξη έχει γίνει και σπαθιά θα 'χει.», υποστηρίζει σε συνέντευξη κάποιος Ψαριανός. (άνδρας, 42 ετών)

Το Μουσείο των Ψαρών: Στην έλλειψη εμπιστοσύνης προς τις αρχές του τόπου συντέλεσαν γεγονότα όπως η αρπαγή μέσα σε μια μέρα εικόνων από τα κοντινά στο χωριό ξωκλήσια τη δεκαετία του '80 ή η «εξαφάνιση», κάτω από αδιευκρίνιστες και περίεργες για πολλούς συνθήκες, αρχαίων και προεπαναστατικών αντικειμένων που εκτίθονταν στο Μουσείο των Ψαρών¹⁷¹. Τη δεκαετία του '80 δαπανήθηκαν χρήματα για την τοποθέτηση προθηκών στο Μουσείο έτσι ώστε να φυλαχθούν μυκηναϊκά ευρήματα στο ισόγειο και αντικείμενα προεπαναστατικών χρόνων στον πρώτο όροφο. Το παράδοξο ήταν ότι το μουσείο αυτό δεν ήταν ουσιαστικά ούτε αρχαιολογικό, ούτε ιστορικό, ούτε λαογραφικό¹⁷². Μια πινακίδα που υπάρχει ακόμα στο κλειστό, έρημο και «ακατάλληλο λόγω υγρασίας» κτίριο θυμίζει ότι το μουσείο είχε χαρακτηριστεί ως Ναυτικό και Ιστορικό Μουσείο Ψαρών. Για το μουσείο αυτό με πρωτοβουλία του Δήμου είχαν συγκεντρωθεί αρκετά αντικείμενα-κειμήλια από οικογένειες του νησιού, προσπάθεια που αγκαλιάστηκε από τους περισσότερους κατοίκους αν και κατέληξε στην αιφνίδια εξαφάνιση (μεταφορά στη Χίο;) αυτών των εκθεμάτων, γεγονός που πιθανόν να επηρεάσει οποιαδήποτε ανάλογη ενέργεια για συγκέντρωση τέτοιου υλικού.

Λανθασμένες παρεμβάσεις στον τόπο και οι επιπτώσεις τους: Η επιπολαιότητα ή και η αδιαφορία, μερικές φορές, των αρμοδίων υπηρεσιών για τη διαφύλαξη και τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου έχει συντελέσει ιδιαίτερα στην έλλειψη εμπιστοσύνης και εκδήλωση αδιαφορίας των κοινοτήτων της ελληνικής υπαίθρου. Στην περίπτωση των Ψαρών στις 16/10/83 υπήρξε επιστολή της Αδελφότητας Ψαριανών προς τον τότε Νομάρχη Χίου και τις Λιμενικές Αρχές, όπου αναφέρονται οι βάνουσες ενέργειες του διορισμένου από τη Νομαρχία εργολάβου για την κατασκευή του λιμενοβραχίονα. Ο εργολάβος αυτός όχι μόνο πραγματοποιούσε συστηματικές αμμοληψίες από τον πυθμένα της θάλασσας για την κατασκευή του έργου, το οποίο τον πρώτο χειμώνα διαλύθηκε στο μένος της θάλασσας παρά την υπέρογκη χρηματική δαπάνη, αλλά προκάλεσε αλλοιώσεις στο γεωφυσικό περιβάλλον των παραλίων. Άλλωστε η έλλειψη μελετών και επιστημοσύνης, πέραν της οικολογικής καταστροφής, είχε ολέθρια αποτελέσματα στη Μαύρη Ράχη με την εξόρυξη χώματος και στο Αρχοντίκι με την καταστροφή 9 μυκηναϊκών τάφων ανυπολόγιστης αξίας μαζί με τα κτερίσματά τους. Με την αμμοληψία στα Αντίψαρα και στο Αρχοντίκι από το 1978 ως το 1981 ανασύρθηκαν, σύμφωνα με την καταγγελία, «σημαντικές ποσότητες αρχαίων αμφορέων και όστρακα»¹⁷³ ενέργεια για την οποία είχε ενημερωθεί το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών και η Διεύθυνση Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων,

¹⁷¹ Το Μουσείο των Ψαρών φιλοξενούταν σε ένα διώροφο κτίριο προεπαναστατικών χρόνων απέναντι από το σημερινό Γυμνάσιο, πάνω στην παραλία του Κατσούνη.

¹⁷² Εκείνη την εποχή ακόμα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος ο όρος λαογραφικό αντί του εθνολογικού ή του ανθρωπολογικού, όρων που χρησιμοποιήθηκαν αργότερα.

¹⁷³ Ο.π. αρ. φύλλου 40,41,42, «Αμμοληψία και λιμενοβραχίων Ψαρών», επιστολή της Αδελφότητας Ψαρών και ανάλογες απαντήσεις από τις υπεύθυνες αρχές, 48-49

υπηρεσία που αποκρίθηκε θετικά στο αίτημα (2/11/83) παρόλο που είναι αμφισβητούμενη η δυνατότητα να ελεγχθεί η εφαρμογή της απόφασης.

Η Μαύρη Ράχη (Το Παλαιόκαστρο): Ένα ακόμα γεγονός που υποδηλώνει την αδιαφορία των υπεύθυνων Αρχών αποτέλεσε η εγκατάσταση αναμεταδοτών των κρατικών αρχικά καναλιών και μετέπειτα και των εταιριών της κινητής τηλεφωνίας πάνω στη Μαύρη Ράχη, εγκατάσταση που, παρόλες τις αντιδράσεις, υπάρχει ακόμα και σήμερα. Στον βράχο της Μαύρης Ράχης διανοίχτηκε δρόμος για να φτάνει κάποιος πεζός πιο εύκολα στην κορυφή. Όταν γίνονταν οι εργασίες, αρκετές φορές βρέθηκαν από τους εργάτες νομίσματα και άλλα αντικείμενα από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας αλλά και από την ρωμαϊκή εποχή, όμως «προτεραιότητα» είχε το συγκεκριμένο έργο υποδομής και τα κατάλοιπα αυτά αφανίζονταν! Τα ευρήματα αυτά είτε τα κρατούσαν στην κατοχή τους οι εργάτες είτε τα πετούσαν ανάλογα με την κρίση τους. Το 2008 η Μαύρη Ράχη εξωραϊσθηκε με ένα τεράστιο προβολέα-κανόνι που αποφάσισαν οι Αρχές να τοποθετήσουν στο πλησιέστερο ύψωμα του χωριού, στον Αη Νικόλα, φωτίζοντας τη νύχτα όλον τον βράχο με μια δεσμίδα φωτός που διατρέχει όλη την πλησιέστερη στο χωριό παραλία. Σχολιάζοντας την πράξη αυτή εξωραϊσμού θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε την οικολογική και αισθητική παρέμβαση σε ένα ιδιαίτερου φυσικού κάλλους σημείο. Επιπλέον, η πράξη αυτή μάλλον διασκεδάζει την άποψη των περισσότερων για προσέγγιση του «ιερού» βράχου της Μαύρης Ράχης ως χώρου «προσκυνήματος» με τη μετατροπή πλέον της Μαύρης ηφαιστειογενούς Ράχης σε Άσπρη φωτισμένη Ράχη!

Τα ξωκλήσια: Ορισμένα από τα πολυάριθμα ιδιόκτητα ξωκλήσια φιλοξενούν εικόνες ρωσικής ή αθωνικής κατασκευής, κάποιες από τις οποίες είναι φερμένες από την Οδησσό, άλλες είναι έργα λαϊκών αγιογράφων ενώ κάποιες είναι ενυπόγραφες. Τα περισσότερα χτίστηκαν κατά την εποχή των Ορλοφικών, της Γαλλικής Επανάστασης και μετέπειτα¹⁷⁴. *«Λέγεται πως κάθε караβοκύρης που σκάρωνε δεύτερο πλοίο έκτιζε μια εκκλησία ή ότι αφιέρωναν εξ ημισείας στο ναό του Αγ. Νικολάου και στο Μοναστήρι της Παναγίας μέρος από τις κατασχέσεις πειρατικών πλοίων.»* Τα ξωκλήσια πλέον έχουν καταγραφεί από την Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, όμως πολλά από αυτά έχουν τύχει θύματα αρχειοκαπηλίας. Από την άλλη μεριά η άγνοια των ιδιοκτητών τους για την αρχιτεκτονική τους αξία έχει ως αποτέλεσμα να συντελούνται συχνά παρεμβάσεις είτε αρχιτεκτονικής με σύγχρονα υλικά, π.χ. τσιμέντο και αλουμίνιο, είτε διακόσμησης με την αντικατάσταση των ξυλόγλυπτων, λαϊκής τέχνης, τέμπλων, των καντηλιών ή

¹⁷⁴ «Λέγεται πως κάθε караβοκύρης που σκάρωνε δεύτερο πλοίο έκτιζε μια εκκλησία ή ότι αφιέρωναν εξ ημισείας στο ναό του Αγ. Νικολάου και στο Μοναστήρι της Παναγίας μέρος από τις κατασχέσεις πειρατικών πλοίων.» (Ανδριάντα,, 1995 , 19)

των χειροποίητων ζωγραφιστών πλακακιών, με μαρμάρινα δάπεδα ή ευτελή «επιχρυσωμένα» καντήλια.

Η εκκλησία του Αη Νικόλα: Η εκκλησία του Αη Νικόλα¹⁷⁵ με τη μοναδική αρχιτεκτονική της των προεπαναστατικών χρόνων, είναι κλειστή και εγκαταλελειμμένη μετά από το τελευταίο σεισμό στα Ψαρά το 2007, διότι, όπως επιμένει ο παπάς του χωριού κρίθηκε ετοιμόρροπη¹⁷⁶. Υπάρχει και η άποψη ότι η εκκλησία δεν είναι επικίνδυνη για τους πιστούς, αλλά η επιλογή υποθάλλει άλλους λόγους. Πλέον στο εσωτερικό της επικρατεί καταστροφή με πολλές πλάκες δαπέδου να έχουν αποκολληθεί από τη θέση τους και με ανασκαφές κοντά στο ιερό βήμα και την εύρεση μιας κρύπτης.

Ο ξενώνας του ΕΟΤ: Ο ξενώνας είναι πλέον εγκαταλελειμμένος και εν πολλοίς λεηλατημένος μιας και ο Δήμος αργότερα τον επενοίκιασε σε ιδιώτη και τώρα βρίσκεται στα δικαστήρια ο Δήμος με την Εκκλησία για τον «έλεγχο» των κοινόχρηστων χώρων, χωρίς τους οποίους ο ξενώνας είναι αδύνατον να ξαναλειτουργήσει¹⁷⁷. Η έριδα που δημιουργήθηκε τόσο για την κατασκευή της επέκτασης του ξενώνα όσο και η τωρινή διαμάχη μεταξύ Εκκλησίας-Δήμου, ενέχει λανθάνοντα στοιχεία μικροπολιτικής και μισαλλοδοξίας από κάποιους και έτσι δεν γίνονται αντιληπτές οι ανάγκες ενός τόπου που ερμηνώνει στην κώφευση των ιθυνόντων και την «αδράνεια» της τοπικής κοινωνίας.

Τα «καπεταναίικα» στον Κάβο: Στην πολιτιστική και πολιτική αδράνεια των κατοίκων του νησιού οφείλεται ίσως και η ερήμωση των πολλών ανεμόμυλων που κάποτε διέθετε το νησί, όπως επίσης των πολυτελών κατοικιών των καπεταναίων που κάποτε δέσποζαν στην άκρη του λιμανιού¹⁷⁸. Οι διώροφες αυτές οικίες αποτελούσαν δείγματα αρχιτεκτονικής προεπαναστατικών χρόνων και εσωτερικά τους διέθεταν αντικείμενα και υλικά πολλά φερμένα από άλλους τόπους, δείγμα της ευμάρειας των οικογενειών αυτών. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι οικίες αυτές διέθεταν υπόγειες σήραγγες ώστε να αποθηκεύονται οι βάρκες των ναυτικών όταν επέστρεφαν από το πλοίο τους. Η οικία της οικογένειας Αποστόλη χρησίμευσε μέχρι το 1912 σαν τούρκικο διοικητήριο, ενώ η παρακείμενη οικία Ποδαρά υπήρξε ο τόπος όπου φονεύθηκε ο τελευταίος Τούρκος διοικητής στο

¹⁷⁵ «Το τέμπλος του ήταν μαρμάρινο, μιλάμε αυτά που 'χανε φέρει οι Ψαριανοί, ας 'ούμε, που είχαν φτιάξει, δηλαδή δεν ήταν άσπρο, ήτανε διάφορα χρώματα απάνω. Λοιπόν, κάθε καράβι που χτίζαν οι Ψαριανοί, φτιάχναν και μια μινιατούρα ασημένια πάνω απ' την εικόνα του Αη Νικόλα, με δισκοπότηρα, δίσκοι, αυτά, ήτανε χρυσοί, χρυσά όλα. Ο Βαρβάκης έκανε ένα μεγάλο καράβι κι εκείνος.» Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία (άνδρας, 31 ετών)

¹⁷⁶ Έγινε μελέτη από συνεργείο μηχανικών που είχε καλέσει ο παπάς του χωριού.

¹⁷⁷ Η μεγάλη καταστροφή του εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων του ξενώνα προϋποθέτουν τη δαπάνη μεγάλου χρηματικού ποσού.

¹⁷⁸ Στον χώρο αυτό δημιουργήθηκε με χρήση λίθων από τα ερείπια ένα πέτρινο κτίσμα που έλαβε την άδεια αρχικά παραδοσιακού καφενείου και αναψυκτήριου και πλέον στο σημείο αυτό λειτουργεί το μοναδικό μπαράκι του νησιού!

νησί από οβίδα του ανιχνευτικού πλοίου «Ιέραξ»¹⁷⁹. Τα πέτρινα σπίτια αυτά πλέον ερημώνουν χρόνο με τον χρόνο και παραμένουν αναξιοποίητα εκτός από ένα που κάποια ψαριανή οικογένεια το ανακατασκευάζει υπό τις οδηγίες της 3^η Εφορίας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών αρχαιοτήτων.

Στον ίδιο όρμο με τις κατοικίες αυτές ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ντόκοι όπου κάποτε οι караβοκύρηδες έδεναν τις βάρκες τους. Στα σημεία αυτά υπάρχουν σκαλισμένα συνήθως τα αρχικά από τα ονόματα του ιδιοκτήτη, ενώ τα βράχια φέρουν σημάδια από τα αγκυροβόλια, ίχνη που αφηγούνται ακόμα βωβές ιστορίες.

«Οικία Κανάρη και οικία Βαρβάκη»: Μέσα από τη σιωπή της άυλης ύπαρξης φαντάζουν η οικία του Κανάρη ή αυτή του Βαρβάκη, δυο προσωπικότητες που σχετίζονται με την ιστορία του τόπου. Στη θέση της οικίας του Κανάρη υπάρχει πλέον ένας μικρός κήπος με την προτομή του, ενώ στην είσοδο επιγραφή ενημερώνει τον επισκέπτη ότι «εδώ βρίσκεται η οικία του Κανάρη». Ανάλογο τέλος είχε και η οικία του Βαρβάκη με το πηγάδι που φέρει το όνομα του μόνο να διατηρείται ως μόνο στοιχείο που πολλοί, ιδίως νέοι, κάτοικοι του νησιού το αγνοούν μιας και καμία σήμανση δεν το ορίζει. Οι οικίες αυτές δεν καταστράφηκαν τελειωτικά στο ολοκαύτωμα, αλλά κάτοικοι ηλικιωμένοι στις αφηγήσεις τους έκαναν αναφορά σε αυτά ως ερείπια.

Ο Φάρος: Εγκαταλελειμμένος και έρημος στέκει και ο φάρος του νησιού στη Β. πλευρά. Ο φάρος αυτός, κατασκευής 1908 από γαλλική εταιρία, - είναι διαμεσολαβητής αναμνήσεων σε όλους τους ναυτικούς που τον θαύμαζαν από μακριά, ιδιαίτερα στους Ψαριανούς για τους οποίους σήμαινε το σπίτι και την οικογένειά τους ή ακόμα και στιγμών αντίστασης κατά τα χρόνια της Κατοχής, όταν χρησιμοποιήθηκε ως παρατηρητήριο.

Ο δρόμος: Η διάνοιξη ενός δρόμου μέχρι τον φάρο είχε ως αποτέλεσμα να διευκολύνει αφενός την πρόσβαση σε άλλες τοποθεσίες του νησιού, αλλά παράλληλα επέφερε αλλαγή στην οικιστική φυσιογνωμία του τόπου. Μέχρι τη δεκαετία του '80 η πρόσβαση πέρα από τον οικισμό πραγματοποιούνταν είτε με πεζοπορία, είτε δια θαλάσσης, είτε με γαϊδουράκια, ενώ για τις ανάγκες του χωριού υπήρχαν τρία τρίκυκλα. Με την διάνοιξη του δρόμου πλήθυναν τα Ι.Χ. και τα μηχανάκια Cross για άγονες διαδρομές, ενώ έμειναν μόνο δυο γαϊδαροι!

Η οικιστική αρχιτεκτονική: Αλλά και η χωροταξική οργάνωση του οικισμού μεταβλήθηκε επικίνδυνα. Η επίδραση του «πολιτισμού» της πόλης έφτασε και στο νησί με την κατασκευή ενός ημιαστικοποιημένου περιβάλλοντος. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική¹⁸⁰ τείνει να εκλείψει και τη

¹⁷⁹ (Χάνδρα-Ροδάκη, 1999, 233)

¹⁸⁰ Τα ψαριανά σπίτια ήταν μικρά και λιτά. Διέθεταν χώρους για το μποστάνι και έναν αποθηκευτικό χώρο.

θέση της καταλαμβάνει ένα κράμα τσιμεντένιων διώροφων εκτρωμάτων με αλουμινένια παράθυρα. Οι παλιές αυλές των λαϊκών ψαριανών σπιτιών που κάποτε φιλοξενούσαν μποστάνια τώρα πλέον έχουν μετατραπεί σε χώρους εναπόθεσης άχρηστων υλικών και σκουπιδιών, παρόλο που σε μια από τις ομορφότερες τοποθεσίες του νησιού, στο Φάρο έχει δημιουργηθεί μια απέραντη χωματερή!

Η ενεργοποίηση των κατοίκων του νησιού θα μπορούσε να προκαλέσει την προσοχή των αρμοδίων Αρχών, ώστε τα λιγοστά εναπομείναντα κτίσματα που φέρουν στοιχεία παραδοσιακής αρχιτεκτονικής να διατηρηθούν και να αξιοποιηθούν δημιουργικά¹⁸¹. Από τα κτίσματα αυτά τα περισσότερα είναι ιδιόκτητα και για πολλά χρόνια ακατοίκητα, όμως είναι εκείνα που ακόμα στις μέρες μας έλκουν την ματιά κάθε επισκέπτη που αναζητά το ωραίο μέσα από τους λειτουργικούς χώρους και τις λιτές γραμμές των όγκων. Οι πρακτικές διαβίωσης στις μέρες μας έχουν αναμφισβήτητα αλλάξει, όμως οι συνεντεύξεις επεσήμαιναν ότι στους περισσότερους, συνήθως νεότερης ηλικίας, είναι άγνωστη η παραδοσιακή αρχιτεκτονική του νησιού. Πολλές φορές η αρχιτεκτονική του ψαριανού σπιτιού συγχέεται ή συγκρίνεται με την κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική στα πλαίσια μιας δομημένης από τα Media εικόνας που την έχουν προβάλει ως την «καθαρά» νησιωτική αρχιτεκτονική.

¹⁸¹ Στην περίπτωση των δημόσιων κτισμάτων θα μπορούσε να διατηρηθεί η εξωτερική όψη και να επαναπροσδιοριστεί η χρήση του εσωτερικού του κτιρίου.

Προσπάθειες πολιτιστικών παρεμβάσεων στα Ψαρά

Κατά καιρούς υπήρξαν ενέργειες και διατυπώθηκαν πολύτιμες απόψεις-προτάσεις που στόχευαν στην αφύπνιση της κρατικής μηχανής και των κατοίκων του νησιού, όπως επίσης στην εξέλιξη του νησιού, με σκοπό να απεγκλωβιστεί από τον χαρακτηρισμό του «άγονου» και να αναζητηθεί και να προβληθεί μια άλλη ταυτότητα του τόπου.

Η κατασκήνωση ναυτοπροσκόπων: Τον Ιούλιο του 1979 το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών και η Εφορεία Ναυτοπροσκόπων διοργάνωσαν πειραματική μικτή κατασκήνωση με 4 βασικούς άξονες, τη λαογραφία, την ψυχαγωγία των παιδιών του νησιού, τον εξωραϊσμό και τις χειροτεχνίες. Μέσα στα πλαίσια αυτών των δράσεων είχαν διοργανωθεί κουκλοθέατρο με κούκλες, που είχαν κατασκευάσει τα ίδια τα παιδιά, μαθήματα χαλκογραφίας και κατασκευές με σπάγγο και σχοινί για τις γυναίκες, παραστάσεις Καραγκιόζη από τον Ευγένιο Σπαθάρη και φωτογράφιση μέρους του υλικού που προορίζονταν για το Λαογραφικό Μουσείο.

Η «κοινωνική βοήθεια» από το εξωτερικό: Οι Φίλοι των Ψαρών της Αγγλίας είχαν στείλει έναν παιδαγωγό¹⁸² της αγγλικής γλώσσας και ζωγράφο, τον R. Morgan, που εθελοντικά έκανε μαθήματα αγγλικών στα παιδιά, ενώ οι καθηγητές στο Leicestershire ετοίμαζαν Άγγλους μαθητές να κάνουν τις διακοπές τους στο νησί μαθαίνοντας ελληνικά. Η προσπάθεια αυτή πραγματοποιήθηκε ως προς το δεύτερο σκέλος της. (Χατζηγεωργίου, 1980, 7, 9)

Κίνδυνοι, παραλείψεις και οράματα: Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του ιστορικού Δημ. Φωτιάδη (1980, 2) ο οποίος σε άρθρο του αναφέρει: «Για να υπάρξουν τα Ψαρά, είναι απαραίτητο το κράτος να βοηθήσει με κάθε τρόπο το πολιτιστικό ανέβασμα των κατοίκων του νησιού.» Και συνεχίζει: «Θα πρέπει όμως να προσεχθεί να μην μετατραπεί σε κέντρο, ανάλογο με εκείνο, που έγινε στη Μύκονο και σε άλλα ωραία νησιά του Αιγαίου. Με κανένα τρόπο δεν θα έπρεπε να κτιστούν μεγάλα ξενοδοχεία ή άλλα τερατώδη κτίρια με κύριο υλικό το τσιμέντο. Η αρχιτεκτονική τους πρέπει να βασιστεί στην πέτρα του νησιού και να εναρμονιστεί με το σύνολο. Για την αισθητική, που θα έπρεπε να πρυτανεύσει στην οποιαδήποτε αναμόρφωση, είναι ανάγκη να σχηματιστεί μια επιτροπή από αρχιτέκτονες, ζωγράφους, γλύπτες και ιστορικούς συγγραφείς, που θα είναι σε θέση να αποφανθούν όχι ερασιτεχνικά, αλλά υπεύθυνα, πώς θα μπορούσαν να μετατραπούν τα Ψαρά σε ένα πρότυπο σύνθεσης του παλιού και του νέου.» (Φωτιάδης, 1980, 2) Παρόλη την ανάγκη για σύσταση μιας διεπιστημονικής ομάδας εργασίας χαρακτηριστικό είναι ότι δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο η συμμετοχή των ίδιων των κατοίκων σε αυτή τη διαδικασία.

¹⁸² Αργότερα αποδείχτηκε ότι επιτελούσε και κατασκοπευτικό ρόλο σε στρατιωτικές θέσεις του νησιού και συνελήφθη.

Από την άλλη μεριά σε κάποια άρθρα επισημαίνεται η κρατική αβελτηρία που οφείλεται άλλοτε στις γραφειοκρατικές δομές του κρατικού μηχανισμού και άλλοτε στην αδιαφορία της πολιτικής ηγεσίας. Η απογοήτευση για τη λειτουργικότητα των αρμοδίων αρχών είναι καταφανής και συνδέεται με την ιδέα της ευθύνης που φέρει ο πολίτης, αλλά και του κύρους που φέρει το παρελθόν και η ιστορικότητα του τόπου. Ο ακαδημαϊκός κ. Λούρος¹⁸³ επισημαίνει: «Με λύπη μου διαπιστώνω, ότι πράγματα για τα οποία υπάρχουν συγκεκριμένες αποφάσεις από αρμόδιους κρατικούς φορείς να γίνουν, καθυστερούν. Επισημαίνω, ότι αν γίνονται σωστά και γρήγορα αυτά, που αποφασίζονται, τα Ψαρά θα γίνουν μια πρότυπη κοινωνία.»¹⁸⁴

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο έγινε λόγος για ανάπτυξη του κοινωνικού τουρισμού, για συμμετοχή Εθελοντικών Οργανισμών, για στροφή προς την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας ή ακόμα στην εκμετάλλευση του τόπου για πνευματικές ή πολιτιστικές συναντήσεις. (Τσιάμη, 1983, 33-34) Πιο συγκεκριμένα από τον βουλευτή Μανώλη Γλέζο προτάθηκε η έδρα του Πανεπιστημίου του Αιγαίου να γίνει στα Ψαρά (1984)! Στην ίδια κατεύθυνση υπήρξε και η σκέψη από μέλη της Εταιρίας Ανάπτυξης Άγονων Περιοχών να στεγαστεί οποιαδήποτε σχολή στο μοναστήρι της Παναγίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη που εκφράζεται σε άρθρο του περιοδικού «Τα Ψαρά» στο οποίο γίνεται λόγος για την ομοψυχία των κατοίκων που θα πρέπει να υπάρχει στις άγονες περιοχές. (Χατζηγεωργίου, 1984, 1)

Και φυσικά, η ομοψυχία μόνο δεν φτάνει όταν η κρατική ολιγωρία για χρόνια δεν αποκαθιστούσε το πρόβλημα των συχνών διακοπών νερού και ρεύματος στο νησί. Την ίδια περίοδο (1982) η Εταιρία Ανάπτυξης Άγονων Περιοχών¹⁸⁵ πρότεινε στον τότε πρωθυπουργό τη θερινή διαμονή πνευματικών ανθρώπων από τις Σκανδιναβικές χώρες στο νησί. Σε άρθρο αναφέρεται ότι ήταν έτοιμοι οι 80 πρώτοι Δανοί να υλοποιήσουν το σχέδιο αυτό, το οποίο περιλάμβανε τη λειτουργία εργαστηρίων και μικρών βιοτεχνιών στα πλαίσια της περιφερειακής ανάπτυξης της ΕΟΚ. Η προσπάθεια αυτή ναυάγησε λόγω αυτών των δυο ζητημάτων. (Χατζηγεωργίου, 1982, 1) Όραμα του Μ. Γούτου της παραπάνω εταιρίας υπήρξε η δημιουργία Κέντρου Θαλάσσιων Σπορ για τους νέους της Ευρώπης καθώς και η προσαρμογή ορισμένων κελιών του Μοναστηριού της Παναγίας

¹⁸³ (Χατζηγεωργίου, 1980, 2-3)

Στο ίδιο άρθρο εκφράζεται η άποψη να μετατραπεί το μοναστήρι της Παναγίας «σε θαυμάσιο ξενώνα με όλους τους απαραίτητους όρους για μια άνετη διαμονή για κάθε επισκέπτη» και να ιδρυθεί ναυτικό Λύκειο στα Ψαρά εφόσον υπάρχει αυτή η παράδοση με τη θάλασσα. Επίσης στο ίδιο άρθρο αναφέρεται η αποτυχία εγκατάστασης της βιοτεχνίας στα Ψαρά από την ελβετική «KAZANOBA» παρόλη τη μελέτη λόγω αδυναμίας προσαράξεως του πλοίου που μετέφερε τα μηχανήματα.

¹⁸⁴ Είναι ενδεικτικό της αναποτελεσματικότητας της κρατικής γραφειοκρατικής μηχανής το ότι μετά από τόσα χρόνια από αυτή τη δήλωση εξακολουθεί και παραμένει σύγχρονη.

¹⁸⁵ Η «Εταιρία Ανάπτυξης Άγονων Περιοχών» με πρόεδρο τον κοινωνιολόγο Μ. Γούτο και τη συμμετοχή των εκάστοτε διοικητών της Αγροτικής και Εθνικής Τράπεζας και των εκπροσώπων των απανταχού Ψαριανών είχε ως στόχο την ενεργοποίηση των κοινωνικών δυνάμεων ώστε τα Ψαρά να μετατραπούν σε σημείο πολιτισμικής, κυρίως αναφοράς για το μέλλον.

σε «ησυχαστήριο» καλλιτεχνών και πνευματικών ανθρώπων, οράματα που κι αυτά έσβησαν.(Χατζηγεωργίου 27/ 8/1995, 30)

Την ίδια περίπου εποχή η Αδελφότητα Ψαριανών ίδρυσε έπειτα από δωρεές μια βιβλιοθήκη στο νησί η οποία συγκέντρωνε πάνω από 1000 βιβλία¹⁸⁶. Η βιβλιοθήκη αυτή εγκαταλείφθηκε και στο τέλος τα βιβλία χάθηκαν είτε πετάχτηκαν.

«Για τη διάσωση και ανάπτυξη των μικρών νησιών δεν χρειάζονται τεράστιοι πόροι. Χρειάζεται, κατά κύριο λόγο, να γίνει συνείδηση στην Πολιτεία ότι η ανάπτυξη (και μάλιστα των μικρών νησιών) δεν είναι μόνο οικονομικό μέγεθος, αλλά και κοινωνικό και υγειονομικό και εκπαιδευτικό και πολιτιστικό.» (Χατζηγεωργίου, 1982, 36-38)

Τα Βαρβάκεια: Η Τοπική Αυτοδιοίκηση έχει κάνει κατά καιρούς προσπάθειες για την πολιτιστική «αναβάθμιση» των κατοίκων του νησιού μέσα από το θεσμό των ετήσιων θερινών τριήμερων γιορτών που φέρουν το όνομα Βαρβάκεια. Στα πλαίσια αυτών των γιορτών, που φέτος τελούνταν για τρίτη φορά, πραγματοποιήθηκε παράσταση με παραδοσιακούς χορούς από τον Μορφωτικό και Εξωραϊστικό Σύλλογο «Κωνσταντίνος Κανάρης»¹⁸⁷ και από χορευτικά συγκροτήματα της Χίου, όπως επίσης αθλοπαιδιές και έκθεση φωτογραφικού αρχείου από τα Ψαρά, ναυτικών κόμπων και βιβλίου, δράσεις που είχε αναλάβει ο προαναφερθείς σύλλογος. Πέρα από τις «τυπικές» ομιλίες των αρχών του τόπου και την «παράσταση» με τους παραδοσιακούς χορούς, ιδιαίτερη επιτυχία είχε η έκθεση ασπρόμαυρων φωτογραφιών από τα Ψαρά. Στην αυτοσχέδια αυτή έκθεση από κορίτσια του συλλόγου που συνέλεξαν, ταξινόμησαν και εξέθεσαν το φωτογραφικό υλικό, είχε ενδιαφέρον η αντίδραση των Ψαριανών οι οποίοι την επισκέφτηκαν· οι νεότερης ηλικίας επισκέπτες προσπαθούσαν να ταυτοποιήσουν κτίσματα, τόπους και ανθρώπους με τις εμπειρίες τους ρωτώντας πολλές φορές τους μεγαλύτερους σε ηλικία οι οποίοι προέβαιναν σε διήγηση διαφόρων ανεκδοτολογικών αναμνήσεων τους με αφορμή κάποια φωτογραφία. Άλλοι πάλι συγκινούνταν με την ανάκληση των αναμνήσεων αυτών και άλλοι προσκαλούσαν φίλους και συγγενείς να δουν κάποια φωτογραφία με αφορμή την οποία θα μοιράζονταν το ταξίδι στο χρόνο.

Η διοργάνωση αυτή, στην οποία παρευρέθηκα, ήταν μια έντονα φορτισμένη συγκινησιακά και επικοινωνιακά έκθεση στην οποία παρευρέθηκαν σχεδόν όλοι οι κάτοικοι, που είχαν την ευκαιρία να δουν συγγενείς τους ή και τους ίδιους σε μικρότερη ηλικία. Για τους λιγοστούς επισκέπτες του νησιού, που πληροφορήθηκαν τυχαία την έκθεση, τα περισσότερα στιγμιότυπα «ζωντάνευαν» μέσα από τον σχολιασμό των επισκεπτών. Ήταν μια προσπάθεια που επιβεβαίωσε πώς με απλά

¹⁸⁶ «Τα Ψαρά» (1983, 50)

¹⁸⁷ Με αυτές τις εκδηλώσεις για πρώτη φορά οι Ψαριανοί είχαν την ευκαιρία να δουν παραδοσιακούς χορούς από διαφορετικά μέρη της Ελλάδας.

μέσα μια ανάλογη έκθεση μπορεί να ενεργοποιήσει συναισθήματα, μνήμες, αναμνήσεις εντείνοντας δεσμούς αλληλεγγύης και επικοινωνίας. Η ερώτηση «Θυμάσαι;» κυριαρχούσε στα στόματα των περισσότερων επισκεπτών, ενώ η συμπύκνωση της ανάμνησης που προκαλούσε το «παγωμένο» στιγμιότυπο ζωντάνευε μέσα από τη σωματικοποίηση των ερεθισμάτων στο κοινό· σε ένα κοινό χωρίς προηγούμενη μουσειακή ή άλλου είδους εκθεσιακή εμπειρία, με αγκαλιές συμπάραστασης και αλληλεγγύης, με στάσεις περισυλλογής ή ακόμα με επιφωνήματα έκπληξης και χαράς.

Το φεστιβάλ Ψαρών : Το 2008 επιχειρήθηκε από τον Δήμο Ψαρών να οργανωθεί για πρώτη φορά ένα φεστιβάλ που έφερε τον τίτλο «Φεστιβάλ Ψαρών¹⁸⁸» (1-4 Αυγούστου). Τη διοργάνωση¹⁸⁹ ανέλαβε ο Δήμος Ψαρών σε συνεργασία με μια εταιρία διοργάνωσης event (menta art event) τον Αύγουστο, τον μήνα που το νησί είναι γεμάτο με επισκέπτες¹⁹⁰. Στη συγκεκριμένη προσπάθεια «Τα Ψαρά επιχειρούν για πρώτη φορά να μπουν στον πολιτιστικό χάρτη του ελληνικού καλοκαιριού. Ένα φεστιβάλ μικρό, που συγκεντρώνει όμως το μεγάλο ενθουσιασμό όλων όσων συμμετέχουν σε αυτό. Απέναντι στη λογική της απομόνωσης της άγονης γραμμής, τα Ψαρά σας προσκαλούν να γνωρίσετε έναν τόπο παρθένο και μυστήριο, γεμάτο Ιστορία και μυρωδιές της γης.»¹⁹¹ Οι διοργανωτές επισημαίνουν «Ετοιμάσαμε ένα πρόγραμμα ποιότητας και ουσίας που επικοινωνεί με όλα όσα τα Ψαρά σημαίνουν για εμάς, με σεβασμό στο νησί και τον ανώνυμο επισκέπτη του.¹⁹²»

Ο προγραμματισμός προέβλεπε την αξιοποίηση της πλατείας Ηρώων στο λιμάνι (γαστρονομία, χοροί, συναυλίες), του χώρου που βρίσκονται τα Σπιτάλια (σινεμά), του «Μουσείου» (κουκλοθέατρο) και του δημοτικού σχολείου (εργαστήριο κατασκευής κούκλας), του προαύλιου χώρου στον Αη Νικόλα (συναυλία και παραδοσιακοί χοροί). Οι μουσικές επιλογές δεν αφορούσαν αποκλειστικά τα νησιώτικα αλλά το κοινό των Ψαρών θα είχε τη δυνατότητα, ίσως για πρώτη φορά, να ακούσει ρεμπέτικα, σμυρνάϊκα και τραγούδια της Μεσογείου.

¹⁸⁸ Το φεστιβάλ ξεκινούσε με το τοπικό έθιμο της μεταφοράς της εικόνας από το Μοναστήρι της Παναγιάς στο χωριό, περιλάμβανε έκθεση φωτογραφίας του Συλλόγου «Κανάρης», θερινό σινεμά στα Σπιτάλια με αξιόλογες μικρού μήκους ταινίες όπως επίσης συναυλίες, χορούς και γαστρονομικό δρώμενο με εδέσματα φτιαγμένα από Ψαριανές γυναίκες. Για τα παιδιά είχαν επίσης προβλεφθεί παράσταση κουκλοθέατρου και εργαστήριο κατασκευής κούκλας.

¹⁸⁹ Η δράση αυτή είχε χορηγούς το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης και τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού αλλά και ιδιώτες όπως τα προϊόντα Korpes, η Audio Visual, τα Spitalia, το ούζο MINI Μυτιλήνης και την Αδελφότητα Ψαριανών. Χορηγοί επικοινωνίας ήταν ο ραδιοφωνικός σταθμός Μελωδία 99,2 και η Binary tree. Για την προβολή του φεστιβάλ είχε αναρτηθεί αντίστοιχη ιστοσελίδα με το πρόγραμμα της δράσης (www.psarafest.gr).

¹⁹⁰ Οι περισσότεροι «Ψαριανοπειραιώτες».

¹⁹¹ Απόσπασμα από τη διαφήμιση του φεστιβάλ.

¹⁹² Χαρακτηριστικό στο διαφημιστικό σποτ είναι η χρήση τους Εμείς και οι Άλλοι. Πρέπει να επισημανθεί ότι η διοργάνωση και η επιλογή των θεματικών του προγράμματος είχαν αποφασιστεί σε συνεργασία της Δημοτικής Αρχής και των υπευθύνων marketing.

Οι δυνατοί άνεμοι όμως εκείνες τις μέρες και το απαγορευτικό του απόπλου είχε ως αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να φτάσουν πολλοί επισκέπτες στο νησί, όπως επίσης και κάποιοι μουσικοί και οι κουκλοπαίχτες. Για τον λόγο αυτό, οι αντίστοιχες εκδηλώσεις ακυρώθηκαν. Επικοινωνιακά στα Ψαρά κανένας κάτοικος του νησιού, εκτός από τα 3-4 εμπλεκόμενα άτομα, δεν γνώριζε τίποτα για το φεστιβάλ μια βδομάδα πριν από το γεγονός! Δεν υπήρξε πουθενά καμία ανακοίνωση, καμία αφίσα και κανένα ενημερωτικό φυλλάδιο με τη δικαιολογία ότι «στο μικρό χωριό τα νέα μαθαίνονται γρήγορα σε μια ώρα». Επιπλέον, δεν υπήρχε καμία προβολή μέσα από τον τοπικό τύπο της Χίου προσκαλώντας έμμεσα τους πιο κοντινούς γείτονες του νησιού και τους επισκέπτες του να παρακολουθήσουν το φεστιβάλ. Είναι φανερό ότι οι κάτοικοι του νησιού χωρίς ανάλογη προγενέστερη εμπειρία δεν προσκαλούνταν να ενεργοποιηθούν και να συμμετέχουν ενεργά σε δρώμενα παρά με την «συμμετοχή» 2-3 νοικοκυρών που είχαν μαγειρέψει κάποια Ψαριανά εδέσματα, δράση που θα απευθυνόταν κυρίως στους επισκέπτες των Ψαρών και όχι στους ντόπιους.

Ένα χρόνο μετά σε ερώτηση στα πλαίσια της έρευνας, οι περισσότεροι είχαν κάτι να θυμηθούν και να σχολιάσουν για τη βραδιά με τους νησιώτικους χορούς, το δρώμενο που βρισκόταν πιο κοντά στη δική τους κουλτούρα, στο δικό τους πολιτιστικό κεφάλαιο! Το εγχείρημα αυτό δεν επαναλήφθηκε μιας και δεν είχε τελικά για τους ιθύνοντες την αναμενόμενη επιτυχία και είχε κοστίσει πάρα πολλά χρήματα. Ήταν μια προσπάθεια αξιολογή με δυνατότητα βελτίωσης. Δινόταν η αίσθηση ότι οι διοργανωτές της αγνοούσαν την ιδιαιτερότητα της ψαριανής κοινότητας, του άμεσου κοινού στο οποίο απευθύνονταν. Η μη επανάληψη του φεστιβάλ τον επόμενο χρόνο δημιουργεί μια ακόμα αρνητική εμπειρία σε κάθε ανάλογη δράση βυθίζοντας περισσότερο σε πολιτιστική απομόνωση τα Ψαρά.

Και ο βουλευτής αποφαινεται...: Κάποια στιγμή ένας βουλευτής του ελληνικού κοινοβουλίου είχε αναφέρει χαρακτηριστικά: «Και θα ήθελα να επισημάνω ότι οι Κυβερνήσεις οι προηγούμενες είχαν δείξει στοργή και μέριμνα για τα Ψαρά. Αρκεί να σας πω ότι ο κάθε Ψαριανός, κάτοικος αυτού του βράχου κόστιζε στις προηγούμενες Κυβερνήσεις με τις επιδοτήσεις, τις συγκοινωνίες, με τον Ο.Τ.Ε., την ΔΕΗ και τόσες άλλες υπηρεσίες περισσότερο από 150 χιλιάδες δρχ. το χρόνο, κάτι που δεν συμβαίνει σε πολλές περιφέρειες. Όμως αυτό είναι ένα αίτημα ηθικής ικανοποίησης των Ψαριανών για τη συμβολή τους στον αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία.» (Πρακτικά Τμήματος Διακοπών-Καλοκαίρι 1982, 1984, 40) Με μια άλλη οπτική θα απαντούσε κανείς: «Χρήματα δεν χρειάζονται, γιατί σπαταλιούνται από τους επιτήδειους, παρά μόνο ιδέες και κινητοποίηση κοινωνικών δυνάμεων.» (Χατζηγεωργίου 27/ 8/1995, 31)

Συμπερασματικά, η ιστορικότητα του τόπου στιγματίζει τη σύγχρονη ψαριανή κοινότητα και την εξέλιξή της. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα κατά πόσο η απόδοση «ηθικής ικανοποίησης» εκ μέρους την Πολιτείας με ανάλογους τρόπους προάγει την εξέλιξη ενός τόπου και των ανθρώπων του ή τον καταχαράκωνει καλλιεργώντας εφησυχασμό στις δάφνες του παρελθόντος και αμβλύνοντας τη διαφοροποίηση στο ρυθμό ανάπτυξης μεταξύ των αστικών κέντρων και της υπαίθρου.

Κοινωνικές πρακτικές στον τόπο των Ψαρών

Θεοφάνεια, αγιασμός υδάτων σε πηγάδι

Λιτανεία στον οικισμό

Πρακτικές διατήρησης της μνήμης

Στο «Ολοκαύτωμα»

Στο σχολείο

Το λιμάνι των Ψαρών άλλοτε....

Συμπεράσματα έρευνας:

Τα Ψαρά του 21^{ου} αι. είναι ένας απομονωμένος τόπος με μια κλειστού τύπου μητριαρχική κοινότητα. Μελετώντας την εικόνα των Ψαρών μέσα από την εξέλιξή τους στο χρόνο πολλές φορές σημειώθηκαν παύσεις, ασυνέχειες, συναντήσεις, εποικισμοί, συνομιλίες διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων. Τα Ψαρά, τόπος άλλοτε εκροής και άλλοτε εισροής μεταναστών, ερημώνουν με ταχείς ρυθμούς, εγκαταλελειμμένα στις δάφνες του παρελθόντος. Η καταστροφή των Ψαρών αποτελεί το ορόσημο στη συνείδηση τόσο των κατοίκων του όσο και των επισκεπτών, κατάσταση που αναπαράγεται μέσα από τα σχολικά¹⁹³ εγχειρίδια, τον τοπικό Τύπο¹⁹⁴ και τους μουσειακούς χώρους¹⁹⁵, τις προτομές και τα μνημεία των Ψαρών. Οι κώδικες επικοινωνίας και οι πρακτικές της ψαριανής κοινότητας έχουν δομηθεί με πυρήνα αυτό το γεγονός και τα εθνικά ιδεολογήματα με τα οποία ενισχύθηκε, καθορίζοντας την ταυτότητα του τόπου αλλά και τη σχέση των χρηστών του με αυτόν.

Η έλλειψη αξιοποίησης χώρων πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης, του φυσικού και πολιτιστικού φορτίου που ο τόπος φιλοξενεί, αποτελεί δείγμα της αναποτελεσματικής πολιτικής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, των αρμοδίων Αρχών, της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας και κάποιων μεμονωμένων προσπαθειών ανάδειξης των Ψαρών που ναυάγησαν, δράσεις στις οποίες απουσίαζε η ενεργητική συμμετοχή της κοινότητας. Η ανασφάλεια, η έλλειψη ενίσχυσης και ενθάρρυνσης για διεύρυνση των επικοινωνιακών διόδων καθορίζουν το σχηματισμό μιας έντονα εσωστρεφούς ανασφαλούς ταυτότητας της κοινότητας που αναμένει στωικά σχεδόν να βιώσει το «τέλος»¹⁹⁶ του τόπου». Στην αναπαραγωγή της εικόνας των Ψαρών, που πραγματοποιείται μέσα από διάφορους μηχανισμούς εκκοινωνισμού, συνεπικουρούν οι τουριστικοί οδηγοί¹⁹⁷, επηρεάζοντας το σχηματισμό μιας συγκεκριμένης αναπαράστασης των Ψαρών στη σκέψη κάθε δυνητικού επισκέπτη. Τα ΜΜΕ αποτελούν ένα νέο διαμορφωτή της ιστορικής συνείδησης¹⁹⁸. Το διαδίκτυο, από την άλλη μεριά, άνοιξε νέες διόδους επικοινωνίας και έκφρασης και για την ολιγομελή κοινότητα των Ψαρών¹⁹⁹.

Στις αρχές του 21 ου αι. ο ρυθμός ζωής των Ψαρών, ο παλμός των αναμνήσεων και των προφορικών μαρτυριών των κατοίκων, οι πρακτικές και οι κώδικες αναγνώρισης μεταξύ τους

¹⁹³ Τα σχολικά βιβλία αποτελούν αγωγούς μετάδοσης της κυρίαρχης ιδεολογίας μιας εποχής.

Βλ. στο παράρτημα Τα Ψαρά μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, σελ.157

¹⁹⁴ Βλ. Παράρτημα: Τα Ψαρά στο τοπικό Τύπο, 187

¹⁹⁵ Βλ. Παράρτημα: Ψαριανά ίχνη σε μουσειακούς χώρους, 170

¹⁹⁶ Το τέλος φέρει την έννοια της απόστασης από κάτι, του θανάτου και της μνήμης αλλά παράλληλα εδώ χρησιμοποιείται ο όρος ως σκοπός.

¹⁹⁷ Βλ. Παράρτημα: Τα Ψαρά μέσα από τους τουριστικούς οδηγούς, 165

¹⁹⁸ Βλ. Παράρτημα: ΜΜΕ και ιστορία, 186

¹⁹⁹ Βλ. Παράρτημα: Τα Ψαρά μέσα από το διαδίκτυο, 190

θυμίζουν μια κοινωνία προηγούμενων δεκαετιών αποκλεισμένη από κάθε πολιτιστικό και επικοινωνιακό δρώμενο σε μια κατάσταση εθνικού αυτισμού.

Η ιδέα και η φιλοσοφία της πρότασης

Η ενεργοποίηση των κατοίκων ενός τόπου ως πρόταση κοινωνικής παρέμβασης²⁰⁰ (Μουσούρη, 1999β, 65-69) αποτελεί μια ευκαιρία αναπροσδιορισμού και δημιουργικής αξιοποίησης του τόπου και του ανθρώπινου δυναμικού του με σεβασμό στην ιδιαιτερότητα της φυσιογνωμίας του και στη διαφοροποίηση που παρουσιάζει όχι μόνο ο αιγαιακός χώρος αλλά και το κάθε νησί χωριστά. Ένα πολιτιστικό δρώμενο ίσως να δημιουργήσει τα ερεθίσματα για να ανακαλύψουμε εκ νέου και να παρατηρήσουμε τους ξεχασμένους αυτούς χώρους ανασυνθέτοντας τη μνημειακή εικόνα τους. Άλλωστε όλα τα υλικά στοιχεία ενός οικισμού εμπίπτουν σε μια αέναη διαδικασία επανασηματοδότησης μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση των ανθρώπων και του δομημένου περιβάλλοντός. Μέσα από τις καθημερινές πρακτικές συγκροτούνται τελικά η εμπειρία, η ζωή και ο ρυθμός του οικισμού.

Το ζήτημα, συνεπώς, είναι με ποιον τρόπο θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η πολιτιστική διαχείριση των Ψαρών, ποιες θα ήταν οι ασφαλιστικές δικλείδες που θα έπρεπε να τεθούν, ποιες τεχνικές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ώστε η «άγωνα γραμμή» των Ψαρών, όπως και κάθε ανάλογου νησιού, να αναδειχθεί με διαφορετικές δυναμικές σε έναν τόπο γόνιμου διαλόγου και διαβούλευσης.

Το στοιχείο του μετεωρισμού, που ενέχει κάθε εκδήλωση δημιουργίας αποτελεί την πρόκληση για ανάδειξη των τόπων πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης των Ψαρών και των ανθρώπων του. «Τα Ψαρά είναι από μόνα τους ένας τόπος ξεχωριστός, κάτι που ταξιδεύει ανάμεσα στη Ζωή και τη Μνήμη, φορτισμένος με τα στοιχεία του αρχαίου δράματος, ένας χώρος αρχέτυπος, γι' αυτό και περίεργα μοναχικός. Πρέπει κανείς να βιώσει αυτό το χώρο, έστω και για σύντομο διάστημα μέχρι σιγά-σιγά να νιώσει να ποτίζεται από εκείνη την ιδιαίτερη αίσθηση του Χτες μέσα στο Σήμερα, και της Τραγωδίας μέσα στη Ζωή που αντιστέκεται.» (Γιαλούρης, 1995, 25)

Η ολοένα μεγαλύτερη μεταμόρφωση του νησιωτικού χώρου των Ψαρών που προέρχεται αρχικά από τους ίδιους του κατοίκους με τη διαμόρφωση ημιαστικών χώρων, με τροχοφόρα, οι καταστροφικές μέθοδοι αλιείας, το παράνομο κυνήγι ή τη σταδιακή ανάπτυξη του τουρισμού χωρίς

²⁰⁰ Στο εξωτερικό έχουν εφαρμοστεί προγράμματα κοινωνικής παρέμβασης με τη διαχείριση προφορικών μαρτυριών και αντικειμένων που αποσκοπούν στην ανάδειξη των διαπολιτισμικών αρχών.

Βλ. χαρακτηριστικά (Millinger, 2005)

Ανασύρθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2007 από: <http://museumsnett.no/icme/icme2005/millinger.pdf>

σχεδιασμό με μόνη επιδίωξη το πρόσκαιρο κέρδος, επιβαρύνουν όλο και πιο πολύ το φυσικό περιβάλλον αλλά και την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού. *«Να πάει ένας πιο μεγάλος που ξέρει για εκείνα τα χρόνια που ήταν οι πλησιαστές. Δεν έχει χαρτιά, μάρτυρες να πάνε και ο δήμαρχος να υπογράφει το τοπογραφικό»*, λέει ένας Ψαριανός. Η οριοθέτηση πολλών οικοπέδων πραγματοποιήθηκε στο νησί με μάρτυρες στα πλαίσια σιωπηρής, συνενοχικής συγκατάβασης άλλων κατοίκων και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Οι αυξημένες ανάγκες διάθεσης υδάτινων πόρων και ηλεκτρισμού μέσω του αιολικού πάρκου, η έντονη οικιστική ανάπτυξη, η οδοποιητική δραστηριότητα, η αλόγιστη εκμετάλλευση των παράκτιων οικοσυστημάτων και η πλήρης εγκατάλειψη των αγροτικών και κτηνοτροφικών πρακτικών σε συνδυασμό με την έλλειψη γνώσης και λήψης συνεργατικών αποφάσεων που συχνά χαρακτηρίζει τους κατοίκους, τους επενδυτές και τους λήπτες αποφάσεων πιθανόν να προκαλέσουν στο νησί μη αναστρέψιμες μεταβολές με απαρχή την παρακμή όλων των δραστηριοτήτων στα Ψαρά. Η εποχή μας επιβάλλει αειφόρο ανάπτυξη η οποία θα επιτευχθεί με την αξιοποίηση των φυσικών πόρων, της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς.

Η πολιτιστική διαχείριση των Ψαρών θα αποτελεί μια διαδικασία μακρόπνοου προβληματισμού και επαναπροσδιορισμού προσέγγισης σημαντικών για την κοινότητα θεμάτων (σύμφωνα με σχεδιασμό, οργανογράμματα και χρονοδιαγράμματα) που θα ενσαρκώνεται με ποικίλες δράσεις, με περιοδικές²⁰¹ εκθέσεις και δρώμενα τα οποία θα είναι αποτέλεσμα συνεργασίας των κατοίκων²⁰² και διεπιστημονικών ομάδων επιστημών και καλλιτεχνών. Με αυτόν τον τρόπο τα Ψαρά θα αντιμετωπίζονται ως πολιτιστικό προϊόν, ως δίκτυο πολλαπλών μηνυμάτων, ως χώρος ενεργητικής μάθησης²⁰³.

Οι ιστορικές ασυνέχειες, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις, οι μεταναστεύσεις, αλλά και τα μυθεύματα που παράχθηκαν γύρω από το όνομα του νησιού εξυπηρετώντας συγκεκριμένες πολιτικοκοινωνικές συνιστώσες, η καθημερινότητα και οι προσδοκίες των κατοίκων των Ψαρών θα μπορούσαν μέσα από την συγκεκριμένη πρόταση να συνδιαλλαγούν και να αναπροσδιοριστούν με άξονες το «εδώ και το τώρα». Μέσα από την ενασχόληση και την ενεργή εμπλοκή²⁰⁴ των κατοίκων σε δημιουργικές αναζητήσεις ο χώρος, φυσικός και οικιστικός, αλλά και

²⁰¹ Οι εκθέσεις δεν μπορεί να είναι παρά περιοδικές γιατί αναζητείται μέσα από αυτές ο βαθμός ελέγχου του πληροφοριακού υλικού, ποικιλίας δημιουργικής έκφρασης προβληματισμών και απόψεων και ο συνεχής επαναπροσδιορισμός και η ανατροφοδότησή τους.

²⁰² Η πρόταση διατρέχεται από την άποψη όλοι οι άνθρωποι έχουν κουλτούρα/ καλλιέργεια και όλες οι κουλτούρες είναι έγκυρες και ισάξιες. «Όλοι μας έχουμε καλλιεργηθεί ή κοινωνικοποιηθεί να ζούμε με τον αποδεκτό τρόπο εντός μιας συγκεκριμένης κουλτούρας από τη γέννησή μας. Μεγάλο μέρος της μάθησής μας είναι αποτέλεσμα κοινωνικοποίησης ή εξαρτημένων πολιτισμικών αντανάκλαστικών (cultural conditioning)» (Tiedt & Tiedt, 2006, 70)

²⁰³ <http://www.inspiringlearningforall.gov.uk/>

²⁰⁴ «Ο συμμετέχων καλείται να αλληλοεπιδράσει με τον τόπο, στα όρια του οποίου αναπτύσσεται το δρώμενο, να επικοινωνήσει με τα σύμβολά του, να επαναδιατυπώσει τον μύθο σύμφωνα με τα προσωπικά

οι αναμνήσεις, οι εμπειρίες και οι αφηγήσεις θα καταγράφονται, θα συλλέγονται και θα αποτελούν εκθέματα για προβληματισμό και κριτικό αναστοχασμό. Άλλωστε η ανάπτυξη της δημιουργικότητας σχετίζεται άμεσα με το περιβάλλον. Τα στοιχεία της ενθάρρυνσης, της υποστήριξης, της αλληλεγγύης, της συναισθηματικής ασφάλειας και της εμπιστοσύνης στις επιλογές του ατόμου είναι βασικοί παράγοντες ώστε η δημιουργικότητα να εκφραστεί. Υπ' αυτήν την έννοια, κάθε στοιχείο του οικιστικού ή του φυσικού χώρου, όπως και οι ίδιοι οι άνθρωποι που έρχονται σε επαφή με αυτά, μπορούν να θεωρηθούν «εν δυνάμει εκθέματα» δομώντας σταδιακά, με συγκεκριμένες ομάδες εργασίας, μουσειακές αφηγήσεις και ερμηνείες με βάση τα πολιτισμικά ίχνη και μηνύματα που αυτά εκπέμπουν. Με αυτό τον τρόπο ο χώρος των Ψαρών και οι άνθρωποι του λογίζονται ως ένας ζωντανός μουσειακός οργανισμός²⁰⁵.

Οι συμμετέχοντες καλούνται να συλλέξουν προφορικές μαρτυρίες και υλικές μαρτυρίες, να ερευνήσουν, να τεκμηριώσουν, να προστατέψουν, να ερευνήσουν να επικοινωνήσουν, να διαχειριστούν και να εκθέσουν το σύνολο των επιλογών αυτών για λόγους γνωστικούς, εκπαιδευτικούς, ψυχαγωγικούς προς όφελος της κοινωνίας. Η πρόταση συνεπώς αναφέρεται στη «Μουσειολογία της Κοινότητας».

Η φιλοσοφία (Concept) αυτή της συγκεκριμένης πρότασης βασίζεται στη αμφίδρομη διαλογική σχέση που καλείται πλέον στην εποχή μας να αναπτύσσεται μεταξύ της πόλης και της περιθωριακής υπαίθρου, της πλειάδας και της μονάδας, μεταξύ του Έσω και του Έξω. Ο Gardner (2008) στο τελευταίο του βιβλίο "5 Minds For The Future" αναφέρει τα γνωρίσματα που θα πρέπει να χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο του 21^{ου} αι.: η πειθαρχία (disciplined mind), η σύνθεση (synthesizing mind), η δημιουργικότητα (creating mind), ο σεβασμός (respectful mind), η ηθική (Ethical mind) ' στοιχεία που η πρόταση μπορεί να προαγάγει.

Με αυτόν τον τρόπο η συγκεκριμένη ευέλικτη²⁰⁶ πρόταση οραματίζεται τα Ψαρά, που έχουν χαρακτηριστεί ως ιστορικός χώρος να αποτελέσουν ένα χώρο Μουσών (Γκαζή, 1999, 39-46) που θα ανταποκρίνεται στις μεταμοντέρνες απαιτήσεις της εποχής μας μέσα από την καλλιέργεια αυτοσυνειδησίας στη σχέση μας με τον τόπο. Μια τέτοια διαισθητική ανίχνευση σε ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο αντικείμενο δεν μπορεί να προχωρήσει με μια γραμμική προοδευτική διαδικασία

του βιώματα, να τον δραματοποιήσει, να αφήσει το εικαστικό του ίχνος ως προϊόν δημιουργικής διαδικασίας με επιμορφωτική ή θεραπευτική (με την έννοια της πρόληψης και της φροντίδας) ιδιότητα.» (Πανταζίδης, 2003, 36)

²⁰⁵ Σύμφωνα με τον ορισμό του ICOM μουσείο είναι ένα μη-κερδοσκοπικός, μόνιμος οργανισμός στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, και ανοιχτό στο κοινό, το οποίο αποκτά, συντηρεί, ερευνά, επικοινωνεί και εκθέτει, για λόγους μελέτης, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας, υλικές αποδείξεις των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους.» (www.icom.museum/definition.html) (τελευταία επίσκεψη 03.11.09)

²⁰⁶ Η ευελιξία έγκειται στην προσαρμογή της δράσης ανάλογα τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των συμμετεχόντων.

αλλά μέσω ακανόνιστων, αυτοσχέδιων διαδρομών αλλά και πατημένων μονοπατιών, όπως δηλαδή κινούμαστε στο τοπίο. Και σίγουρα, εκτός από μια άμεση και μετωπική πρόσληψή του, μπορούν να φανούν χρήσιμοι και οι κατοπτρισμοί του όπως αυτοί εγγράφονται και σε άλλα πολιτιστικά προϊόντα.

Μεθοδολογικά, η μετατροπή ενός νησιού σε ένα εργαστήριο καλλιτεχνικών δράσεων και μουσειακής έκθεσης με αφηγηρία προφορικές μαρτυρίες (Χαλικιά, 2006, 67, 69), δεν μπορεί παρά να πραγματοποιηθεί μέσα από διαδικασίες χρονοβόρες και συνεπείς, με την ενεργοποίηση των πολιτών και τη μετατροπή τους σε φορείς καινοτόμων ιδεών και αναστοχασμού. Η αυτοπραγμάτωση του ατόμου, ο σεβασμός στην Ετερότητα, η αυτοεκτίμηση, η συμπάθεια και η δίκαιη μεταχείριση αποτελούν αξίες που συνδέονται με τη βιωματική μάθηση.²⁰⁷ Ως βιωματική μάθηση στη συγκεκριμένη πρόταση θεωρείται η ενεργοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων επικοινωνιακών διόδων, κυρίως μέσω των αισθήσεων, λαμβάνοντας υπόψη την πολυτροπικότητα (Gardner, 1993) που φέρει ένας άνθρωπος ώστε να δομήσει ολιστικά, συναισθηματικά και νοητικά, νέες αναπαραστάσεις και εμπειρίες. Για τον λόγο αυτό επιστρατεύονται οι Τέχνες²⁰⁸ ως μέσα έκφρασης, πειραματισμού, αναστοχασμού, αφαιρετικής διαδικασίας, φαντασίας²⁰⁹, ανάλυσης, σύνθεσης, επινοητικότητας και διαίσθησης. Μέσα από τη μαθησιακή διαδικασία, που ενέχει η διαδραστική αυτή δράση, μπορούν να καλλιεργηθούν όχι μόνο η γνώση και η κατανόηση του τόπου και των ανθρώπων του αλλά και να αναπτυχθούν δεξιότητες, στάσεις και αξίες ώστε μέσα από την απόλαυση, την έμπνευση και τη δημιουργία να τεθούν οι βάσεις για περαιτέρω δραστηριότητες, για αλλαγή στη συμπεριφορά και για εξέλιξη στη μάθηση.

Τα γνωρίσματα αυτά αποτελούν τα εφόδια ενός σύγχρονου ενεργού πολίτη²¹⁰ που σέβεται την ύπαρξή του, το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Πρόκειται για την αναζήτηση της έννοιας της

²⁰⁷ Ο όρος αυτός έχει τύχει κατάχρησης από διάφορα επιστημονικά πεδία. Είναι απαραίτητο και στη χώρα μας κάποια στιγμή να ξεκινήσει ουσιαστική συζήτηση για το τι θεωρείται βιωματική μάθηση και για τους τρόπους ενεργοποίησης του μαθητή.

²⁰⁸ «... The arts, through museums and education, could bring the different parts of society together and could alleviate social problems formed the basis of these arguments» (Hooper-Greenhill, 2007, 196)

²⁰⁹ «Μέσω της φαντασίας εγκαθίσταται και ενεργοποιείται η αίσθηση ότι οι άλλοι, πρόγονοι και επίγονοι, είναι παρόμοιοι με μας όπως ακριβώς ο άλλος απέναντί μου είναι κατανοητός ως υποκείμενο δράσεων γιατί μπορεί νοερά (μέσω της φαντασίας μου) να βρεθώ στη θέση του.» « Οι αναπαραστάσεις των χώρων της χειραφέτησης έχουν σχέση με τις μορφές της συλλογικής φαντασίας όταν εστιάζεται στις πρακτικές και τα ιδεώδη της συλλογικής ελευθερίας. ... Υπάρχουν τρεις διαφορετικές χωρικότητες της ελευθερίας όπως την φανταζόμαστε: το απελευθερωμένο οχυρό, την ανεμπόδιστη κίνηση στο χώρο και την ενεργητική δημιουργία περασμάτων, ανοιγμάτων προς την ετερότητα. Τα περάσματα προς την ελευθερία μπορούν να γίνουν οι ενδιάμεσοι χώροι στους οποίους η ελευθερία, παίρνει τη μορφή ενός σχεδίου- διαδικασίας που δημιουργεί χώρο μέσα από πρακτικές συναντήσεων διαπραγμάτευσης και συλλογικής επιπόνησης.» (Σταυρίδης, 2007, 45-58)

²¹⁰ Ο Λιάκος Α. αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η δυναμική της προτεραιότητας της ιστορίας ως αιτιολογίας σε σχέση με την προτεραιότητα της ιστορίας ως προκαθορισμού συνδέθηκε, βέβαια, με την ανάδυση της έννοιας και της ιδιότητας του πολίτη. Και οι δυο όροι, «ιστορία» και «πολίτης», ήταν το αποτέλεσμα μιας συνειδήσης για τη μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνίας και, κυρίως, για τον ενεργητικό ρόλο του ανθρώπινου υποκειμένου στη διαδικασία αυτή. Η συνείδηση αυτή αφορούσε την τύχη της πόλης και όχι την τύχη του κόσμου.» (Λιάκος, 2007, 58)

δημιουργίας ως δημόσιου λόγου και ως πολιτικής²¹¹ στάσης, όπως επίσης της διαχείρισης της μνήμης²¹², της ταυτότητας και της σχέσης με το χωροχρόνο, πολυπρισματικά, ετερόκλητα, ανατρεπτικά. Η πολιτική έγκειται στην διαλογική ενεργοποίηση ενός οικιστικού πραγματικού περιβάλλοντος και του αναπαραστατικού, φαντασιακού χώρου της ταυτότητας μιας κοινότητας μέσα από την Μουσειακή²¹³ Έκθεση. Κάθε διαδικασία έκθεσης απαιτεί αυτοέλεγχο, αυτοεκτίμηση, αυτοσυνειδησία, κυριαρχία στο «υλικό» και στο «άυλο», ειλικρινή αντιμετώπιση και κριτική θεώρηση. Μέσα από τη Μουσειακή Έκθεση μιας κοινότητας και του χώρου δράσης της ίσως είναι δυνατή η πρόκληση μικρών κλυδωνισμών αμφισβήτησης και ανατροπών των στερεοτυπικών²¹⁴ δομών της στην ένταση που τα ίδια τα μέλη της θα επιτρέψουν να πραγματοποιηθούν. (Mouffe, 2008, 115-138) Η εύθραυστη αυτή ισορροπία του μετεωρισμού μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, του έσω και του έξω, του Εγώ και ο Έτερος, στοιχειοθετεί μια ουσιαστική δημοκρατική έκφραση, μια δημιουργική δυναμική.

Ο όρος δημιουργία δεν χρησιμοποιείται εδώ με την χρησιμοθηρική του έννοια, όπως πολλές θεωρίες του marketing αναφέρονται στην αύξηση της αποτελεσματικότητας και της παραγωγικότητας, αλλά κυρίως ως μια δια βίου διαδικασία παραγωγής έργου από το δήμο αλλά ταυτόχρονα και για το δήμο²¹⁵. Η δημιουργική σκέψη και συμπεριφορά καλλιεργείται προκειμένου να αποκτήσει την έννοια της συνέχειας, γι' αυτό και είναι θέμα εκπαίδευσης, μιας εκπαίδευσης διαφορετικής από αυτήν που προάγει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας. Άλλωστε πολλοί θεωρητικοί της εκπαίδευσης όπως ο Flobel, ο J. Dewey, ο Vigotsky, ο Piaget, ο Gardener κατέκριναν το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα και αντιπρότειναν άλλες μεθόδους μάθησης βασισμένες στη δημιουργική διαδικασία με τις τρεις συνιστώσες της: την εμπειρία, τις δεξιότητες δημιουργικής σκέψης και την εσωτερική και εξωτερική παρακίνηση. (Harvard Business Review, 2003, 4)

Η δημιουργική διαδικασία αποτελεί ένα σύνολο δυναμικών και αλληλοτροφοδοτούμενων δραστηριοτήτων. Τα στάδια της δημιουργικής διαδικασίας που κατέγραψε ο Wallas (1926 στο Ξανθάκου, 1998, 49-52) είναι:

- Το στάδιο της προετοιμασίας-προπαρασκευαστικό στάδιο,
- το στάδιο της επώασης,

²¹¹ Για τη διάκριση πολιτικού και κρατικού στοιχείου, βλ. Σμιτ (2009, 49-58)

²¹² Kavanagh, G., Making Histories, Making Memories, βλ. Belcher (1991, 1-14)

²¹³ Ο όρος χρησιμοποιείται ως φυσικός χώρος δράσης των Μουσών. (Γκαζή, 1999, 39-46)

²¹⁴ «Όλοι μας ανατραφήκαμε σε έναν πολιτισμό περιβαλλόμενοι από πεποιθήσεις και συμπεριφορές που αποδεχόμαστε χωρίς ερωτήσεις. Ως παιδιά, συνήθως σχετιζόμασταν με ανθρώπους του ίδιου πολιτισμού και τείναμε, κατά πάσα πιθανότητα, να θεωρούμε το δικό μας τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς ως τον «σωστό». Έτσι, παγιώνεται η στερεοτυπική σκέψη και είναι πιθανό να αποκτήσει κανείς προκαταλήψεις σε βάρος εκείνων που σκέφτονται ή συμπεριφέρονται διαφορετικά.» (Tiedt & Tiedt, 2006, 82)

²¹⁵ Πρόκειται για μια νέου τύπου, σύγχρονη «άτυπη εκπαίδευση».

- το στάδιο της έμπνευσης και
- το στάδιο της αξιολόγησης, του απολογισμού, του ελέγχου των υποθέσεων.

Η δημιουργική έκφραση αφορά όλα τα άτομα ενώ η διαφοροποίησή της άπτεται της ποιοτικής και όχι της ποσοτικής διαβάθμισης. Η έκφραση αναπτύσσεται μέσα σε συλλογικότητες, όταν το Εγώ συναντά απροϋπόθετα τον Άλλον. Όταν υπάρχει η δυνατότητα για εξωτερίκευση της προσωπικής αισθητικής, του ψυχικού κόσμου και της κοινωνικής δράσης. Παράλληλα, με την ανάδειξη της αξίας της διαφορετικότητας του κάθε ατόμου, του κάθε ίχνους υλικού πολιτισμού και την ικανοποίηση που επιφέρει η παραγωγή ενός ομαδικού έργου μπορεί ένας τόπος, όπως τα Ψαρά, να μετατραπεί σε κέντρο πολλαπλών πολιτισμικών σύγχρονων, μεταμοντέρνων μηνυμάτων, ένας μεταμοντέρνος μουσειακός χώρος. Άλλωστε όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Hooper-Greenhill (2007,1) το μεταμοντέρνο μουσείο αποτελεί ένα σύνολο αμφίδρομων σχέσεων μεταξύ της κουλτούρας, της επικοινωνίας, της μάθησης και της ταυτότητας. Πρόκειται για έναν χώρο κοινωνικών αναπαραστάσεων, όπου αναπαριστώνται, αναπαράγονται και συγκροτούνται ατομικές ταυτότητες. Για αυτό το λόγο ένας μεταμοντέρνος μουσειακός χώρος φέρει εθνική και κοινωνική ευθύνη.

Το κοινό

Συμμετέχοντες:

Όλοι: Ψαριανοί, επισκέπτες του νησιού ή δυνητικοί επισκέπτες

Σε ποιους απευθύνεται²¹⁶:

Σε όλους τους χρήστες του τόπου και των μαρτυριών που σχετίζονται με αυτόν ανεξάρτητα από ηλικιακή, μορφωτική, ιδεολογική ή θρησκευτική διάκριση και σε οικογένειες και σε ομάδες ιδιαίτερου ενδιαφέροντος.

²¹⁶ Kelly, L. 2007, «Visitors and learning, Adult museum visitors' learning identities» στο (Knell, S. at al, 2007, 276-290)

Οργάνωση δράσης

Για τη συγκεκριμένη πολιτιστική παραγωγή και αναπαράσταση επιλέγεται η μετατροπή²¹⁷ του νησιού, του οικιστικού του χώρου αλλά και του φυσικού τοπίου, σε ένα εκθεσιακό δημιουργικό εργαστήριο με ποικίλες ομάδες εργασίας,²¹⁸ όπου οι κάτοικοι του θα καλούνται να εκθέσουν τις απόψεις τους, μέσα από τη συλλογή των προφορικών μαρτυριών τους²¹⁹, και να συνδιαλλαγούν με τον τόπο που μένουν, την ιστορία του, τα μνημεία του αλλά και τους ανθρώπους που δρουν πάνω σε αυτό για ένα μεγάλο ή για σύντομο χρονικό διάστημα. *«Έτσι, συνειδητοποιώντας ότι είναι φορείς-δημιουργοί της δικής τους ιστορίας και της ιστορίας των άλλων ανακτούν τον αυτοσεβασμό και την ιστορικότητά τους».* (Μπουτζουβή, 1998, 25)

Οι προφορικές μαρτυρίες που θα συγκεντρωθούν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως :

- A. αφετηρία διερεύνησης και καταγραφής ατομικής και συλλογικής μνήμης
- B. εργαλείο διαμορφωτικής και συνολικής αξιολόγησης με τη μορφή συνεντεύξεων
- Γ. έκθεμα στις εκθεσιακές πρακτικές
- Δ. αρχείο για περαιτέρω μελέτη και διαχείριση
- E. παιδαγωγικά εργαλεία (π.χ. καταγράψω μαρτυρίες και ήχους και φτιάχνω ένα ηχοποιημένο παραμύθι για επένδυση της αφήγησης.)
- Δ. έναυσμα επικοινωνίας, διαλόγου και αναστοχασμού.

Για την άρτια οργάνωση μπορούν να μελετηθούν ανάλογα προγράμματα και δράσεις που έχουν εφαρμοστεί σε μουσειακούς ή δημόσιους χώρους στο εξωτερικό με προσέγγιση και συμμετοχή κοινοτήτων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Sandell, 2007) «Τα προγράμματα προσέγγισης (outreach), για παράδειγμα, στοχεύουν στη σύνδεση του μουσείου με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα μέσω εναλλακτικών επικοινωνιακών και κοινωνικών δράσεων. Μέσω των προγραμμάτων αυτών, το μουσείο προσκαλεί ανθρώπους που είναι απομακρυσμένοι για λόγους οικονομικούς, χωροταξικούς, ψυχολογικούς, ιδεολογικούς ή για λόγους υγείας να συμμετέχουν ενεργά στα πολιτιστικά δρώμενα.» (Γκαζή, 2004, 9)

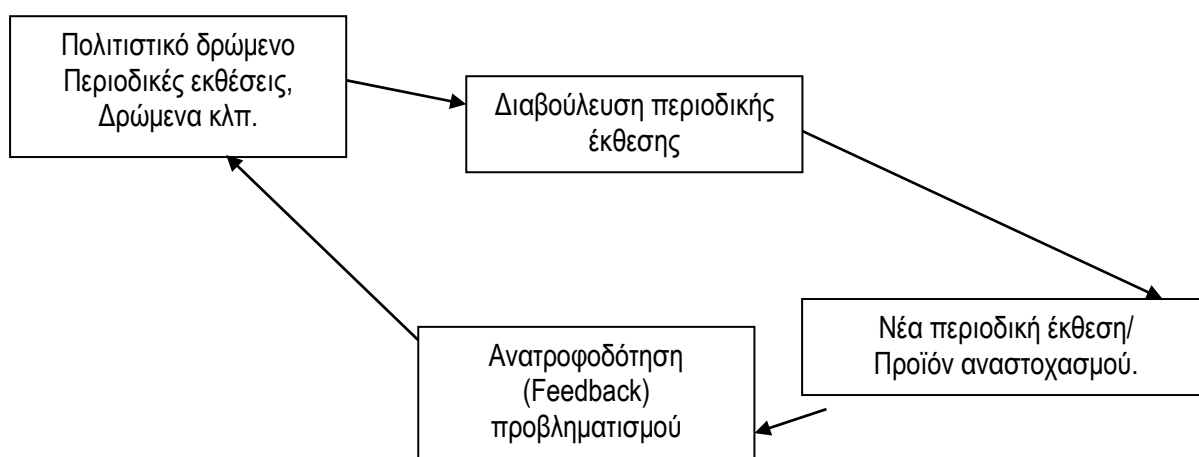
²¹⁷ Hooper-Greenhill, 2007, στο Knell, et al (2007 ,367-377)

²¹⁸ Με τον όρο αυτό εννοούνται οργανωμένες ομάδες που θα έχουν έναν κοινό σκοπό, οι αποφάσεις των οποίων και τα αποτελέσματα των εργασιών τους θα αποδίδονται στο σύνολο και όχι σε έναν. «Οι διαμοιρασμένες εμπειρίες και οι ταυτόσημοι στόχοι-σκοποί, η διαλογική διαδικασία, η ψυχολογική ανάγκη του ανήκειν σε ένα κοινωνικό σύνολο, κατευθύνουν τα μέλη της ομάδας προς τη διαμόρφωση κοινών αξιολογικών κριτηρίων και συνεπώς σε όμοιες ή συγγενείς ερμηνείες οι οποίες εν τέλει εμφανίζονται ως συλλογική ερμηνεία.» (Τσιβάκου, 2006, 241-242)

²¹⁹ Ο Hegel υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες κοινότητες έχουν ανάγκη από μια ιστορία σε μορφή αφήγησης που να τις αναπαριστά, όχι με τον τρόπο που είναι, αλλά με τον τρόπο που θέλουν να βλέπουν τον εαυτό τους. (Βιδάλη, 1998, 107)

Η κάθε δράση ξεχωριστά θα θεωρείται αυτοτελής σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο, αλλά θα επιζητείται να τύχει επεμβάσεων και δυναμικών εξελίξεων, όταν θα περιοδεύει σε άλλες περιοχές, σε άλλους τόπους, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους απευθυνόμενη σε διαφορετικές ομάδες κοινού οι οποίες θα προσκαλούνται να καταθέσουν τις απόψεις²²⁰ τους προσθέτοντας νέα στοιχεία, νέες ερμηνείες και αφηγήσεις. (Karp, et al 1992, 190-199, 285-326) Με αυτόν τον τρόπο, αν η δράση στο σύνολό της θεωρηθεί ως Όλο, το κάθε αυτόνομο μέρος της θα αποτελεί ένα δυναμικό μέρος διαβούλευσης²²¹ και αναστοχασμού. Στο τέλος, αυτή η επικοινωνιακή διαδικασία μπορεί να επιστρέφει και πάλι στον τόπο καταγωγής της, στα Ψαρά, ανατροφοδοτώντας τις επόμενες δράσεις, μετατρέποντας τον τόπο και τους ανθρώπους του σε ένα εργαστήρι δημιουργικής έκφρασης όπου ο προσανατολισμός στη διανοητική περιέργεια, η ανακαλυπτική διάθεση, η έκπληξη και η συγκίνηση θα συνεπικουρούν στη δημιουργία αποτελεσματικών ευκαιριών εμβάθυνσης και συγκρότησης της κάθε εμπειρίας και αισθητικής απόλαυσης.

Σχηματική απόδοση του επικοινωνιακού δικτύου της πολιτιστικής αναπαράστασης.:

Στην προσπάθεια αυτή χρειάζεται μια συνεχής, δυναμική, διεπιστημονική συνεργασία διαμεσολαβητών-επιστημόνων και καλλιτεχνών²²² ή με τη συνεργασία εξωτερικών συνεργατών από διαφορετικά πεδία όπως, για παράδειγμα, την αρχαιολογία, τη μουσειολογία, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, την αρχιτεκτονική, την ιστοριογραφία, την ανθρωπολογία, τη μουσικολογία, τη μουσειοπαιδαγωγική, κ.λπ. Τα θεωρητικά αυτά πεδία θα μπορέσουν να προσφέρουν καινοτόμες

²²⁰ Ανάλογες δράσεις που έχουν πραγματοποιηθεί από μουσειακούς φορείς βλ. Karp, et al (1992)

²²¹ Η διαβούλευση αποτελεί μια διαδικασία από κοινού λήψης αποφάσεων κατά την οποία δυο ή περισσότερα μέρη διευθετούν τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους. Τα θεμελιώδη στοιχεία κάθε διαβούλευσης, κάθε διαπραγμάτευσης είναι η δομή, η διαδικασία, οι δρώντες, η στρατηγική και η έκβαση. (Γκυ et al, 2003, 36-44)

²²² Οι καλλιτέχνες στην πρόταση θεωρούνται διαμεσολαβητές- εκπαιδευτές των ομάδων εργασίας.

δράσεις, υπό τις βασικές αρχές της επικοινωνιακής δυναμικής του τόπου και των ανθρώπων του, μέσα από δημιουργικές ενέργειες που θα γεφυρώνουν το χάσμα θεωρίας και πράξης²²³. Η σύζευξη θεωρίας και πράξης θα βρει έκφραση μέσα από την πολιτιστική παραγωγή και αναπαράσταση²²⁴, ώστε οι δράσεις των κατοίκων του τόπου να κοινοποιηθούν και να τύχουν προβολής και επικοινωνίας τόσο για εσωτερική όσο και για εξωτερική «κατανάλωση». Στόχος δεν θα είναι μόνο η προσέλκυση ενός κοινού, των τουριστών ή των εν δυνάμει επισκεπτών που επισκέπτονται το νησί και που το αντιμετωπίζουν ως «τόπο προσκυνήματος», αλλά κυρίως οι ίδιοι οι κάτοικοι του, οι οποίοι μέσα από αυτά τα δρώμενα με χιούμορ και παιχνιδιάρικη διάθεση θα κληθούν να προσεγγίσουν, να αναστοχαστούν και να αναπροσδιορίσουν τις σχέσεις μεταξύ τους αλλά και με τον περιβάλλοντα χώρο με διάθεση αντίστασης σε κάθε στοιχείο που προκαλούν η επαναληπτικότητα, η συνήθεια, η ομογενοποίηση και η ρουτίνα. Η πολιτιστική αυτή αναπαραγωγή θα μπορούσε ακόμα να απευθύνεται σε διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Οι δράσεις αυτές θα αποτυπωθούν μέσα από οργανωμένες εκδηλώσεις (παραστάσεις, θεάματα, δημόσια δρώμενα) μέσα από τη χρήση ήχου, εικόνας ή του συνδυασμού τους, μέσα από τεχνολογικά μέσα, μέσα από εκδόσεις ή μέσα από τη δημιουργία αναλογικών και εικονικών εκθέσεων.

Η κοινωνική αυτή παρέμβαση αποτελεί μια ιδιαίτερα πολύπλοκη και ευαίσθητη επικοινωνιακή διαδικασία (Hooper-Greenhill, 1999, 47-49) που δεν μπορεί να καθορίζεται με αυστηρά καθορισμένους όρους του μάρκετινγκ ή των πολιτιστικών εκδηλώσεων εκ μέρους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης διοργανώνοντας μια συναυλία, ένα πανηγύρι ή προσκαλώντας έναν θεατρικό θίασο. (Μπιτσάνη, 2004, 117-160) Η συγκεκριμένη πρόταση οραματίζεται την ενεργοποίηση των κατοίκων ενός τόπου μέσα από τις Τέχνες χωρίς διάθεση επιβολής από έναν ή μια ομάδα προσώπων και των αισθητικών ή καλλιτεχνικών προτιμήσεων τους, αλλά με συνεχή αναστοχασμό, με μηχανισμούς διακρίσεων²²⁵, ομογενοποίησης και διαφοροποίησης όπως επίσης και με την συνεργασία²²⁶ των χρηστών του τόπου με επιστημονικές και καλλιτεχνικές ομάδες διαφορετικών πεδίων. Η πρόταση αυτή πολιτιστικής αναπαράστασης θα διακρίνεται σε

²²³ Αυτές οι διεπιστημονικές συναντήσεις θα πραγματοποιούνται σύμφωνα με σχεδιασμό (plan) και χρονοδιαγράμματα ανάλογα τη θεματική ενότητα που θα πραγματεύονται με το κοινό. Βασικό γνώρισμα των διαμεσολαβητών θα είναι η ευαισθητοποίησή του σε κοινωνικά θέματα και η μεταδοτική, επικοινωνιακή τους ικανότητα.

²²⁴ «Με τον όρο πολιτιστική αναπαράσταση αποδίδουμε σε γενικές γραμμές κάθε πρακτική που εστιάζεται στην αναπαραγωγή πολιτισμικών δεδομένων ως πολιτιστικών δεδομένων, με σκοπό τη συνακόλουθη προβολή τους προς διάφορες κατηγορίες δεκτών ή χρηστών, οι οποίοι συγκροτούν το κοινό κάθε δράσης προβολής.» Η πολιτισμική παραγωγή αφορά σε «πρωτογενή» βιωματικά δεδομένα, π.χ. η δημιουργία ενός πίνακα, η μουσική παράσταση σε ένα πανηγύρι κλπ. ενώ η πολιτιστική αναπαράσταση αφορά στη δημιουργία «δευτερογενών» προβολών, που εστιάζονται στην έκθεση ή στην ευρύτερη ανάδειξη του προαναφερθέντος πίνακα, του αντίστοιχου πανηγυριού, της μουσικής παράστασης κλπ.. (Παπαγεωργίου 2006, 17)

²²⁵ Σύμφωνα με τον Bourdieu (2002) οι διακρίσεις παγιώνονται στη συνείδηση ατόμων ή κοινωνικών ομάδων μέσω μιας σύνθετης και μακροχρόνιας διαδικασίας που αφορά στη διαμόρφωση της κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας καθώς και ενός συστήματος αντιλήψεων για τον πολιτισμό από την παιδική ηλικία μέχρι την ενηλικίωση. (Bourdieu, 2002)

²²⁶ Για το συμμετοχικό σχεδιασμό βλ. Leonard, et al. (2003, 29-55)

βραχυπρόθεσμο στάδιο (3 χρόνων) και σε μακροπρόθεσμο (5 χρόνων), ενώ το κάθε ένα ξεχωριστά θα διακρίνεται σε υποστάδια και μερικότερες κατηγοριοποιήσεις δράσεων.

Η τεχνολογία θα αποτελέσει όχι μόνο γέφυρα επικοινωνίας και διαβούλευσης αλλά και ένα ακόμα μέσο καταγραφής και τεκμηρίωσης του αρχειακού υλικού που θα συγκεντρώνεται. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα διαδραστικό εργαλείο για τη διαχείριση των επισκεπτών. Ανάλογα τους οικονομικούς πόρους μπορούν να χρησιμοποιηθούν οθόνες, ακουστικοί οδηγοί, προσωπικοί ψηφιακοί οδηγοί, φορητοί υπολογιστές με οθόνες αφής, i-Pod ή ακόμα και τα κινητά τηλέφωνα! Τα πλεονεκτήματα που μπορεί να προσφέρει το διαδίκτυο είναι: η διεύρυνση του κοινού, η πληροφορική παρουσία και προβολή της δράσης, η ψηφιοποίηση αρχειακού υλικού και on line διάθεσή του στο κοινό, η δημιουργία ομάδων εργασίας διαφόρων θεματικών, ανάπτυξη συνεργασιών με άλλους φορείς και προγραμμάτων e-learning, κ.ά. (Negri, 2009, 125)

Τα θέματα που θα μπορούσαν να τύχουν διαβούλευσης, θα μπορούσαν να σχετίζονται με ζητήματα άμεσου ενδιαφέροντος των κατοίκων, ώστε να προκληθεί το ενδιαφέρον τους και να δημιουργηθούν σχέσεις εμπιστοσύνης, ίσης μεταχείρισης και αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ των μελών των ομάδων εργασίας. Θεματικές όπως, για παράδειγμα, η εικόνα των Ψαρών μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, μέσα από χάρτες, μέσα από τουριστικούς οδηγούς, μέσα από τους περιηγητές ή ακόμα μέσα από την καταγραφή των προσωπικών αφηγήσεων της εικόνας που έχουν δομήσει για το νησί τους οι ίδιοι οι κάτοικοι αλλά και οι επισκέπτες, κλπ., θα μπορούσαν να αποτελέσουν ενδιαφέροντες θεματικούς άξονες για διαβούλευση και αναστοχασμό αναδεικνύοντας την ποικιλομορφία και την πολλαπλή ερμηνεία τους.

Ιδιαίτερη συμβολή στην πρόταση θα μπορούσαν να έχουν οι νέοι του νησιού, οι οποίοι είναι ίσως πιο δεκτικοί στο να δοκιμάσουν νέους τρόπους έκφρασης, χωρίς να αποκλείεται η συμβολή μεγαλύτερων σε ηλικία. Επιπλέον, θα προβλέπονται δράσεις για οικογένειες.

Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή και η διαχείριση των θεματικών θα πρέπει να γίνεται έπειτα από έρευνα²²⁷ των στοιχείων (ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, κλπ.) των συμμετεχόντων στις ομάδες εργασίας. Για τον βραχυπρόθεσμο σχεδιασμό, όπως και για τον μακροπρόθεσμο, η έρευνα κοινού μπορεί να καταγράψει τις προσδοκίες, τις προτιμήσεις και τις απόψεις των ίδιων των κατοίκων και των επισκεπτών του νησιού. Με τη διαμορφωτική αξιολόγηση (Μουσουρή, 1999α, 56-61) είναι δυνατόν να διερευνηθούν και να αναπροσδιοριστούν κάθε φορά, οι καταλληλότεροι για το κοινό τρόποι προσέγγισης και υλοποίησης της εκάστοτε θεματικής. Στα πλαίσια μιας

²²⁷ Bull, P. 2004, "A beginner's guide to evaluation", (Hooper-Greenhill, 2004, 295-297)

ανατροφοδοτικού τύπου αξιολόγησης θα μπορούσαν να οργανωθούν καταγραφές προφορικών μαρτυριών ώστε οι επισκέπτες-συμμετέχοντες στις δημιουργικές δραστηριότητες να έχουν τη δυνατότητα να καταγράφουν τις προσωπικές τους αναμνήσεις και απόψεις²²⁸. Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή θα συντελείται, επίσης, επαναξιολόγηση και επαναξιοποίηση του χώρου (Οικονόμου, 2003, 98-122) για πολιτισμικό και περιβαντολογικό/οικολογικό τουρισμό.

Η αναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας μιας κοινότητας και της δομημένης της εικόνας θέτουν υπό αναστοχασμό τα δομικά της στοιχεία που συντίθενται και αναπροσδιορίζονται με την πάροδο του χρόνου για αυτό και τέτοιες ενέργειες θα πρέπει να πράττονται έπειτα από έρευνα και με σεβασμό στις κοινοτικές αξίες και στα χαρακτηριστικά στοιχεία της «κλειστής κοινωνίας» του νησιού διασφαλίζοντας τη μοναδικότητά της. Από την άλλη μεριά, ελλοχεύει ο κίνδυνος να πραγματοποιηθούν δράσεις με έντονο λαογραφικό ή ακόμα φολκλορικό²²⁹ στοιχείο, γεγονός που θα απέκλινε από τον στόχο της κοινωνικής παρέμβασης, δηλαδή την καλλιέργεια της αυτοσυνειδησίας, του αυτοσεβασμού και της ενσυναίσθησης της ψαριανής κοινότητας ενεργοποιώντας την δημιουργικά, ώστε να αγωνιστούν για την ανάδειξη και την αναγνώριση²³⁰ του πολιτιστικού φορτίου των μελών της και του νησιού τους.

Επιπλέον, ο αναστοχασμός στις σύγχρονες αξίες της οικολογίας, της διαδικτυακής επικοινωνίας και του διαπολιτισμού δεν θα πρέπει να υπερκεράσουν τις αξίες μιας κλειστής μητριαρχικής κοινωνίας, όπως εκείνης των Ψαρών, από την οποία μια μεταμοντέρνα κοινωνία έχει πολλά να διδαχθεί χωρίς να νοσταλγήσει,²³¹ αλλά να εμπνευστεί και να αναπροσαρμόσει στις νέες ανάγκες του 21^{ου} αι.. Πιθανόν ανάλογες δράσεις που θα ξεκινούσαν από «άγονες», ξεχασμένες κλειστές κοινωνίες²³² θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως η απαρχή μικρών κοινωνικών ανατροπών των νοοτροπιών μιας συγκεκριμένης αρχικά και μετέπειτα διευρυμένης κοινότητας.

²²⁸ Η προφορική ιστορία αποτελεί έναν τρόπο εκδημοκρατικοποιημένης διαχείρισης της ατομικής και της συλλογικής μνήμης δίνοντας τη δυνατότητα και σε «μη διακεκριμένα άτομα και περιθωριακούς» να εκφράσουν τις απόψεις τους και τις αναμνήσεις τους. (Perks, 1998, 67-75)

²²⁹ Κατά τον ετήσιο εορτασμό του ολοκαυτώματος πραγματοποιούνται τριήμερες εκδηλώσεις με ομιλίες, παραδοσιακούς χορούς και την αναπαράσταση της πυρπόλησης όχι στην Μαύρη Ράχη αλλά στην άλλη άκρη του νησιού, κοντά στον Κάβο, στα Καπεταναίικα. Οι εκδηλώσεις αυτές αποτελούν μίμηση αντίστοιχων επαιτιακών εορτασμών που πραγματοποιούνται στις Σπέτσες και στην Ύδρα στα πλαίσια του θεάματος.

²³⁰ «Η συγκρότηση της υποκειμενικότητας είναι εφικτή μόνο ως εξελικτική διαδικασία εσωτερίκευσης κοινωνικών σχέσεων αναγνώρισης: το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό τους ως πλήρες και ιδιαίτερο κοινωνικό μέλος, όταν οι κοινωνικές του σχέσεις θα του επιτρέψουν να νιώσει «βέβαιος» για τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του, π.χ. γλωσσικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, που συνιστούν τη βάση της εξέλιξής του». (Pentini Aluffi, 2005, 15)

²³¹ «Η νοσταλγία αποτελεί τρόπο ωραιοποίησης του παρελθόντος, που οδηγεί στην αποϊστοριοποίηση και την απολιτικοποίησή του.» (Βιδάλη, 1998, 113)

²³² Για την Περιφερειακή Πολιτιστική Πολιτική βλ. Μπιτσάνη, (2004)

Χώρος εφαρμογής

Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος έχει το πλεονέκτημα να συγχέονται τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου ιδιαίτερα στα πλατώματα τα οποία η «άναρχη» δόμηση αλλά και οι ανάγκες των ίδιων των κατοίκων σχηματίζουν. Πρόκειται για μεταβατικούς τόπους (Σκούφιας, 2003, 081-093) όπου μπορεί να αναζητηθεί η ετερογένεια, η ασυμμετρία, η πολυπλοκότητα, τα ακατέργαστα υλικά, οι αξίες αφής, όρασης, όσφρησης που διαμορφώνουν μια νέα αισθητική μετασχηματίζοντας το φυσικό περιβάλλον και τον οικισμό αλλά επηρεάζοντας και τους κατοίκους που κατοικούν σε ένα συγκεκριμένο χώρο και τις κατασκευασμένες αναπαραστάσεις τους. Ένας οικισμός άλλωστε δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως ένας συλλογικός τρόπος αναπαράστασης του χώρου. Η προσέγγιση του τόπου είναι ένα εγχείρημα επινόησης της εσωτερικής ταυτότητας που αυτός φέρει, φορτισμένο πολλαπλά τόσο με τις ψυχικές συντεταγμένες του υποκειμένου όσο και με τα συμφραζόμενα της ιστορίας που επεκτείνονται σε όλο το μήκος του χρόνου.

Στα σημεία που οι αυλές συναντιούνται στα πλατώματα (Marchart, 2008, 101-113) εκεί όπου όταν σουρουπώνει γέριες φιγούρες θυμούνται και σχολιάζουν, σε αυτά τα πλατώματα όπου τα όρια του τότε και του τώρα, του δημόσιου και του ιδιωτικού συγχέονται η συγκεκριμένη πρόταση θα μπορούσε να βρει χώρο έκθεσης των πολλαπλών τοπίων του χώρου και των ανθρώπων του. Η πλατεία αποτελεί ένα χώρο μελέτης, συνάντησης και διαβούλευσης μιας και φέρει πολλά υποκείμενα-παρατηρητές, πολλά ιστορούντα υπερκείμενα, πολλές ματιές. Η μεταβολή αυτή στην οπτική μετατρέπει το παρελθόν σε στοιχείο του εκάστοτε παρόντος και την πρόληψη του παρελθόντος ως σύγχρονος πολιτισμικός μηχανισμός. Έτσι δεν ενδιαφέρουν έτσι πια τα αντικείμενα καθεαυτά ή τα γεγονότα, αλλά τα νοήματα, οι εμπειρίες που αυτά εκπέμπουν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μεταβατικοί χώροι (Τραγανού, 2003, 098), οι ενδιάμεσοι χώροι στα «σύνορα» του χωριού, εκεί που η οικιστική επέκταση συναντά την ύπαιθρο. Πρόκειται για τους χώρους που δεν διαθέτουν μνημεία και εμφανή σύνορα, άρα δεν ασκούν κύρος, μιας και δεν έχουν παγιωθεί, αλλά βρίσκονται υπό επεξεργασία. Η αποτύπωση των μεταβατικών τοπίων είναι ισχνή μιας και υποσυνείδητα δίνουν την αίσθηση της ανασφάλειας στον θεατή λόγο της θέσης τους ή υπογραμμίζουν την έννοια του εφήμερου.

Τέλος, οι ερημικές παραλίες, οι εγκαταλελειμμένοι χώροι (π.χ. ξενώνας του ΕΟΤ), τα δημόσια κτίρια, οι βραχονησίδες (π.χ. τα Αντίψαρα) ή ακόμα και τα ψηφιακά περιβάλλοντα μπορούν να χρησιμοποιηθούν επικουρικά στην απόδοση νοητικών βιωματικών εκφράσεων.

Ανάπτυξη διεπιστημονικής δράσεων

Ψυχολογία:	Ανάπτυξη κοινωνικής δυναμικής, αυτοσυνείδησης, αυτοεκτίμησης και ενσυναίσθησης.
Κοινωνιολογία:	Ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων της ψαριανής κοινότητας και του τόπου δράσης της Αναστοχαστική διαβούλευση στερεοτύπων και προκαταλήψεων
Μουσειολογία:	Μετατροπή του νησιού και του ανθρώπινου δυναμικού του σε χώρο Μουσειακής Έκθεσης.
Ανθρωπολογία:	Καταγραφή της διάδρασης περιβάλλοντος-ανθρώπου μέσα από πρακτικές και τελετουργίες.
Πολιτιστικό Marketing ²³³ :	Διαχείριση των Ψαρών ως πολιτιστικού προϊόντος. Δημιουργία και προβολή του branding του νησιού Ανάλυση SWOT Εύρεση οικονομικών πόρων (πώληση προϊόντων από εκδοτικές και πολιτισμικές πρωτοβουλίες, πώληση υπηρεσιών, δωρεές και χορηγίες ²³⁴ (sponsorship). Διερεύνηση των stakeholders, αυτούς που μπορεί να αφορά η δράση αυτή. Χρήση των Social Media.
Οικολογία:	Καλλιέργεια οικολογικής συνείδησης και σεβασμού στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον Τρόποι διαχείρισης νέων πηγών ενέργειας
Πολιτική:	Μεταβολή του τρόπου σκέπτεσθαι και πράττειν με συμμετοχική διαβούλευση.

²³³ Kotler et al (2008, 21-32)

²³⁴ Θα πρέπει να αποφεύγονται ζώνες πιθανής ασυμβατότητας ή σύγκρουσης, όσο αφορά την εικόνα και τις στρατηγικές επικοινωνίας μεταξύ της «επιχείρησης» της «Μουσειακής Έκθεσης στα Ψαρά» και του δυνάμει χορηγού.

Προτεινόμενοι θεματικοί άξονες για εκθέσεις²³⁵ ή για θεματικές εκθέσεων

➤ Ως προς την αρχιτεκτονική:

1. «Θυμάμαι σε αυτήν την γειτονιά κάποτε ήταν...»: Έκθεση με αναμνήσεις και μαρτυρίες για τους μετασχηματισμούς των οικοδομημάτων μιας γειτονιάς στην πάροδο του χρόνου. Χρήση φωτογραφικού υλικού, αντικειμένων ή ακόμα και προφορικών αφηγήσεων. Ενδιαφέρουσα θα ήταν και η αποτύπωση προσωπικών σκηνών-στιγμιότυπων από αναμνήσεις κατοίκων ή και περαστικών. Παράλληλα, θα δίνεται η ευκαιρία για αναστοχασμό ως προς τις μεταβολές που έχουν επέλθει στην αρχιτεκτονική ή την λειτουργία της συγκεκριμένης γειτονιάς.
2. «Το λιμάνι κάποτε και τώρα»: Η ιστορία του λιμανιού ως ζωτικού στοιχείου του τόπου, ως δημόσιου χώρου συνάντησης, η ιστορική εξέλιξη της κατασκευής του, ο πρώτος λιμενοβραχίονας του ελεύθερου νεοσύστατου κράτους (έργο του Βαρβάκη) και το λιμάνι ως χώρος «έκθεσης».
3. «Ανακαλύπτοντας τα ψαριανά ξωκλήσια»: Έκθεση για τους διαφορετικούς αρχιτεκτονικούς τύπους που συναντώνται στα ξωκλήσια και οι επιδράσεις από άλλους τόπους στην αγιογράφηση τους και στην αρχιτεκτονική τους. Η «διαπολιτισμική» διάσταση της αρχιτεκτονικής τους.
4. «Η αρχιτεκτονική του νησιού και ο χρόνος»: Συγκριτική μελέτη άλλοτε και σήμερα της αρχιτεκτονικής του νησιού και του διαμορφωμένου πλέον ημιαστικού περιβάλλοντος άλλοτε και σήμερα. Διερεύνηση της σχέσης των κατοίκων του νησιού με το χώρο και των «ορόσημων» του νησιού (μνημεία, Άγιος Νικόλας, η εκκλησία του Χριστού, η Μαύρη Ράχη, το λιμάνι, τα μπακάλικα, οι χώροι εστίασης, ο φούρνος, η «τράπεζα» και τα δημόσια κτήρια).
5. «Τι ήταν εδώ;»: Προσωπικές αναμνήσεις ενός συγκεκριμένου οικοδομήματος, διαφοροποίηση χρήσεων και λειτουργιών του στην πάροδο του χρόνου, αλλά και πολλαπλότητα ερμηνειών των μηνυμάτων που φέρει εκ μέρους των κατοίκων. Ανάδειξη των ερειπωμένων καταλοίπων σε φορείς πολλαπλών ερμηνειών και επικοινωνιακών διόδων με το σήμερα.
6. «Τα αξιοθέατα του νησιού»: Το ηρώο, οι προτομές, η «άυλη» οικία του Κανάρη, η Μαύρη Ράχη, οι μύλοι, το Αρχοντίκι, ο Αη Νικόλας, τα ξωκλήσια, το μοναστήρι της

²³⁵ Οι τίτλοι είναι ενδεικτικοί. Η τελική ονοματοδοσία των θεματικών εκθέσεων και των ενοτήτων του θα διαμορφώνεται έπειτα από διαβούλευση της επιστημονικής-καλλιτεχνικής ομάδας και της ομάδας εργασίας. Θα μπορούσαν, άλλωστε, να οριστούν από τα μέλη του ομάδων εργασίας έπειτα από brainstorming ή άλλες ανάλογες διαδικασίες διαβούλευσης.

Παναγιάς, τα καπεταναίικα, ο Φάρος, το εγκαταλελειμμένο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής κλπ..

7. «Ένα σπίτι για τον Κανάρη»: Εικαστική έκθεση με το ομώνυμο θέμα που θα μπορούσε να διοργανωθεί στην «οικία του Κανάρη».
8. «Στα Σπιτάλια κάποτε»: Η ιστορία των Σπιταλιών από την κατασκευή τους μέχρι σήμερα με έμφαση στην αλλαγή χρήσης ενός κτιρίου στην πάροδο του χρόνου.
9. «Χαμένοι οικισμοί, χαμένες αναμνήσεις»: Καταγραφή μαρτυριών από τη ζωή και την καθημερινότητα οικισμών²³⁶ του νησιού που πλέον έχουν εγκαταλειφθεί. Τα «εξοχικά» των Ψαριανών και η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους, η κοινωνική ετερότητα μέσα από την ονοματολογία των τοπωνυμίων (Ντίνας, 2005, 73-100).
10. «Καλώς ορίσατε. Στις σάλες των Ψαριανών σπιτιών»: Ανάδειξη του ιδιαίτερου δώματος του ναυτικού σπιτιού, της σάλας. Πώς είναι η διακόσμησή τους, σε ποιες κοινωνικές δράσεις χρησιμοποιούταν ο χώρος, οι βεγγέρες, τα πορτρέτα (κάδρα) (Ανδριάντα, 2004, 16-21) των προγόνων και των μελών της οικογένειας, οι πλανόδιοι φωτογράφοι, οι μεταμπίεση των φωτογραφιζομένων με αριστοκρατικά ρούχα, οι τυπικές πόζες ως δείγματα ιεραρχικής τάξης.

➤ Ως προς την ανθρωπογεωγραφική διάσταση:

1. Φωτογραφίζοντας τις άσχημες και τις όμορφες μεριές του νησιού «Στα Ψαρά μου αρέσει ή δεν μου αρέσει...»: Οι ίδιοι οι συμμετέχοντες κάτοικοι ή ακόμα και επισκέπτες του νησιού θα μπορούν να αποτυπώσουν μέσα από φωτογραφίες (Μπαρτ, 1980) για παράδειγμα, τα σκουπίδια στις παλιές εγκαταλελειμμένες αυλές του σπιτιών, τα σκουπίδια μέσα στη θάλασσα, ή τις όμορφες παραλίες του νησιού, τις συναντήσεις των ψαράδων στο καφενείο, κλπ. Μέσα από τη δύναμη της εικόνας ίσως να δοθεί το έναυσμα για ευαισθητοποίηση προς την προστασία του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και την ανατροπή της συνήθειας που έχει καλλιεργηθεί με το πέρασμα του χρόνου στην αισθητική των κατοίκων.
2. «Η ιστορία του νερού»: Έρευνα και έκθεση των πηγών νερού και των πηγαδιών²³⁷ άλλοτε και σήμερα. (Τα πηγάδια πλέον του νησιού βρίσκονται σε αχρηστία αφού

²³⁶ Κάθε τοπωνύμιο αφηγείται από μόνο και μια ιστορία. Για παράδειγμα ο Αχλαδόκαμπος, μια από τις πιο εύφορες πεδιάδες του νησιού που κάποτε φιλοξενούσε πολλά χωράφια με αχλαδιές, αμυγδαλιές, αμπέλια κ.α., στο Αρχοντίκι υπήρχε μόνιμος οικισμός που κατοικούσαν, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες οι άρχοντες του νησιού κλπ.. Στον όρμο Κάναλο στα βόρεια του νησιού έφτασε με το πλοίο του ο Ανδρέας Καναλιεύς από τα Κανάλια του Πηλίου, ενώ η τοποθεσία στον Αδάμ τη Σπηλιά ονομάστηκε έτσι επειδή κατοικήθηκε από την οικογένεια κάποιου Αδάμ, κ.λπ..

²³⁷ «Της εξοχής τα νερά καθαρά είν' ακόμα, μπορείς να πιείς. Εδώ πάνε γιατί γίνανε βόθροι και αυτά τώρα είν' επικίνδυνο. Βόθροι και επειδή μπορεί να πηγαίνει μες στις φλέβες του πηγαδιού. ...Είχαμε τ' ωραιότερο νερό, χωνευτικό. Εδώ τα Καλά Πηγάδια, το Μηλαίτη εδώ, που ναι μπροστά στις θείας σας της Α. το σπίτι, που το πήρε η Λ., ήτανε γλυφό αλλά χωνευτικό νερό. Το 'πινες, και νόμιζες πως έπινες σόδα!»

συνδέονται πολλές φορές με βόθρους, η άρδευση του οικισμού (Ανδριάντα, 1988β, 49-50), τα ρυάκια, οι ποταμοί και οι χείμαρροι που σχηματίζονται το χειμώνα, δράσεις που λάμβαναν χώρα στα πηγάδια π.χ. αυτοσχέδιοι χοροί, τα πηγάδια στον ιδιωτικό χώρο, κ.λπ.)

3. **«Με το σούρουπο άναβαν οι λάμπες...»:** Καταγραφή της φωταγώγησης των σπιτιών άλλοτε και σήμερα. Προσωπικές εμπειρίες από στιγμές όταν σουρούπωνε και η οικογένεια συγκεντρωνόταν γύρω από τις λάμπες, οι ασχολίες τους, η ιστορία της ΔΕΗ, όταν πρωτοήρθε το ρεύμα στο νησί, κ.λπ.
4. **«Η συκοινωνία με τον υπόλοιπο κόσμο»:** Καταγραφή αναμνήσεων των πλοίων που συνέδεαν το νησί με την Χίο και αργότερα με τον Πειραιά ή το Λαύριο, εισιτήρια από εκείνα τα χρόνια, πολιτικές υποσχέσεις για αεροδρόμιο ή υδροπλάνο, το ταχυδρομείο με το καϊκι της Βολισσού, περιμένοντας στο μόλο να φανεί το «μεγάλο πλοίο», παραγγέλλοντας προϊόντα και αγαθά στους λοστρόμους, εμπειρίες όσων ταξίδεψαν με αυτά τα πλοία ή εργάστηκαν μέσα σε αυτά, οι επιδοτήσεις της άγονης γραμμής και ο αποκλεισμός του νησιού, κλπ..
5. **«Κατασκευάζοντας γλυπτά άμμου»:** Μετατροπή των παραλίων σε μουσεία όπου θα εκτίθενται γλυπτά από άμμο (μικρογλυπτική με υλικά που βρίσκονται στις παραλίες).
6. **«Ιστορίες του Αιόλου»:** Αφηγήσεις που αφορούν τους μύλους του νησιού, εμπειρίες ναυτικών και ψαράδων από δύσκολες καιρικές στιγμές, μαρτυρίες για τα ιστιοφόρα, η ιστορία του ιστιοπλοϊκού ομίλου για παιδιά, κ.λπ.
7. **«Καλή ψαριά»:** Τρόποι ψαρέματος²³⁸ στα Ψαρά, είδη ψαριών, συνθήκες εργασίας, το ψάρεμα ως ασχολία ελεύθερου χρόνου, μεριές ψαρέματος, κίνδυνοι, προστασία της θάλασσας²³⁹.
8. **«Καϊκία, βαρκούλες ν' αρμενίζουνε...» :** Ανάδειξη της ιδιαίτερης συναισθηματικής σχέσης που αναπτύσσουν οι ψαράδες με τις βάρκες του/ Ονοματοθεσία, το βιογραφικό μιας βάρκας, κατασκευή, σκαρί, κ.λπ.

«Πάντοτε το χειμώνα ήτανε πολλά τα νερά και γι' αυτό το κάναν το γεφύρι, δε μπορούσες να περάσεις»
Αποσπάσματα από προφορική μαρτυρία (γυναίκα, 58 ετών)

²³⁸ Ένας ψαράς σε συνέντευξη αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ξέρετε τι έχει γίνει; Εμείς οι ίδιοι φταίμε. Πάνουμε τα πάντα και τα τόσα τα μικρά ενώ απαγορεύεται πάνε και τα βάζουν μέσα στα μπουγέλα και πάνε και τα δίνουν 20 Ε ή τα κάνουν αστακομακαρονάδες τα μικρά...μα άμα πιάνεις 1000 τέτοια μικρά πάει τα ξεκληρίσεις. Ο αστακός για να αναπτυχθεί θέλει τρία χρόνια. Για να γίνει μισό κιλό θέλει τρία χρόνια. Δηλαδή από τη μέρα που θα γεννηθεί ως τη μέρα που θα το πιάσεις εσύ και θα πας να τον πουλήσεις θέλει τρία χρόνια. Λοιπόν, άμα πιάνεις εσύ 1000-2000 κάθε χρονιά...μπαίνει μέσα η ανεμότρατα και σηκώνει ό,τι θέλει. Δεν υπάρχει έλεγχος και εμείς δεν είμαστε σε θέση να κρατήσουμε το νησί. Δεν ήμαστε άνθρωποι...ο ένας κατηγορεί τον άλλον...» «Αυτοί που πάνε για ψάρεμα είναι 5 άτομα 6 και πάλι δεν...αλλά είναι τα ξένα καϊκία όλοι οι Μεθιμνιοί (Μυτιληνιοί) χτυπάνε τα Ψαρά, από την Κάλυμνο όλοι τα Ψαρά, από τη Χίο τα Ψαρά, παντού να πούμε. Αμολυτά, όλο το χειμώνα δεν έχουν αφήσει τίποτα...» (άνδρας, 68 ετών)

²³⁹ Ενδιαφέρουσα έρευνα για την περιάκτια αλιεία
<http://nemertes.lis.upatras.gr/dspace/handle/123456789/1111> (ανασύρθηκε: 4/11/2009)

9. «Στη μαγεύτρα τη θάλασσα»: Αφηγήσεις ψαράδων (Λουκάτου, 1997, 31-40) και η εικονογράφησή τους από σύγχρονους Έλληνες και ξένες καλλιτέχνες και από παιδιά.
10. «Κάθε λιμάνι και ένα ενθύμιο»: Έκθεση με τα ενθύμια-αντικείμενα που στέλνουν οι ναυτικοί στις οικογένειές τους από διάφορα λιμάνια, κάθε ενθύμιο και μια ανάμνηση, ένα συναίσθημα, νοητικό ταξίδι στα λιμάνια διαφόρων χωρών.
11. «Η χλωρίδα και η πανίδα του νησιού»: Ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων του φυσικού και του ζωικού περιβάλλοντος του νησιού, τα μεταναστευτικά πουλιά, οι φώκιες, τα αγριοκάτσικα, τα θαλασσοπούλια, τα διαβατικά αρπακτικά, ο *Falco eleonorae* Μαυροπετρίτης, ο *Phalacrocorax aristotelis* Θαλασσοκόρακας, το *Calonectris diome-dea* Αρτέμης και το *Puffinus yelkouan* Μύχος²⁴⁰, το θυμάρι, τα φρύγανα, τη ρίγανη, τη λεβάντα, τα μακκία, το αλμυρίκι, οι αγριοσυκιές, τα λιγοστά πεύκα και οι ελιές, κλπ. Η βλάστηση του νησιού όπως ήταν άλλοτε. Η γεωλογική ιδιαιτερότητα του νησιού και τα φίδια.
12. «Κάθε παραλία διαφορετική»: Έκθεση φωτογραφικού ή κινηματογραφικού υλικού με θέμα την ιδιαιτερότητα των παραλιών του νησιού.
13. «Η οικολογία στα Ψαρά»: Έκθεση για το αιολικό πάρκο με τις 9 ανεμογεννήτριες²⁴¹ και για άλλες εναλλακτικούς τρόπους ενέργειας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, η ανακύκλωση και η διαχείριση σκουπιδιών.
14. «Η ιδιαιτερότητα της γεωλογίας των Ψαρών» : Ανάδειξη των ιζηματογενών, ηφαιστειακών λίθων και του μαρμάρου, τα σεισμικά ρήγματα και το ιστορικό των σεισμών κοντά στο νησί, τα υποθαλάσσια ηφαίστεια, κ.λπ.

➤ Ως προς την ανθρωπολογική διάσταση:

1. «Παραμύθια και θρύλοι του νησιού»: Απόδοση των θρύλων και των παραμυθιών του νησιού μέσα από ιστορίες κινουμένων σχεδίων ή κόμικς, ο θρύλος των χαμένων θησαυρών, του δράκοντα,²⁴² κλπ..
2. «Παλιές ασχολίες χαμένες στο χρόνο»: Ασχολίες των κατοίκων που χάνονται ή που έχουν ήδη χαθεί, αφηγήσεις τυροκομίας, οπωροκηπευτικής, παρασκευής μελιού, οινοποιίας λιαστού, κυνηγιού αγριοκούνελων, περδικιών ή αγριοκάτσικων, κ.λπ.

²⁴⁰ Στοιχεία από την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία (Στοιχεία έρευνας 1993) www.ornithologiki.gr (ανασύρθηκε στις 13/7/2009)

²⁴¹ Το ρεύμα διοχετεύεται στη Χίο και από την Χίο επιστρέφει στο νησί.

²⁴² Θρύλος που εξηγεί με θρησκευτική ερμηνεία για ποιόν λόγο δεν υπάρχουν ερπετά στο νησί. «Ήταν οι Άγιοι Πατέρες και δεν είχαν εκκλησία ήταν πώς να σου πω σε μια καλύβα, και πήγανε να λειτουργήσουν και βρήκαν δυο φίδια στο Άγιο Ποτήρι και είχαν φάει την Άγια Κοινωνία και τα καταραστήκανε και κει πέρα έχει έναν λάκκο και αυτός ο λάκκος λέγεται φιδόλακος... Ο φιδόλακος ήταν προς το Φανάρι. Όσα φίδια είχε το νησί απάνω μπήκαν στον λάκκο και ψόφησαν όλα και τώρα όταν πας στην Αθήνα, όταν πάρεις χώμα από τον φιδόλακο δεν σου 'ρχεται φίδι στην πόρτα σου και ψοφάει την ίδια ώρα.» Απόσπασμα από συνέντευξη (άνδρας, 73 ετών)

3. «Πώς σε λένε;» Ανάλυση επιθέτων και τοπωνυμίων και σύνδεση με την ταυτότητα τους, χαρακτηριστικά ανθρώπων ή τόπων, κ.λπ.
4. «Εθιμικές συνήθειες και δρώμενα»: Η γέννηση, το έθιμο του γάμου (προσκλητήριο, έκθεση προίκας, το γλυκό της νύφης, τα όργανα και η περιφορά του γαμπρού, η ετοιμασία της νύφης, το γλέντι), η κηδεία, οι Αποκριές, τα Χριστούγεννα, το Πάσχα, το Ολοκαύτωμα, Της Παναγιάς.
5. «Η εκπαίδευση στα Ψαρά»: Αφηγήσεις για τα παλιότερα μαθητικά χρόνια, έκθεση με αντικείμενα από παλιότερες μαθητικές γενιές, η ιστορία του δημοτικού σχολείου, του γυμνασίου και του λυκείου.
6. «Το αντικείμενο που μου θυμίζει τα Ψαρά είναι...»: Έκθεση με αντικείμενα που θα αποτελούσαν προσωπικό ενθύμιο των Ψαρών για κάποιον κάτοικο του ή για κάποιον επισκέπτη του. Ποιες είναι οι αφηγήσεις που συνοδεύουν αυτήν την επιλογή από τους κτήτορές τους. Η πολλαπλή ύπαρξη των Ψαρών μέσα από τα ενθύμια.
7. «Γεύσεις και μυρωδιές του τόπου»: Έκθεση με τοπικές συνταγές εδεσμάτων και γλυκών, τοπικού κρασιού και προϊόντων (μέλι, μυζήθρα, κλπ.), ο τηγανητός αστακός, οι ανατολίτικες επιδράσεις στην ψαριανή κουζίνα.
8. «Ψαριανές μελωδίες και γλέντια»: Έκθεση με κινηματογραφικό και φωτογραφικό υλικό από παλιότερα γλέντια, από ψαριανά τραγούδια²⁴³ και χορούς (τα οποία χάνονται). Η μεταβολή στον τρόπο διασκέδασης και οι επιδράσεις από άλλους τόπους (π.χ. Κρήτη). Αυτοσχέδια πανηγύρια άλλων εποχών και οι σημερινοί χοροί, ομοιότητες, διαφορές.
9. «Μετρώντας τα άστρα»: Αστρονομικά εγχειρήματα και οι αστερισμοί.
10. «Λαϊκή ναυτική μετεωρολογία»: Έκθεση με τα προμηνύματα και τα σημάδια των ναυτικών για την πρόγνωση του καιρού.
11. «Θυμάμαι (παρελθόν), Μου αρέσει (παρόν), θα αλλάξω (μέλλον)»: Πρόγραμμα κοινωνικής ψυχολογίας που θα στοχεύει στην ανάκληση αναμνήσεων, στην καταγραφή και την έκφραση των αισθητικών προτιμήσεων και των προσδοκιών των συμμετεχόντων ως προς τον οικιστικό τους χώρο με αποτέλεσμα μικρές καλλιτεχνικές παρεμβάσεις.

➤ Ως προς την κοινωνικο-ιστορική διάσταση:

1. «Οι Ψαριανοί μπουρλοτιέρηδες: Αγωνιστές ή τρομοκράτες;» Έκθεση που θα προβληματίζει το κοινό της ως προς τη μεταβολή των όρων ανάλογα το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. (Η πρώτη κατασκευή πυρπολικών από τον Πατατούκο.)
2. «Τα Ψαρά τη δεκαετία του '50»: Έκθεση φωτογραφικού υλικού, αντικειμένων, γραπτών και προφορικών μαρτυριών για τη ζωή των κατοίκων στο νησί τη δεκαετία του '50.

²⁴³ (Φρεζούλη, 1995, 14-15) (Η Μ. Νταλάκα υπήρξε καθηγήτρια που ηχογράφησε τα ψαριανά παραδοσιακά τραγούδια κατά τη θητεία της στο νησί.)

3. «Τα Ψαρά την εποχή της Κατοχής»: Καταγραφή αφηγήσεων²⁴⁴ και ντοκουμέντων από την εποχή της Κατοχής²⁴⁵ στο νησί, πού είχαν εγκατασταθεί οι Γερμανοί, ποιες οι σχέσεις τους με τους Ψαριανούς κατοίκους, πώς τροφοδοτούνταν, τι έγινε στο Φάρο με τους Άγγλους, κ.λπ.
4. «Τα Ψαρά στα χρόνια της δικτατορίας»: Καταγραφή αφηγήσεων εκείνης της περιόδου, τρόπος πληροφόρησης των γεγονότων, ιδιαίτερα στιγμιότυπα στο νησί.
5. «Τα Ψαρά μέσα από τη λογοτεχνία και την Τέχνη»: Έκθεση και δράσεις με αφορμή τα Ψαρά μέσα από την λογοτεχνία και μέσα από τις εικαστικές τέχνες.
6. «Προσωπικότητες του νησιού συναντιούνται και συνομιλούν»: Έκθεση με στόχο την ανάδειξη προσωπικοτήτων που σχετίζονται με τα Ψαρά (Κανάρης, Βαρβάκης, Νικόδημος κ.λπ.)
7. «Η Τυπογραφία στα Ψαρά» : Η ανάπτυξη της τυπογραφίας (Χωρεάνθης, 1977, 17-19) στα Ψαρά μετά την καταστροφή των Κυδωνιών, όπου βρισκόταν η Σχολή τυπογράφων» (Χιακή Επιθεώρησης, 1971, 3-10) και η δράση του Κ. Δημίδη²⁴⁶, η εκπαίδευση του Κ. Νικόδημου και το αυτοσχέδιο πρώτο τυπογραφείο των Ψαρών. Η απόφαση της Δημογεροντίας των Ψαρών για έκδοση εφημερίδας. Η αποστολή νέου τυπογραφείου με 5 Γερμανούς φιλέλληνες λιθογράφους και η εγκατάστασή του στα κελιά του Αγ. Ελευθέριου. Τα χειρόγραφα και οι εκδόσεις ως δίοδος επικοινωνίας με τον λοιπό κόσμο. (Τα χειρόγραφα και τα βιβλία από την Οδησσό) (Η αναξιοποίητη βιβλιοθήκη του '80)

²⁴⁴ «Αυτό είναι το μπουκότα, το καθάριο αυτές είναι οι ζάντες αυτές είναι το διαμάκο(:) το ένα το άλλο... παλιά πράγματα που βρεθήκαν στα χέρια μου από τις θειάδες μου κι αυτά γιατί δεν ήρθαν σε ανάγκη στον πόλεμο λόγω της πείνας για να τα πουλήσουνε και τους μείνανε αυτά τα πράγματα...Γιατί ο πατέρας μας πηγαينوερχότανε (ενν. ήταν ναυτικός) και δεν τους έλειψε τίποτα ενώ η γιαγιά η Φ. τα πουλήσαν όλα δεν κρατήσαν τίποτα γιατί δεν είχαν να φάνε. Άλλη η ιστορία κάθε οικογένειας και άλλες ανάγκες. Τι να κάνουν τα πουλήσαν στον πόλεμο για να ζούνε. Είχε ζάντες σκουλαρίκια με μαρμαρίνες βούλες θυμάμαι τη γιαγιά και τα πούλησε για δυο κιλά στάρι. Για σκέψου...18 δαχτυλίδια είχε που της τα κάναν στον αρραβώνα δώρα και δεν άφηκε τίποτα μόνο μια μακριά καδένα που άγανε μέχρι τς αστραγάλοι άφηκε ένα κομματάκι και ένα μεταγιόν, ένα κομματάκι από την καδένα και ένα μενταγιόν τα υπόλοιπα τα πούλησε. Πάρα πολλά μαλάματα είχε η γιαγιά. Την βρήκαν της μάνας μου, της δώκανε για ψίχουλα. Κι μάνα μου ένα ένα έβγαζε και εκείνη λιγοθύμαγε τόσο πολύ τα λυπότανε τα ρούχα και τα κεντητά....Η πείνα έβγαλε πολλά πράγματα.» Απόσπασμα από αφήγηση Ψαριανής αναμνήσεων από την Κατοχή με την ανταλλαγή τροφίμων με αντικείμενα συναισθηματικής αξίας. (γυναικά, 58 ετών)

²⁴⁵ «Ήταν 1200 άτομα, αν θυμάμαι καλά, νομίζω τότες, όταν 'φύγαν οι Γερμανοί το '44. Ναι, κι ήταν καλός πληθυσμός, μία κωμόπολη τα Ψαρά, μετά όμως...» «Ήτανε δύσκολα. Οι Γερμανοί ήρθαν εδώ κι 'μέναν απάνω στο Φανάρι, ναι, ήτανε δεκαπέντε άτομα, είχανε τον κομαντάντε, λεγότανε των Γερμανών... Δεν μας πειράζανε, μας βοηθούσανε, ούτε να πειράζουν άνθρωπο.» «Οι πιο πολλοί δεν είχαν ψωμί. Είχαμε είδος, είχαμε χόρτα, είχαμ' αυτά... Πεινάσανε πολλοί, όσοι όμως οι γεωργοί που ήτανε τότες εικοσιπέντε οικογένειες δεν πεινάσανε. Εμείς είχαμε τα ξαδέρφια μου τον πατέρα της, τον άλλονε τον αδερφό το Μανώλη κι εκείνοι είχανε αιγοπρόβατα, μας δίνανε γάλα, μας δίνανε κρέατα... όλα αυτά δίνανε, ο μπαμπάς μου είχε πολλά απ' το εξωτερικό παπούτσια τέτοια τα οποία ήτανε καινούρια, υφάσματα κασμίρια που θελε να τα ράψει, πουκάμισα... Τα δίνανε στα καϊκια που περνούσανε και μετά μας 'διναν αντάλλαγμα και δίνανε και στη θεία μου, η άλλη μας έδινε στεριανά.» «Ήταν ένα καράβι, είχαν επιτάξει, καράβι λέω 'γω, ένα καϊκι του Μιλτιάδη του Γιαννάκου και του Πατρογιάννη τα επιτάζανε και κάναν τη συγκοινωνία Χίο-Ψαρά» «Με την απελευθέρωση 'φύγαν οι Γερμανοί, καλά ήτανε. Ήρθαν, -μας έδινε βοήθημα η Αμερική-, ήρθαν 3 καράβια ξύλινα βέβαια, αυτό μεγάλα καϊκια και 'φέραν αλεύρια, φέρανε σοκολάτες, φέρανε ό, τι είδος θες από τρόφιμα και 'δώσαν σ' όλο το χωριό και ζυμώνανε κάναμε, πολύ ωραία...» Απόσπασμα από προφορικές μαρτυρίες. (γυναικά, 84 ετών) (άνδρας, 90 ετών)

²⁴⁶ Ο Κ. Δημίδης ήταν φίλος του Κ. Τόμπρα, που ίδρυσε (ο τελευταίος) το πρώτο «Εθνικόν Τυπογραφείο» στην Καλαμάτα.

8. «Η Ψαριανή γυναίκα»: Έκθεση στην οποία θα παρουσιάζεται η καθημερινή ζωή της Ψαριανής γυναίκας ανά ηλικία, προσωπικές τους αφηγήσεις, οι αναμνήσεις από προηγούμενες γενιές και οι ασχολίες τους, οι προσδοκίες τους, η δόμηση της εικόνας της Ψαριανής γυναίκας από τον θηλυκό πληθυσμό του νησιού και ανάλογη εικόνα των ανδρών για αυτές.
9. «Τα Ψαρά και οι Άλλοι»: Η σχέση των Ψαριανών με τους ξένους επισκέπτες, με τους Ψαριανοπειραιώτες, με τους πρόσφυγες το '22, με τους αλλοδαπούς ή τους Έλληνες μετανάστες/ οι Ψαριανοί πρόσφυγες στην Ερέτρια και στην Ερμούπολη/ οι Ψαριανοί διακομιστές προσφύγων ή «Τα Ψαρά: Τόπος υποδοχής και πηγή μετανάστευσης»: Διερεύνηση των Ψαρών ως τόπος υποδοχής και εκροής μεταναστών. Ιστορικά παραδείγματα μέχρι σήμερα. Κοινά συναισθήματα, κοινές εμπειρίες/ Τα ψαριανά τραγούδια της ξενιτιάς.
10. «Τα Ψαρά μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, τους τουριστικούς, περιηγητικούς οδηγούς, τους χάρτες και μέσα από το διαδίκτυο»: Πώς παρουσιάζονται τα Ψαρά μέσα στα μάτια περιηγητών, πώς δομείται συγκεκριμένη εικόνα στους δυνητικούς επισκέπτες του νησιού από τους τουριστικούς οδηγούς, πώς κάποιοι ναυτικοί κατέγραψαν τα Ψαρά κάποτε, πώς προβάλλονται τα Ψαρά μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια και πώς μέσα από το διαδίκτυο.
11. «Ψαριανοί σύλλογοι και σωματεία»: Η ιστορία και το έργο των Σωματείων και της Αδελφότητας²⁴⁷, έργα και παραλείψεις.
12. «Ο Φάρος των Ψαρών»: Ιστορίες που σχετίζονται με τον Φάρο²⁴⁸, η αρχιτεκτονική του, ο φάρος και η Κατοχή (προφορικές μαρτυρίες), καταγραφή συναισθηματικών εντυπώσεων για τον Φάρο ή από επισκέπτες του. Συγκριτική μελέτη με φάρους άλλων περιοχών. «Συνομιλίες» του φάρου με το σήμερα.
13. «Αν ήμουν δήμαρχος Ψαρών θα έκανα...»: Ανάδειξη σε μορφή έκθεσης των προσδοκιών των κατοίκων ως προς το εξωραϊσμό και την εξέλιξη της καθημερινότητας πάνω στο νησί.
14. «Εναλλακτικές δράσεις στα Ψαρά»: Με ποιες εναλλακτικές δράσεις απασχόλησης του επισκέπτη ή του κατοίκου κατά τον ελεύθερο χρόνο θα μπορούσε να ασχοληθεί κανείς;

²⁴⁷ Στα Ψαρά υπάρχει ο Πολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Κ. Κανάρη στον οποίο συμμετέχουν ψαριανά κορίτσια. Ο σύλλογος έχει επιμεληθεί δυο κήπους σε δημόσιους χώρους, έχει διοργανώσει παραστάσεις με παραδοσιακούς χορούς στη νησί αλλά και σε άλλα μέρη, έχει αναλάβει την αναβίωση εθίμων (π.χ. Αποκριές), τη συγκέντρωση αρχαιακού υλικού (π.χ. φωτογραφικού) και τη διοργάνωση χορών. Η Αδελφότητα των Ψαρών είναι ο ολιγομελής πλέον σύλλογος των Ψαριανών που ζουν στην Αττική (Πειραιά κυρίως και Αθήνα). Τέλος μέχρι τη δεκαετία του '80 δραστηριοποιούνταν και ο Σύνδεσμος «Φίλοι των Ψαρών» όπως επίσης το Σωματείο απογόνων του Κανάρη στη Γαλλία και στην Αγγλία.

²⁴⁸ Βρίσκεται στην ΝΑ άκρη των Ψαρών. Ιδρύθηκε το 1909 από γαλλική εταιρία των οθωμανικών φάρων (Χάνδρα-Ροδάκη, 1999, 232)

(Motobike, motocross, μηχανάκια, υποβρύχιος τουρισμός, θρησκευτικός τουρισμός, ιστιοπλοΐα, σερφινγκ, θαλάσσια σπορ, κλπ..)

15. «Οι περσόνες του νησιού»: Προσωπικότητες που χαρακτήρισαν το νησί.
16. «Όταν είσαι άρρωστος στα Ψαρά»: Από τις πρακτικές γιατρούς στο αγροτικό ιατρείο των Ψαρών και το ελικοδρόμιο για άμεση μεταφορά σε νοσοκομείο.
17. «Στα αμπάρια με αρχαία γεμισμένα»: Ιστορίες αρχαιοκαπηλίας από το νησί και από άλλες ανάλογες περιπτώσεις.
18. «Ταξιδεύοντας στα Ψαρά μέσα στον χρόνο»: Έκθεση ανάδειξης των Ψαρών σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.
19. «Τα Ψαρά μέσα από τη ματιά των επισκεπτών του»: Έκθεση με απόψεις και κρίσεις από τις εντυπώσεις που αποκόμισαν επισκέπτες του νησιού σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.
20. «Η Ιστιοπλοΐα στα Ψαρά»: Έκθεση με σχέδια, γραπτές πηγές και ομοιώματα των πλοίων των Ψαριανών, των ιδιαίτερων τύπων²⁴⁹ τους (μυστικά²⁵⁰, φρεγάτες, κορβέτες, μπρατσιέρες, μπρίκια, σακολέβες, «ψαριανή γαλιότα», πυρπολικά κλπ. μέχρι τρικάταρτα καράβια 400 τόνων) και των ταρσανάδων (Ανδριάνα, 1995, 19-20) που λειτουργούσαν στο νησί (στο Αρχοντίκι και στο Κατσούνι). Πλοία όπως το «μυστικό»²⁵¹ αποτελούσε τύπο πλοιαρίου που χρησιμοποιούταν αποκλειστικά από τους Ψαριανούς λόγω της ταχύτητάς του ως πειρατικό ή ως καταδρομικό.

Ενδεικτική αναφορά φορέων που θα μπορούσαν να εμπλακούν ενεργά

1. Τοπική Αυτοδιοίκηση Ψαρών
2. Τοπική Αυτοδιοίκηση Σύρου
3. Τοπική Αυτοδιοίκηση Ερέτριας
4. Τοπική Αυτοδιοίκηση Ύδρας

²⁴⁹ «Φέρναν από Κωνσταντινούπολη στάρια, σιτηρά, διάφορα τέτοια και ξεφορτώνανε στην Ευρώπη Γαλλία, Ιταλία και τέτοια και αναπτυσσόταν το νησί ραγδαία. Μάθανε τη ναυτική τέχνη, οι Ψαριανοί πριν δεν ήτανε ναυτικοί, είχαν έρθει από Στερεά Ελλάδα και σιγά σιγά αναπτυχθήκανε. Δηλαδή ήταν γεωργοί και σιγά σιγά ‘μάθαν τη ναυτική τέχνη, δηλαδή αρχίσαν φτιάξαν ναυπηγεία, τα οποία ήρθαν και τους δείζανε μαστόροι πώς να τα κάνουνε, απ’ τη Κωνσταντινούπολη. Ήρθανε τεχνίτες από Κωνσταντινούπολη και μαραγκοί, πώς θα φτιάξουν τα πλοία τους και σιγά σιγά, τα φτιάχναν όλο και καλύτερα, δηλαδή ήτανε λίγο παράγωνα, σιγά σιγά τα φτιάχνανε τέλεια. Κι η γαλιότα η Ψαριανή, ήτανε το πιο γρήγορο σκαρί του αγώνα τότες. Ήτανε ένα μέτρο παραπάνω σε μήκος στο κατάρτι, ένα μέτρο παραπάνω απ’ τ’ άλλα πλοία και τόσο γρήγορο και τόσο ευέλικτο και βουβό σκαρί.» Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία (άνδρας, 73 ετών)

²⁵⁰ «Το μυστικό-ιταλικά Sciambecco στεκόταν κι αυτό κατάλληλο για κούρσο ή επιδρομές, γιατί εξόν από τα τρία κατάρτια του με λατινάδικα πανιά είχαν και κουπιά για τις ώρες της μπουνάτσας. Από τα τρία ναυτικά νησιά μας, μονάχα οι Ψαριανοί είχανε μυστικά.» αναφέρει ο Φωτιάδης στο Βιβλίο του Κανάρης. (Ανδριάνα, 1982, 62-63)

²⁵¹ Από αυτά προέρχεται και η έκφραση «Ψαριανό ‘ναι το καράβι» όταν κάποιο πλεούμενο είναι πάρα πολύ γρήγορο και προσπερνά τα άλλα.

5. Τοπική Αυτοδιοίκηση Σπετσών
6. Κ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
7. 3^η Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
8. Μουσείο Μπενάκη
9. Εθνική Πινακοθήκη
10. Ναυτικό Μουσείο
11. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο
12. Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου
13. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο
14. Λύκειο των Ελληνίδων
15. Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Σχολή Περιβάλλοντος)
16. Πάντειο Πανεπιστήμιο (Πολιτιστική Διαχείριση)
17. Μετσόβειο Πολυτεχνείο
18. Τοπικά κανάλια και Τύπος της Χίου
19. Μη κυβερνητικές οργανώσεις, Natura, HELMEPA (Ελληνική Ένωση Προστασίας Θαλασσίου Περιβάλλοντος)
20. Σύλλογος «Κωνσταντίνου Κανάρη» στη Γαλλία
21. Ίδρυμα Βαρβάκειο
22. Νομαρχία Χίου
23. Οικογένεια Μεταξά και Μαρτίνου
24. Μορφωτικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Ψαρών «Κωνσταντίνος Κανάρης»
25. Αδελφότητα Ψαριανών
26. ΔΗΠΕΘΕ ΒΑ Αιγαίου
27. Βιβλιοθήκη Κοραή στην Χίο
28. Σχολή Καλών Τεχνών
29. Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού
30. Υπουργείο Οικονομικών και Ναυτιλίας
31. Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.
32. Οργανισμός προβολής ελληνικού πολιτισμού
33. Γενική Γραμματεία νέας Γενιάς
34. Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα
35. Εταιρίες με ανάλογο με την πρόταση προσανατολισμό π.χ. με τη μη κερδοσκοπική εταιρία mediadellarte²⁵² (www.mediadellarte.gr) ή εταιρίες του

²⁵² Η συγκεκριμένη μη κερδοσκοπική εταιρία δραστηριοποιείται από το 2003 από μια ομάδα επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων (ιστορικός, εθνολόγος, φιλόλογος, αρχαιολόγος, μουσειογράφος, θεατρολόγος κλπ) και καλλιτεχνών (μουσικοί, γραφίστες, φωτογράφοι, εικαστικοί). Ένα μεγάλο τμήμα της δραστηριότητας την απορροφά η έρευνα και η καταγραφή. Παράλληλα ασχολείται με τη διοργάνωση εκθέσεων, σεμιναρίων,

εξωτερικού που έχουν ασχοληθεί με προγράμματα κοινωνικής παρέμβασης ή εκθέσεις σε δημόσιους χώρους με στόχο την άμεση συνεργασία και την κατάθεση της εμπειρίας τους, των δυσκολιών, των μεθόδων, των τεχνικών που κάθε φορά ακολούθησαν.

36. Τηλεοπτικοί, ραδιοφωνικοί σταθμοί και έντυπος Τύπος.
37. Διαδικτυακοί φορείς.
38. Έμπειροι καλλιτέχνες διαφορετικών ειδικοτήτων που έχουν εργαστεί με εργαστηριακές ομάδες και οι σύλλογοι ή οι ομοσπονδίες τους.
39. Παράλληλα για την ταχύτερη ενεργοποίηση των κατοίκων και την προβολή και προσέλκυση ενδιαφέροντος από άλλους φορείς και από τα ΜΜΕ θα μπορούσε να επιδιωχθεί σε τακτά διαστήματα η συμμετοχή σε κάποιες δράσεις προσώπων-διασημοτήτων στο πεδίο τους.
40. Εξεύρεση χορηγών από τον ιδιωτικό επιχειρηματικό κόσμο.

Τρόποι/ Μέσα δραστηριοποίησης²⁵³ κατοίκων και έρευνας

- Θέατρο²⁵⁴: Τεχνικές θεάτρου Forum²⁵⁵, Performance²⁵⁶, Physical Theatre, θέατρο δρόμου, αυτοσχεδιασμοί.²⁵⁷ Κουκλοθέατρο, Θέατρο σκιών.
- Εικαστικές δράσεις: Κατασκευές με άχρηστα υλικά, γλυπτά με ξύλα της παραλίας, γλυπτά άμμου, μικρογλυπτά από φυσικά στοιχεία του τόπου (κοχύλια, φύκια, θυμάρι κλπ.), έργα με ναυτικούς κόμπους, κλπ..
- Μουσική: π.χ. Καταγραφή μουσικών μελωδιών των Ψαρών, συναυλίες με παραδοσιακή νησιώτική μουσική και με άλλα είδη μουσικής

καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, φεστιβάλ καθώς και με την έκδοση βιβλίων. Έχει δραστηριοποιηθεί σε νησιά όπως η Δονούσα, η Σίκινος, η Φολέγανδρος και η Αμοργός.

www.mediadellarte.gr (τελευταία επίσκεψη στις 3/9/2009)

²⁵³ Για τις αναπαραστάσεις όπως αποτυπώνονται μέσα από τη φωτογραφία, τον κινηματογράφο, τον ήχο, τα μουσειακά αντικείμενα και το διαδίκτυο βλ. Παπαγεωργίου (2006)

²⁵⁴ «Η διοργάνωση λαϊκού θεάτρου και δρωμένων σε μια ευρύτερη περιφέρεια, εκτός από τη στήριξη, την καλλιέργεια και την εκ νέου δημιουργία περιφερειακών και τοπικών «ταυτοτήτων», καλλιεργεί και τις αυτοσχεδιαζόμενες επικοινωνίες του προφορικού πολιτισμού και αποτελεί, με αυτόν τον τρόπο, μια αντίσταση στην επιπεδοποίηση της πανταχού παρούσας σύγχρονης οπτικοακουστικής κουλτούρας.» (Μπιτσάνη, 2004, 66)

²⁵⁵ Ο Πάουλο Φρέιρε (1977) επινόησε το θέατρο Forum στα πλαίσια προγραμμάτων για την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού, των κοινωνικών διακρίσεων και της βίας στη Βραζιλία και τη Χιλή.

²⁵⁶ Ο R.Schechner (1985, 36) αναφέρει: «η ανακαλούμενη συμπεριφορά προσφέρει και στα άτομα και στις ομάδες, την ευκαιρία να ξαναγίνουν αυτό που ήταν κάποτε- ή ακόμα και πιο συχνά, να ξαναγίνουν αυτό που δεν ήταν ποτέ αλλά ήθελαν να είναι ή θέλουν να γίνουν.»

²⁵⁷ Πολλά είναι τα παραδείγματα συνεργασίας κομπάρσων και επαγγελματιών ηθοποιών για τη δημιουργία δρώμενων π.χ. η παράσταση του θιάσου Royal Shakespeare Company για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο (Thompson, 2002, 45) ή το πρόγραμμα του John Somers, από το πανεπιστήμιο Exeter, για την αναβίωση της καθημερινότητας ενός χωριού έξω από το Λονδίνο πριν από την καταστροφή του. Ο τελευταίος χρησιμοποιεί ενδιαφέρουσες θεατρικές τεχνικές με χρήση αντικειμένων ως ερεθίσματα (stimulus) για αυτοσχεδιασμούς.

- Κινησθητικές δράσεις
- Φωτογραφία²⁵⁸
- Κινηματογραφικοί αυτοσχεδιασμοί/ Αμοντάριστα και μονταρισμένα πλάνα συγκεκριμένων θεμάτων/ δημιουργία video art.
- Κατασκευή κόμιξ και κινουμένων σχεδίων
- Διαδίκτυο: Διαμόρφωση ενός δυναμικού εναλλακτικού εικονικού μουσείου, χρήση των facebook, youtube, και διαφόρων ιστοσελίδων μη κυβερνητικών οργανώσεων που ασχολούνται με την Κοινωνία των Πολιτών και διαφόρων blogs. Διαβουλεύσεις μέσω Sky on line με ναυτικούς Ψαριανούς που ταξιδεύουν, με ψηφιακούς επισκέπτες του νησιού, με αρχές Τοπικής Αυτοδιοίκησης άλλων τόπων κλπ.. Χρήση των Social Media (Li, et al 2008).
- Συλλογή αντικειμένων/ Επεξεργασία και διαχείριση υλικού πολιτισμού
- Καταγραφή ηχητικών ντοκουμέντων/ δημιουργία προφορικών μαρτυριών και ηχητικού αρχείου²⁵⁹
- Συγκέντρωση προφορικών αφηγήσεων από κατοίκους ή επισκέπτες του νησιού ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας, θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων για συγκεκριμένα θέματα.
- Διοργάνωση περιοδικών εκθέσεων
- Παράλληλες δράσεις από καλλιτεχνικές ή επιστημονικές ομάδες (θεατρικά δρώμενα, χορός, ομιλίες, συνέδρια, εκπαιδευτικά προγράμματα, εναλλακτικές δράσεις, κλπ.)
- Παρατήρηση
- Ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις

²⁵⁸ Σύμφωνα με τον Benjamin Η φωτογραφία αισθητοποιεί ό,τι φωτογραφίζει. Κάθε φωτογραφία φέρει συγκεκριμένα αισθητικά χαρακτηριστικά έναντι του περιβάλλοντος. «Ένα αποκαλυπτικό εύρημα της έρευνας DATAR (1983) στη Γαλλία είναι η απάντηση των γάλλων γεωργών, οι οποίοι, όταν ερωτήθηκαν να περιγράψουν το περιβάλλον που ζουν, περιέγραψαν ένα ρομαντικοποιημένο τοπίο πιο κοντά στο περιβάλλον των προγόνων τους παρά στο περιβάλλον που βίωναν καθημερινά. Αυτή η διάσταση είναι ενδεικτική της σχέσης μεταξύ γλώσσας και εμπειρίας και κατ' επέκταση της κυριαρχίας του πολιτισμού στη βίωση της φύσης.» (Σκούφιας, 2003, 083)

²⁵⁹ Για ανάλογα προγράμματα κοινωνικής παρέμβασης με τη χρήση προφορικών μαρτυριών στο *Museums in the Life of a city, Strategies for community partnerships*, 1995, Washington, American Association of Museums και στο *Mastering Civic Engagement, A Challenge to museums*, 2002, Washington, American Association of Museums

Διάχυση

Για τη διάχυση της πολιτιστικής αναπαράστασης στο νησί των Ψαρών θα μπορούσαν να διοργανωθούν:

- σεμινάρια και ημερίδες σε άλλες πόλεις που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το νησί,
- περιοδικές εκθέσεις στους μουσειακούς χώρους που φιλοξενούν κατάλοιπα από τα Ψαρά ή σε μέρη από όπου πέρασαν οι Ψαριανοί ως πρόσφυγες.
- κάποιες από τις παραπάνω θεματικές εκθέσεις σε δρόμους ανά την Ελλάδα που φέρουν το όνομα «οδός Ψαρών» ή παρεμφερή με την ιστορία του νησιού οδούς. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να επιτευχθεί η προβολή του νησιού, να ανοιχτεί ένας δίαυλος επικοινωνίας από τους κατοίκους των Ψαρών προς τους κατοίκους της συγκεκριμένης οδού ή τους περαστικούς της ώστε να δημιουργηθούν δυνητικοί επισκέπτες του νησιού. Οι εκθέσεις αυτές θα μπορούσαν να οργανωθούν σε δημόσιους χώρους των οδών αυτών, αν υπάρχουν, αλλά και να αξιοποιηθούν δημιουργικά χώροι πυλωτής πολυκατοικιών ή ακόμα και τaráτσες με πιο συγκεκριμένες δράσεις προσκαλώντας και τους κατοίκους της γειτονιάς για δημιουργικές δράσεις ή να «γευτούν» ψαριανές στιγμές με τη συμμετοχή και Ψαριανών. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να οργανωθούν δρώμενα όπως μια Ψαριανή γιαγιά να διηγείται τις αναμνήσεις της από το νησί κ.α..
- Ανάλογες δράσεις μουσειοπαιδαγωγικού ή εκθεσιακού ενδιαφέροντος θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στη συνοικία Ψαριανά στην Ερμούπολη, σε γειτονίες της Ερέτριας, σε σχολεία των παραπάνω περιοχών και της Χίου στα πλαίσια της Τοπικής Ιστορίας και της Ευέλικτης Ζώνης, στο Βαρβάκειο σχολείο ή ακόμα και στη Βαρβάκειο Αγορά.
- Οι εκθεσιακές δραστηριότητες θα μπορούσαν να περιοδεύσουν από τις παραλίες και την άγωνα ύπαιθρο των Ψαρών σε παραλίες άλλων τόπων, ξαφνιάζοντας ευχάριστα τους ανυποψίαστους λούμενους ζητώντας τους λίγο από τον ελεύθερο χρόνο τους για να «ταξιδέψουν» ως τα απομονωμένα Ψαρά.
- Διάφοροι μουσειακοί χώροι θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν αυτές τις δημιουργημένες από την ψαριανή κοινότητα δράσεις.

- Σε συνεργασία με τη ναυτιλιακή εταιρία η οποία μισθώνει το πλοίο που εκτελεί το δρομολόγιο από τον Πειραιά ή το Λαύριο για την Χίο ή τα Ψαρά θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν περιοδικές εκθέσεις με θέμα τα Ψαρά.
- Τα παιδιά του νησιού θα μπορούσαν να συμμετάσχουν σε διάφορα θεματικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα ώστε να προσεγγίσουν με ποικίλους τρόπους τον τόπο τους, την ιστορία του και την καθημερινότητά τους ανοίγοντας διαύλους επικοινωνίας με αντίστοιχες δράσεις που θα μπορούσαν να διοργανωθούν σε σχολεία περιοχών με Ψαριανά ίχνη. Για παράδειγμα, το Δημοτικό και το Γυμνάσιο των Ψαρών θα μπορούσαν να συνεργαστούν διαδικτυακά με τα αντίστοιχα σχολεία της Ερμούπολης ή της Ερέτριας προκαλώντας και προσκαλώντας τους μικρούς τους συνεργάτες να ανακαλύψουν και να τους ενημερώσουν για τα «ψαριανά κατάλοιπα» που διατηρούνται στον τόπο τους στο πλαίσιο «ανοίγματος» του Σχολείου στην κοινωνία.
- Οι δράσεις αυτές θα μπορούσαν να εκδοθούν, να δημοσιοποιηθούν μέσω αρθρογραφίας ή ρεπορτάζ σε ραδιοφωνικά, τηλεοπτικά ή έντυπα μέσα, αλλά και μέσω της δημιουργίας ενός εικονικού δυναμικού μουσείου στο διαδίκτυο στο οποίο θα «ανεβαίνουν» όλες οι διαδικασίες διαβούλευσης, οι εκθέσεις, οι προβληματισμοί και οι αξιολογικές έρευνες.

Έπειτα από κάθε δράση θα πραγματοποιείται συνολική αξιολόγηση, ώστε να επισημανθούν και να προληφθούν για την επόμενη φορά πιθανές παραλείψεις ή να καταγραφούν δυνατότητες βελτίωσης²⁶⁰. Η αξιολόγηση αυτή μπορεί να γίνεται με συνδυασμό διαφόρων μορφών της (ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις, παρατήρηση, κλπ.) και να πραγματοποιηθεί μέτρηση των επιπτώσεων στην κοινότητα. (GSOs²⁶¹)

²⁶⁰ Πέρα από τις προτάσεις βελτίωσης της περιοδικής έκθεσης ενδιαφέρον θα είχε όσοι Ψαριανοί ή μη συμμετάσχουν στην οργάνωση της έκθεσης να έχουν στο τέλος τη δυνατότητα να προτείνουν στους κατοίκους της «οδού Ψαρών» άλλους τρόπους δημιουργικής έκφρασης με στόχο την ενεργοποίηση της γειτονιάς και τον εξωραϊσμό της συγκεκριμένης οδού.

²⁶¹ Generic Social Outcomes/www.inspiringlearningforall.gov.uk/ (ανασύρθηκε στις 12/1/2010)

Πιθανά οφέλη

- Συλλογή προφορικών αφηγήσεων και ενθυμήσεων για τον χώρο
- Δημιουργική εκμετάλλευση του δημόσιου χώρου
- Συντήρηση σημαντικών μνημείων/ Επαναξιοποίηση παλιών κτισμάτων (Ζήβας, 1997, 113-128)
- Επαναχρησιμοποίηση ενός κτιρίου ή χώρου (μεταβολή της χρήσης του και της αξίας του για το κοινό.)
- Διοργάνωση πολιτιστικών και άλλων μη κερδοσκοπικών εκδηλώσεων
- Εκπαίδευση κοινού σε δημιουργική σκέψη και πράξη
- Καταγραφή χαμένων τεχνικών γνώσεων
- Διαφήμιση, προβολή και πώληση των παραγόμενων πολιτιστικών προϊόντων της δράσης
- Ενεργοποίηση συνεργατικού πνεύματος και παρατηρητικότητας
- Δεσμοί αλληλεγγύης και αλληλοκατανόησης
- Ικανοποίηση, ανάπτυξη αυτοεκτίμησης και αυτοσυνειδησίας
- Άρση στερεοτύπων και προκαταλήψεων/ νέες στάσεις²⁶²
- Ενεργητική πολιτική παρουσία
- Υιοθέτηση διαπολιτισμικών αρχών
- Αναστοχασμός ως προς την ατομική και συλλογική ευθύνη
- Δημιουργική αξιοποίηση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος
- Καλλιέργεια οικολογικής συνείδησης και εναλλακτικών μορφών ενέργειας
- Προβολή
- Προσέλκυση επισκεπτών με κοινωνικό και πολιτιστικό²⁶³ ενδιαφέρον/ Εναλλακτικές μορφές τουρισμού
- Οργάνωση πολιτιστικών συνεργασιών
- Νέοι επικοινωνιακοί δίαυλοι με φορείς ή άλλους ανθρώπους. (π.χ. μέσω τεχνολογίας)

²⁶² «Στάσεις είναι οι τρόποι με τους οποίους τοποθετείται ένα πρόσωπο απέναντι σε ένα αντικείμενο αξίας. Οι στάσεις είναι επίκτητες, έχουν κάποια διάρκεια, μεταβάλλονται στο χρόνο ανάλογα με τα εξωτερικά ερεθίσματα, αποτελούν προνομιούχες σχέσεις του υποκειμένου με κάποια αντικείμενα και εκφράζουν μια συναισθηματική πολικότητα, με την έννοια του υπέρ και του κατά....» (Κυρίδης, 2005, 107-110)

²⁶³ Για τα χαρακτηριστικά του Πολιτιστικού Τουρισμού βλ. Μπιτσάνη (2004, 206-212)

Κίνητρα

- ο Βελτίωση της εικόνας των Ψαρών
- ο Προβολή μέσω MME
- ο Εξωραϊστικές παρεμβάσεις στον οικιστικό χώρο
- ο Συγκέντρωση εσόδων για τη συντήρηση σημαντικών μνημείων (π.χ. Αη Νικόλας, Καπεταναίικα)
- ο Βελτίωση συγκοινωνίας (Σύσταση κοινωφελούς εταιρίας για τη διαχείριση δημοτικού Ferry-boat / δημιουργία θέσεων εργασίας)
- ο Δημιουργία θέσεων εργασίας (π.χ. φυλάκων, καθαρίστριες, κ.ά.)
- ο Προσέλκυση πολιτιστικού/ κοινωνικού τουρισμού
- ο Ονοματοδοσία οδών του οικισμού των Ψαρών²⁶⁴
- ο Σχεδιασμός ήπιας τουριστικής ανάπτυξης με σεβασμό στο τοπίο²⁶⁵
- ο Ανάδειξη Ψαρών ως πολιτιστικού και ιστιοπλοϊκού κόμβου στο κέντρο του Αιγαίου
- ο Δυνατότητα εναλλακτικού τύπου διακοπών για τους επισκέπτες²⁶⁶

Άλλα νησιά στα οποία θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν ανάλογες προσπάθειες κοινωνικής παρέμβασης

Ανάλογες προσπάθειες θα μπορούσαν να επιχειρηθούν σε μικρά νησιά «άγονης» γραμμής όπως στο Καστελλόριζο, στους Φούρνους, στους Αρκούς, στους Λειψούς, στην Τέλενδο, στο Αγαθονήσι, στη Ψέριμο, στην Αλιμιά, στη Σαριά, στη Γαύδο, στην Κέρο, στη Δονούσα, στα Κουφονήσια, στα Αντικύθηρα, στη Σαπιέντζα, στην Κάλαμο, στην Κάστο.

²⁶⁴ Στα Ψαρά δεν υπάρχουν ακόμα στις μέρες μας ονόματα οδών. Ένα τέτοιο γεγονός θα μπορούσε να αποτελεί αποτέλεσμα πολιτιστικών δράσεων της συγκεκριμένης πρότασης και όχι απόφαση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

²⁶⁵ Τερκενλή (2005, 229-249)

²⁶⁶ Ο τόπος προσφέρεται ιδιαίτερα για διακοπές οικογενειών.

Αντί επιλόγου

Κάθε τόπος αποτελεί ένα πολύπλοκο δίκτυο σημασιών, νοημάτων και πολιτιστικών αναπαραστάσεων στον οποίο οι κοινότητες εγγράφουν, με τις πρακτικές και τα βιώματά τους, την ταυτότητά τους. Πρόκειται για έναν χώρο συγκρούσεων και διακρίσεων, έναν καμβά στον οποίο αντιπαρά τίθενται το παρελθόν με το παρόν, το Εγώ και ο Άλλος· ένα πεδίο, όπου βρίσκουν έκφραση η μνήμη, η λήθη και η αποσιώπηση, διαμορφώνοντας, κάθε φορά, τα πολιτιστικά του γνωρίσματα και αποτελώντας το σκηνικό αποτύπωσης των πολλαπλών συλλογικών και ατομικών μνημών καθώς και εμπειριών των χρηστών του.

Η αέναη αυτή διαλεκτική σχέση του τόπου και των ανθρώπων του αποτελεί καταλύτη στη δημιουργία της ιστορίας στο εκάστοτε χωροχρονικό πλαίσιο, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις νοηματοδοτήσεις της κοινότητας. Για το λόγο αυτό, ένας τόπος είναι φορέας πολλαπλών ερμηνειών και αφηγήσεων, μέσα στις οποίες η κοινότητα καλείται να περιπλανηθεί και να αυτοπροσδιοριστεί μέσα από διαδικασίες ομογενοποίησης και διαφοροποίησης. Κάθε τόπος, συνεπώς, έχει τις δικές του βιογραφίες και τη δική του μοναδικότητα μέσα στην οποία εκφράζεται το συλλογικό φαντασιακό.

Η προσέγγιση αυτή της Ετερότητας που δημιουργεί η σχέση της κοινότητας με τους τόπους πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης βρίσκει έκφραση σε μετωρισμούς, σε περάσματα, σε χώρους ελεύθερης διαβούλευσης και συλλογικής επιπόνησης.

Η έρευνα επιλέχθηκε να αφορά τη δημιουργική αξιοποίηση ενός ακριτικού μικρού ιστορικού νησιού στο κέντρο του Αιγαίου, στα Ψαρά. Για το λόγο αυτό, διερευνήθηκε η δομημένη εικόνα που οι θεσμοθετημένες δομές του εκπαιδευτικού συστήματος, των μουσειακών χώρων, της τουριστικής βιομηχανίας, των ΜΜΕ και του διαδικτύου έχουν κατασκευάσει και αναπαράγουν, ενώ, παράλληλα, έγινε χαρτογράφηση -μέσα από προφορικές αφηγήσεις- της εικόνας της ψαριανής κοινότητας και της δυναμικής σχέσης της με τον τόπο και την Ετερότητα.

Η μητριαρχική ψαριανή κοινωνία προσδιορίζεται μέσα από κυρίαρχα εθνικά ιδεολογήματα που δομήθηκαν και περιπλέχθηκαν επί δεκαετίες γύρω από την καταστροφή των Ψαρών από τους Τούρκους το 1824. Η έμφαση στο συγκεκριμένο φαντασιακό φάνηκε να υπερκεράζει κάθε βίωμα και νοητική αναπαράσταση που αφορά άλλη ιστορική περίοδο ή πραγματικότητα. Αποτελεί το θεμέλιο λίθο της ταυτότητας μιας ολιγομελούς κοινότητας που προσπαθεί να υπερκεράσει τα προβλήματα της καθημερινότητας τον 21^ο αι., όπως επίσης και τις παραλείψεις και την αδιαφορία

του κρατικού γραφειοκρατικού μηχανισμού και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η σχέση με την Ετερότητα αποκτά ιδιάζοντα χαρακτηριστικά ως πεδίο αυτοπροσδιορισμού με τοπικιστικά στοιχεία και σύμβολα που υπηρετούν την «αιώνια ελληνικότητα» και το «συνεχές» στην ιστορία της Ψαριανής κοινότητας. Παράλληλα, αποσιωπώνται όλα όσα αντιπαρά τίθενται ή που δεν σχετίζονται άμεσα με αυτήν την επιλογή, στοιχεία που διαφάνηκαν τόσο μέσα από τον αφηγηματικό λόγο, όσο και μέσα από τις πρακτικές της ψαριανής κοινότητας. Η θέση της γυναίκας και του άντρα στον κοινωνικό ιστό της ψαριανής κοινωνίας, των επισκεπτών και των μεταναστών που εργάζονται εκεί, επιβεβαιώνουν τις πολύπλοκες παγιωμένες διακρίσεις, οι οποίες επιδρούν στο παρόν αλλά καθορίζουν σημαντικά το μέλλον του τόπου.

Πώς θα μπορούσε να αξιοποιηθεί δημιουργικά η μοναδικότητα του τόπου των Ψαρών παρέχοντας τη δυνατότητα για αποτύπωση και αναστοχασμό των πολλαπλών ερμηνειών και αναπαραστάσεων της ψαριανής κοινότητας και των επισκεπτών της, με σεβασμό στην ταυτότητά της; Στο ταξίδι αυτό των πολλαπλών διαλεκτικών ροών, ο πολιτιστικός και φυσικός χώρος των Ψαρών και το ανθρώπινο δυναμικό τους θα μπορούσαν να μετατραπούν σε έναν τόπο Μουσειακής Έκθεσης, σε ένα εργαστήριο κοινωνικής παρέμβασης στο πλαίσιο δίπολων μετεωρισμών· του Έσω και του Έξω, του Μέρους και του Όλου, της Εγγύτητας και της Απόστασης, του Εγώ και του Άλλου, μέσα από τις Τέχνες, μέσα από μουσειακές πρακτικές και μέσα από την τεχνολογία, προάγοντας τις αξίες του διαπολιτισμού και της οικολογίας σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο.

Μέσα από διαβουλεύσεις και κριτικό αναστοχασμό οι εμπλεκόμενοι στις προτεινόμενες δράσεις καλούνται να αναλάβουν ενεργό ρόλο, να συνειδητοποιήσουν και να αναπροσδιορίσουν στοιχεία της ταυτότητάς τους ως δημιουργοί του χώρου δράσης και του χρόνου τους μέσα από την πολιτιστική διαχείριση των Ψαρών.

Η πολιτιστική ανάπτυξη «απομονωμένων» περιφερειών του νησιωτικού χώρου, όπως τα Ψαρά, με την ενεργοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού τους τόπου μέσα από μουσειακές πρακτικές, αποτελεί μια πρόκληση-πρόταση δημιουργικής αξιοποίησης της ιδιαιτερότητας και της μοναδικότητας της πολιτισμικής ταυτότητας, κάθε τόπου πολιτιστικής αναφοράς και μνήμης. Πρόκειται για μια διαφορετικού τύπου δημοκρατική διαχείριση των ερμηνειών και των πολιτιστικών αναπαραστάσεων που γεννά η σχέση τόπου-ανθρώπου, μια θεωρητική πρόταση που αντιστέκεται στην ομογενοποίηση και την απολιτικοποίηση και αναζητά ταξίδια πολιτισμικού μετεωρισμού.

Καιρού επιτρέποντος....

Όπως αναφέρει ο Heine, όταν τα κοχύλια τα αποσπάσει κανείς από το φυσικό τους περιβάλλον «ακόμη αισθάνονται τις μακρινές κινήσεις της θάλασσας, την άμπωτη και την πλημμυρίδα. Ακόμη ανοίγουν και κλείνουν, αλλά μέσα σ' έναν ξένο κόσμο οι κινήσεις τους είναι παράταιρες και άνευ νοήματος»²⁶⁷. Κατ' αναλογία, όλες οι προτάσεις μένουν λέξεις κούφies, αν δεν συνταιριαστούν με την πρακτική εφαρμογή της.

²⁶⁷ Heine, 1971 στο Gross (2003, 178)

Παραρτήματα

I. Ιστορική αναδρομή των Ψαρών

Αναφορά στο νησί γίνεται για πρώτη φορά από τον Όμηρο (γ'169-172) ως Ψυρή στην Οδύσσεια όταν οι Αχαιοί αντιμετωπίζουν τρικυμία.

«εν Λέσβω, δ' έκιχεν δολιχόν πλόον ορμαίνοντας,
η καθύπερθε Χίοιο νεοίμεθα παιπαλοέσσης,
νήσου επι Ψυρίης, αυτήν επ'αριστερ' έχοντες,
η υπένερθε Χίοιο πάρ' ηνεμόεντα Μίμαντα.»²⁶⁸

Ο Στράβωνας (14,1,35)²⁶⁹ παραθέτει το όνομα Ψύρα και στην ομώνυμη πόλη και ο Βυζάντιος μνημονεύει τα Ψύρα. Το νησί ονομαζόταν κατά την αρχαιότητα και Ψυρτή.

Τα Ψαρά κατοικούνται σε διάφορες ιστορικές περιόδους με μεγάλα διαστήματα ερήμωσης του. Στη θέση Αρχοντίκι²⁷⁰ στα δυτικά του νησιού, απέναντι από το νησάκι Αη Νικολάκη, και τη βραχονησίδα Δασκαλιό²⁷¹, εντοπίστηκε²⁷² και ανασκάφηκε μυκηναϊκό νεκροταφείο και οικισμός²⁷³ (1600-1100), το πιο σημαντικό του Β. Α. Αιγαίου! Το νεκροταφείο βρίσκεται κατά το ήμισυ κάτω από τη θάλασσα,²⁷⁴ ενώ οι λοιποί λακκοειδείς, οι περισσότεροι ομαδοικοί, και οι θολωτοί τάφοι, τα πλούσια κτερίσματα τους και ένα μέρος του οικισμού έχουν αποκαλυφθεί και συνθέτουν έναν αρχαιολογικό χώρο με ένα μικρό μουσείο, κλειστά ακόμα για το κοινό. Ο οικισμός φαίνεται ότι διέθετε μικρό λιμάνι χωρητικότητας 20 πλοίων. Οι αρχαίοι στα συμπόσια συνήθιζαν να λένε την παροιμία «Ψύρα τον Διόνυσσο²⁷⁵ άγοντες».²⁷⁶ Ίχνη γεωμετρικών χρόνων έχουν

²⁶⁸ Και λίγο αργότερά μας
να κι ο Μενέλαος ο ξανθός προφταίνει προς τη Λέσβο,
εκεί που μελετούσαμε το μακρινό ταξίδι,
αν παραπάνω από τη Χιό τη βράχινη θα βγούμε,
προς την Ψυριά, από τα ζερβά ετούτη αφήνοντάς την,
ή κάτω, προς το Μίμαντα τον ανεμοδαρμένο.

Ομήρου, *Οδύσσεια*, έμμετρη μετάφραση Εφταλιώτη Αργ., (γ'169-172)

²⁶⁹ «Είτα μέλαινα άκρα, καθ' ήν τά Ψύρα, νήσος από πεντήκοντα σταδίων της άκρας, υψηλή, πόλιν ομώνυμον έχουσα. Κύκλος δε της νήσου τεσσαράκοντα στάδιος», Στράβωνας

²⁷⁰ Το νεκροταφείο πρώτα επισημάνθηκε από τον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων Σ. Χαριτωνίδη το 1960 και οι πρώτες ανασκαφικές έρευνες, σωστικού χαρακτήρα, έγιναν κατά τα έτη 1983-1984 με τη φροντίδα και την επίβλεψη της Κ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. (Αχειλαρά, 1986, 10-11)

²⁷¹ Έχουν εντοπιστεί ίχνη της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου (αρχές 4.000π.Χ.)

²⁷² Εντοπίστηκε το 1916 από τον σταθμάρχη χωροφυλακής Β. Κακκαδιά.

²⁷³ Πιθανότατα πρόκειται για βασικό σταθμό ανεφοδιασμού και ελέγχου για την εξυπηρέτηση του διακομιστικού εμπορίου στην περιοχή.

²⁷⁴ Είναι αναγκαίο να παρέμβει η Ενύαλιος αρχαιολογική υπηρεσία για διερεύνηση όχι μόνο του μυκηναϊκού νεκροταφείου αλλά και άλλων ναυαγίων που μαρτυρούν μερικοί ψαράδες του νησιού.

²⁷⁵ Ευστάθιος: «Ψυρία δε νησίδιον, Χίοιο φασίν απέχον σταδίους ογδοήκοντα, λιμένα έχον νηών είκοσι, λέγεται δε και ουδετέρως τα Ψυρά, ως Αλκμάν' παρά τε ιερόν σκόπελον, παρά τε Ψύρα τον Διόνυσον άγοντες, ήγουν, ως όιον εν ουδενί τιθέμενοι τον Διόνυσον και έστι παροιμία το Ψύρα τον Διόνυσον δια την της νήσου λυπρότητα.» (Ευστάθιος, Σχόλια στην Οδύσσεια του Ομήρου, 1, 120, 2-6)
(Χάνδρα-Ροδάκη, 1999 ημερ. καταχ. σε βιβλιοθήκη Κοραή, 234)

εντοπιστεί πάνω στη Μαύρη Ράχη ενώ από τα αρχαϊκά ως τα ρωμαϊκά χρόνια οι κάτοικοι είχαν ιδιαίτερες επαφές με τη Χίο. Από τα κατάλοιπα των κλασικών χρόνων εντύπωση προκαλούν τα πολλά λατομεία (Κάτω Γιαλό, σημερινό λιμάνι, Λήμνος) που πλέον είναι χαμένα στη θάλασσα αλλά δηλώνουν πλούσια οικοδομική δραστηριότητα. (Βατικιώτης, 1995, 5)

Το νησί κατοικήθηκε ιδιαίτερα στη ρωμαϊκή εποχή. Ο αρχαιολόγος Α. Στεφάνου δημοσίευσε 4-5 επιτύμβιες ρωμαϊκές στήλες που φιλοξενούνται στο αρχαιολογικό μουσείο της Χίου. Πολλά από τα ρωμαϊκά κατάλοιπα²⁷⁷ βρέθηκαν στους πρόποδες της Μαύρης Ράχης και ένα μέρος του οικισμού πιθανόν να βρίσκεται κάτω από τον σημερινό. Άλλα ρωμαϊκά κατάλοιπα συναντάμε να έχουν ξαναχρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό και να είναι ένθετα σε κατοικίες ή σε εκκλησίες της υπαίθρου ενώ κάποια από αυτά έχουν κιόλας ασβεστωθεί. Στη βάση της Μαύρης Ράχης έχουν εντοπιστεί κιβωτιόσχημοι και καμαροσκέπαστοι τάφοι ενώ στο βόρειο άκρο του οικισμού υπάρχουν 15 υστερορωμαϊκοί μαρμαροσκέπαστοι τάφοι. (Μαστορόπουλος, 1983 14-20)
Σύμφωνα με μαρτυρία του παπά Νικόλα Γιαννάκου γύρω από το νησί υπάρχουν ναυάγια εντοπισμένα από μερικούς Ψαριανούς ψαράδες.

Τη μεσαιωνική εποχή το νησί παρέμεινε ακατοίκητο²⁷⁸. Μετά την Άλωση της Πόλης το 1453 περνά στην κυριαρχία των Γενοβέζων οι οποίοι συμβουλεύουν του κατοίκους του να το εγκαταλείψουν και να εγκατασταθούν στη Χίο. Το 1553 το νησί ήταν ακατοίκητο. Η ζωή στα Ψαρά καθορίστηκε ως ένα βαθμό από τις ιστορικές εξελίξεις της Χίου, η οποία κατακτήθηκε το 1566 από τους Οθωμανούς με διοικητικό επικεφαλής τον Ιωσήφ Νάτσι²⁷⁹ και με ιδιαίτερα προνόμια²⁸⁰ στην περιοχή ο οποίος όμως έδωσε το έναυσμα για εμπορική, βιοτεχνική και ναυπηγική ανάπτυξη. Το νησί επανακατοικήθηκε από σκλαβωμένους Ρωμιούς από τη Χίο, την Εύβοια, τη Θεσσαλία, το Πήλιο και την Ήπειρό μετά το 1571 όταν παγιώθηκε η οθωμανική κυριαρχία και μειώθηκαν οι πειρατικές δραστηριότητες. Οι οικισμοί που βρίσκονταν σε ορεινές παρυφές άρχισαν να επεκτείνονται προς τη θάλασσα, δείγμα εξάλειψης του πειρατικού κινδύνου.

²⁷⁶ Μετάφραση: «Στα Ψαρά δεν παράγουν κρασί.» Η παροιμία είναι γνωστή από τον Ευστάθιο επειδή στην αρχαιότητα υπήρχε ναός προς τιμή του Βάκχου χωρίς να παράγεται εκεί κρασί. Η παροιμία αφορούσε όσους δεν έπιναν κρασί στα συμπόσια. Την αναφέρει επίσης και ο κωμικός Κρατίνος. Ο.π.

²⁷⁷ Για συγκεκριμένες θέσεις όπου έχουν εντοπιστεί ρωμαϊκά κατάλοιπα αναφέρονται βλ. Μαστορόπουλος, (1983, 14-20)

²⁷⁸ Ο Φλωρεντίνος κληρικός Χριστόφορος Μπουοντελμόντι στο έργο του «Βιβλίο των νησιών του Αρχιπελάγους» (Liber Insularum Archipelagi) το 1406 αναφέρει ότι τα Ψαρά ήταν ακατοίκητα. (Σφυρόερα, 1995, 6)

²⁷⁹ Ήταν σπανοεβραϊός έμπορος.

²⁸⁰ Απαγόρευση παιδομαζώματος και εγκατάστασης γενίτσαρων, περιορισμός φορολογίας, ελευθερία άσκησης θρησκευτικών καθηκόντων και αναγνώριση προϋπάρχοντος συστήματος δικαιοσύνης.

Από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) μέχρι και τον 18^ο αι. το νησί δέχτηκε επιδρομές από τη Θεσσαλομαγνησία και την Εύβοια (αρχές 17^{ου} αι.)²⁸¹ ενώ, παράλληλα, μαστιζόταν από πειρατικές επιδρομές. Τότε οι κάτοικοι του οικισμού διέμεναν σε κάστρο στο ορεινότερο σημείο του Αγίου Νικολάου για την προστασία τους. Από τον 18^ο αι.²⁸² οι κάτοικοί του στράφηκαν στη ναυτιλία, τη ναυπηγική και το εμπόριο. Η οικονομική και κοινωνική άνοδος οφείλεται κυρίως στη συνθήκη Κιουτσούκ -Καϊναρτζή και σε άλλες, οι οποίες έδιναν τη δυνατότητα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των πλοίων²⁸³ με ρωσική σημαία στην ανατολική και δυτική Μεσόγειο καθώς και στο Εύξεινο Πόντο²⁸⁴ δημιουργώντας συνθήκες ισχυρού ανταγωνισμού με τα ελληνικά πλοία.

Στο νησί υπήρχαν ταρσανάδες με Χιώτες ναυπηγούς (π.χ. Σ. Καφουδάκης) ισάξιοι με τα ευρωπαϊκά ναυπηγεία όπου κατασκευάζονταν ιστιοφόρα²⁸⁵ τα οποία εύκολα θα μπορούσαν να μετατραπούν σε πολεμικά²⁸⁶. Τα ψαριανά πλοία αυλάκωναν τις θάλασσες της Μεσογείου, από την Αλεξάνδρεια ως την Οδησό και από τη Σμύρνη ως τα λιμάνια της Ιταλίας, της Γαλλίας²⁸⁷ και της Ισπανίας. Το 1821 το νησί αριθμούσε στόλο 380 πλοίων τα οποία έφεραν πυροβόλα ώστε να μπορούν να ανταπεξέρχονται σε πειρατικές επιδρομές ενώ η χρησιμοποίηση πυρπολικών εμφύχωνε τους νησιωτικούς πληθυσμούς με νίκες εναντίον του εχθρού.

Οι Ψαριανοί φαίνεται πως είχαν ιδιαίτερες επαφές με τη Ρωσία συμμετέχοντας στη Ναυμαχία του Τσεσμέ κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο για την απελευθέρωση των χριστιανών της Βαλκανικής. Η σύναψη της συνθήκης Κιουτσούκ -Καϊναρτζή μεταξύ Υψηλής Πύλης-Ρωσίας έδωσε στους Οθωμανούς τη δυνατότητα να σχεδιάσουν την καταστροφή του νησιού έκβαση που δεν πραγματοποιήθηκε λόγω των ισχυρών νοτίων ανέμων που έπνεαν. Αφού κατευνάστηκε η οργή του σουλτάνου η συγκεκριμένη συνθήκη έδωσε από το 1770 την ευκαιρία για εμπορική και ναυτιλιακή ανάπτυξη του νησιού με καταδρομικά οπλισμένα.

²⁸² Από τις αρχές του 18^{ου} αι. αναπτύχθηκε ο θεσμός του δραγομάνου του στόλου με σημαντική ανάμειξη του στην πολιτική, οικονομική και πολιτιστική ζωή του νησιωτικού χώρου. Η σωτηρία των Ψαριανών από το οθωμανικό μένος πολλές φορές οφείλεται σε δραγουμάνους, όπως στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Χατζερί που έσωσε τους Ψαριανούς από ομαδική μετοίκιση στην Ασία.

²⁸³ «Τα Ψαρά, φωλιά πειρατών ως το τέλος του 17^{ου} αι., απομακρυσμένα από τη συστάδα των άλλων νησιωτικών ναυτικών κέντρων, αρχίζουν να εμφανίζουν ναυτιλιακή κίνηση από τα μέσα του 18^{ου} αι.. Τα πρώτα μικρά πλοία τους, οι σακολέβες, με τις οποίες οι Ψαριανοί ταξιδεύουν στη Χίο, στη Μυτιλήνη, στις ιωνικές ακτές και προς τα δυτικά στην Εύβοια και στη Θεσσαλονίκη, αντικαθίστανται με μεγαλύτερα, που φθάνουν τα 36 στις αρχές των Ορλωφικών. Στην περίοδο 1770-1774 ναυπηγήθηκαν από τους Ψαριανούς τουλάχιστον 45 γαλιότες, καθώς και το πρώτο τρικάταρτο πλοίο τους, που ανήκε στον Ιωάννη Βαρβάκη. Το 1790, 57 ψαριανά πλοία, συνολικής χωρητικότητας 36.280 κανταριών, με πλήρωμα 850 ανδρών, διέσχισαν τις θάλασσες της Μεσογείου.» (Σφυρόερας, και λοιποί, 1985, 15)

²⁸⁴ Τα προηγούμενα χρόνια η ναυσιπλοΐα βασιζόταν στους Άγγλους, τους Ολλανδούς και τους Γάλλους. Συνεπώς η συνεργασία με την ομόθρησκη Ρωσία γεννούσε ελπίδες για την απελευθέρωση.

²⁸⁵ Το 1805 το λιμάνι χωρούσε περισσότερα από 60 πλοία.

²⁸⁶ Τα Ψαρά έδωσαν περίπου 380 ιστιοφόρα στον Αγώνα όπως επίσης και το πρώτο μεγάλο ελληνικό πλοίο που έφτασε πρώτο στην Αμερική.

²⁸⁷ Τα ψαριανά πλοία έφταναν μέχρι το αποκλεισμένο λιμάνι της Μασσαλίας μεταφέροντας σιτάρι από τη Ρωσία. Το γεγονός προσέδωσε μεγάλο πλούτο στο νησί.

Οι Ψαριανοί ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια επιδίδονταν σε επιδρομές στα παράλια της Μικράς Ασίας, ενώ με την κήρυξη της επανάστασης στη Μολδοβλαχία υπήρξαν πολλές επαφές μεταξύ των Ψαρών, των Σπετσών και της Ύδρας. Οι Ψαριανοί ήταν από τους πρώτους που μυήθηκαν στην Φιλική Εταιρία. Οι Σπέτσες πρώτες κήρυξαν την επανάσταση ενώ στα Ψαρά στις 10 Απρίλη σηκώθηκε το λάβαρο του αγώνα από τον Σπετσιώτη πλοίαρχο Γκίκα Τσούπα. Το 1821 το νησί άκμαζε και είχε περίπου 30000 κατοίκους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η δημοκρατική διακυβέρνηση²⁸⁸ με εκλογές κάθε χρόνο στις οποίες συμμετείχαν όλες οι κοινωνικές τάξεις και εκλέγονταν 40 αντιπρόσωποι.

Αλλά οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι ευνόησαν την ανάπτυξη του νησιού. Με την Επανάσταση τα Ψαρά είχαν ως αποστολή την καταδίωξη και βύθιση κάθε τουρκικού πλοίου που θα έφερνε στρατεύματα προς την ηπειρωτική Ελλάδα. (Ακαδημία Αθηνών, 1974) Σημαντική είναι η συμβολή των πυρπολικών²⁸⁹, μικρών πλοίων με 16-21 ναύτες αποφασισμένοι να πεθάνουν έφεραν εύφλεκες ύλες.

Με τη σφαγή της Χίου το 1822 από τον Οθωμανό ναύαρχο Καρά Αλή οι Ψαριανοί μετέφεραν πρόσφυγες από τη Χίο όχι μόνο στα Ψαρά αλλά και στην Εύβοια και τις Κυκλάδες. Αργότερα ο Κανάρης με τον Πιπίνο θα πυρπολήσουν την τούρκικη ναυαρχίδα στο λιμάνι της Χίου. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης²⁹⁰, ο Νικόλαος Αποστόλης, ο Κωνσταντίνος Νικόδημος, ο Δημήτριος Παπανικολής, ο Αντώνιος Βρατσάνος, κ.ά. είναι κάποιοι από τα ιστορικά ονόματα των Ψαρών²⁹¹.

Ως αντίποινα των Τούρκων προς το γεγονός αυτό υπήρξε η απόφαση της καταστροφής του νησιού. Το νησί τότε αριθμούσε²⁹² 20.000 κατοίκους²⁹³ πολλοί εκ των οποίων ήταν πρόσφυγες από τη Χίο, τη Λέσβο και τη Σμύρνη. Το νησί οχυρώθηκε, ενώ στα δυτικά και βόρεια η οχύρωση ήταν φυσική. Η δύναμη του νησιού ήταν 3.000²⁹⁴ περίπου, αλλά οι εκκλήσεις για βοήθεια μήνες

²⁸⁸ Η Βουλή του νησιού απαρτιζόνταν από 5 δημογέροντες εκλεγμένους από τους αντιπροσώπους οι οποίοι πρόσφεραν αμισθί τις υπηρεσίες τους. Σύμφωνα με την εκκλησιαστική οργάνωση αρχικά το νησί διέθετε έξαρχο και αργότερα επίσκοπο απεσταλμένο από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

²⁸⁹ Τα πυρπολικά προσδένονταν στα εχθρικά πλοία ενώ οι μπουρλοτιέρηδες τους έβαζαν φωτιά και απομακρύνονταν γρήγορα από το πλοίο-στόχο που τυλιγόταν στις φλόγες.

²⁹⁰ Γεννήθηκε το 1793, έτος αποπεράτωσης του ναού του Αγίου Νικολάου.

²⁹¹ Βλ. παράρτημα Σημαντικές προσωπικότητες των Ψαρών, 146

²⁹² Σε άλλη πηγή αναφέρεται ότι οι Ψαριανοί είχαν προσλάβει 1000 μισθοφόρους Θεσσαλούς και Μακεδόνες και υπήρχαν στο νησί 20.000 Μικρασιάτες πρόσφυγες. (Χάνδρα-Ροδάκη, 1999, 238)

²⁹³ Στα Ψαρά ακόμα και σήμερα υπάρχουν θρύλοι για θησαυρούς θαμμένους στη γη από ευκατάστατους καπεταναίους ώστε να μην τους βρουν οι Τούρκοι. Ο Δ. Ανδριάνας αναφέρει σε άρθρο του στο περιοδικό «Ψαρά»: «Κανείς δεν έπρεπε να γνωρίζει το σημείο ταφής, εκτός από την σύζυγο ή τα μεγάλα παιδιά, γιατί υπήρχε ο φόβος να μαθευτεί από τους μικρούς και τότε να κλαπούν από τους ίδιους τους Ψαριανούς ή από τους πρόσφυγες, όπου εκείνη την εποχή ανέρχονταν σε 14.000 ψυχές, γι' αυτό η απόλυτη μυστικότητα είχε πρωταρχική σημασία.» Το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί ενδιαφέρον ως καταγραφή προφορικών αφηγήσεων που αναφέρει ο συγγραφέας του. (Ανδριάνας, 1884 26-28)

²⁹⁴ 1.300 Ψαριανοί, 1.000 ένοπλοι από άλλα μέρη και 700 πάροικοι. Εκείνη την περίοδο υπήρχαν εσωτερικές έριδες και τα οικονομικά ήταν πενιχρά.

πριν προς τις Σπέτσες και την Ύδρα έμειναν χωρίς ανταπόκριση. Παρόλο που ο στόλος θα μπορούσε να αντιταχθεί στις τουρκικές δυνάμεις αποφασίστηκε έπειτα από πίεση κυρίως των προσφύγων, η μάχη να δοθεί στη στεριά και όχι στη θάλασσα. Η απόφαση αυτή βασιζόταν κυρίως στο φόβο των προσφύγων ότι θα τους εγκαταλείψουν στο νησί οι Ψαριανοί ναυτικοί. Έτσι, αφαιρέθηκαν τα πηδάλια από όλα τα ψαριανά πλοία. Μόνο 9 πυρπολικά και 5 πλοία μάχης είχαν λάβει θέσεις μάχης. Αποφασίστηκε επίσης να μην χτιστεί τείχος αμυντικό γύρω από την πόλη, αλλά να φυλαχθούν οι ακτές.

Τελικά παρά τις διαπραγματεύσεις μέσω του Γάλλου δρόμωνα «Ίσις» Βίλνεϋ η Βουλή των Ψαρών διαμήνυσε στο σουλτάνο ότι δεν παραδίδει το νησί, παρά τις εγγυήσεις που αυτός παρείχε για τους κατοίκους του. Στις 20 Ιουνίου 1824²⁹⁵ με 14.000 στρατό και 200 πλοία αρχίζουν οι Τούρκοι να πολιορκούν το νησί²⁹⁶. Τελικά, οι Τούρκοι υπερίσχυσαν κατασφάζοντας γυναικόπαιδα που έτρεχαν να βρουν σωτηρία στην προκυμαία. Στο μεταξύ οι Ψαριανοί είχαν συγκεντρώσει όλα τα αντικείμενα αξίας στη Μαύρη Ράχη και ο θρύλος θέλει να τα έριξαν μέσα σε ένα πηγάδι, για να μην τα βρουν οι Τούρκοι. Εκεί πάνω στο Παλαιόκαστρο, σε ένα μικρό φρούριο όπου υπήρχε πυριτιδαποθήκη μετά από σχεδόν τρεις μέρες σχεδόν αντίστασης και μάχης σώμα με σώμα ο Αντ. Βρατσάνος έβαλε φωτιά στην πυριτίδα και ανατινάχθηκαν όλοι. Ο ελληνικός στόλος έφτασε αρκετές μέρες αργότερα από την καταστροφή. Μόνο 16 πλοία και 7 πυρπολικά έφυγαν από το νησί με 3.000 πρόσφυγες, ενώ οι Γάλλοι έσωσαν 156 γυναικόπαιδα.

Μετά την καταστροφή η ελληνική κυβέρνηση²⁹⁷ έδωσε στους Ψαριανούς ως προσωρινό τόπο διαμονής τη Μονεμβασιά, ενώ αρκετοί είχαν φύγει στη Μυτιλήνη και τη Σύρο. Άλλοι μεταφέρθηκαν στην Ερέτρια που ονομάστηκε Νέα Ψαρά²⁹⁸. Λίγοι ήταν εκείνοι που επέστρεψαν στο υπό τουρκική κατοχή νησί. Το νησί ονομαζόταν Παλιά Ψαρά²⁹⁹ σε αντιδιαστολή με τα Νέα Ψαρά. Φαίνεται ότι ξανακατοικήθηκε μετά το 1860.

Τα Ψαρά απελευθερώθηκαν στις 21 Οκτώβρη του 1912 από το αντιτορπιλικό Ιέραξ από τον Αντώνη Βρατσάνο, απόγονο του συνονόματου που είχε πυροδοτήσει την πυριτιδαποθήκη στη Μαύρη Ράχη! Από τις 31 Ιανουαρίου 1844 ως το 1944 εκλέγονταν τιμής ένεκεν δύο βουλευτές από

²⁹⁵ «Το 1824 ο πληθυσμός στο νησί έφτασε τους 30.000 κατοίκους από τους οποίους μόνο οι 7.000 ήταν Ψαριανοί». (Χάνδρα-Ροδάκη, 1999, 242)

²⁹⁶ Παρά τις σθεναρές αντιστάσεις των κατοίκων οι Τούρκοι κατάφεραν να αποβιβάσουν στον απότομο όρμο Κάναλο ενώ οι αμυνόμενοι κατέφυγαν στο Φτελιό.

²⁹⁷ Τιμητικά η ελληνική κυβέρνηση έδωσε στο νησί το δικαίωμα εκλογής 2 βουλευτών στις 31 Γενάρη 1844 (Ψήφισμα Α΄ Εθνοσυνέλευσης Αθήνας). Το άρθρο 121 του Ελληνικού Συντάγματος το εκλογικό αυτό προνόμιο θα παρέμενε σε ισχύ ως το 1944.

²⁹⁸ Η μετονομασία από Νέα Ψαρά σε Ερέτρια έγινε στις 23/7/ 1960 ΦΕΚ 124/1960 <http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/172007> (ανασύρθηκε στις 20/9/2009)

²⁹⁹ Η μετονομασία του νησιού έγινε στις 23/7/1960, ΦΕΚ 124/1960 <http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/172051> (ανασύρθηκε στις 20/9/2009)

το νησί, αργότερα ένας από τα Παλαιά Ψαρά και ένας από τα Νέα. Τα Ψαρά μαζί με τα Αντίψαρα σχηματίζουν την κοινότητα Παλαιών Ψαρών³⁰⁰ που υπαγόταν στο Νομό Χίου με 180 οικογένειες Ψαριανών και 200 «ξένων». Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή τα Ψαρά και πάλι έγιναν τόπος υποδοχής προσφύγων³⁰¹.

Στις μέρες μας στο νησί υπάρχουν γύρω στους 350 κατοίκους όταν στην απογραφή του 2001³⁰² υπολογίζονταν στους 478, μείωση ιδιαίτερα σημαντική λαμβάνοντας υπόψη ότι οι περισσότεροι ανήκουν στην τρίτη ηλικία και το νησί καταδικάζεται σε μαρασμό και ταχεία ερήμωση.

Η κοινότητα των Ψαρών μετατράπηκε σε Δήμο³⁰³ το 1984 (Πρακτικά τμήματος διακοπών-καλοκαίρι 1982 σελ.121-123,142-144). Κάτι τέτοιο αποτελούσε για τους Ψαριανούς αίτημα χρόνων μιας και τα νησιά των Σπετσών, της Ύδρας και των Οινουσών, αν και δεν διέθεταν 2000 κατοίκους, είχαν μετονομαστεί σε δήμο. Το σύμπλεγμα των Ψαρών χαρακτηρίστηκε πλέον αρχαιολογικός χώρος.

³⁰⁰ Αντιδιαστολή με τα Νέα Ψαρά που είναι η Ερέτρια.

³⁰¹ Κάποιοι κάτοικοι έκαναν λόγο για 150.000 μικρασιάτες πρόσφυγες.

³⁰² Σύμφωνα με την απογραφή στις 18 Μαρτίου 2001 της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (www.statistics.gr) (ανασύρθηκε στις 28/9/2009), Πίνακας 2. Πληθυσμός κατά φύλο, ομάδες ηλικιών και οικογενειακή κατάσταση, σ.1803

³⁰³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση βουλευτών στη Βουλή για το θέμα αυτό με κάποιους να δρᾶνται της ευκαιρίας και να ζητούν και για τους δικούς τους τόπους την ίδια μετατροπή (παράδειγμα Αρεόπολης, Δημητσάνας, Σουλίου και Μαραθώνα.) σε ένα «παιχνίδι» σύγκρισης της ιστορικότητας του κάθε τόπου αλλά και άσκησης μικροπολιτικών συμφερόντων! (Πρακτικά Τμήματος Διακοπών-Καλοκαίρι 1982, 1984, 38-42)

II. Σημαντικές προσωπικότητες που σχετίζονται με τα Ψαρά.

Με τα Ψαρά σχετίζονται σημαντικές προσωπικότητες της νεότερης ιστορίας της Ελλάδας όπως ο Κ. Κανάρης³⁰⁴ (1793-95/ 2 Σεπτεμβρίου 1877), ο οποίος γεννήθηκε και έδρασε στα Ψαρά, ενώ αργότερα διετέλεσε υπουργός επί Γεωργίου Α΄ και πρωθυπουργός της Ελλάδας. Άλλες προσωπικότητες είναι ο ιστορικός και ναύαρχος Κ. Νικόδημος, που έγραψε το Υπόμνημα της νήσου Ψαρών το 1862, ο πλοίαρχος και μέλος της Φιλικής Εταιρίας Ν. Αποστόλης που πέθανε στην Αίγινα (1827), ο πυρπολητής Πιπίνος και ο Α. Βρατσάνος, ο καταδρομέας και πυρπολητής Δ. Παπανικολής, κ.ά.

Και μετά την καταστροφή συνέχισαν να διαπρέπουν Ψαριανοί σε πολλούς τομείς. Για παράδειγμα, ο Ανδρέας Κοτζιάς (θητεία στο ναυτικό 1845-1856) συμμετείχε ως κυβερνήτης πλοίων στον Κρητικό Αγώνα μεταφέροντας πολεμοφόδια, τρόφιμα και γυναικόπαιδα, προκαλώντας τον θαυμασμό του ευρωπαϊκού τύπου. Ο Νικόλαος Κοτζιάς που γεννήθηκε το 1814 στα Ψαρά, ένα από τα λίγα παιδιά που σώθηκαν από το ολοκαύτωμα, σπούδασε στη Γερμανία φιλολογία και το 1846 ανέλαβε ως έκτατος καθηγητής της έδρα της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών³⁰⁵.

Από τα Ψαρά, επίσης, καταγόταν ο Ιωάννης Βαρβάκης³⁰⁶ (1745-1825), ο οποίος έζησε για πολλά χρόνια στη Ρωσία, όπου εμπορευόταν χαβιάρι. Συγκαταλέγεται στους μεγάλους εθνικούς ευεργέτες. Το αληθινό του επίθετο ήταν Λεοντής, ενώ λόγω του έντονου βλέμματός του αποκαλούνταν Βαρβάκης (< βαρβάκι = είδος γερακιού). Το 1800 φαίνεται ότι ξεκίνησαν οι εργασίες για τη δημιουργία λιμανιού στα Ψαρά και λίγο αργότερα του πρώτου λιμενοβραχίονα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους που έγινε με δαπάνη του! Το 1843 ιδρύθηκε από το κληροδοτήμά του η Βαρβάκειος Σχολή και η Βαρβάκειος αγορά.

Ο Αλέξανδρος Χατζηκυριάκος υπήρξε υπουργός των Ναυτικών και μαζί με τον αδελφό του Ανδρέα πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε εφοπλιστής. Ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος εξελέγη βουλευτής Ψαρών (1905-1910) και γερουσιαστής το 1929, υπήρξε επίσης υπουργός (1922-1923

³⁰⁴ Πέθανε στην Κυψέλη όπου και ζούσε τα τελευταία του χρόνια. Στην εκκλησία του Αγ. Γεωργίου ακόμα φυλάσσεται το στασίδι που καθόταν. Κάποια από τα παιδιά του απέκτησαν απογόνους και δεσμούς με τη Γαλλία. Έτσι ίσως δικαιολογείται η ύπαρξη Συλλόγου Κ. Κανάρης στη Γαλλία.

³⁰⁵ Ως το 1885 που πέθανε.

³⁰⁶ «Κι έκανε εμπόριο το χαβιάρι, είχε το εμπόριο αυτός. Ο Βαρβάκης έλεγε ήταν πολύ θρήσκιος. Του λεγε, εμένα μ' έστειλε ο Θεός, τα λεφτά, λέει, που βγάζω, είμαι το μέσο εγώ για να τα δίνω, λέει, στους ανθρώπους.» Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία (άνδρας 46 ετών)

και 1936-1937) και ένας από τους ιδρυτές της Σιβιτανιδείου Σχολής στην Αθήνα. Από την ίδια οικογένεια καταγόταν και ο σημαντικός νεοέλληνας ζωγράφος Χατζηκυριάκος-Γκίκας.

III. Ο Ψαριανός γάμος

Το έθιμο του γάμου³⁰⁷ αποτελεί ένα κατεχοχόν τελετουργικό δρώμενο που αναπαράγει και επιβεβαιώνει τους εθιμικούς κώδικες της κοινότητας και τις διακρίσεις που άπτονται της ταυτότητάς της. Η μείξη παραδοσιακών στοιχείων και μοντέρνων αστικοποιημένων είναι έκδηλη. Στο γάμο καλούνται μήνες πριν όλοι οι κάτοικοι του χωριού με προσκλητήριο αλλά και με την απαγγελία του καλέσματος από δυο κορίτσια που περνούν από πόρτα σε πόρτα σε όλο το χωριό. Κάποιες μέρες πριν τον γάμο πραγματοποιείται η «έκθεση»- επίδειξη των προικιών σε δημόσιο χώρο³⁰⁸ από όπου περνά όλο το χωριό. Εκεί το κέρασμα γίνεται με το «άσπρο γλυκό» του αρραβώνα³⁰⁹ και του γάμου, ένα γλυκό του κουταλιού φτιαγμένο από πικραμύγδαλο και ζάχαρη. Την ημέρα του γάμου έρχονται μουσικοί, συνήθως από τη Χίο. Οι μουσικοί και όλοι οι άντρες του νησιού συνοδεύουν τον γαμπρό από το σπίτι του ως το λιμάνι, όπου περνούν από όλες τις

³⁰⁷ «Του γάμου τα τραγούδια έχουν τρεις σκοποί: ο ένας είναι του δρόμου ο άλλος είναι αυτός που τραγουδούσαν στη νύφη, γιατί κατέβαιναν τον Αη Νικόλα και την τραγουδούσανε, στις σάλες- τότε ήταν μεγάλες οι σάλες και κάναν τους γάμους στις σάλες-, μετά ήταν το καφενείο στην πλατεία... Και τραγουδούσαν τρεις σκοποί ο ένας ήταν του δρόμου, ο άλλος ήταν πιο εύθυμος και ο άλλος ήταν ο αργός. Χρυσό δεντράκι φύτεψα νυφή μου στην αυλή σου
Να το χεις να το χαίρεσαι σε ούλη τη ζωή σου.
Νύφη μου καλορίζικια εδιάλεξες και πήρες
Σταυρό με διαμαντόπετρες ήλιο με τις ακτίνες.
Νυφή μου ποιος σε στόλισε μ' αυτό το νυφοστόλι
Η Παναγιά και ο Χριστός κι οι 12 Αποστόλοι.

.....
Απόψε μου τον πήρανε τον μαστραπά απ το ράφι
Που 'ταν γεμάτο από νερό και μέσα η αγάπη.....
Δεν τα λένε πια. Δεν τα λένε. Εγώ θυμάμαι μέσα στου παππούλη τον καφενέ, δεν θυμάμαι ποιοι ήταν αυτοί, ήταν ο γαμπρός και η νύφη, ήταν η Κ., πρέπει να ήσουν και εσύ, άμα τραγουδούσες... Ναι, ναι πολλές καλήφωνες και τραγουδούσανε τη νύφη, να πουν τα τραγούδια αυτά, να πουν τα παινέματα, να βγει η σουμάδα, αμύγδαλα κερνούσανε, στραγάλια - αμύγδαλα, τα 'κόψαν τώρα τα αμύγδαλα, ποτάκι...»
Απόσπασμα συνέντευξης από Ψαριανή (γυναικά, 62 ετών).

³⁰⁸ «Καταρχήν μια βδομάδα τα πλένουνε και τα απλώνουνε στην αλάνα σε σκοιινιά και τα βλέπει ο κόσμος που περνάει. Σαράντα μαξιλάρια, σεντόνια, όχι και τα 40 σεντόνια, μόνο τα μαξιλάρια, 6 σεντόνια, κεντητά, πλεχτά, όλα αυτά τα πλένουν, όλα, όλα και τα κρεμάζουν στα σκοιινιά. Και μετά πάνε όλες οι κοπέλες, μετά από δυο τρεις μέρες τα βάζουν στην κόλα, η κόλα ξέρεις τι είναι τώρα, είναι όπως το μέριτο αλλά είναι δυνατή και τα κάνει κόκαλο, τα κοκαλιάζει, και τα σιδερώνουνε και τα βάζουν στο τραπέζι και τα δείχνουν, δεν στρώνουν κρεβάτια εδώ. Και του γαμπρού. Αλλά του γαμπρού τα πάνε μετά από τρεις μέρες. Αλλά αυτά που έχει πάρει η νύφη για το γαμπρό, μπουρνούζια, παντόφλες, νυχτικά, όλα, τα δείχνει. Τα αφήνουν τρεις μέρες. Και στις τρεις μέρες πάει ο παπάς και κάνει τον αγιασμό και τα σηκώνουν και το ρύζι που ρίχτουνε, σε κάθε συρτάρι βάζουνε ρύζι για να ριζώσουνε. Και εγώ το είχα το ρύζι αλλά το πέταξα...δεν χρειάζεται καλά ήταν και τριάντα χρόνια, δεν χρειάζεται ριζώσε... Και μετά τα μαζεύουν πάνε τα τακτοποιούνε, βάζουνε καλά, δεύτερα. Τρίτα, γιατί εμείς εδώ έχουμε την ακακιά έχουμε πολλά, κουρτίνες έχουμε καλές, δεύτερες, τρίτες.» Απόσπασμα από συνέντευξη. (Γυναίκα, 58 ετών)
Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα πρακτική διοργάνωσης έκθεσης που έχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί περαιτέρω.

³⁰⁹ Μετά τον αρραβώνα πραγματοποιούνται οι «βίστες» (πιθανόν από τη ιταλική λέξη visita = επίσκεψη) στο σπίτι του γαμπρού και της νύφης.

ταβέρνες και από το αναψυκτήριο και κερνιόνται όλοι ούζο. Έπειτα ο γαμπρός με την πομπή του θα συνοδευτεί ως το σπίτι της νύφης όπου βρίσκεται ο γυναικείος πληθυσμός του νησιού. Το ζευγάρι αναχωρεί με τη συνοδεία νησιώτικων σκοπών προς την εκκλησία του Αγ. Νικολάου³¹⁰, όπου τελούνται οι γάμοι³¹¹. Μετά τον γάμο ακολουθεί περίπου μια ώρα ώσπου να συγκεντρωθεί και πάλι το χωριό στην πλατεία Ηρώων στο λιμάνι όπου θα πραγματοποιηθεί το γλέντι.

Στο χώρο αυτό υπάρχουν οι θέσεις των προσκεκλημένων ταξινομημένες χωρικά σε έγγαμους και άγαμους. Οι μετανάστες που ζουν στο νησί, παρευρίσκονται στο γλέντι αλλά δεν κάθονται μαζί με τους Ψαριανούς. Οι θέσεις τους βρίσκονται στις παρυφές στο χοροστάσι. Αρχικά οι προσκεκλημένοι θα κεραστούν σουμάδα, κεφτέδες ή ούζο και σαρδέλες, ενώ το κυρίως πιάτο είναι αρνί στο φούρνο. Οι μουσικοί εργάζονται έπειτα από σύναψη συμφωνίας με τις οικογένειες του ζευγαριού, αλλά και με την προσφορά χρημάτων από τους ίδιους τους παρευρισκόμενους στο γλέντι. Η νύφη καλείται, σύμφωνα με το έθιμο, να χορέψει ακολουθώντας την οικογενειακή ανδρική ιεραρχία³¹². Μετέπειτα χορεύει με τον γαμπρό και τους συγγενείς του, αλλά και με όλους τους άντρες του χωριού. Οι συμβολικού τύπου κινήσεις που πραγματοποιούνται με τον χορό υποδηλώνουν πιθανά τους δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ των ανδρών του νησιού. Κάθε φορά που κάποιος χορεύει με τη νύφη, αφού τελειώσει το χορό, αφήνει επιδεικτικά τις περισσότερες φορές χρήματα³¹³ στα όργανα.

Σύμφωνα με την ψαριανή παράδοση απαιτείται το ζευγάρι να μην βγει από το σπίτι του για τρεις μέρες, ενώ την όγδοη ημέρα του γάμου η νιόπαντρη κοπέλα υποδέχεται τις άλλες γυναίκες του χωριού στο σπίτι της ως παντρεμένη. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι ένας γάμος φέρει τελετουργικές πρακτικές εθιμικού δικαίου που διαιωνίζουν και επιβεβαιώνουν τους δεσμούς αλληλεγγύης και διάκρισης της ψαριανής κοινότητας στα πλαίσια του δίπολου Εμείς και οι Άλλοι.

³¹⁰ Η πομπή θα πρέπει να διανύσει πάνω από 60 σκαλιά, ώστε να φτάσει στην εκκλησία.

³¹¹ Στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Χριστού που βρίσκεται στο κέντρο του νησιού τελούνται οι βαφτίσεις και στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής που βρίσκεται έξω από το χωριό, οι κηδείες μιας και εκεί βρίσκεται και το νεκροταφείο του χωριού.

³¹² Ανάλογο τυπικό ακολουθείται για όποια θέλει να χορέψει. Θα πρέπει να ακολουθηθεί η ιεραρχία των ανδρών του σογιού και έπειτα είναι ελεύθερη να χορέψει με όποιον θέλει.

³¹³ Το ποσό υποδηλώνει μερικές φορές και τους ιδιαίτερους δεσμούς μεταξύ εκείνου και της νύφης ή γενικότερα της ντάμας του.

*Να σύρω θέλω μια φωνή το σπίτι να ραΐσει,
Για ν' ακουστεί ο γάμος σας σ' Ανατολή και Δύση.*

*Νύφη μου στο κεφάλι σου χρυσή μαγιά μπλεγμένη,
Να είσαι καλορίζικια και καλομοιρασμένη...*

*-Νύφη μου, καλορίζικια να ζεις και να γεράσεις,
Τον νέο που σου δώσανε να τον καλοπεράσεις.*

*-Τον νέο που μου δώσανε θα τον καλοπεράσω,
θα τον λατρεύω ειλικρινά ωσότου να γεράσω.*

*Διώξε τα νύφη, διώξε τα τ' αηδόνια απ' την αυλή σου,
Και κράτησε το ταίρι σου για συντροφιά δική σου...³¹⁴*

³¹⁴ Απόσπασμα από ψαριανό τραγούδι του γάμου με ιδιαίτερη έμφαση στο μητριαρχικό στοιχείο.

IV. Τα Ψαρά στη Σύρο.

Η δαιδαλώδης αρχιτεκτονική της συνοικίας που ονομάζεται «τα Ψαριανά» στην Ερμούπολη της Σύρου αποτελεί μια μεταναστευτική μαρτυρία των ναυτικών Ψαριανών μετά το ολοκαύτωμα, ιδιαίτερα κατά το 1860-1870. Οι πρόσφυγες Ψαριανοί εγκαταστάθηκαν στο ακατοίκητο ως τότε λιμάνι κάτω από το λόφο όπου υπήρχε ο παλιός οικισμός. (Δρακάκη, 1979, 110-121) Εκείνη την περίοδο η Ερμούπολη αποτελούσε την κεντρική ναυταγορά και ήταν ναύσταθμος της ανατολικής Μεσογείου συνδέοντάς την με τη Μαύρη θάλασσα και τη μεταφορά σιτηρών με φορτηγά πλοία τα οποία κατασκευάζονταν στο νησί και ταξίδευαν με ρώσικη ή με ελληνική σημαία. Η αστικού τύπου κοινωνία που διαμορφώθηκε, ανέπτυξε πλούσια πολιτιστική (π.χ. μικρογραφία Σκάλας του Μιλάνου) και παιδευτική δράση που θύμιζε μικρή πόλη της δυτικής Ευρώπης.

Οι περισσότεροι έποικοι προέρχονταν από οικογένειες ναυτικών, καπεταναίων και πλοιοκτητών από τα Ψαρά κυρίως, αλλά και από την Ύδρα, τη Χίο και τις Σπέτσες. Η ασχολία τους με το εμπόριο και με τη ναυτιλία κατέταξε μερικούς από αυτούς στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Συναντάμε στη Σύρο επίθετα όπως Καλημέρη, Κουτσοδόνη, Μυτάρα, Μυκάρου, Χειλά, Φιλίνη, Ζαννή κλπ. επίθετα που έχουν ακόμα επιβιώσει στα Ψαρά.

Μετά το 1860/70 η μετατροπή των πλοίων από ιστιοφόρα σε ατμόπλοια είχε ως αποτέλεσμα την μετατόπιση των επαγγελματικού ενδιαφέροντος των κατοίκων της συνοικίας σε άλλες πιο εμπορικές ασχολίες και τον οικονομικό μαρασμό τους. Αργότερα, κάποιοι επιχειρηματίες άρχισαν να επενδύουν στα νέα ατμόπλοια τα οποία κατασκευάζονταν σε αγγλικά ναυπηγεία. Η συγκεκριμένη συνοικία αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό αμάλγαμα κατοικιών όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Η κεντρική οδός Ψαρών που έχει κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο φαίνεται ότι δεν διανοίχτηκε ποτέ ως το τέλος της. Πέντε μύλοι δεσπόζουν στην συνοικία. Η περιοχή ονομάζεται «Πέντε Μύλων» δείγμα των σχέσης των κατοίκων με τα σιτηρά, όπως και στα Ψαρά. Η συνοικία είναι φτιαγμένη αμφιθεατρικά, ενώ όλα τα σπίτια της έχουν θέα προς τη θάλασσα.

Στη συνοικία ορόσημο αποτελεί η εκκλησία³¹⁵ της ενορίας των Ψαριανών. Εντυπωσιακοί είναι οι θόλοι και τα ξύλινα σταυροθόλια τα οποία από το γυναικωνίτη θυμίζουν αναποδογυρισμένο σκαρί πλοίου και λέγεται ότι κατασκευάστηκε από караβομαραγκούς. Το 1943 η εκκλησία βομβαρδίστηκε και οι επισκευές της ολοκληρώθηκαν το 1951 με τις αισθητικές παρεμβάσεις εκείνης της εποχής. Η εκκλησία φιλοξενεί την εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου, έργο του

³¹⁵ Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με ξύλινη στέγη. Σύμφωνα με επιγραφή χρονολογείται το 1829 ενώ ανακαινίστηκε το 1847/1850. Στη βόρεια και ανατολική πλευρά την προστατεύουν κτίσματα όπου φιλοξενούνται τα κελιά. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι πέτρινοι ενώ εσωτερικά οι κίονες απομιμούνται τα χρώματα του μαρμάρου.

Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, αλλά και άλλες εξαιρετικές εικόνες-αφιέρωματα³¹⁶ από συγκεκριμένα επαγγελματικά σωματεία και συντεχνίες(π.χ. αχθοφόρων, караβομαραγκών, τρυπανιστών, κλπ.)

Οι κατοικίες στα «Ψαριανά» διακρίνονται σε σπίτια λαϊκά νησιωτικού τύπου, πλατυμέτωμα ή αντίθετα με τη στενή τους πλευρά προς τον δρόμο. Κάποια από αυτά διαθέτουν αυλές περιτοιχισμένες δημιουργώντας ένα εσωτερικό αποκομμένο χώρο για τις λειτουργίες του σπιτιού. Άλλοτε διαθέτουν υπερυψωμένα ισόγεια, άλλοτε είναι διώροφα με διακοσμητικά στοιχεία όπως με αετώματα, κυμάτια, με κεραμίδια στο γείσο, με σιδερένια φουρούσια, επίκρανα ή άλλα νεοκλασικά αστικού τύπου στοιχεία σε λαϊκή εκτέλεση. Στην ίδια συνοικία υπάρχουν και τυπικά ερμουπολίτικα σπίτια των μέσων του 19^{ου} αι. με αρμολογημένη λιθοδομή, πεσσούς, διαχωριστικές ταινίες κλπ.³¹⁷.

Από τις κατοικίες που έχουν διασωθεί ενδεικτικά αναφέρουμε: Αξιοπρόσεκτη είναι η κατοικία του **Κ. Ν. Ζαννή**. Πρόκειται για τριώροφη κατοικία με μπαλκόνι και με νεοκλασικίζοντα στοιχεία, όπως αέτωμα και ακρωτήρια. Τα παράθυρα έχουν πλαίσια, ενώ στο ισόγειο διακοσμούνται με όμορφες σιδεριές. Έχει ελλειπτικό φεγγίτη, ενώ όλη η κατοικία ακολουθεί την καμπυλότητα του δρόμου. Στο μπαλκόνι υπάρχει η επιγραφή «Κ.Ν.Ζ.1862», ενώ πάνω από την πόρτα αναγράφεται πλήρες το όνομα του Ψαριανού εμποροπλοιάρχου Κωνσταντίνου Ν. Ζαννή με τον τρόπο που συνηθίζονταν η ταυτοποίηση των κατοικιών με τους ιδιοκτήτες τους σε πολλά νησιά.

Το αρχοντικό του Ψαριανού εμποροπλοιάρχου **Νικόλαου Φιλίνη** έπεται από ανακαίνιση πραγματικά ξεχωρίζει από τα άλλα σπίτια. Τα ανοίγματα της διώροφης κατοικίας στο ισόγειο είναι επενδυμένα με μάρμαρο, ένδειξη πλούτου, ενώ το υπόλοιπο είναι σοβαντισμένο. Οι παραστάδες, τα αετώματα, τα πλαίσια των θυρών, τα πήλινα επίκρανα που επιστέφουν τις παραστάδες, συνθέτουν την εικόνα μια πλούσια αστικής νεοκλασικίζουσας κατοικίας.

³¹⁶ Σε κάποιες από αυτές είναι φανερή η επίδραση δυτικότροπων τεχνικών αγογράφησης.

³¹⁷ Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης της Ερμούπολης (2000, 111-117)

V. Η Εικόνα «Κοίμησις της Θεοτόκου» του El Greco

Η ιστορία της εικόνας της Κοίμησις της Θεοτόκου σχετίζεται με το Ολοκαύτωμα όταν έποικοι Ψαριανοί την μετέφεραν στη Σύρο. Η εκκλησία, η ονομαζόμενη και Ψαριανή, χτίστηκε το 1828-1829³¹⁸. Άκαρπες μέχρι στιγμής έχουν αποβεί οι προσπάθειες του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου για τη μεταφορά της συγκεκριμένης εικόνας στον μουσειακό χώρο. Η ιδιαίτερη φύλαξη της αλλά και ο τόπος που φιλοξενείται δεν μπορούν παρά να υπογραμμίζουν τον διττό ρόλο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η εικόνα. Πρόκειται για έργο μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας ως έργο του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου ή αποτελεί κυρίως μια εικόνα λατρευτικής αξίας της οποίας ο «φυσικός» χώρος δεν μπορεί να είναι παρά μια εκκλησία;³¹⁹

Χαρακτηριστική είναι η στάση των κατοίκων που αφορά την ενυπόγραφη εικόνα της Κοίμησις της Θεοτόκου³²⁰, έργο του El Greco, όπως καταγράφεται μέσα από τις συνεντεύξεις. Υπάρχουν εκείνοι που αντιμετωπίζουν την εικόνα ως αντικείμενο καλλιτεχνικής αξίας και που θεωρούν ότι θα έπρεπε να εκτίθεται σε κάποιο μουσειακό χώρο και άλλοι, οι πιστοί, που δίνουν σημασία στη θρησκευτική του αξία και επιμένουν να μην μεταφερθεί σε μουσειακό χώρο αλλά να παραμείνει στην εκκλησία του. Η θρησκευτική χρήση της εικόνας σχετίζεται με την άμεση αναφορικότητα. Η εικόνα παραπέμπει στο πρόσωπο, μοιάζει σε αυτό και αυτός είναι ο όρος για τη λατρεία της. Δηλαδή, ασκείται η αρχή του πραγματικού. Η θρησκευτική αφοσίωση δημιουργεί μια άμεση σχέση ανάμεσα στο αναπαριστόν και το αναπαριστώμενο. Αντίθετα, η καλλιτεχνική χρήση της εικόνας συνεπάγεται αδιαφορία για το αντικείμενο και ενδιαφέρον για την αναπαράστασή του. (Λιάκος, 2007, 214)

Ο Λιάκος (2007, 221) αναφέρει: «Η Κοίμησις της Θεοτόκου είναι εικόνα και όχι πίνακας ζωγραφικής, μου έλεγε ο εφημέριος του ομώνυμου ναού στην Ερμούπολη της Σύρου, δικαιολογώντας την απόφαση να μην επιτρέψουν σ' αυτό το έργο της κρητικής περιόδου του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου να ταξιδέψει στην Αθήνα για να ενταχθεί στη μεγάλη έκθεση στην Εθνική Πινακοθήκη το 1999-2000. Αν το αντικείμενο διαβεί τα σύνορα από την οικειότητα στην

³¹⁸ Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης της Ερμούπολης (2000)

³¹⁹ Ο ίδιος προβληματισμός αποτυπώνεται στο άρθρο του Λιάκου Α. με τίτλο «Τα' αγάλματα δεν είναι πια συντρίμια. Τ' αγάλματα είναι στο μουσείο.» «Με αυτήν την απουσία πολιτισμικής ανοικειώσης μπορεί να εξηγηθεί και η απροθυμία των ιερέων και των μοναχών να δανείζουν από τους ναούς εικόνες για έκθεση στα μουσεία. «Η Κοίμησις της Θεοτόκου είναι εικόνα και όχι πίνακας ζωγραφικής» μου έλεγε ο εφημέριος του ομώνυμου ναού στην Ερμούπολη της Σύρου, δικαιολογώντας την απόφαση να μην επιτρέψουν σε αυτό το έργο της κρητικής περιόδου του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου να ταξιδέψει στην Αθήνα για να ενταχθεί στη μεγάλη έκθεση στην Εθνική Πινακοθήκη το 1999-2000. Αν το αντικείμενο διαβεί τα σύνορα από την οικειότητα στην αποξένωση, πώς θα επιστρέψει από την αποξένωση στην οικειότητα και στη λατρεία και πάλι; (Λιάκος, 2007, 15)

³²⁰ Την ανακάλυψε ο αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος Γιώργος Μαστορόπουλος και αποτελεί ένα από τα πρώτα έργα του Θεοτοκόπουλου.

αποξένωση, πώς θα επιστρέψει από την αποξένωση στην οικειότητα και στη λατρεία πάλι;» Το γεγονός της φύλαξης της εικόνας με άγημα τις γιορτινές μέρες υπογραμμίζοντας τη σημασία της φαίνεται ότι τόνωνε το αίσθημα της υπερηφάνειας των κατοίκων, ενώ αρκετοί αγνοούσαν ή γνώριζαν ελάχιστα κι αυτό λόγω της ομώνυμης κινηματογραφικής ταινίας, για τον El Greco. Οι περισσότεροι κάτοικοι θεωρούσαν ότι θα έπρεπε να μεταφερθεί η εικόνα στα Ψαρά και να εκτίθεται στο μοναστήρι της Παναγίας³²¹. Κάποιοι από αυτούς πρότειναν το μοναστήρι να παραμένει ανοιχτό τους θερινούς μήνες με φύλαξη και ένα «συμβολικό» εισιτήριο ώστε οι επισκέπτες του νησιού να μπορούν να το επισκεφτούν ως αξιοθέατο. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε το ζήτημα της εμπορευματοποίησης διαφόρων πολιτιστικών φορέων και τους όρους αλλά και τα κριτήρια με τα οποία αυτή συντελείται.

Η έκθεση της εικόνας του Θεοτοκόπουλου στο νησί θα μπορούσε, κατά την άποψη των κατοίκων, να αποτελέσει πόλο έλξης επισκεπτών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον (π.χ. θρησκευτικός τουρισμός). Στο θέμα της άρτιας φύλαξης της εικόνας κάποιοι απάντησαν ότι θα μπορούσε να υπάρχει και στο νησί άγημα για την εικόνα ή χρήση τεχνολογικών μέσων για τη φύλαξή της, ενώ κάποιοι επεσήμαιναν ότι τα ποσοστά «επισκεψιμότητας» της εικόνας είναι μεγαλύτερα εκεί που βρίσκεται, στη Σύρο, και συνεπώς αποτελεί προβολή για το νησί των Ψαρών. Αντίθετα, «στα Ψαρά θα την έβλεπαν λίγοι». Όλοι οι συνεντευξαζόμενοι έκαναν αναφορά στη συνεργασία του δεσπότη της Σύρου με τις Δημοτικές και Εκκλησιαστικές αρχές του νησιού στα πλαίσια της οποίας το 2010 θα μεταφερθεί από τη Σύρο αντίγραφο της εικόνας και θα πραγματοποιηθεί λιτανεία με αυτή! Το γεγονός αυτό αναμένεται από τους κατοίκους με αγωνία, παρόλο που ουσιαστικά η σωματοποίηση της θρησκευτικής τους πίστης θα πραγματοποιηθεί με αφορμή ένα αντίγραφο! Μήπως αυτό δεν ανακινεί το ζήτημα της σχέσης αντικειμένου –λατρείας, αναπαράστασης- αναπαριστώμενου;

³²¹ Το μοναστήρι βρίσκεται στο Βόρειο μέρος του νησιού, δεν έχει πια μοναχές, είναι ακατοίκητο και τις περισσότερες μέρες του χρόνου παραμένει κλειστό.

VI. Οι Ψαριανοί μετανάστες σε άλλους τόπους

Ιστορικά, μετά την καταστροφή των Ψαρών το 1824, κάποιοι μετακινήθηκαν, πέρα από τη Χίο, τη Μυτιλήνη και τη Σύρο, προς τη Μονεμβασιά και αργότερα προς την Ερέτρια³²² όπου ίδρυσαν τα Νέα Ψαρά. Τρία χρόνια μετά τη συμφωνία του Λονδίνου (1830) οι Οθωμανοί παραχώρησαν την Εύβοια στην Ελλάδα. Τότε το Ελληνικό Κράτος αποφάσισε την εγκατάσταση των Ψαριανών προσφύγων στην Ερέτρια. Η Ερέτρια από το 1934 ως το 1960 ονομάστηκε Νέα Ψαρά. Η ελonoσία λόγω του έλους της περιοχής και η γεινίαση με την εμπορική πόλη της Χαλκίδας είχαν ως αποτέλεσμα τη μικρή ανάπτυξη του τόπου κατά τον 19^ο αι.. Τα Νέα Ψαρά έγιναν και πάλι τόπος υποδοχής προσφύγων από τη Μικρά Ασία το 1922.

Στα πρώτα χρόνια του νεοσύστατου κράτους υπήρξε η τάση για ανάπτυξη νέων πόλεων στις θέσεις των αρχαίων (Ναύπλιο, Αθήνα, Ερέτρια) αναζητώντας τη σύνδεση με την Αρχαιότητα ώστε να εγκατασταθούν εκεί Έλληνες πρόσφυγες της Ελληνικής Επανάστασης. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Ερέτριας³²³ ανατέθηκε στον Βαυαρό Eduard Schaubert (1804-1860) ο οποίος το 1834 σχεδίασε την πόλη με ίσα οικοδομικά τετράγωνα, με άνοιγμα προς το λιμάνι ενσωματώνοντας τα σημαντικότερα αρχαιολογικά κατάλοιπα σύμφωνα με άξονα βορρά-νότου. Τα περισσότερα δημόσια κτήρια κατασκευάστηκαν πλησίον της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου (μονόκλιτη, 1835). Τα σπίτια παρατάσσονταν κατά μήκος του δρόμου και διέθεταν στο πίσω μέρος αυλές ενώ ήταν επιχρισμένα με ασβέστη, βαμμένα λευκά, σε κίτρινο ώχρας ή σε γκρίζο. Κατά το 1960 γκρεμίστηκαν πολλές ιδιωτικές νεοκλασικές³²⁴ κατοικίες προς δόξαν της άναρχης ανάπτυξης του τουρισμού.

Παραδείγματα αρχιτεκτονικής που συνδέονται με τα Ψαρά αποτελούν: Στην οδό Ευδήμου Κραταιμένου αρ.17 βρίσκεται η διώροφη κατοικία του Κωνσταντίνου Κανάρη που χτίστηκε το 1847. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αρχιτεκτονικής επί της βασιλείας του Όθωνα. Χαρακτηρίζεται από λιτότητα και στον όροφο τα ξύλινα πλαίσια των παραθύρων και τα παραθυρόφυλλα έχουν περίπλοκα ανοίγματα. Στην οδό Αποστόλη αρ. 15 υπάρχει η οικία του ναυάρχου Κωνσταντίνου Νικόδημου (Ψαρά 1795-Αθήνα 1879) που χτίστηκε το 1847. Πρόκειται για λιτή κατοικία με αυλή κατά μήκος της οδού Αποστόλη, αντιπροσωπευτικό δείγμα των μικρών κατοικιών της Ερέτριας³²⁵. Στην Ερέτρια ονόματα οδών όπως, Κανάρη, Αποστόλη, Παπανικολή,

³²² Βρίσκεται σε ευθεία με τα Ψαρά και λέγεται ότι μερικές φορές φαίνεται από την Ερέτρια το νησί.

³²³ Παραμένει σημαντικός μάρτυρας της αστικής αναγέννησης της Νεότερης Ελλάδας.

³²⁴ Ο αρχιτεκτονικός αυτός ρυθμός του β' μισού του 18^{ου} αι. εισήχθη από τους φιλέλληνες και μετατράπηκε σε εθνικό ρυθμό στον ελλαδικό χώρο αλλά και σε περιοχές της διασποράς. Αρχικά αφορούσε τα δημόσια κτίρια και την αριστοκρατία αλλά αργότερα υιοθετήθηκε σε νεοκλασικίζοντα κτίρια.

³²⁵ (Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, 2004, 284-289)

Βρατσάνου, Νικόδημου, Βαρβάκη, Δέσποινας Αγγελικάρας και Σπύρου Βασιλείου αποτελούν μαρτυρίες της Ψαριανής παρουσίας. (Ferdinand, 2006, I-162-166)

Οι Ψαριανοί φαίνεται ότι είχαν αναλάβει κατά περιόδους ρόλους για τη μεταφορά προσφύγων προς άλλα νησιά, όπως, για παράδειγμα, προς τη Μυτιλήνη, τις Κυκλάδες, την Εύβοια και τη Χίο. Ανάλογη δράση πρέπει να πραγματοποιήθηκε και κατά την Μικρασιατική Καταστροφή και το χαμό της Σμύρνης το 1922.

Οι Ψαριανοί μετά το ολοκαύτωμα διασκορπίστηκαν σε διάφορα μέρη. Από τα τέλη του 19^{ου} αι. ξεκινά να οργανώνεται μια Ψαριανή συνοικία, που υπάρχει μέχρι σήμερα, στον Πειραιά ιδιαίτερα στις συνοικίες της Καλλίπολης, της Πηγάδας και της Αγίας Σοφίας. Ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ότι και η ονομασία της συνοικίας Ψυρρή σχετίζεται με τα Ψαρά. Ο πολεοδόμος – αρχιτέκτονας Κώστας Μπίρης στο βιβλίο του *«Αι τοπωνυμίας της πόλεως και των περιχώρων των Αθηνών»* αναφέρει χαρακτηριστικά: «...Το επώνυμον Ψυρής σημαίνει Ψαριανός, κατά τα παλαιότερα ονόματα της νήσου Ψύρα ή Ψυρίη, είναι δε άσχετον προς την λέξιν ψείρα και γράφεται ανέκαθεν με υ». (Μπίρης, 1971) Μπορούμε, συνεπώς, να εικάσουμε ότι κάποιος Ψαριανός ίσως κατοίκησε στην περιοχή δίνοντας αργότερα στην περιοχή το όνομα από τον τόπο καταγωγής του³²⁶.

Η διαμόρφωση νέων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών ώθησαν αρκετούς Ψαριανούς να μεταναστεύσουν και να εγκατασταθούν είτε στον Πειραιά από τη δεκαετία του '50 είτε στην Ν. Υόρκη στην Αμερική τη δεκαετία του '60. Χαρακτηριστικό ήταν ότι όλοι οι μετανάστες Ψαριανοί διέμεναν στην ίδια συνοικία αναπτύσσοντας στενούς δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ τους σε ένα ξένο, άγνωστο γι' αυτούς περιβάλλον.

³²⁶ Η πληροφορία αυτή χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Ω πλάτανε μου της δροσιάς, πεύκο μου της ψηλότης
Η ξενιτιά την χαίρεται την ακριβή σου νιότη
Πλάτανέ μου από το Άνόχι, και της γειτονιάς μετόχι

Κι ως τα τραγουδήσουμε και τα ξενιτεμένα,
τα λερωμένα τα' άπλυτα τα θαλασσοδαρμένα.
Άντε λούσου και χτενίσου, κι έλα αντάμα μου κοιμήσου.

Όποιος μου πει πως έρχεται μαντήλι του χαρίζω,
όχι μαντήλι μοναχά, ψυχή που δεν ορίζω.
Πάτω τα φύλλα της ελιάς, μα τον καημό της ξενιτιάς.

Τιγάρις (τίγρης) είναι ο ποταμός, ως πια και να περάσω,
Άλι καημένα μου Ψαρά και πώς να σας ξεχάσω.
Μακρύ καλάμι ράισες, πηγες στα ξένα κι άργησες.

Όλοι μου λένε γιατί κλαις κι αν κλαίω ποιόνε βλέπω;
Έχω παιδί στη ξενιτιά κι έχω καιρό να μάθω.
Μακρύ καλάμι και χλωρό φύγε απ' τα ξένα κι έλα εδώ.

Παραδοσιακό φαριανό τραγούδι της ξενιτιάς

Λέγεται Πρωτόβαρος από τη μουσική κλίμακα της βυζαντινής μουσικής που
είναι γραμμένος (Α' βαρύς), ενώ διαθέτει τα λεγόμενα τσακίσματα, γράσεις
δηλαδή που παρεμβάλλονται και αλλάζει και ο μουσικός σκοπός και ο ρυθμός
τους.

Την ξενιτιά, την ορφανιά, την πίκρα, την αγάπη
Τα τέσσερα τα ζύγισαν, βαρύτερα ειπ' τα ξένα.

Ο ξένος εις στην ξενιτιά πρέπει να βάλει μαύρα,
Για να ταιριάζει η φορεσιά με της καρδιάς τη λαύρα.

Παραδοσιακό φαριανό τραγούδι της ξενιτιάς

VII. Τα Ψαρά μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια

Αναφορά στα Ψαρά γίνεται συνήθως στα σχολικά βιβλία³²⁷ της ιστορίας. Στο βιβλίο ιστορίας της Στ' δημοτικού³²⁸ αναφέρεται ότι, αφού ο αιγυπτιακός στόλος κατέλαβε την Κρήτη και την Κάσο, στράφηκε ο τουρκικός στόλος εναντίον των Ψαρών όπου ζούσαν «τολμηροί ναυτικοί». Αναφέρεται ότι στο νησί ζούσαν επίσης πάρα πολλοί πρόσφυγες από μέρη της Μ. Ασίας και άλλων νησιών. Η επιλογή των Ψαριανών να πολεμήσουν στη στεριά και όχι στη θάλασσα ήταν καθοριστική. Ιδιαίτερο γεγονός ήταν το ότι αφαιρέθηκαν όλα τα πηδάλια από τα πλοία ώστε να μην μπορεί κανείς να αποχωρήσει από το νησί. Οι Τούρκοι κατέλαβαν το νησί και ο Αντώνης Βρατσάνος ανατίναξε το τελευταίο οχυρό όπου βρήκαν τον θάνατο Έλληνες και Τούρκοι. Λίγοι σώθηκαν από τον πληθυσμό. Πουθενά δεν γίνεται αναφορά για Μαύρη Ράχη ή για Παλαιόκαστρο ή για τον ύμνο του Δ. Σολωμού, αλλά οι πληροφορίες επικεντρώνονται στο ίδιο το συμβάν.

Στο βιβλίο Ιστορίας της Γ' Γυμνασίου, αφού καθοριστούν οι οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί από τα μέσα του 18^{ου} αι. μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αι. (Ενότητα 5) επισημαίνονται οι αλλαγές των συνθηκών με τη συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) και την ελεύθερη διέλευση των ελληνικών πλοίων με ρώσικη σημαία από τα στενά του Βοσπόρου δίνοντας εμπορική ανάπτυξη σε πόλεις όπως η Χίος. Στο ίδιο κεφάλαιο επισημαίνεται ότι πολλοί έμποροι και караβοκύρηδες συνέβαλαν στη διάδοση των νεωτερικών ιδεών μεταξύ των συμπατριωτών τους ιδρύοντας σχολεία, τυπογραφία, εκδίδοντας περιοδικά, εφημερίδες, βιβλία και χορηγώντας υποτροφίες. Στο κεφάλαιο εξέλιξης της ελληνικής επανάστασης (1821-1827) (Ενότητα 8) γίνεται μια μικρή αναφορά της καταστροφής των Ψαρών (δεν χρησιμοποιείται η λέξη ολοκαύτωμα) από τον τουρκικό στόλο μετά την καταστροφή της Κάσου από τον αιγυπτιακό. Η συσσώρευση πολλών τοπωνυμίων και σημαντικών μαχών πιθανότατα να δημιουργεί υπερφόρτωση των μαθητών με πληροφοριακό υλικό χωρίς να δίνεται η δυνατότητα να πραγματοποιηθούν γεωγραφικές συνδέσεις. Και η εικονογράφηση³²⁹ του σχολικού βιβλίου

³²⁷ «...από πολύ νωρίς, το εκπαιδευτικό σύστημα φροντίζει να παρέχει εκείνα τα ιστορικά και κοινωνικά στοιχεία που θεωρούνται απαραίτητα για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας κι συνείδησης. Σημαία, γλώσσα, θρησκεία, οικογένεια μαζί με τις σημαντικότερες εθνικές επετείους συμβολίζουν, για τους μαθητές δημοτικού σχολείου, καλύτερα την Ελλάδα.» (Μαντόγλου, 2005, 173)

³²⁸ Στο ίδιο βιβλίο παρατίθεται χαρακτηριστικά χωρίο από το έργο του Δ. Φωτιάδη, *Η Επανάσταση του '21* δραματοποιώντας τη σύγκριση του μεγέθους του νησιού σε σχέση με τη δύναμη που είχε αναπτύξει στο Αιγαίο και τη στάση του σουλτάνου:

«Ανιστοράνε πως ο σουλτάνος Μαχμούτ, όταν τα ταίριαζε με το Μωχάμετ Άλυ, πρόσταξε να του φέρουν ένα χάρτη της αυτοκρατορίας του. Καθώς τον άπλωσαν μπροστά του και τον κοίταξε, έβλεπε με το νύχι τούτη την κουκκίδα, τα Ψαρά, φανερώνοντας έτσι τη θέλησή του με κάθε τρόπο να υποταχθεί ο βράχος αυτός, που στεκόταν εμπόδιο της κυριαρχίας του στο Αιγαίο.»

Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Στα Νεότερα χρόνια*, Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού, Τούρκοι και Αιγύπτιοι εναντίον των Ελλήνων, Βιβλίο μαθητή, Αθήνα, 137,140

³²⁹ (Κύκλος του ελληνικού παιδικού βιβλίου, 2000)

ακολουθεί την εξιδανικευμένη παρουσίαση ηρωικών σκηνών και προσώπων με πορτρέτα και δραματική αποτύπωση των γεγονότων από γνωστά εικαστικά έργα.³³⁰

Στην Γ' Λυκείου το σχολικό εγχειρίδιο επανέρχεται στην εξιστόρηση των σημαντικότερων γεγονότων της Επανάστασης του '21 αρχικά με έναν ενδεικτικό χρονολογικό χάρτη των ιστορικών γεγονότων στον οποίο αναφέρεται ότι το 1824 στις 21 Ιουνίου έγινε η καταστροφή των Ψαρών από Τουρκοαιγύπτιους ενώ στις 3 Ιουλίου υπήρξε καταστροφή του τουρκικού στόλου κοντά στα Ψαρά. Ακόμα γίνεται λόγος για τη εκδικητική πράξη των Ψαριανών για καταστροφή της Χίου με την πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας στα στενά του Τσεσμέ στις 6-7 Ιουνίου 1824 από τον Κ. Κανάρη, ενώ η ίδια πράξη επαναλήφθηκε τον Οκτώβριο του ίδιου έτους στην Τένεδο. Η ιστορική μνεία των Ψαρών ολοκληρώνεται με την πυρπόληση των Ψαρών.³³¹

Είναι ενδιαφέρον να σχολιαστούν κάποια στοιχεία που διαμορφώνουν την ιστορική συνείδηση ενός λαού, όπως η θεσμοθετημένη δομή του σχολείου την αναπλάθει και την παρουσιάζει. Ο άξονας στον οποίο δομούνται τα ιστορικά βιβλία είναι, ακόμα και στις μέρες μας, εθνοκεντρικός, στοιχείο που το βεβαιώνει όχι μόνο το κείμενο με την προβολή της ανδρείας και της γενναιότητας των Ελλήνων «παλικαριών» και ηρώων, αλλά συνεπικουρεί και η εικονογράφηση τους. Το ζήτημα των σχολικών βιβλίων της ιστορίας, που δεν έχουν αλλάξει για χρόνια, άπτεται με αυτό της «γραφής» της ιστορίας. Τίθενται λοιπόν, ζητήματα όπως με ποιον στόχο επιλέγονται οι ιστορικές ενότητες που θα πραγματευτεί το σχολικό βιβλίο, ποιος γράφει ιστορία, με ποιον τρόπο παρουσιάζονται τα ιστορικά δεδομένα, κατά πόσο καλλιεργείται η ιστορική κριτική σκέψη, τι είδους πηγές χρησιμοποιούνται³³², πώς γίνεται η διαχείρισή τους; Ο προβληματισμός εντείνεται περισσότερο με την κυβερνητική απόφαση της ανάθεσης συγγραφής των σχολικών βιβλίων σε μεγάλους εκδοτικούς οίκους. Και πάλι προκύπτει το ζήτημα των κριτηρίων και της ιδεολογίας που υπόκειται σε ένα ιστορικό εγχειρίδιο που πλάθει και αναπαραγάγει «κατασκευασμένες ερμηνείες και αλήθειες». Στα σχολικά ιστορικά βιβλία δεν υπάρχει ακόμα η χρήση προφορικών ή οπτικοακουστικών μαρτυριών ή η χρήση του διαδικτύου για την εύρεση και άλλων πηγών.

Τα Ψαρά, συνεπώς προβάλλονται μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια μόνο μέσα από την ιστορικότητα της καταστροφής τους. Είναι σαν μια μηχανή χρόνου να έχει σταματήσει ακριβώς σε αυτήν την περίοδο ορόσημο αναπαράγοντας ακόμα και στους κατοίκους την ταυτότητα του

³³⁰ Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Γ' Γυμνασίου, Αθήνα, Ανάδοχος συγγραφής Εκδόσεις Πατάκης, 24, 31.

³³¹ Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου, (από το 1815 ως σήμερα)*, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξη Εσπερινού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, Βιβλίο μαθητή, Αθήνα, 18, 26

³³² Για παράδειγμα, η εικονογράφηση του Κρυφού Σχολείου από τον Ν. Γύζη που φιλοξενείται στην Εθνική Πινακοθήκη αποτελεί για κάποιους μαρτυρία της ύπαρξής του και δεν μελετάται ως έργο τέχνης που εμπνέεται από τη μυθοπλασία του εθνοκεντρικού ιδεολογήματος.

τολμηρού θυσιαζόμενου, ωραιοποιώντας ιστορικές αποφάσεις και αποσιωπώντας λάθη και παραλείψεις

VIII. Τα Ψαρά μέσα από τη ματιά των χαρτογράφων

Το σύμπλεγμα των Ψαρών βρίσκονται σε μια στρατηγική θέση στο κέντρο του Αιγαίου, σε ένα σημείο από όπου πολλά από τα πλοία περνούσαν και περνούν όταν η ρότα τους ξεκινά είτε από τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, ή από το Νότο ή την Εύβοια είτε από τα παράλια της Μ. Ασίας. Από το αγκυροβόλι των Ψαρών θα περάσουν καράβια φορτωμένα άλλοτε με πολεμιστές, με πειρατές, άλλοτε με πραμάτειες και άλλοτε με προσκυνητές..

Αναζητώντας την αποτύπωση του κόσμου, στην περίπτωση μας των Ψαρών, μέσα από τους χάρτες μπορούμε να συναντήσουμε:

- τους λεγόμενους χάρτες-πορτολάνους μικρών διαστάσεων στους οποίους τα όρια ναυσιπλοΐας και καλλιτεχνίας συγχέονται,
- τα ιζολάρια³³³, με τις περιγραφές νησιών συνοδευόμενων με χάρτες ενώ
- από τα τέλη του 16^{ου} και αρχές του 17^{ου} αι. ανθίζει το είδος των χαρτογραφικών απεικονίσεων έπειτα από επιτόπιες έρευνες και περιηγητικές εμπειρίες που κοσμούν τα ταξιδιωτικά έργα. (Σφυρόερας, και λοιποί, 1985, 44.)

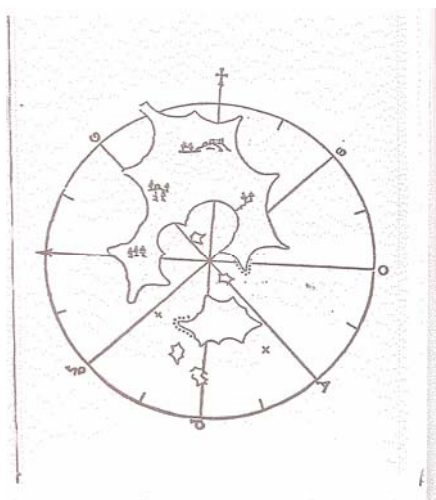
Στα έργα αυτά αποτυπώνονται στρατιωτικά σημεία, επικίνδυνα σημεία, δρόμοι εμπορικών συναλλαγών, γεωφυσικά στοιχεία ή ακόμα και κατάλοιπα φρουρίων, ναών, μοναστηριών και τοπωνυμίων, αρχαίων και νεότερων. Από τα μέσα του 17^{ου} αι. τα ταξιδιωτικά έργα κοσμούνται με υδρογραφικούς χάρτες που είναι ακριβέστεροι και είναι σημαντικοί κυρίως για την εμπορική διακίνηση των караβιών της Ολλανδίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Το κοινό από τον 18^ο αι. τροφοδοτούσε την περιέργειά του μέσω των εφημερίδων και της διαδομένης εκδοτικής δραστηριότητας στους οποίους οι χάρτες αποτελούσαν ένα μέρος. Οι χάρτες οφείλουν την εξέλιξη τους στην ανάπτυξη της ξυλογραφίας και της χαλκογραφίας ενώ ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αι., λίγο πριν από την εμφάνιση της φωτογραφίας, η χαρακτηριστική είχε φτάσει σε σχεδόν φωτογραφική αποτύπωση. Οι ναυτικοί χάρτες, σε αντίθεση με τα ιζολάρια, απευθύνονταν λοιπόν σε ένα πιο ειδικό κοινό και διακινούσαν πιο ειδικευμένη γνώση. (Αρχείο χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου, 2003, 22-23)

³³³ Τα ιζολάρια ικανοποιούσαν την περιέργεια ενός κοινού που δεν είχε πρόσβαση σε πληροφορίες για μακρινούς τόπους.

Ο χάρτης των Ψαρών τυπώθηκε το 1834 από τον Βρετανό πλωτάρχη Richard Copeland, κυβερνήτη του υδρογραφικού H.M.S. “ Beacon”. Στον χάρτη αυτό ο υδρογράφος παρόλο που η βασική αρχή των χαρτογραφών ήταν να αποτυπώνουν μόνο ό,τι αφορά τον ναύτη και όχι ιστορικά στοιχεία, σημείωσε τη θέση απόβασης του τουρκικού στρατού με την υποσημείωση «place of landing of the Turks when they massacred the inhabitants». Στο ίδιο χάρτη αποτύπωσε την καταστεμένη μετά το ολοκαύτωμα πόλη όμως τα τοπωνύμια δεν αντιστοιχούν σωστά στο χάρτη. Ο Ν. Κοτσοβίλλης εξέδωσε το 1893 στην Ερμούπολη χάρτη των Ψαρών με όλα τα τοπωνύμια. (Χάνδρα-Ροδάκη, 1999, 231-232)

Ενδεικτική αναφορά χαρτών των Ψαρών:

- Το Ιζολάριο του Bartolomeo dalli Sonetti τυπώθηκε στη Βενετία το 1485 και επανεκδόθηκε το 1532. Πρόκειται για τον πρώτο μεγάλο άτλαντα των ελληνικών νησιών με 49 ξυλογραφίες που βασίζεται σε πραγματικές μετρήσεις και περιέχει αρκετές ιστορικές και ναυτικές πληροφορίες. Σε κάθε νησί αντιστοιχεί και ένα σονέτο (εξ' ου και το όνομα του συγγραφέα)

*Bartolomeo dalli Sonetti, Χάρτης Ψαρών,
ξυλογραφία, 19Χ15,5 εκ., 1485*

- Ο Alain Manesson Mallet (1603-1706) ήταν γάλλος μηχανικός και υπηρέτησε τον Λουδοβίκο ΙΔ'. Το 1683 κυκλοφόρησε το έργο του Description de l' Univers με χάρτες πόλεων και νησιών. (Σφυρόερας, και λοιποί, 1985, 140.)

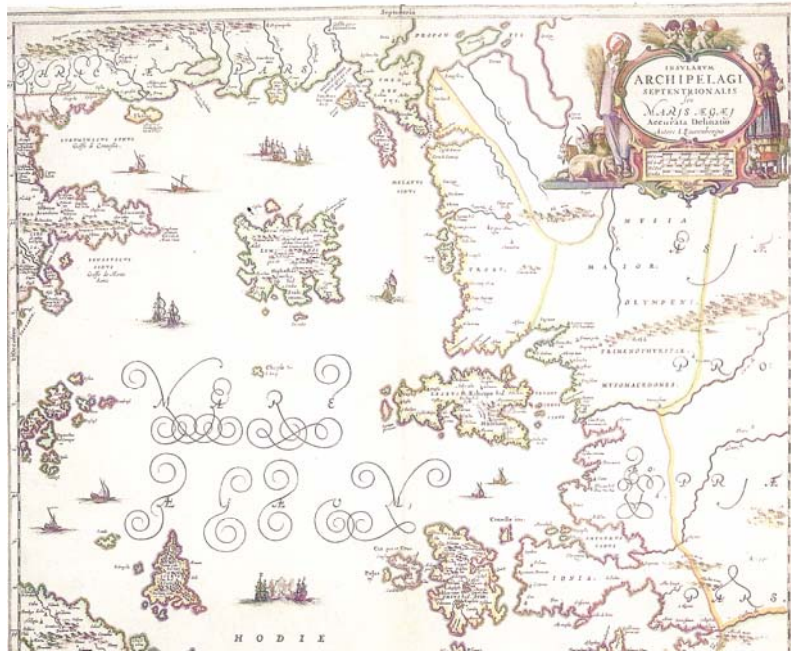
A.M. Mallet, Χάρτης των νησιών του Αι. Αιγαίου, χαλκογραφία, 14X10 εκ. 1683

- Ο Joseph Roux υπήρξε γάλλος υδατογράφος του βασιλιά. Εξέδωσε το 1764 χάρτη με τα νησιά του νότιου και του βόρειου Αιγαίου. (Σφυρόερας, και λοιποί, 1985, 191)

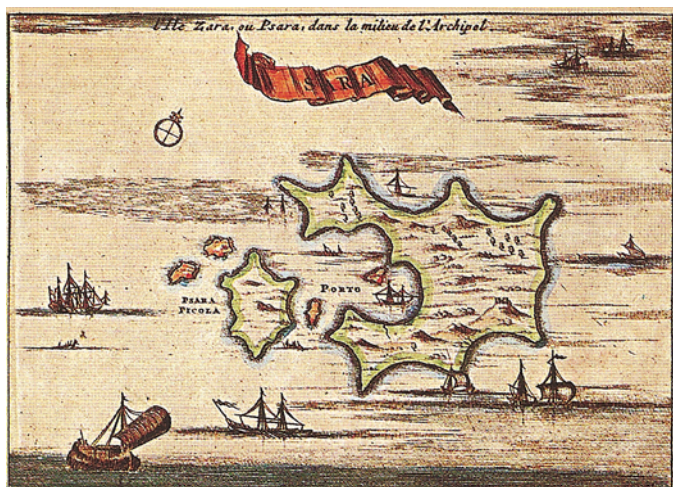
J.Roux: Χάρτης των Ψαρών, χαλκογραφία, 12,5X19 εκ., 1764

- Ο J.Lauremberg χαρτογράφησε το Β. Αιγαίο.

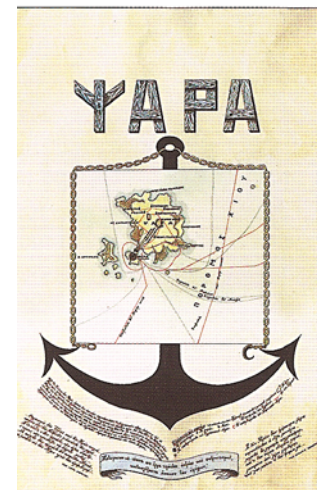

J.Lauremberg: Χάρτης των νησιών του βορείου Αιγαίου, επιχρωματισμένη χαλκογραφία, 1638

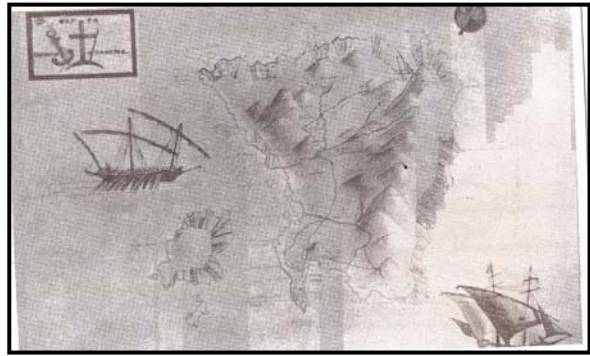
- Άλλα ενδεικτικά παραδείγματα χαρτών των Ψαρών:

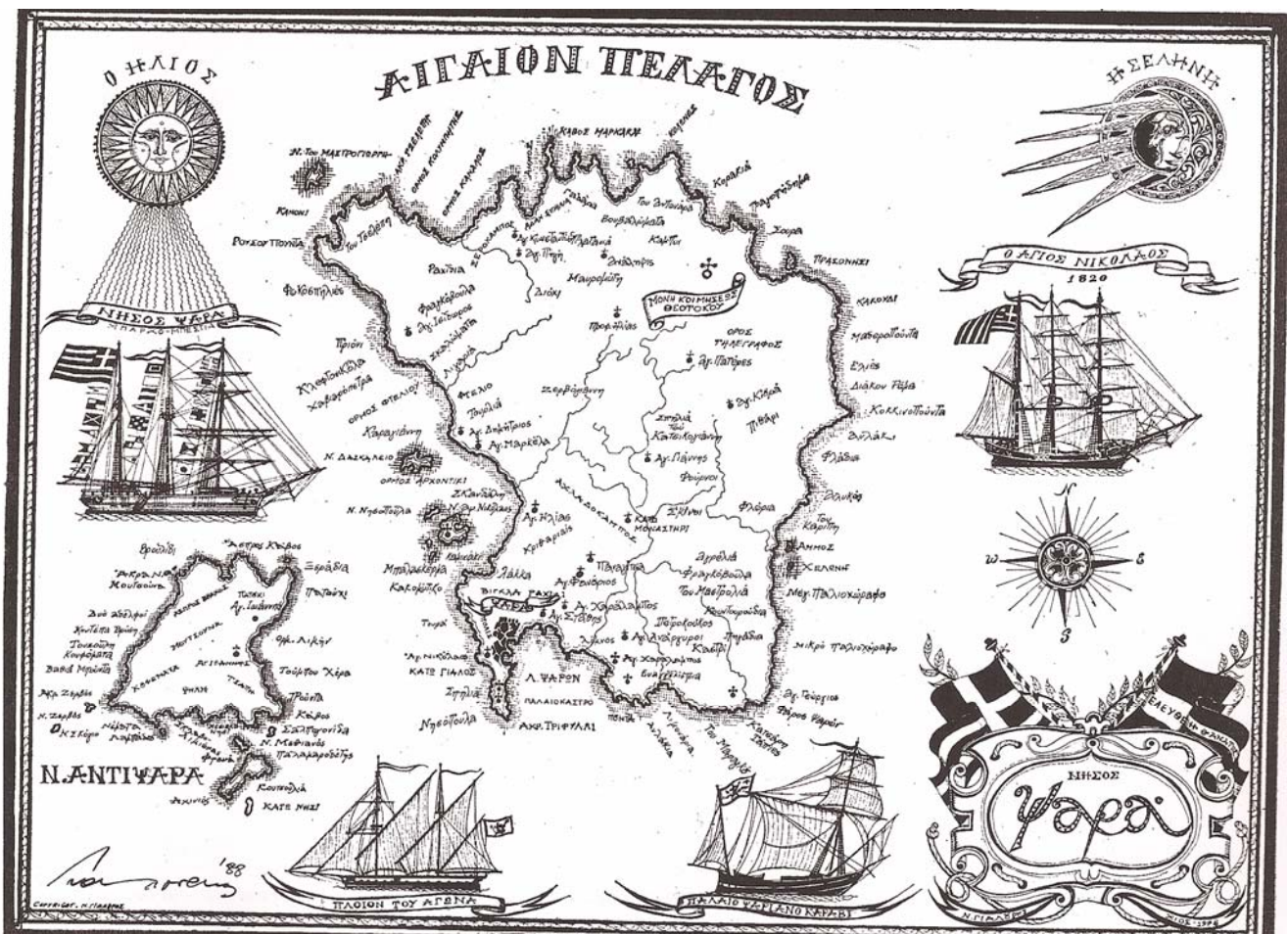
Χάρτης Ψαρών, P. Vander, Επιχρωματισμένη χαλκογραφία

Χάρτης Ψαρών, Ιωάννης Πετρώφ, έγχρωμη λιθογραφία, Λειψία

Χάρτης των Ψαράν, του Πέτρου Μαυροθέρη³³⁴.

Χάρτης Ψαράν, του Ν. Γιαλούρη, χαλκογραφία

³³⁴ (Περ. «Τα Ψαρά», τ. 43,44,45, 45)

IX. Τα Ψαρά μέσα από τους τουριστικούς οδηγούς

Μια σημαντική πηγή ανάπτυξης κάθε επαρχιακού τόπου αποτελεί και ο τουρισμός.

Αναμφισβήτητα ο τουρισμός στα Ψαρά βρίσκεται σε εμβρυακή κατάσταση με αρκετά στοιχεία που υποδηλώνουν αφενός έλλειψη συντονισμένης θεσμικής τουριστικής πολιτικής και αφετέρου απουσία επαγγελματικής τουριστικής συνείδησης, χαρακτηριστικά πολλών άλλων ελληνικών τόπων. Η τουριστική περίοδος στο νησί είναι ιδιαίτερα σύντομη, περιορίζεται στο μήνα Ιούλιο και κυρίως, στον Αύγουστο. Η δυσχέρεια στη συγκοινωνία με το «Μεγάλο παπόρο», όπως χαρακτηριστικά το ονομάζουν οι κάτοικοι του νησιού, να έρχεται από το Λαύριο μόνο μία φορά την εβδομάδα, η καθημερινή έλευση ενός παμπάλαιου, απαρχαιωμένου, τριαντακοπενταετίας (και άνω) ferry-boat να συνδέει το νησί με τη Χίο σε 4,5 ώρες, όπως επίσης και ο επικείμενος κίνδυνος του αποκλεισμού στο νησί λόγω θαλασσοταραχής ελλείπει κατάλληλου λιμανιού, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τη μειωμένη τουριστική κίνηση του νησιού.

Από την άλλη μεριά η γενική οικονομική άνεση των περισσότερων ναυτικών οικογενειών που προσδίδει η εργασία του μηχανικού (πρώτου, δεύτερου ή τρίτου) ή του πλοιάρχου ανάγει την απασχόληση με τουριστικές παροχές, όπως τα λιγοστά καταλύματα, σε πάρεργο ή σε «ασχολία των γυναικών» που βρίσκονται στην κατοχή τους ενώ τη συντήρησή τους την αναλαμβάνουν συνήθως οικονομικές μετανάστριες του νησιού. Για το λόγο αυτό οι τιμές των καταλυμάτων δεν έχουν αντιστοιχία με την παροχή των υπηρεσιών που προσφέροντα. Υπερτιμολογημένες είναι οι τιμές των προϊόντων που μπορεί κανείς να βρει στα μπακάλικά- mini market, στον ένα και μοναδικό φούρνο, αλλά και στις ταβέρνες του νησιού με άλλοθι το ότι το νησί είναι δυσπρόσιτη περιοχή και η τουριστική περίοδος ιδιαίτερα σύντομη. Μήπως ακόμα και η «τουριστική φιλοξενία» δεν σχετίζεται με την ήδη δομημένη εικόνα των κατοίκων για το νησί και τη στάση απέναντι στον «ξένο»;

Στα πλαίσια της προσπάθειας ανίχνευσης της εικόνας των Ψαρών, όπως έχει δομηθεί και παρουσιαστεί από διάφορους τουριστικούς οδηγούς, ενδεικτικά θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε συγκεκριμένους τρόπους παρουσίασης. Ο τρόπος διαχείρισης της προβολής ενός τόπου³³⁵, σαν τα Ψαρά, τα αξιολογικά κριτήρια του εκάστοτε συγγραφέα, αλλά και η «επικείμενη αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων αυτών» από δυνητικούς επισκέπτες αποτελούν σημαντικό ζήτημα ιδιαίτερης μελέτης και έρευνας. Ακολουθεί σύντομος σχολιασμός για τη διαχείριση της παρουσίασης και της προβολής του νησιού μέσα από συγκεκριμένους τουριστικούς οδηγούς.

³³⁵ Συνήθως οι τουριστικοί οδηγοί απαλείφουν την κοινωνική όψη του τόπου και τον παρουσιάζουν με «γραφικότητα» ή εμμένουν στο «κέλυφος» όπως διαπιστώνει και για τα Αναφιώτικα η Κανταντζόγλου. (2001, 24)

Κοινό άξονα κάθε τουριστικής παρουσίασης αποτελεί η έμφαση στην καταστροφή του νησιού από τους Τούρκους, στη συμβολή των Ψαριανών κατά το '21 αλλά και στο έρημο, άγονο περιβάλλον με τις όμορφες παραλίες.

Ο τουριστικός οδηγός των εκδόσεων **ROAD** «Ανεξερεύνητη Χίος»(2003) του Α. Ιορδάνογλου αφιερώνει 20 σελίδες στην ιστορία και την τουριστική προβολή του νησιού με εκτενή τρόπο. Και σε αυτήν την περίπτωση γίνεται αρχικά λόγος για την ερημιά του τοπίου μέσα από τον χαρακτηρισμό «Κρανίου Τόπος» ή καταραμένος³³⁶ και παρατίθεται σύντομη ιστορική αναδρομή με έμφαση στις περιόδους εγκατάλειψής του ή στην επιλεκτική κατοίκησή του ως τόπου «εξορίας». Το νησί προβάλλεται μέσα από γνωστές προσωπικότητες που κατάγονταν από αυτό (Κ. Κανάρης, ο Αποστόλης, ο Νικόδημος, κλπ.). Ο συγγραφέας συνεχίζει την παρουσίασή του προβάλλοντας τη σύγχρονη ζωή του νησιού, τα αξιοθέατά του όπως τη Μαύρη Ράχη, τις περιόδους λεηλασίας του, αλλά και τους τόπους σίτισης και διαμονής με ιδιαίτερη έμφαση για «διαφημιστικούς λόγους» σε κάποια συγκεκριμένα. Σε δυο σημεία του κειμένου ο συγγραφέας σχολιάζει την κρατική διοίκηση: αφενός αναφέρεται στη λειτουργία του ξενώνα του ΕΟΤ που «είναι νοικιασμένος σε ιδιώτη και για αυτό λειτουργεί άψογα» και για τα Σπιτάλια που αφού αναστηλώθηκαν και λειτούργησαν ως εστιατόριο του ΕΟΤ για λίγο έκλεισαν «πάσχοντας από το σύνδρομο της κρατικής διαχείρισης».³³⁷ Έχει ενδιαφέρον η σχηματισμένη άποψη του επισκέπτη και η αξιολόγησή του πέρα από άλλες παραμέτρους όπως η τσιμεντοποίηση του νησιού από ιδιώτες-εργολάβους.

Ως γραφικά σημεία του νησιού χαρακτηρίζονται τα Σπιτάλια, ως ένα από τα καλύτερα σε όλα τα νησιά. Επισημαίνεται η εύρεση των καλύτερων αστακών στα Ψαρά και τη Σκύρο. Ο περιηγητής συνεχίζει με την παρουσίαση των παραλιών, ενώ και πάλι προτρέπει τον επισκέπτη για μια βόλτα στους εγκαταλελειμμένους προϊστορικούς τάφους³³⁸ ή το camping, εννοείται ελεύθερο, στην έρημη αμμουδιά του Αρχοντικιού! Περνώντας από το αιολικό πάρκο, ο συγγραφέας επιδεικνύει κοινωνική ευαισθησία και κάνει μνεία παρεκβατικά στο θέμα των υπαλλήλων της ΔΕΗ που λόγω του αιολικού πάρκου και της κατάργησης του υδροηλεκτρικού εργοστασίου οι υπάλληλοί του καλούνταν να μεταφερθούν, μαζί με τις οικογένειές τους, στη Χίο, ερημώνοντας ακόμα περισσότερο το νησί. Τέλος, γίνεται αναφορά στα πολυάριθμα ξωκλήσια και στο αγιορείτικο μοναστήρι του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, μιας και η Μονή είχε κοντινή σχέση με την αθωνική

³³⁶ Χαρακτηριστικός είναι ο σχολιασμός όσον αφορά το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Αρχοντίκι «που βρέθηκε πολλές φορές έρμαιο στους αρχαιοκάπηλους» και που «τίποτα δεν απομένει να δείτε στο μυκηναϊκό νεκροταφείο. ίσως βρείτε κάποιον παρατημένο προϊστορικό τάφο, με τους χαρακτηριστικούς σχιστόλιθους οι οποίοι δεν είναι στολισμένοι με κτερίσματα αλλά με στοίβες από σκουπίδια.» Η πραγματικότητα φυσικά πλέον είναι διαφορετική με ένα περιφραγμένο, φυλασσόμενο και περιποιημένο αρχαιολογικό χώρο που ακόμα δεν έχει ανοίξει τις πύλες του στο κοινό. Άραγε πόσο μπορεί να επηρεάσει το σχηματισμό μιας εικόνας εκ μέρους του υποψηφίου επισκέπτη μια τέτοια παρατήρηση; (Ιορδάνογλου, 2003, 233)

³³⁷ Ο.π. 245-246 Ο σχολιασμός αναφέρεται στην χρονική περίοδο που επισκέφτηκε ο συγγραφέας το νησί.

³³⁸ Πλέον υπάρχει οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος στο Αρχοντίκι.

πολιτεία, τα κλειδιά της οποίας θα πρέπει κανείς να έχει μεριμνήσει να δανειστεί, κατά τη συνήθη πρακτική πολλών αξιοθέατων της επαρχίας στη χώρα μας. Η παρουσίαση αυτή αναφέρεται κυρίως σε επισκέπτες εναλλακτικού τουρισμού που θα επισκεφτούν το νησί με τα κότερά τους, με μηχανές ή για να κάνουν ελεύθερο camping.

Στον οδηγό «Χίος»³³⁹ του εκδοτικού οίκου **EXPLORER** (2006) (Χίος, 2006, Explorer) η παρουσίαση του νησιού γίνεται αρχικά με αναφορές στη γεωμορφία του νησιού και την πανίδα με ιδιαίτερη αναφορά στα μεταναστευτικά πουλιά. Ακολουθεί σύντομη ιστορική αναφορά με μνεία στη μυκηναϊκή θέση του Αρχοντικίου, τη μετοίκηση του νησιού απ' την Εύβοια και τη Θεσσαλία μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, τις πειρατικές επιδρομές αλλά και τους δυο ταρσανάδες όπου κατασκευάζονταν ιστιοφόρα πλοία εύκολα μετατρέψιμα σε πολεμικά. Αναφέρεται ότι το 1821 το νησί αναφέρεται ότι αριθμούσε 30.000 κατοίκους. Η καταστροφή των Ψαρών παραδίδεται ως πράξη αντεκδίκησης των Τούρκων για την επίθεση που είχε δεχθεί η τούρκικη ναυαρχίδα από τον Κανάρη και τον Πιπίνο μετά τη σφαγή της Χίου (1822). Σώθηκε μόνο η εκκλησία του Αγ. Νικολάου μόνο σώθηκε από την τούρκικη μανία, ενώ λεηλατήθηκαν οι υπόλοιπες εκκλησίες. Ως τόποι όπου βρήκαν καταφύγιο οι πρόσφυγες Ψαριανοί αναφέρονται η Χίος, η Μυτιλήνη, η Μονεμβασιά, η Σύρος και κυρίως η Ερέτρια της Εύβοιας.

Λέγεται ότι μια προσπάθεια τόνωσης του νησιού έγινε το 1970 στο πλαίσιο του προγράμματος για τις «άγονες περιοχές της Ελλάδας» και το 1984 ανακηρύχθηκε τιμητικά Δήμος αλλά «δεν ανέκαμψε ποτέ». «Η μετατροπή από τον ΕΟΤ του λοιμοκαθαρτήριου στα Σπιτάλια σε εστιατόριο και της Παλιάς Βουλής των Ψαρών σε ξενώνα σε συνδυασμό και με τη βελτίωση των έργων υποδομής (υδροδότηση, ηλεκτροδότηση, ολοκλήρωση του λιμενοβραχίονα έδωσαν κάποια ώθηση στην ανάπτυξη του νησιού-περιορισμένη πάντοτε.» Εντύπωση προκαλεί η προτροπή προς τον επισκέπτη να περπατήσει και να επισκεφτεί την «οικία» και τον ανδριάντα του Κ. Κανάρη και την «οικία» του Νικολή Αποστόλη μιας και στην πραγματικότητα η αναφορά τους μπορεί να επισημανθεί μέσα από τη μη ύπαρξή τους. Επιπλέον, λανθασμένη είναι η πληροφορία ότι στο παλιό διοικητήριο στεγάζεται το Αρχείο και το Ιστορικό Μουσείο. Γίνεται αναφορά για το Αρχοντίκι και το Παλαιοκάστρο (Μαύρη Ράχη) όπως επίσης και για το μοναστήρι της Κοίμησης της Θεοτόκου με «σπάνια ιερά κειμήλια και βιβλία τυπωμένα στη Μόσχα και στη Βενετία.» Η πληροφορία αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι ενέχει υψηλό βαθμός επικινδυνότητας μιας και το μοναστήρι μένει αφύλακτο και αποτελεί εύκολη λεία για αρχαιοκαπηλία.

³³⁹ Ο συγκεκριμένος οδηγός διαθέτει πληροφορίες και φράσεις πανομοιότυπες με αυτό των εκδόσεων INFO travel guides.

Ιδιαίτερα σύντομη αναφορά στην ιστορία του νησιού των Ψαρών, με επικέντρωση στην καταστροφή του 1824, γίνεται και στον τουριστικό οδηγό «Χίος, Οινούσσες-Ψαρά» των εκδόσεων **TOUBI'S** (2007)³⁴⁰. Οι πληροφορίες που παρέχονται δεν είναι όλες ακριβείς μιας και το μικρό αρχαιολογικό μουσείο που αναφέρεται δεν υπάρχει πλέον. Ως αξιοθέατα προβάλλονται το Παλαιόκαστρο³⁴¹ και το μοναστήρι της Κοίμησης της Θεοτόκου με την αξιόλογη βιβλιοθήκη της με πολλά βιβλία τυπωμένα στη Βενετία. Η παρουσίαση του νησιού περιορίζεται στη μια σελίδα χωρίς καμία αναφορά στη σημερινή ζωή και όψη του τοπίου, παρόλο που ο οδηγός υποτίθεται ότι αναφέρεται και στα Ψαρά.

Από την **INFO travel guides** (2004) στη σειρά ταξιδιωτικών οδηγών 14 με τίτλο Χίος Οινούσσες-Ψαρά ³⁴², Σμύρνη Τσεσμές-Ερυθραία τα Ψαρά παρουσιάζονται γεωφυσικά, ιστορικά αλλά η «σύγχρονη» όψη τους. Η ιστορική αναφορά είναι εκτενής και επικεντρωμένη στα προεπαναστατικά χρόνια, την καταστροφή και τα χρόνια που ακολούθησαν αυτής. Και σε αυτόν τον οδηγό επισυνάπτονται ανακριβείς πληροφορίες που αφορούν τη συγκοινωνία του νησιού, όπως και στον προαναφερθέντα γίνεται μνεία στο Παλαιόκαστρο χωρίς επεξήγηση, και τέλος προτείνεται επίσκεψη στο Ναυτικό Ιστορικό Μουσείο Ψαρών και στο μικρό Αρχαιολογικό Μουσείο, αναφορά που δίνει την εντύπωση ότι αποτελούν ξεχωριστούς χώρους, παρόλο που σήμερα δεν υπάρχει κανένα μουσείο στο νησί! «Τα ίδια τα Ψαρά είναι ιδανικός τόπος για ήρεμες διακοπές και περισυλλογή», αναφέρεται χαρακτηριστικά. Και σε άλλο σημείο ο συγγραφέας σχολιάζει «Αποτελεί ευτύχημα το γεγονός ότι ο τουρισμός δεν έχει εισβάλει ακόμα στο νησί, και παρά τη στοιχειώδη υποδομή, τα Ψαρά είναι ένας ήσυχος προορισμός για τους εκλεκτικούς ταξιδιώτες».

Αξιόλογη προσπάθεια αποτελεί ο τουριστικός οδηγός που εξέδωσε ο **Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Ψαρών «Ο Κωνσταντίνος Κανάρης»** με τίτλο «Ψαρά του μπουρλότου και της ηρεμίας...»³⁴³. Ο οδηγός αυτός είναι σύντομος, γραμμένος με λιτό, αφηγηματικό λόγο, πλούσιος σε θέματα, με ακριβείς πληροφορίες, με ιδιαίτερα στοιχεία και φροντισμένο ευχάριστο εικονογραφημένο υλικό. Στον αναγνώστη του παρέχονται χρήσιμες ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες, περιγράφεται ο οικισμός, η ζωή στο νησί, η διοίκηση, η εκπαίδευση, η υγεία. Παρουσιάζεται το λιμάνι, τα παλαιά κτίρια, η «Μητρόπολη» και τα εξωκκλήσια, ο Αη Νικόλας, το Παλαιόκαστρο, το Μοναστήρι της Παναγιάς, τα νησάκια, τους μπουρλοτιέρηδες και την

³⁴⁰ (Χίος, το μυροβόλο νησί, Οινούσσες- Ψαρά, 2007)

³⁴¹ Με τον όρο Παλαιόκαστρο εννοείται η Μαύρη Ράχη γνωστή σε πολλούς λόγω του ποιήματος του Δ. Σολωμού. Στη θέση αυτή υπήρχε από τον 15^ο αι. κάστρο από όπου και η ονομασία του. Παρόλα αυτά πιθανόν να σχηματιστεί στον αναγνώστη η εντύπωση της ύπαρξης κάποιου κάστρου με τον τρόπο που παρατίθεται η πληροφορία.

³⁴² Στο τίτλο αναφέρεται το όνομα του νησιού με δυο ρ σύμφωνα με παλαιότερη γραφή.

³⁴³ (Ψαρά του μπουρλότου και της ηρεμίας..., Ιστορία, Περιήγηση, Λαογραφία, 2006)

καταστροφή του νησιού. Επιπλέον, παρέχονται πληροφορίες λαογραφικού περιεχομένου όπως ο λαϊκός θρύλος «του όφεως», τα ψαριανά κάλαντα, το έθιμο του αρραβώνα και του γάμου, ψαριανά δίστιχα, τα Ψαρά μέσα από την Τέχνη, τα βασικά προϊόντα του τόπου συνταγές, καθώς και πληροφορίες για τις ακτές και τα εστιατόρια και τα τουριστικά καταλύματα του νησιού. Είναι σημαντικό ότι η διαχείριση του πληροφοριακού υλικού γίνεται με μια νέα θεώρηση προσέλκυσης του επισκέπτη, χωρίς υπερβολικές διατυπώσεις ενώ δεν λείπουν σχόλια όπως: «Πολύ σπάνια κάποια πολιτιστική εκδήλωση να ξεπέσει στο νησί από τη Χίο» ή «Άλλωστε η ιστορία των Ψαρών μας δείχνει πως οι Ψαριανοί πολλές φορές έγιναν «απόδημοι», αλλά ποτέ δεν ξέχασαν το νησί τους και πάντα ξαναγύριζαν σ' αυτό» ή ακόμα «Οι Ψαριανοί είναι άνθρωποι τολμηροί, σκληροτράχηλοι, επίμονοι και φιλόπατρες, Οι Ψαριανές είναι γυναίκες με εγκαρτέρηση, καλές νοικοκυρές και ευγενικές. Μέσα από ανάλογες φράσεις επιβεβαιώνονται στοιχεία της συγκεκριμένης έρευνας που αφορούν τους Ψαριανούς με τους Χιώτες, το δέσιμο με τον τόπο τους ή τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι επιθυμούν να φαίνονται στους επισκέπτες.

Κάνοντας ένα γενικό σχολιασμό μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι παρεχόμενες πληροφορίες πολλές φορές είναι ανακριβείς ή αφορούν την χρονική περίοδο που γράφτηκε ο οδηγός. Ένας τουριστικός οδηγός έχει τη δυνατότητα να διαμορφώσει μια εικόνα στον δυνητικό επισκέπτη πριν αυτός επισκεφτεί τον τόπο, ενώ όταν φτάσει στον προορισμό του πιθανόν να αναζητήσει την επαλήθευση της κατασκευασμένης αυτής εικόνας περιορίζοντάς του με αυτόν τον τρόπο την ευκαιρία να ανακαλύψει από μόνος του τα μηνύματα και τις ομορφιές που εκπέμπει ο ίδιος ο τόπος. Ο βαθμός που επηρεάζει τους επισκέπτες ένας τουριστικός οδηγός, την ποιότητα του κοινού που προσελκύουν σε ένα τόπο και ο τρόπος που διαχειρίζονται την εικόνα ενός τόπου θεωρώ ότι χρήζουν ιδιαίτερης έρευνας

Χ. Ψαριανά ίχνη σε μουσειακούς χώρους

Η ιστορία των Ψαρών αποτυπώθηκε και στις εικαστικές τέχνες του 19^{ου} αι. στο πλαίσιο της δόμησης της εθνικής συνείδησης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ιδιαίτερη συμβολή στη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας είχε η ευκολότερη απομνημόνευση των βασικότερων γεγονότων του '21 σε μια εξιδανικευμένη απόδοση.

- Πολλά από αυτά τα έργα μπορεί κανείς να συναντήσει στην Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου.

Στα χρόνια του Όθωνα αναπτύσσεται η προσωπογραφία, ακολουθώντας την ανάλογη τάση του εξωτερικού. Μέσα από την προσωπογραφία κυρίως νησιωτών καταγράφονται οι παραδοσιακές φορεσιές αλλά και τα αξιώματα ή το επάγγελμα των απεικονιζόμενων προσώπων. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Ανδρέα Κριεζή, με τίτλο *Ψαριανός καπετάνιος*, που χρονολογείται το 1850-1853. Με μια σύνθεση λαϊκότητα και ακαδημαϊκών στοιχείων, ο Κριεζής παρουσιάζει ένα καπετάνιο Ψαριανό με την παραδοσιακή του φορεσιά να ποζάρει καμαρωτός μετωπικά κρατώντας στα χέρια του ένα τσιγάρο αναμμένο. Από το ανοιχτό παράθυρο πίσω του φαίνεται η θάλασσα και ένα ιστιοφόρο πλησίον (με ανοιχτά πανιά) υποδηλώνοντας το επάγγελμα του εικονιζόμενου.

*Ανδρέας Κριεζής (1813;-μετά το 1877)
Ψαριανός Καπετάνιος, π. 1850-1853
Λάδι σε μουσαμά, 95Χ71εκ.
Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κοντλίδη*

*Ένα καράβι πρόβαλε κι έχει μπουλιάρδο κόντρα,
Λένε πως είναι Ψαριανό κι έρχεται απ' την Λόντρα.*

*Εύχομαι το καράβι σου να σου καλαρμενίζει,
Να ακούει το τιμόνι του σαν σβούρα να γυρίζει...*

*Στις άγκυρες του εύχομαι ποτέ να μην μαλλιόσουν,
Εύχομαι και τα αμπάρια του ποτέ να μην αδειάσουν.*

*Φύσα πουνεντογάρμπη μου κόντρα της τραμουντάνας
Και δώσε χαιρετίσματα της κόρης και της μάνας.*

Απόσπασμα από παραδοσιακό τραγούδι των Ψαρών

Στο ίδιο μουσείο το ηθογραφικό έργο του Νικηφόρου Λύτρα *Το Ψαριανό μοιρολόι* παρουσιάζει μια ιδιαίτερη σκηνή της στιγμής του θρήνου για το χαμό του ναυτικού που έχασε τη ζωή του στη θάλασσα. Η σκηνή διαδραματίζεται στο εσωτερικό ενός νησιώτικου σπιτιού όπου γυναίκοί και παιδιά θρηνούν γύρω από έναν κόκκινο σκούφο που βρίσκεται στο κέντρο που σχηματίζουν. Ο σκούφος αποκτά δύναμη ταυτοποίησης με τον χαμένο ναυτικό. Ένα κενό στον ανθρώπινο κύκλο προσκαλεί το θεατή να συμμετέχει και αυτός στον θρήνο ενώ το αναποδογυρισμένο скаμνί είναι δηλωτικό της απουσίας του νεκρού. Ένα πρόχειρο εικονοστάσι έχει διαμορφωθεί πάνω σε μια καρέκλα στα δεξιά. Ο πατέρας, τραγική φιγούρα, κάθεται σκυφτός δεξιά σε μια σκοτεινή άκρη. Η δραματικότητα της σκηνής εντείνεται από τη χρωματική αντίθεση και τις έντονες φωτοσκιάσεις. Ας επισημανθεί ότι τα έθιμα του θανάτου και κυρίως τα μοιρολόγια μέσα από τα οποία εκφράζονταν οι συγγενείς ενός χαμένου ναυτικού είναι συγκρίσιμα με αυτά της Μάνης σε ποιητικότητα και εκφραστικότητα.

*Η μέρα η σημερινή να 'θελε μη ξημερώσει,
Να 'θελε πέσει η στέγνωση μέσα να μας πλακώσει.*

*Θα βάλω άγρια φωνή, ίσως μ' ακούσει η δύση,
Ίσως μ' ακούσει το παιδάκι μου και με παρηγορήσει.*

*Έμαθα πως βαρειαρωτάς κάτω στον μαύρον Άδη,
Θα στείλω ροδοζάχαρη κι αφράτο παξιμάδι.*

*Και πάλι ξαναστέλλω σου ένα γαρυφαλλάκι,
Βάλε το στο τσεπάκι σου που ήσουν παλληκαράκι...*

*Αν έχεις χρόνια μέσα στη γη θαρρείς εξέχασά σε;
Μέσα στην καρδιά μου βρίσκεται στα σπλάχνα μου
κοιμάσαι.*

*Τάχα ίντα να γίνηκε, τάχα ίντα να γίνει,
Η γκρεμιζιά γαρυφαλλιά που 'χα στο παραθύρι;*

*Ο κάτω κόσμος είναι κακός γιατί δεν ξημερώνει,
Γιατί δεν κράζει πετεινός, δεν κελαηδεί τ' αηδόνι.*

Απόσπασμα από παραδοσιακό μοιρολόι των Ψαρών

*Νικηφόρος Λύτρας (1832-1904)
Το Ψαριανό μοιρολόι, πριν το 1888
Λάδι σε μουσαμά 97Χ140εκ.*

Η ανάπτυξη του συμβολισμού σε ολόκληρη της Ευρώπη επηρέασε και τον Γύζη. Μέσα από το έργο του *Μετά την καταστροφή των Ψαρών*, αποτυπώνεται ο ξεριζωμός των Ψαριανών που μέσα σε μια τρικυμισμένη θάλασσα, προσπαθούν να διασωθούν με μια ξύλινη βάρκα. Η βάρκα είναι γεμάτη από ανθρώπους-πρόσφυγες. Κάποιοι προσπαθούν να ανασύρουν άλλους ανθρώπους από τη θάλασσα πάνω στη βάρκα. Μια γυναίκα κάνει το ίδιο τείνοντας το χέρι της προς το νερό. Πάνω στη βάρκα στο χαοτικό συνοθύλευμα ανθρώπων και υπαρχόντων δεσπόζει μια εικόνα, δείγμα ελπίδας για επιστροφή. Με το ίδιο συμβολικό τρόπο αποδίδεται και το φως στο βάθος της σκηνής εκφράζοντας την ελπίδα. Πάνω στη βάρκα ένα ναυτικός προσπαθεί με ένα κουπί να ελέγξει τη βάρκα ενώ στη πρύμνη του πλεούμενου μια γαλανόλευκη σημαία με σταυρό κορυφώνει τη δραματική ένταση.

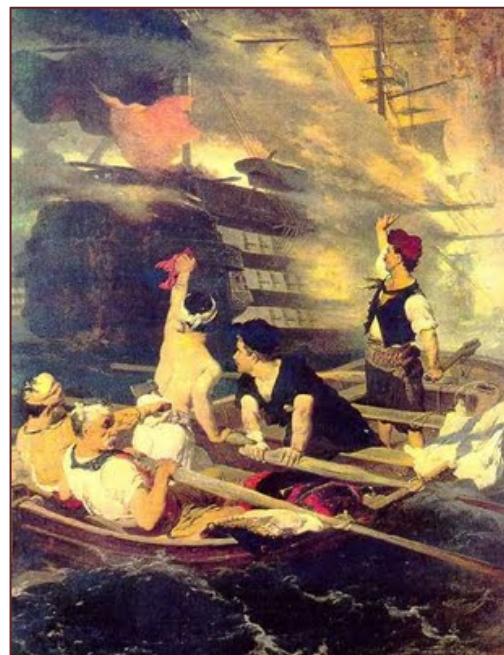

*Νικόλαος Γύζης(1842-1901)
Μετά την καταστροφή των Ψαρών (1896-1898)
Λάδι σε μουσαμά 133Χ188εκ.
Αγορά από τους τόκους του κληροδοτήματος Τ. Αβέρωφ*

Ο Νικηφόρος Λύτρας εμπνέεται από την ισχυρή προσωπικότητα του Κανάρη και απεικονίζει την πυρπόληση της τούρκικης ναυαρχίδας. Η τουρκική ναυαρχίδα έχει πάρει φωτιά ενώ τα παλικάρια του Κανάρη κάνουν γρήγορα κουπί ώστε να απομακρυνθούν γρήγορα από το τόπο της δράσης. Ο τιμονιέρης της βάρκας, ο Κανάρης, και ένα από τα παλικάρια του στρέφονται προς τη ναυαρχίδα ελέγχοντας το αποτέλεσμα της πράξης τους δείχνοντας προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι μορφές είναι ντυμένες με νησιώτικα και ναυτικά ρούχα. Στα πλάγια της βάρκας υπάρχει η νησιώτικη σημαία με τον σταυρό. Όλη η δραματική δράση εκτυλίσσεται στα μάτια του θεατή με πρώτο πλάνο την απομάκρυνση των πυρπολητών από τον τόπο του γεγονότος. Το ίδιο θέμα επιλέγει να πραγματευτεί και ο Ιβάν Αϊβαζόφσκυ αναπαριστώντας τη φλεγόμενη τούρκικη ναυαρχίδα τη νύχτα και την απόδραση των μπουρλοτιέρηδων.

*Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας
από τον Κανάρη, Ιβάν Αϊβαζόφσκι (1881)
Λάδι σε μουσαμά, 162Χ233εκ.*

*Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας
από τον Κανάρη (π. 1866-1870).
Λάδι σε μουσαμά, 143 εκ. χ 109 εκ.*

Ζήτημα προβληματισμού αποτελεί η διαχείριση της εξουσίας που ασκεί μια εικόνα ως επένδυση ιστορικών κειμένων, όπως και ο βαθμός στο οποίο κάποια έργα τέχνης μπορούν ή θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως «εικονικές μαρτυρίες» ιστορικών γεγονότων φέροντας σημαντικό πληροφοριακό υλικό χωρίς να επισημαίνεται η συμβολή της οπτικής θεώρησης του ίδιου του καλλιτέχνη ενταγμένη σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο.

*Σακκολέβα, Karl Krazeisen (1794-1878),
Εθνική Πίνακοθήκη*

- Στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο φιλοξενείται ένα πλούσιο υλικό πινάκων, χαρτών, αντικειμένων που αναφέρονται στην περίοδο 1453 μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το εύρος αυτό των συλλογών του οφείλεται κατά μεγάλο μέρος σε δωρεές. Το συγκεκριμένο μουσείο ακολουθεί τη μουσειολογική φιλοσοφία του 19^{ου} αι. («μουσείο-αποθήκη») με τη συσσώρευση ποικίλων αντικειμένων και τη διακόσμηση με πίνακες -πορτρέτα διαφόρων πρωταγωνιστών της Νεότερης Ιστορίας της Ελλάδας. Φιλοξενείται στο κτίριο της Παλιάς Βουλής, κτίριο με ιδιαίτερη ιστορική και αρχιτεκτονική αξία, ενώ ο τρόπος παρουσίασης και έκθεσης των εκθεμάτων παραπέμπει σε αναπαραγωγή των εθνοκεντρικών ιδεολογημάτων του 19^{ου} αι..

Τα εκθέματα που σχετίζονται με τα Ψαρά είναι τα εξής:

- Στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο μπορεί κανείς να δει τη σφραγίδα από τη Βουλή των Ψαρών.

- Στην αίθουσα του Φιλελληνισμού μπορούμε να παρατηρήσουμε τραπουλόχαρτα με τη φιγούρα των πρωταγωνιστών του Απελευθερωτικού Αγώνα και αυτή του Κανάρη όπως επίσης ένα οστέινο χαρτοκόπτη με την απεικόνιση του στην κορυφή ή ένα μετάλλιο με το ίδιο θέμα.

- Ένα πορτρέτο του Κ. Κανάρη με παραδοσιακή στολή θυμίζοντας τις πυρπολήσεις τουρκικών πλοίων που κατάφερε με τα ψαριανά πλοία. Μετά τον Αγώνα ανέπτυξε και πολιτικές ικανότητες ενώ υπήρξε με τη στάση του σύμβολο ενότητας.

Ο Κ. Κανάρης
Ελαιογραφία σε μουσαμά,
Άγνωστου, ΕΙΜ

Προτομή του Κ. Κανάρη στην Κνυφέλη

Φωτογραφία του Κ. Κανάρη

- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χάλκινη λήκυθος στην οποία φυλάσσεται ταριχευμένη η καρδιά του Κ. Κανάρη, έκθεμα που φυλάσσεται στην αίθουσα του Ζ η οποία είναι αφιερωμένη στο Ναυτικό Αγώνα. Η λήκυθος κοσμείται με τέσσερα ζεύγη χυτών σκαλιστών φτερωτών δρακόντων από μπρούτζο με πυρσό ανάμεσά τους, με φυτικό ελικοειδές κόσμημα και δυο αντωπούς αγγέλους και με 11 αστερόσχημα κοσμήματα. Η λαβή του καλύμματος έχει τη μορφή σφαίρας με σταυρό, ενώ οι λαβές της ληκύθου είναι σαν έλικες. Φέρει επιγραφή με κεφαλαία γράμματα: «ΧΑΙΡΕ ΚΑΡΔΙΑ ΝΑΥΑΡΧΟΥ ΚΑΝΑΡΗ». Είναι τοποθετημένη σε μνημειακή μαρμάρινη κόγχη με πέντε μεταλλικές επιγραφές και με κοσμείται με κλαδί δάφνης. Στις μεταλλικές πλάκες αναγράφονται τα ονόματα τόπων όπου σε μάχες διακρίθηκε ο Κανάρης: ΧΙΟΣ, ΤΣΕΣΜΕΣ, ΛΕΣΒΟΣ, ΑΡΓΟΛΙΚΟ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ. Η λήκυθος προσφέρθηκε στο ΕΙΜ τον Δεκέμβριο του 1933 από το Υπουργείο Ναυτικών.

Τεφροδόχος Κ. Κανάρη στο ΕΙΜ

«Στην αλληλογραφία που φυλάσσεται στο αρχείο της Εταιρείας (έγγραφο αρ. 4/48810/24-11-1933 του Υπουργείου Ναυτικών προς τον Πρόεδρο της Εταιρείας) αναφέρεται ως αιτία της απόφασης του Υπουργού για την προσφορά αυτήν η άποψη του ότι «τοιαύτης αξίας κειμήλια δεν πρέπει να ευρίσκονται εκτεθειμένα εντός γραφείων και δη δημοσίων, όπου κίνδυνον διατρέχουν και φθοράς ή θραύσεως ως και απώλειας ακόμη εκ κλοπής.

Η παράδοση της ληκύθου, όπως πληροφορούν τα σχετικά έγγραφα (της Εταιρείας με αρ. 76 της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1933 προς τον διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Προέδρου της Δημοκρατίας, καθώς και του Υπουργού Ναυτικών με αρ. 95 της 7^{ης} Δεκεμβρίου 1933), προγραμματίστηκε να γίνει με ειδική «σεμνήν τελετήν...εις το Εθνολογικόν Μουσείον, ίνα καθέξη την εμπρέπουσαν αυτή θέσιν μεταξύ των ιστορικών κειμηλίων του Πολεμικού

Ναυτικού», με την παρουσία αντιπροσωπείας της διοικητικής ιεραρχίας του Υπουργείου και με καθορισμό της ειδικής για την περίπτωση στολής.»³⁴⁴

*Γραμματόσημο και νόμισμα
με τον Κ. Κανάρη*

Ο νεκρός μετά τον θάνατό του στην οικεία του στην Κυψέλη είχε μεταφερθεί στο Υπουργείο Ναυτικών όπου έγινε και η ταρίχευση του σώματός του και η αφαίρεση της καρδιάς του έπειτα από αίτημα της οικογενείας του για να διατηρηθεί ως «κληροδότημα», «εις ανάμνησιν των μεγάλων υπέρ πατρίδος έργων του», «ως ιερόν κειμήλιον δια την Ελλάδα»³⁴⁵ διότι «...η καρδιά του μεγαθύμου ήτο πολύτιμον της πατρίδος κτήμα, όπερ έπρεπε να μείνη αναφαίρετον και υπ' αυτού του θανάτου» ώστε να φυλαχτεί στο Υπουργείο Ναυτικών με ανάλογο τελετουργικό όπως είχε πραγματοποιηθεί για την καρδιά του Μιαούλη.³⁴⁶

*Προσωπικό αντικείμενο
Κ. Κανάρη, ΕΙΜ*

Με τον τρόπο αυτό διατήρησης της καρδιάς καταγράφεται η διάθεση για συνέχεια και αέναη σύνδεση μιας κοινότητας με αυτό που συμβολοποιεί η πράξη αυτή και με το ίδιο το πρόσωπο. Μέσα από αυτού του είδους την ταύτιση του νεκρού ως προγόνου σημαντικού για μια συγκεκριμένη οικογένεια ή για μια εθνική ομάδα γίνεται προσπάθεια να εξασφαλιστεί η συνέχεια της μέσα από υποκατάστατα της απύσας σάρκας με σκοπό την ευρύτερη διάχυση της μνήμης του. Το μέρος συνεπώς αντικαθιστά το όλο υπερβαίνοντας το πρόσκαιρο και παράλληλα και τη λήθη.³⁴⁷

³⁴⁴ Αντζουλάτου-Ρετσίλα, (2009) Στο ίδιο βιβλίο έχει γίνει από τη συγγραφέα έρευνα ως προς τον πώς παρουσιάζει ο ελληνικός και ξένος Τύπος της εποχής το θάνατο του Κανάρη.

³⁴⁵ Με ανάλογο «ιερό» τρόπο εκτίθεται στο Ναυτικό Μουσείο της Ύδρας η καρδιά του Μιαούλη.

³⁴⁶ Στα εισαγωγικά μεταφέρονται χαρακτηρισμοί από άρθρα του Τύπου της εποχής θανάτου του Κανάρη που σκιαγραφούν το ανάλογο ιδεολογικό πλαίσιο Αντζουλάτου-Ρετσίλα, (2009)

³⁴⁷ «Ο σεβασμός και η περιφρούρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας έχει εμπνεύσει τη διατύπωση κανόνων και αρχών, όπως είναι π.χ. τα σχετικά άρθρα που περιλαμβάνονται στον κώδικα ηθικής δεοντολογίας που έχει εκπονήσει το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) και τα οποία αναφέρονται ειδικά στην απόκτηση (αρθρ. 2.5), στην έρευνα και μελέτη (αρθρ. 3.7) και στην έκθεση (αρθρ. 4.3 και 4.4) ανθρωπίνων υπολειμμάτων και ιερών τεκμηρίων, επισημαίνοντας ως προϋποθέσεις που πρέπει να υπάρχουν και να τηρούνται κατά τις λειτουργίες αυτές, τον σεβασμό, την ευαισθησία, την επιστημονική αριστεία.»

- Στο ίδιο μουσείο εκτίθενται διάφορα προσωπικά αντικείμενα Ψαριανών ναυάρχων και μπουρλοτιέρηδων του 1821, μέσα από τα οποία ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να «γνωρίσει» τους κατόχους τους αναλογιζόμενος και τη συναισθηματική αξία που μπορεί αυτά να είχαν για αυτούς³⁴⁸

Προσωπικά αντικείμενα του Ν. Αποστόλη

Πορτρέτο του Ν. Αποστόλη στο ΕΙΜ

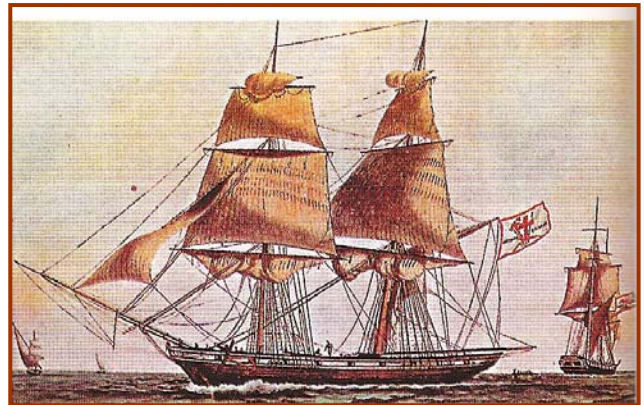
Ο.π., 105, ICOM, Code of Ethics for Museums, Paris: ICOM 2006, 3,7,8

³⁴⁸ Για την πολλαπλότητα της αξίας των αντικειμένων, βλ. Pearce (2002, 207)

*Προσωπικά αντικείμενα του Δ. Παπανικολή
(φουσιγοθήκη και καπνοθήκη)*

*Το πλοίο «Λεωνίδα» του Ψαριανού
Ναυάρχου Αποστόλη, ΕΙΜ*

- Γιορτινή φορεσιά της Μαρίας Αναγνώστη Μοναρχίδου, κόρης του ναυάρχου Ν. Αποστόλη. Αποτελείται από άσπρο υφαντό πουκάμισο με μπιμπίλες στις άκρες του, το πολύπτυχο φουστάνι από μαύρο μεταξωτό ύφασμα με τη διπλή φούστα και τον ποδόγυρο στολισμένο με χρυσοϋφαντο μεταξωτό ύφασμα, όπως και η τραχηλιά, το βελούδινο κοντογούνι με τα χρυσογάιτανα, και τη γουνέλα από βυσσινί βελούδο στολισμένη ολόγυρα με μαύρη γούνα. Στην περιφέρεια δένεται το κόκκινο μεταξωτό μαντήλι με τα κρόσσια. Πολύπλοκος είναι ο κεφαλόδεσμος, που δημιουργείται από τα εσωτερικά κόκκινα βαμβακερά μαντήλια και από την μακριά άσπρη μεταξωτή μπόλια με τις κεντημένες άκρες, που τυλίγονται γύρω από τον λαιμό και πέφτει ελεύθερα στην πλάτη (Δωρεά της Φωτεινής Επαμ. Τσακάλη)

Το γεγονός της πυρπόλησης του τουρκικού στόλου από τον ελληνικό στην Τένεδο έχει ως θέμα ένας ακόμα πίνακας, ο υπομνηματισμός του οποίου όμως από τον γερμανό καλλιτέχνη δεν ανταποκρίνεται στην εν λόγω πυρπόληση, της οποίας πρωταγωνιστές ήταν ο Κ. Κανάρης και ο Γ. Βρατσάνος, γνωστοί πυρπολητές, και όχι ο Α. Μιαούλης και ο Πιπίνος όπως αναφέρεται.

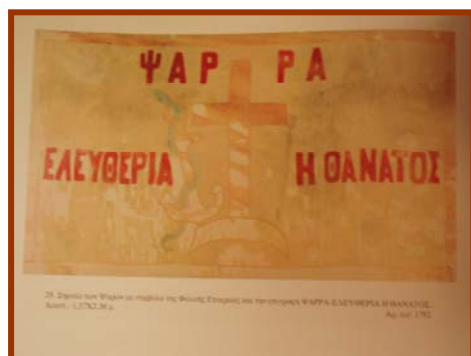

*Η καταστροφή του τουρκικού στόλου στην Τένεδο το 1822
(Die griechischen Capitains Pipinis und Miejauly zerstören
durch Brander die türkische Flotte bey Tenedos
den 9ten 10ten November 1822)
σχ. I.L. Rugendas - G.Havet. ΕΙΜ αρ.κατ.4618*

*Η καταστροφή των Ψαρών
(και η ανατίναξη της πυριτιδαποθήκης
υπό των πολιορκηθέντων ψαριανών)
(22 Ιουνίου 1824)
Χρωμολιθογραφία, ΕΙΜ, αρ.κατ.4948/35*

- Ένα ακόμα έργο της πυρπόλησης του νησιού πραγματεύεται άγνωστος καλλιτέχνης σε χρωμολιθογραφία, μιας και η εμπορική και ναυτική δύναμη των Ψαρών υπό τις διαταγές του αρχηγού του στόλου Νικολάου Αποστόλη αποτέλεσε το παρατηρητήριο των κινήσεων των Τούρκων στο Αιγαίο. Απεικονίζεται η ανατίναξη του Παλαιόκαστρου και των αμάχων Ψαριανών ενώ οι επιζήσαντες εποίκισαν στην Εύβοια και τη Μονεμβασιά.
- Η σημαία των Ψαρών με σύμβολα της Φιλικής Εταιρίας αποτελεί σύμβολο ακόμα στις συνειδήσεις των κατοίκων του νησιού και ταυτίζεται με την ιστορία του τόπου.

Σημαίες των Ψαρών, ΕΙΜ

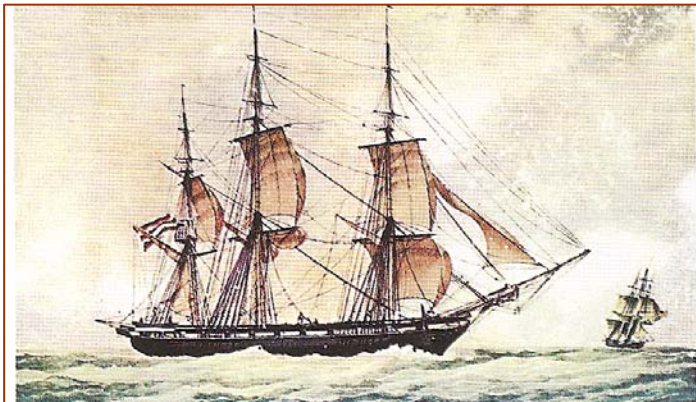
- Στο Λαογραφικό Μουσείο Κοζάνης μπορεί κανείς να βρει γυναικεία Ψαριανή ενδυμασία³⁴⁹.

Αποτελείται από:

- α) άσπρο μεταξωτό υφαντό πουκάμισο με περίτεχνες μπιμπίλες στις άκρες,
- β) πολύπτυχο φουστάνι από μαύρο μεταξωτό ύφασμα με τη διπλή φούστα και τον ποδόγυρο στολισμένο με χρυσοϋφαντο, μεταξωτό, ύφασμα όπως και η τραχηλιά,
- γ) βελούδινο κοντογούνι,
- δ) τη γουνέλα από μωβ βελούδο, στολισμένη ολόγυρα με μαύρη γούνα
- ε) Στη μέση δένεται το κόκκινο, μεταξωτό μαντήλι με τα κρόσσια,
- στ) κεφαλόδεσμος πολύπλοκος που δημιουργείται από τα εσωτερικά κόκκινα, βαμβακερά μαντήλια και από την μακριά άσπρη, μεταξωτή μπόλια με τις κεντημένες άκρες, που τυλίγεται γύρω από το λαιμό και πέφτει ελεύθερα στην πλάτη.

- Από το αρχείο της Ύδρας:

Μυοδρόμων (μπάρκο) με ρώσικη σημαία, Αρχείο Ύδρας

³⁴⁹ Θα μπορούσε σε συνεργασία με το Λύκειο των Ελληνίδων να πραγματοποιηθεί καταγραφή και συντήρηση των ενδυμάτων που διασώζουν ως κειμήλια διάφορες ψαριανές οικογένειες. Επίσης, μέσα από προφορικές μαρτυρίες θα μπορούσαν να καταγραφούν, σε συνεργασία με κάποιο γλωσσολογικό κέντρο, οι ιδιωτισμοί και οι τοπολαλιές που μιλιούνται ακόμα στο νησί.

- Από το φωτογραφικό αρχείο του Μουσείου Μπενάκη:

*Γυναίκα με φορεσιά των Ψαρών
Αθήνα, γύρω στα 1865 (ΦΑ_1_417)*

*Πορτρέτο γυναίκας με παραδοσιακή
ενδυμασία των Ψαρών
Αθήνα, γύρω στα 1880
Πέτρος Μωραΐτης (ΦΑ_1_666)*

*Σπαθί του φαριανού πυρπολητή,
Κωνσταντίνου Κανάρη (1790-1877),
Δωρεά Ιωάννου Σεπριέρη (ΤΕ 5761)*

*Μπουρλότο από γυαλί του Κωνσταντίνου Κανάρη.
Δωρεά Μιμής και Ιουλίας Αράπη (ΤΕ 25780)*

*Benedetto Civiletti (1846-1903)
Μικρό ορειχάλκινο σύμπλεγμα με τους πυρπολητές
Κωνσταντίνο Κανάρη και Ανδρέα Πίπτινο
(β' μισό 19^{ου} αι.)*

*Η καταστροφή των Ψαρών στις 20-22 Ιουνίου 1824,
υδατογραφία του λαϊκού ζωγράφου Νικολάου Α. Κοντσοδόντη
Οι διαρκείς επιδρομές των Ψαριανών στα απέναντι μικρασιατικά παράλια
κατέληξαν στην ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού από τους Τούρκους (ΤΕ 23146)*

*Georg E. Opitz (1775-1841):
Σκηνή από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας.
Εικονίζεται ο μπουρλοτιέρης Κωνσταντίνος Κανάρης,
Υδατογραφία, (ΤΕ 25182)*

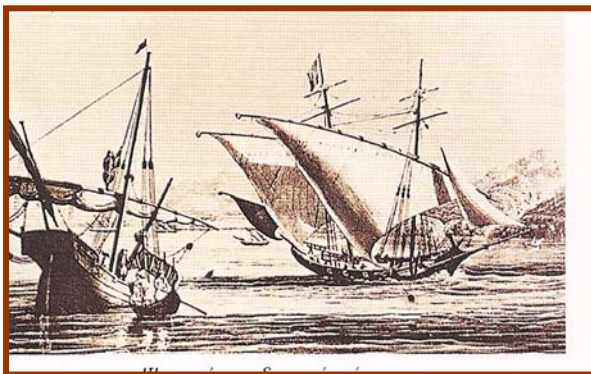
Στο μουσείο Μπενάκη συμπεριλαμβάνεται μεγάλη συλλογή έργων του Χατζηκυριάκου Γκίκα, ενός σημαντικού Νεοέλληνα ζωγράφου ο οποίος αν και γεννήθηκε στην Αθήνα το 1906 καταγόταν από τα Ψαρά. Συγκεκριμένα ο πατέρας του, Αλέξανδρος καταγόταν από τα Ψαρά και η μητέρα του, Ελένη από την Ύδρα³⁵⁰.

- Στο Ζάππειο μπορεί κανείς να συναντήσει το άγαλμα του εθνικού ευεργέτη Ι. Βαρβάκη.

*Άγαλμα του Ι. Βαρβάκη,
του Λεωνίδα Δρόση,
βρίσκεται στο Ζάππειο.*

- Άλλα ψαριανά ίχνη στη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη.

*Ψαριανό καταδρομικό «μυστικόν»
Γεννάδιος βιβλιοθήκη, Αθήνα.*

Χάρτες, γκραβούρες με αναπαραστάσεις ψαριανών πλοίων, αντίγραφα πλοίων, ημερολόγια, επιστολές κ.α. μπορεί κανείς να ανακαλύψει και στο Ναυτικό Μουσείο Πειραιά³⁵¹. Ας επισημανθεί ότι και τα Ναυτικά Μουσεία της χώρας μας αποτελούν χώρους αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας με τη σύνδεση της Ελλάδας και της ιστορίας της με τη θάλασσα, ενώ βρίσκονται υπό το έλεγχο του Ναυτικού της Ελλάδας.

³⁵⁰ Χατζηγεωργίου (1991, 16-17)

³⁵¹ βλ. Στεφάνου (2008, 53-57)

XI. MME και η ιστορία

Στη μεταμοντέρνα εποχή μας γίνεται όλο και περισσότερο λόγος για την αποδόμηση της ιστορίας και την κατάρρευση της ιδέας του έθνους, για την παγκοσμιοποίηση και την ομογενοποίηση, για την ισοπέδωση των ταυτοτήτων. Πρόκειται ουσιαστικά για πολέμους μνήμης, που διατρέχουν για διαφορετικούς κάθε φορά λόγους και σε διαφορετικά χωροχρονικά πλαίσια την ανθρώπινη ιστορία. Η ιστορία όμως δεν μπορεί να νοηθεί πέρα από τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενά της μιας και οι άνθρωποι μεταβάλλονται και μαζί με αυτούς η κουλτούρα τους και η σχέση τους με το παρελθόν τους, το παρόν και το μέλλον τους.

Χαρακτηριστική είναι η συμβολή των MME και ιδιαίτερα του έντυπου Τύπου με αφιερώματα ιστορικού ή και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Δεν είναι λίγες οι εφημερίδες στη χώρα μας που συμπεριλαμβάνουν στις σελίδες τους άρθρα, αφιερώματα ή ακόμα και ένθετα με ανάλογο περιεχόμενο σε μια προσπάθειά τους «να ξαναγράψουν την ιστορία» και να την «εκλαϊκεύσουν» στα πλαίσια μιας *μηντιακής* κατασκευασμένης ιστορικής αφήγησης. Για παράδειγμα, οι εφημερίδες *Η Καθημερινή*, *Η Ελευθεροτυπία*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα*, τα κρατικά τηλεοπτικά κανάλια και κάποια ιδιωτικά φαίνεται να πληθαίνουν τα αφιερώματά τους για διάφορες ιστορικές περιόδους της ελληνικής ιστορίας και με ξεναγήσεις σε αρχαιολογικά μνημεία σε μια προσπάθειά τους να προβάλουν το μορφωτικό και πολιτιστικό ρόλο τους, χωρίς να γίνεται αντιληπτό ποιος αποφασίζει και με ποια κριτήρια συντάσσονται αυτές οι προσπάθειες³⁵².

Η διαμάχη³⁵³ ως προς την ιστορική μνήμη επηρέασε ακόμα και τους ιστορικούς, με εκείνους που πρεσβεύουν πιο εθνοκεντρικές τάσεις καθώς και τη διατήρηση των εθνικών αφηγήσεων, με αυτούς που προασπίζονται τις υβριδικές ταυτότητες στα πλαίσια ενός νέου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος και με εκείνους που διατηρούν μια μετριοπαθή στάση στην προσπάθειά τους να μην κλωνίσουν παγιωμένες ιστορικές στερεοτυπικές αντιλήψεις αλλά και να αναπροσδιορίσουν το ρόλο της ιστορικής κουλτούρας στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Είναι σημαντική η

³⁵² Η «δημοκρατικοποίηση» των MME εκφράστηκε ακόμα και με τη διοργάνωση ηλεκτρονικής ψηφοφορίας των σημαντικότερων προσωπικοτήτων της ελληνικής ιστορίας συγκρίνοντας μια πλειάδα επιφανών ανθρώπων που η σημαντικότητά τους όμως σχετίζεται σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά και οικονομικά συμφραζόμενα, ενώ έδρασαν σε διαφορετικά γνωστικά, επιστημονικά, πολιτικά ή άλλα πεδία. Η αυτοπροβολή λοιπόν των MME στην Ελλάδα και όχι μόνο, έγκειται στην ανταπόκριση του κοινού τους με βασικό αίτημα τη διατήρηση της «υπάρχουσας» ιστορίας.

³⁵³ Η δυναμική της κατάστασης που περιγράφηκε θα πρέπει να αναζητηθεί στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι των μεταπολιτευτικών χρόνων στην Ελλάδα. Διακρίνονται δυο τάσεις: αυτή «της επιστροφής στις ρίζες μας» και στην τόνωση της ελληνικότητάς μας, της ορθοδοξίας και των Ελλήνων που δεν υποτάσσονται αλλά αντιστέκονται και σε εκείνη του εξωευρωπαϊσμού της ελληνικής κοινωνίας. Η εθνικιστική έξαρση, ας μην λησμονούμε, τονώθηκε ιδιαίτερα με θέματα όπως το Μακεδονικό, το Κυπριακό και τη άμβλυνση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας όπου η Ελλάδα προβάλλεται ως θύμα, πολλές φορές, συγκυριών ή ακόμα και συντεχνιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των συμμάχων μας, των γειτόνων μας και γενικότερα του Άλλου που μας «καταδιώκει» και υποθάλλει τον «αφανισμό μας».

αύξηση των blogs και των ιστοσελίδων στο διαδίκτυο με όλες αυτές τις τάσεις. Κι αν κάποτε ο ιστορικός καλούνταν να αναζητήσει και να διαχειριστεί σπάνιες πηγές, στις μέρες μας η αφθονία του πληροφοριακού υλικού του διαδικτύου μπορεί να προκαλέσει πολλαπλά ιστορικά δημιουργήματα δημιουργώντας προκαλώντας σύγχυση στο χρήστη τους με παράλληλους παράγοντες την τυχαιότητα αλλά και εμπορικά και πολιτικά κριτήρια που υποβόσκουν.³⁵⁴ Συνεπώς, την εποχή του οπτικού πολιτισμού η δόμηση του παρελθόντος βασίζεται σε εικόνες, σε εμφανή στοιχεία.

Η ιστορική διαμάχη, συνεπώς, θα πρέπει να εξεταστεί, παράλληλα, ως φαινόμενο τόσο εσωτερικό όσο και σε σχέση με το παγκόσμιο γίνεσθαι. Γιατί οι στάσεις ως προς τη μνήμη, την ιστορικότητα, την ταυτότητα και την αυτοεικόνα ενός λαού, μιας κοινότητας υπογραμμίζουν ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο μια κοινωνία διαχειρίζεται τη σχέση της με τον χρόνο και τον τόπο στα πλαίσια των αξιακών μέσων που προβάλλουν οι πολιτισμικές της δράσεις.

XII. Τα Ψαρά μέσα από τον τοπικό Τύπο

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιδιωτική προσπάθεια του τριμηνιαίου περιοδικού με τίτλο «Ψαρά» του Νίκου Χατζηγεωργίου που έδινε βήμα έκφρασης ιδεών με άρθρα που αφορούσαν τόσο τα Ψαρά όσο και άλλες άγονες περιοχές της χώρας μας στοχεύοντας «να προωθήσει, στα μέτρα των δυνατοτήτων του, το διαχρονικό πολιτιστικό στίγμα του Αιγαίου, χωρίς ευρύτερες φιλοδοξίες και στόχους μεγαλύτερους, απ' το να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον της Πολιτείας και του κοινού προς αυτήν τη χειμαζόμενη περιοχή. Την περιοχή που θυμόμαστε περισσότερο από τον εναέριο χώρο, όταν γίνονται σε αυτόν οι γνωστές πλέον και συνήθεις παραβιάσεις του. Οι επιβουλές βλέψεις τείνουν προς τα υπερκείμενα που υπόκεινται τοις υποκειμένοις και ο νοών νοείτω....Εμείς τι κάνουμε σχετικά με τα «υποκείμενα», που είναι τα νησιά μας; Έχουμε συνειδητοποιήσει άραγε πώς μπορούμε-κι αν πραγματικά το θέλουμε σαφώς μπορούμε- να αντιστρέψουμε τους όρους; Έχουμε σκεφτεί να επενδύσουμε ουσιαστικά στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά και κυρίως σε εκείνα του παραμεθορίου; Φαντάζεστε να υλοποιήσουμε μια κατάλληλη υποδομή, έτσι ώστε αρκετά από αυτά να γίνουν Συνεδριακά κέντρα ή Εστίες πανευρωπαϊκών πολιτιστικών δραστηριοτήτων; Γιατί, σε ορισμένα από αυτά, να μην γίνονται τακτικές εκδηλώσεις, φεστιβάλ, μπιενάλε, εκθέσεις, να μην καλούνται διεθνείς προσωπικότητες του πνεύματος και της τέχνης, ώστε να έλξουμε το διεθνές ενδιαφέρον; Ποιος θα το κάνει, αν δεν το κάνουμε εμείς συνεργαζόμενοι, μακριά από μικροπολιτικά συμφέροντα και ιδιοτέλειες;» (Χατζηγεωργίου, 1991)

³⁵⁴ Ο Λιάκος (2007, 19) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Κάποτε, τον καιρό του χειρόγραφου, υπήρχαν λίγοι συγγραφείς και λίγοι αναγνώστες. Τον καιρό του έντυπου βιβλίου, λίγοι συγγραφείς και πολλοί αναγνώστες. Τώρα, τη διαδικτυακή εποχή, υπήρχαν ταυτόχρονα πολλοί συγγραφείς και πολλοί αναγνώστες.»

Η άποψη αυτή εκφράστηκε το 1991 και από τότε ως σήμερα εξακολουθούν τα Ψαρά, όπως και πολλά ακόμα μέρη της χώρας μας, να είναι ξεχασμένα από την Πολιτεία ή να τυχαίνουν κάποιες στιγμές το ενδιαφέρον μικροπολιτικών καιροσκοπικών δράσεων. Η ανάγκη για πρωτοβουλία και ενεργοποίηση των κατοίκων στα πλαίσια της συνεργασίας τους και της προβολής και διαχείρισης του τόπου τους πέρα από συμφέροντα φαίνεται να προβάλλει ως ανάγκη πλέον στις μέρες μας. Ο συγγραφέας συνεχίζει θέτοντας περιορισμούς σε αυτήν την πρόταση και παροτρύνοντας το κοινό για εγρήγορση: *«Δεν θέλουμε φυσικά το ολοκαύτωμα να γίνει σλόγκαν ή ορόσημο χωρίς περιεχόμενο, ούτε βεβαίως από μεγαλοϊδεατισμό το επικαλούμαστε τούτη την ώρα....Δεν επιδιώκουμε να επαναλαμβάνουμε πράγματα, θωπεύοντας ρητορικά το ένδοξό μας παρελθόν, πάνω στις δάφνες του οποίου μακαρίως σήμερα εφησυχάζομαστε. Γυρεύουμε την απήχηση του Ολοκαυτώματος στα σημερινά μας κωφεύοντα ώτα. Αναζητούμε την ερμηνεία της μεγάλης εκείνης θυσίας στις μέρες μας....Αν δεν δραστηριοποιηθούμε σύντομα προς αυτήν την κατεύθυνση, πώς άραγε θα δικαιωθούμε απέναντι στην ιστορία μας;- αν θεωρούμε ακόμη βέβαια, ότι μας αφορά.»* (Χατζηγεωργίου, 1991) Σχολιάζοντας την παραπάνω φράση θα πρέπει να επισημάνουμε τη διαλεκτική σχέση μεταξύ ατόμου και της κοινότητας σε σχέση με την ιστορία.

Το περιοδικό αυτό έδινε βήμα σε Ψαριανούς να εκφράσουν τις απόψεις τους, τις σκέψεις και τις αγωνίες τους, να ενημερωθούν για διοικητικές αποφάσεις που τους αφορούσαν και για τις εξελίξεις της ψαριανής κοινότητας μέσα από τη στήλη των κοινωνικών. Στο περιοδικό αυτό διάφοροι μελετητές και αρχαιολόγοι μπορούσαν να δημοσιεύσουν τις έρευνές τους και τις μελέτες τους. Την ίδια δυνατότητα παρείχε στους αλλοδαπούς φιλοψαριανούς να γράψουν τις εντυπώσεις τους για το νησί, ενώ υπήρχαν και αναφορές σε διεθνή συνέδρια, εκθέσεις και άλλα καλλιτεχνικά δρώμενα που σχετίζονταν με το Βόρειο Αιγαίο.

Στο περιοδικό «τα Ψαρά» συναντάμε ενδιαφέροντα άρθρα από όπου μπορεί να μελετηθεί η σχέση των Ψαρών με τον υπόλοιπο κόσμο. Χαρακτηριστικό είναι αυτό που αφορά τα γυρίσματα ιταλικής τηλεόρασης στα Ψαρά του παραγωγού Quilici το 1980. Το ντοκιμαντέρ αφορούσε «τις ρίζες και το πνεύμα της σύγχρονης Ευρώπης και πώς οι διάφοροι λαοί που θα την αποτελέσουν αισθάνονται, σκέπτονται και πιστεύουν στην Ευρωπαϊκή ενότητα». Ο παραγωγός στην ερώτηση του τι μπορούν οι Ψαριανοί να προσφέρουν στην Ευρώπη έλαβε την ακόλουθη απάντηση: *«Ένα ήρεμο νησί, χωρίς αυτοκίνητα, χωρίς θορύβους και coca-cola, που δεν χρειάζονται δικηγόροι και συμβολαιογράφοι για τη ζωή των ανθρώπων, αλλά αρκεί ο Λόγος και ο Λόγος του Ψαριανού είναι συμβόλαιο. Τα σπίτια είναι ξεκλειδωτά, ό,τι χάνεται βρίσκεται. Έτσι και οι άντρες και οι γυναίκες είναι υπερήφανοι που ζουν με αυτές τις αξίες. Για αυτό και λατρεύουμε το νησί μας. Αν λοιπόν, στείλετε μερικά παιδιά να περνούν τις διακοπές τους στις κατασκηνώσεις που διοργανώνονται κάθε χρόνο εδώ, ίσως συνειδητοποιήσουν αυτά, που πιστεύουμε σαν αξίες κι όταν γυρίσουν στη χώρα*

τους, θα γίνουν αληθινοί πολίτες της Ευρώπης. Αυτή θα είναι η προσφορά των Ψαριανών στην Ευρώπη.» Ο Quilici τελειώνει το άρθρο του με την άποψη «Τώρα κατάλαβα τι σημαίνει "Πολίτης του Άστεως", σημαίνει αξιοπρεπής, υπερήφανος, γενναίος, δίκαιος, έντιμος και αγωνιστής, σε γενικές γραμμές ο αληθινά ιδανικός άνθρωπος. Αυτή είναι η αρχή της Ευρώπης και αυτό πρέπει να είναι το μέλλον της.» (Χατζηγεωργίου, 1980, 4)

Αναμφισβήτητα το περιοδικό αυτό αποτελούσε μια σημαντική πρωτοβουλία διαλόγου των Ψαρών με άλλους τόπους, δίαυλο επικοινωνίας με τον κρατικό μηχανισμό και γνωστοποίηση των προβλημάτων και των αγωνιών μιας άλλης, ξεχασμένης Ελλάδας. Το περιοδικό όμως δεν αγκαλιάστηκε ιδιαίτερα από τους Ψαριανούς και τελικά μετά από κάποια χρόνια εκδόσεως του σταμάτησε πλέον να εκδίδεται, παρόλο που υπήρξε ένα μέσο καταγραφής ιδιαίτερων εξελίξεων του νησιού και της κοινότητάς του.

Ο χιώτικος τοπικός Τύπος κατά καιρούς φιλοξενεί άρθρα που σχετίζονται με τα καθημερινά ζητήματα των Ψαρών (π.χ. συγκοινωνιακό) ή κείμενα που αφορούν την ιστορία του νησιού κατά το 1824. Μια συγκριτική μελέτη των άρθρων αυτών θα μπορούσε να μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την εικόνα που δομεί ο αναγνώστης για τα Ψαρά.

XIII. Τα Ψαρά μέσα από το Διαδίκτυο

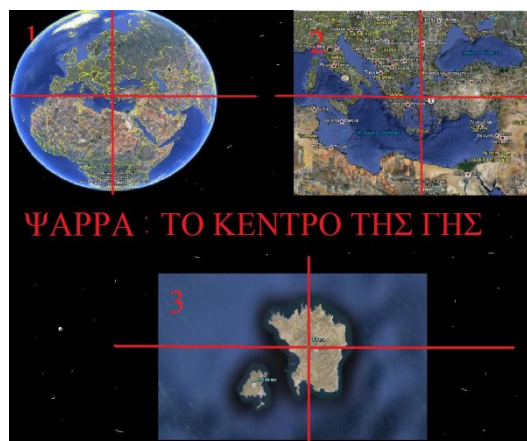
Η ανάπτυξη των τεχνολογιών και ιδιαίτερα του διαδικτύου συνέβαλαν στην άμβλυνση κάθε χωροχρονικού ορίου. Όλο και περισσότεροι Ψαριανοί των νεότερων κυρίως ηλικιών χρησιμοποιούν τις δυνατότητες του διαδικτύου για να επικοινωνήσουν με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Οι γυναίκες των ναυτικών μέσα από το Skype επικοινωνούν on line με τους συζύγους τους που ταξιδεύουν συνομιλώντας για μεγάλα χρονικά διαστήματα με χαμηλές χρεώσεις, εξιστορώντας τα νέα της ημέρας. Με αυτόν τον τρόπο, όπως δηλώνουν οι περισσότερες, «τους νιώθουν πιο κοντά» και μπορούν να μοιράζονται τις αγωνίες και τα προβλήματα της καθημερινότητας. Είναι σαφές ότι πλέον η επικοινωνία δεν γίνεται με γράμματα ή με ωραίες cart-postal που κάποτε οι ναυτικοί έστελναν από κάθε λιμάνι ξεχωριστά και που οι παραλήπτες τους θα έπρεπε να προσμένουν μέρες για να τις λάβουν....

Η εικόνα που έχουν δομήσει και που αναπαράγουν οι ίδιοι οι κάτοικοι του νησιού φαίνεται και από τις συνομιλίες και τη χρήση του Facebook και του YouTube. Στο Facebook υπάρχουν ηλεκτρονικές σελίδες θεματικών ομάδων με τίτλους όπως Ψαρά.....for ever³⁵⁵ (με 172 μέλη), Psara is not Chios³⁵⁶ (με 260), Σύλλογος Κανάρης Ψαρά³⁵⁷ (με 156 μέλη) που διαθέτουν φωτογραφίες-στιγμιότυπα από το νησί ή προσωπικές φωτογραφίες πολλές από τις οποίες υπογραμμίζουν την «ταυτότητα» του τόπου με την ψαριανή σημαία ή νέους με την παραδοσιακή στολή. Δεν λείπουν και τα νησιώτικα τραγούδια και τα video που εμπλουτίζουν την διαδικτυακή εικόνα των Ψαρών. Ενδιαφέρουσες είναι και οι συνομιλίες οι οποίες πολλές φορές αποτυπώνουν την ιδιαίτερη αγάπη των μελών για το νησί αλλά και τις τοπικιστικές διαθέσεις όπως στο site Psara is not Chios με φωτογραφίες που η Χίος έχει διαγραφεί ή που τα Ψαρά αποτελούν το κέντρο του κόσμου.

³⁵⁵ <http://www.facebook.com/home.php?#/pages/FOR-EVER/171323471077?v=info> (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

³⁵⁶ <http://www.facebook.com/group.php?gid=165674141786#/group.php?v=photos&ref=mf&gid=80820461448> (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

³⁵⁷ <http://www.facebook.com/group.php?gid=165674141786> (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

Σε παρόμοια φιλοσοφία είναι και το Psara Island (702 μέλη) στο Facebook το οποίο ως σύμβολο έχει τη σημαία των Ψαρών, ενώ αναφέρεται ότι απευθύνεται «σε όλους εσάς που είστε από τα Ψαρά ή που αγαπάτε αυτό το νησάκι».

Στους σχολιασμούς των χρηστών της σελίδας συνήθως χρησιμοποιείται η ελληνική γλώσσα με λατινικούς χαρακτήρες. Η ταυτότητα και η ιδέα του ανήκειν και της διαφοροποίησης όπως συνδέεται με τον τόπο κυριαρχούν, φτάνοντας μερικές φορές, στα όρια της υπερβολής.

Παραθέτονται ενδεικτικά κάποια από αυτά τα σχόλια:

«wraia selida auth.....an kai eimaste nomos xiou...eimaste alh idea kai nowtropia kai ala muala!!!!!!!!!!Psara !!!!!!!!!!»

«an kai syrianos me katagwgi apo tin mykono agapw ta PSARA kai to xsanagrafo ta PSARA KAI TA MATIA SAS TA PSARA EINAI O,PARTHENONAS TOY AIGAIΟΥ»³⁵⁸
TA PSARA KAI TA MATIA SAS GIATI AIGAIO XWRIS PSARA ELLADA XWRIS PARTENWNA³⁵⁹

"Congratulations!

It is always refreshing to see young people, who are pround of thier homeland and thier heritage, being creative. Keep up the good work - panta tetoia!!"

«Πραγματικοί Ψαριανοί τελικά ίσως είναι εκείνοι που αγαπούν, θυμούνται και επισκέπτονται το νησί και όχι εκείνοι που αναφέρονται στην καταγωγή τους όποτε τους συμφέρει, ενώ δεν έχουν πατήσει ποτέ...»

³⁵⁸ Psara is not Chios

³⁵⁹ Psara Island

Το νησί στη συνείδηση των περισσότερων θεωρείται μνημείο, ένας ιστορικός τόπος το παρόν του οποίου φαίνεται να έχει σφραγιστεί στο 1824 με την αναπαραγωγή εθνικιστικών τοπικιστικών ιδεολογιών και αντιλήψεων.

Μέσα από το διαδίκτυο δίνεται η δυνατότητα σε κατάσταση on time ή μετέπειτα να πληροφορηθούν όσοι ενδιαφέρονται για το τι συμβαίνει στα Ψαρά...ιδιαίτερα τις δύσκολες μέρες του χειμώνα ξεπερνώντας την απομόνωση και το φόβο του αποκλεισμού.

«ekeini ti mera ta mporfor den eixan vathmida... oso kairo eimai sta psara tetoia kairika fainomena den ta exw dei! to karavaki den pige na kanei dromologio... itan demeno sto limani omws espase kai o teleutaios kavos... sta teleutaia defterolepta einai akoma sta psara kai prospathei na paei na apagiasei. mono ston ai nikola kai tin panagia mporw na dwsw tin exigisi gia to oti o kairos espase ligo prin spasei kai o teleutaios kavos...»

Το διαδίκτυο λειτουργεί ως κόμβος επικοινωνίας, ανταλλαγής απόψεων αλλά και επικρίσεων. Το νησί αποτελεί έναν ιδιαίτερα ακριβό προορισμό για διακοπές και αυτό το παράπονο εκφράζεται με ποικίλους τρόπους, ενώ τίθεται και πάλι το θέμα ποιος είναι Ψαριανός και ποιος όχι, τι δικαιώματα έχει και τελικά κατά πόσο οι κάτοικοί του επιθυμούν την τουριστική του ανάπτυξη.

«Καλά ρε παιδιά, επιτρέπεται το εισητήριο Λαύριο-Ψαρά να είναι 45 ευρώ;;; Έλεος!!! Υποτίθεται ότι είμαστε άγονη γραμμή! Δηλ. αν θες να πας σε κανένα κοσμοπολίτικο νησί το ίδιο και φθηνότερα θα σου κοστίσει...Υπάρχει υποτίθεται έκπτωση για τους μόνιμους κατοίκους...Ναι, εντάξει, αλλά οι υπόλοιποι "παραθεριστές" που ερχόμαστε κάθε χρόνο δεν θεωρούμαστε Ψαριανοί; Δηλ. τα Ψαρά δεν υπολογίζουν στον τουρισμό;;; Να μην θίξω το γεγονός ότι αν, λέω αν, αποφασίσεις να πάρεις και το αυτοκινητάκι σου πόσο θα πάει το μαλλί.»

«kala den exeis adiko....oso gia ton turismo pou les den 8elei k polu mualo gia na katalaveis ama ton 8eloun i oxi....»

“οι pio akribes turopites einai ekei!kotzam skopeta baraga k m thn dinetai 2 eurw?!?!hhhhmarton....katatalla wraio meros einai!”³⁶⁰

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο σχολιασμός από ανθρώπους που είχαν εκτίσει τη στρατιωτική τους θητεία στο νησί. Τα Ψαρά βρίσκονται σε στρατηγικό σημείο και γι' αυτό διαθέτουν φυλάκιο με 15 στρατιώτες οι οποίοι συνήθως δεν συνάπτουν σχέσεις με τους ντόπιους και ειδικότερα με τις γυναίκες του τόπου. Λόγω των δυσχερειών των καιρικών συνθηκών αλλά και των συγκοινωνιακών μέσων πολλοί από αυτούς αναγκάζονται ακόμα και τις ελεύθερες μέρες τους να παραμένουν στο

³⁶⁰ Ο.π.

νησί. «Είναι καλύτερα να μην μας μιλάνε. Άλλο αυτοί και άλλο εμείς. Τι, να μιλήσουν με τα κορίτσια μας και να έχουμε άλλα;», είχε πει χαρακτηριστικά ένας νέος Ψαριανός σε μια συνέντευξη. Το νησί τους καλοκαιρινούς μήνες μοιάζει πραγματικά σαν παράδεισος με τις ωραίες παραλίες στις οποίες πολλές φορές οι στρατιώτες του νησιού αναλαμβάνουν το ρόλο των λουόμενων. Με την απόσταση του χρόνου οι αναμνήσεις αναδομούνται και αναπροσδιορίζονται και με νοσταλγική διάθεση ο προσδιορισμός γίνεται και πάλι μέσα από τον τόπο και διάφορες εικόνες που επανέρχονται.

“to 1979 ipiretisa sta psara 1 xrono einai teleia thelo na xanapao”

«ΓΙΑ ΣΑΣ ΦΙΛΟΙ ΜΟΥ

ΙΣΩΣ ΝΑ ΜΗ ΜΕ ΘΥΜΑΣΤΕ ΕΓΩ ΟΜΩΣ ΔΥΣΚΟΛΕΥΟΜΑΙ ΝΑ ΞΕΧΑΣΩ ΤΙΣ 17 ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΗΜΕΡΕΣ ΠΟΥ ΠΕΡΑΣΑ ΣΤΟ ΥΠΕΡΟΧΟ ΝΗΣΙ ΣΑΣ (ΣΤΟ ΦΥΛΑΚΙΟ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΟΡΑ ΜΑΛΙΣΤΑ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΗ ΦΑΜΙΛΙΑ ΜΟΥ). ΝΑ ΕΙΣΤΕ ΟΛΟΙ ΚΑΛΑ»

“eimai apo kefalonia k ekatsa sto filakio ena mina.tha leo panta gia auto to oraio nisi..makari na ertho kapia stigmi gia diakopes..foveri anthropoi..”

"an thimame kala itan stin paralia ena kafenio tou {paptouli i paxtouli?} episis thimame kai ton KARIDAKIA POU eftiahne dihtia ekini tin epohi ihame kai ena pelekano poli megalitero apo tis Mikonoy”

Κάποιος Ψαριανός απαντά αναδομώντας κατά κάποιο τρόπο την εικόνα του τόπου και τις εξελίξεις του:

«polu kala 8umaste gia ti kafenio to opoio itan tou paptouli,vevaia twra den uparxrei pia sti 8esi tou exei anoiksei ena psitopwleio,auto gia ton karidakia den to kserw(prepei na nai polu prin geni8w)k gia ton pelekano etsi einai!o dikos mas vevaia den itan gay.....xaxaxxxx.....»³⁶¹

Δεν λείπουν οι φορές που εκφράζονται παιδικές αναμνήσεις αλλά παράλληλα και η αγωνία για τη μεταβολή του τόπου που έχει επιφέρει ο χρόνος, μια μεταβολή που έχει προβολή και στον ίδιο τον άνθρωπο.

“Τα παιδικά μου χρόνια στο νησί αυτό είναι πάντα στο μυαλό μου. Σαραντα χρόνια μετά λυπαμαι που η κορη μου δεν εχει τετοιες αναμνησεις. Θελω να ερθω αλλα φοβαμαι να ξαναβρω τον αλητακο που ετρεχε απο τον Κατιαλο στον Αγιο Νικόλα, στο σπίτι της «γιαγιάς» μου και τον κήπο του σχολείου.»

³⁶¹ Psara is not Chios.

Το διαδίκτυο αποτελεί ένα χώρο αναζήτησης πληροφοριών καταγωγής τους ή αναζήτησης συγγενικών προσώπων από τα Ψαρά.

« Hi there from New Zealand! I'm trying to find out more information about Psara - my grandmother's father's family came from this island, they name was Moros. There is hardly any information available about this beautiful island!"

«This is great! A Psara Group on Facebook

Though I am born in New York City, I am the proud son of +Evangelos Yiannakos, born on Psara, and am cousins with Stevis Family, and remmeber the Marinos Brothers (the teachers that loved on Long Island).»

«kalispera... psaxnw tous suggeneis mou sta psara me tous opoious exw xa8ei epeidi katoikousa monima samo... :D exw er8ei 2 fores sta panemorfa psara teleutaia fora prin 15 xronia (polus kairos) kserw mono epi8eto giagiadwn kai 8eiwn... karagewrgi kai vratsanou (??) perimenw minima apo opoioidipote mporei na voi8isei.. euxaristwwww..»

Το διαδίκτυο αποτελεί και ένα μέσο προβολής και διαφήμισης του τόπου σε εν δυνάμει επισκέπτες:

"An kai den exw paei pote sta Psara prepei na einai yperoxa! Exw dei mono liges fotografies tou "Creator" tou group kai exw pathei plaka.Elpizw kapoia stigmi na episkeftw ayto to nisi!"

Δεν λείπουν φυσικά και τα σχόλια σε blogs με πολιτικό περιεχόμενο καταγράφοντας την άποψη που σχηματίζουν κάποιοι πολίτες για τους κρατικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς.

«ΚΑΣΤΡΟ μου άκουσες τι είπες?.. Δεν θα σε αξιώσει ο Θεός να πας..

Δεν ισχυρίζομαι πως είναι το πιο εύκολο να βρεθεί κανείς εκεί. Σε ένα ξερονήσι μισοπέλαγα, να το δέρνουν οι ανέμοι και η αδιαφορία της πολιτείας. Μα τι κάστρο θα είσουν αν περίμενες ασφαλτους δρόμους για να περπατήσεις?

Του χρόνου αν όχι νωρίτερα σφύρα και πάμε μαζί.»

«Ψαρά-Κανάρης-Σήμερα

Ελευθερία και «Αντι-μεταρρύθμιση»

Ευχαριστώ για την ποιοτική παρουσίαση αυτού του οδοιπορικού. Να και ένας άνθρωπος-εσύ- που δείχνεις πως η ιστορική μνήμη δεν είναι μια ξεθωριασμένη ανάμνηση που τονίζεται πρόσκαιρα από το τυποποιημένο αναμάρσημα ανούσιων και πανομοιότυπων τελετών και προσπάθεια αυτό-προβολής των αρχών του τόπου.

Όσοι παρευρίσκεστε στο χώρο αυτό κάθε χρόνο, δίνετε ζωή στην ιστορία μας.»

«ΝΙΚΙΠΛΟΣ, καλέ μου.

Τα αγήματα, οι μπάντες και τα πανηγύρια κρατούν ένα εικοσιτετράωρο κάθε χρόνο... Ύστερα οι 300 περίπου κάτοικοι του νησιού, συντροφεύονται με την εγκατάλειψη και την απομόνωση. Νομίζω πως αν ζούσε σήμερα ο Ψαριανός πυρπολητής θα άναβε το δαυλό του για την Αθηναϊκή ναυαρχίδα.

Το κράτος που αναγνωρίζει σαν Ελλάδα μόνο το λεκανοπέδιο της Αττικής,

Το Αιγαίου για αυτούς δεν παρά ο τόπος των καλοκαιρινών τους διακοπών...»

Σε μορφή video που φιλοξενούνται στο You Tube μπορεί κανείς να παρακολουθήσει ενδεικτικά:

- έθιμα από το νησί : Περιφορά Επιταφείου-Ψαρά 2009 part1 / Ψαρά Παναγιά 6/8/2008/ Psara (strwse bagia, xoros)/ Psara Xristougenna 2007/ Pasxa sta Psarra www.psarra.tk psara,
- Τη μανία της θάλασσας και τον κίνδυνο της ναυσιπλοΐας (17/2/05)/ Παναγιά η Ψαριανή (Ψαράδες του Σαρωνικού), μια λήψη που αποτυπώνει τον χειμώνα στα Ψαρά, τον θαλάσσιο αποκλεισμό και την ψυχολογική ένταση που περνούν οι κάτοικοι.
- Εικονοποιημένα τραγούδια: «Λίγα σπίτια στο λιμάνι» με φωτογραφίες από τα Ψαρά³⁶², Ψαρά, Hellas Islands Psara, Psara www.psara.tk/ psara
- Ο Τόπος μου (1993): Πρόκειται για μια προσωπική αφήγηση για τα Ψαρά από μαθήτρια Ψαριανή. Δηλώνεται η εθνική της περηφάνια και συγκεκριμενοποιείται στα Ψαρά. Καταγράφεται ο ηρωισμός του νησιού κατά τον Αγώνα του '21 με προσωπικότητες όπως ο Κ. Κανάρης, το ολοκαύτωμα, η σημαία, οι επέτειοι. *«Τα Ψαρά τα αγαπώ με όλη μου τη καρδιά γιατί είναι τόπος μου, το σπίτι μου και παρόλο που είναι ένα μικρό νησάκι συνεχίζει μετά την καταστροφή να υπάρχει! Κοιτάξτε το ! Είναι ακόμη εδώ και σας περιμένει!»*
- Η σύνδεση του νησιού με το Λαύριο: Παναγία Θαλασσινή στα Ψαρά (8/9/2009), Panagia Thalassini 01- 02 και οι φρούδες υποσχέσεις των ιθυνόντων από το τοπικό κανάλι της Χίου Αλήθεια TV για αύξηση δρομολογίων, μείωση των ναύλων και ανάπτυξη του τουρισμού.
- ΟΦΣΕ ΨΑΡΑ: Δημοσιογραφικό ρεπορτάζ για αποστολή συμπαράστασης «Ζώη στους βράχους του Αιγαίου» 60 φουσκωτών από το Κάβο Ντόρο στα Ψαρά από τον Όμιλο Ιδιοκτητών Φουσκωτών Σκαφών, *«μια δύσκολη διαδρομή κατά την οποία δεν υπάρχει ούτε μια βραχονησίδα αλλά μόνο θάλασσα ούτε καν γλάρους συναντήσαμε»*. Κατά την αποστολή αυτή μεταφέρθηκαν

³⁶² Οι στίχοι του τραγουδιού ανάγουν τον ακροατή σε εικόνες παρόμοιες με αυτές που σχετίζονται με τα Ψαρά. *«Λίγα σπίτια στο λιμάνι που η θάλασσα τα φτάνει και ένας φάρος που ανάβει μήπως και φανεί καράβι...»*

είδη πρώτης ανάγκης για τα σχολεία και το αγροτικό ιατρείο. Η αποστολή των φουσκωτών είχε σημαίες των Ψαρών και μόλις έφτασε στο νησί πραγματοποίησε κατάθεση στεφάνου στη θάλασσα, ενώ τα μέλη της τραγούδησαν τον εθνικό ύμνο. Τα μέλη της αποστολής έγιναν δεκτά από τον τότε Δήμαρχο του νησιού και τον παπά υπογραμμίζοντας τον ηρωισμό του τόπου και κάνοντας τρισάγιο στη Μαύρη Ράχη. Λέει χαρακτηριστικά ο τότε παπάς του νησιού: «Θα διαπιστώσετε ότι εδώ πάνω στο ξερό βράχο σήμερα με όλες τις δυσμενείς συνθήκες που υπάρχουν εδώ πέρα είμαστε πόσοι γαντζωμένοι με νύχια και με δόντια και ματώνουμε τα νύχια μας πάνω σε αυτόν τον βράχο και δεν θέλουμε να τον αφήσουμε. Και αυτοί που είναι μακριά νοσταλγούν να βρεθούνε εδώ... Ο ερχομός ο δικός σας μας κάνει να πιστεύουμε ότι πίσω από αυτόν τον ορίζοντα υπάρχουν άνθρωποι που σκέφτονται ότι υπάρχουνε Ψαρά. Υπάρχουν άνθρωποι πάνω σε αυτό το νησί που κάνουν αγώνα για να μην μείνει έρημο.»

- Μαϊστρος³⁶³: Μικρού μήκους ταινία που δημιουργήθηκε από τα παιδιά του Λυκείου και συμμετείχε στο Κινηματογραφικό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης. Βασισμένη πάνω σε ένα τοπικό μύθο που θέλει, όταν φυσάει ο Μαΐστρος, σε μια περιοχή του νησιού να ζωντανεύουν οι μνήμες των νεκρών του ολοκαυτώματος. Δύο νεαρά ζευγάρια ορειβατών καταφθάνουν για να εξερευνήσουν και να φωτογραφίσουν τα ξωκκλήσια. Ο πιο τολμηρός σκοτώνεται στα απόκρημνα βράχια. Οι φίλοι του επιστρέφουν μετά από χρόνια στο νησί, αλλά ο Μαΐστρος τους χαρίζει μια γλυκιά έκπληξη...

Από τα αναρτημένα video δίνεται έμφαση και αναπαραγάγεται η εικόνα του νησιού ως τόπου ηρωισμού και θυσίας με ορόσημο το ολοκαύτωμα. Είναι ευδιάκριτα τα σημάδια εθνοκεντρισμού αλλά και τοπικισμού, αλλά το video παραμένει ένα μέσο δημιουργικής έκφρασης³⁶⁴ και χάρη στο διαδίκτυο μπορούν να γίνουν κοινωνοί του διάφοροι και διαφορετικοί άνθρωποι.

Η τεχνολογία έχει επιδράσει ακόμα και στις διαπροσωπικές σχέσεις των κατοίκων του νησιού. Από τη μια μεριά οι ψαράδες νιώθουν μεγαλύτερη ασφάλεια λόγω των ραντάρ και των λοιπών τεχνολογικών μέσων όταν πλέουν στα ανοιχτά του Αιγαίου με τα υπόγεια ρεύματα και τις ξαφνικές φουρτούνες, όπως επίσης και οι συγγενείς τους που περιμένουν την επιστροφή τους. Χαρακτηριστική μεταβολή στις διαπροσωπικές σχέσεις αποτέλεσε και η χρήση του κινητού τηλεφώνου. Οι συναντήσεις αλλά ακόμα και τα φλερτ των νέων γίνονται μέσω της χρήσης κινητών τηλεφώνων. Το φλερτ σε κάθε κλειστή κοινωνία όπου όλοι γνωρίζονται αποτελεί μια εν κρυπτώ διαδικασία χωρίς να δίνονται οι λαβές κοινωνικού σχολιασμού και κριτικής. Κάτι τέτοιο

³⁶³ Αποτελεί απόδειξη ότι όταν κάποιος φορέας ή ιδιώτης καταφέρει να ενεργοποιήσει τους κατοίκους και να τους εμπνεύσει είναι δυνατόν αυτοί να εκφραστούν δημιουργικά.

³⁶⁴ Για τη σχέση δημιουργικότητας και πληροφίας σε σχέση με το διαδίκτυο βλ. Τσιβάκου (2006, 407-416)

αποφεύγεται πλέον με τη χρήση γραπτών, ηχητικών ή εικονικών μηνυμάτων μέσω της κινητής τηλεφωνίας.

Συμπερασματικά, το διαδίκτυο έχει προσφέρει άλλες δυνατότητες πλέον στην επικοινωνία των κατοίκων ενός τόπου με άλλα μέρη και άλλους ανθρώπους ξεπερνώντας κάθε φραγμό χρονικό ή χωρικό. Αποτελεί έναν υπό διαμόρφωση νέο τρόπο όπου ο καθένας μπορεί να βρίσκει πεδίο δημιουργικής έκφρασης και συνδιαλλαγής, χωρίς να παραλείπεται ότι κάθε οργανωμένη δικτυακή κίνηση υπόκειται σε συγκεκριμένες φιλοσοφίες και ιδεολογίες.

XIV. Ερωτηματολόγιο/ Άξονες συνέντευξης

- Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω που αφιερώνετε χρόνο για τη συνέντευξη και τη μαγνητοφώνησή της και να σας ενημερώσω πως οτιδήποτε μαγνητοφωνηθεί θα αποτελέσει απόρρητο δεδομένο. Σας παρακαλώ να μου πείτε το όνομα και το επίθετό σας και την ηλικία σας αν επιθυμείτε...
- Η διερεύνηση της ατομικής και συλλογικής ιστορικής μνήμης.
Θα επιθυμούσατε να μου διηγηθείτε πώς ήταν το νησί πριν 30 χρόνια;
Ποιο είναι το γεγονός που πιστεύετε ότι υπήρξε καθοριστικό για την πορεία του νησιού; Τι γνωρίζετε για το γεγονός αυτό;
Πώς ήταν η ζωή στο νησί κατά τον β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
- Η απόδοση της εικόνας των κατοίκων για τον τόπο τους και για τον εαυτό τους/ διερεύνηση ταυτότητας.
- Η καταγραφή της έννοιας του χώρου και του χρόνου για τους κατοίκους του νησιού.
(καταγραφή συνθηκών διαβίωσης)
- Η διερεύνηση του εμπειρικού συνεχούς ως προφορική μαρτυρία (αφήγηση)
- Η επικοινωνία με τον «έξω κόσμο».
- Η μετανάστευση σήμερα και άλλοτε.
- Η καταγραφή των προσδοκιών τους ως προς την εξέλιξη του νησιού.
- Η διερεύνηση του μορφωτικού και πολιτιστικού επιπέδου του συνεντευξιζόμενου.
- Η απόδοση των Ψαρών μέσα από ένα προσωπικό αντικείμενο-ενθύμιο.

Βιβλιογραφία

Ακαδημία Αθηνών Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και νέου Ελληνισμού, 1974, *Αρχείο Ψαρών 1821-1827*, Τόμος Α΄, Έγγραφα των ετών 1821-1824, Αθήναι εκδιδόμενον υπό Σφυρόερα Βασ. Βλ..

Αντζουλάτου-Ρετσιλά, Ε. 2009, *Σώμα και μνήμη*, Αθήνα, Παπαζήσης

Αρχείο χαρτογραφίας του ελληνικού χώρου, 2003, *Αιγαίου Περίπλους, Με οδηγούς τους παλιούς χαρτογράφους*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Bell, J. 1997, *Μεθοδολογικός σχεδιασμός Παιδαγωγικής και κοινωνικής Έρευνας, Οδηγός για φοιτητές και υποψήφιους διδάκτορες*, Αθήνα, Gutenberg

Berger, J. 1993, *Η εικόνα και το βλέμμα*, Αθήνα, Οδυσσέας

Βιδάλη, Α. 1995, «Ιστορία, μνήμη, σιωπή: Μαρτυρίες από τον Ελληνικό Εμφύλιο», στο Ρ. Μπενβενιστε-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης, Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 89-113

Βιδάλη, Α. 1998, «Προφορικές μαρτυρίες: Από την τραυματική εμπειρία στη συλλογική μνήμη» στο *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διεθνής ημερίδα 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά, Κατάρτι, 111,107,113

Bourdieu, P. 2006, *Η διάκριση, Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα Πατάκης

Γκότοβος, Α.Ε. 2002, *Εκπαίδευση και Ετερότητα, Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα, Μεταίχμιο

Γκυ Ολ. Φ. και Τζεφρεϋ, Ζ. Ρ. 2004, *Παιδεία και διαπραγμάτευση, Η πλουραλιστική άποψη*, Αθήνα, Καστανιώτης

Giddens, A. 2001, *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας*, Αθήνα, ΚΡΙΤΙΚΗ

Gross, D. 2003, *Τα ερείπια του παρελθόντος, Παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, Αθήνα, Πατάκης

Derruau, M. 2004, *Ανθρωπογεωγραφικά*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Δημοτική Επιχείρηση ανάπτυξης της Ερμούπολης, 2000, *Ερμούπολη-Σύρος, Ιστορικό οδοιπορικό*, β΄ εκδ., Αθήνα, Ολκός

Δημητρίου, Σ. (επιμ.) 2006, *Έθνος και Ταυτότητα. Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, Κριτική Διεπιστημονικότητα, τομ. 2, Αθήνα, Σαββάλας, 23-43

Δημητρίου, Σ. (επιμ.) 2007, *Αναπαράστάσεις, Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, Κριτική Διεπιστημονικότητα, τομ.3, Αθήνα, Σαββάλας

Δοξιάδης, Θ. 2003, «Ταυτότητα ή ποικιλότητα; Το έδαφος του μελλοντικού ελληνικού τοπίου», στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Σκόπελος 2003, «*Ωραίο, φρικτό κι απέριπτο τοπίον !*» Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Σκόπελος, εκδόσεις Νησίδες

Δρακάκη, Αντ. 1979, *Ιστορία του οικισμού της Ερμούπολης (Σύρας)*, τ. Α΄, Αθήνα, 110-121

- Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, 2000, *Τέσσερις Αιώνες Ελληνικής Ζωγραφικής*, Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ευριπίδη Κουτλίδη, Αθήνα
- Νικονάνου, Ν. και Κασβίκης Κ. (επιμ.) 2008, *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Αθήνα, Πατάκης
- Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, 2004, *Ερέτρια, Οδηγός της αρχαίας πόλης*, Imprimerie Saint-Paul Fribourg
- Encyclopedie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, 2001, Τομ. 3^{ος}, *Διατήρηση και παρουσίαση των μαρτυριών*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Ζήβας, Β.Δ. 1997, «Νέες χρήσεις σε παλιά κτίρια, Μια νέα αισθητική αντίληψη», στο Ζήβας Β.Δ., *Τα μνημεία και η πόλη*, Αθήνα, Libro, 113-128
- Hanappe, E. 2008, *Επιλεκτική γνώση*, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Handy, Ch. 2000, *Το διψασμένο πνεύμα, Ένα βήμα πέρα από τον καπιταλισμό, Μια έρευνα για τους στόχους στο μοντέρνο κόσμο*, Αθήνα, Leader Books
- Harvard Business Review, 2003, *Για την πρωτοποριακή σκέψη*, Αθήνα, Κλειδάριθμος
- Heine, H. 1971, παρατίθεται από τον Golmann L. , *Immanuel Kant*, Λονδίνο, New Left Books, 44 στο Gross, D. 2003, *Τα ερείπια του παρελθόντος, Παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη, 178
- Hooper-Greenhill, Ei. 2006, *Το Μουσείο και οι Πρόδρομοί του*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-101, 2008, *Σύρος και Ερμούπολη, Συμβολές στην ιστορία του νησιού 15^{ος}-20^{ος} αι.*, Αθήνα , Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
- Ιορδάνογλου, Α. 2003, *Ανεξερεύνητη Χίος*, Αθήνα, εκδόσεις ROAD
- Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, 1994, *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο*, Αθήνα
- Jammer M. 2001, *Έννοιες του χώρου, Η ιστορία των θεωριών του χώρου στη φυσική*, Αθήνα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Καρδάσης, Β.Α., 2003, *Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, β' ανατύπωση, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Κασβίκης, Κ. και Ανδρέου, Αν. 2008, «Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι και μουσεία, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς» στο Ν. Νικονάνου και Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Αθήνα, Πατάκης, 131-132
- Καυταντζόγλου, Ρ.Λ. 2001, *Στη σκιά του ιερού βράχου, Τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- King, N. 1994, "The qualitative research interview", στο *Qualitative Methods in Organizational Research*, (επιμ.) C. Cassel και G. Symon (επιμ.) Sage, Λονδίνο από το Robson, C. 2007, *H*

έρευνα του πραγματικού κόσμου, Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες
ερευνητές, Αθήνα, Gutenberg

Κοσμόπουλος, Π. 2000, *Περιβαλλοντική Κοινωνική Ψυχολογία, Η αντίληψη του χώρου*,
Θεσσαλονίκη, University Studio Press

Τζαφεροπούλου Μ. (επιμ.) 2000, *Η συγγραφή και η εικονογράφηση*, Κύκλος του ελληνικού
παιδικού βιβλίου, Ο κόσμος της παιδικής λογοτεχνίας, τομ. Α', Αθήνα, Καστανιώτης

Κυρίδης, Αργ. 2005, «Οι μεταλλάξεις της ετερότητας. Από την ταξική στην πολιτισμική ετερότητα:
οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος», στο *Όψεις της Ετερότητας*, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής
Επιστήμης, Αθήνα, Gutenberg, 107-110

Κυρίδης Α. και Ανδρέου Α. (επιμ.) 2005, *Όψεις της Ετερότητας*, Βιβλιοθήκη κοινωνικής επιστήμης
και κοινωνικής πολιτικής, Αθήνα, Gutenberg, 17-22

Κωστάκη Κ. 2008, «Υλικός πολιτισμός και ερμηνεία στη σύγχρονη αρχαιολογική θεωρία» στο
Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος, (επιμ.) Ν. Νικονάνου &
Κ. Κασβίκης, Αθήνα, Πατάκης, 48, 31, 53

Λέκκας, Ε.Π., 1992, *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική
κοινωνιολογία*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε.- Μνήμων

Leonard, D. and Rayport, J.F. 2003, «Υποκίνηση καινοτομιών με το συμμετοχικό σχεδιασμό»,
στο *Harvard Business Review*, *Για την πρωτοποριακή σκέψη*, Αθήνα, Κλειδάριθμος, 29-55

Leroi-Gourhan, And. 2000, *Το έργο και η ομιλία του ανθρώπου, β' Η μνήμη και οι ρυθμοί*, Αθήνα,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Λιάκος, Α., (Μάης) 2007, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Λουκά- Μίση Γ. (κειμ. επιμ.) 2006, *Ψαρά του μπουρλότου και της ηρεμίας, Ιστορία, Περιήγηση,
Λαογραφία*, Χίος, Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Ψαρών «Ο Κωνσταντίνος Κανάρης»

Λουκάτου, Δημ. Σ. 1997, «Παραμυθάδες στα πληρώματα των ελληνικών πλοίων του» στο *Η
Τέχνη της αφήγησης*, Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού βιβλίου, (επιμ.) Κουλουμπή Κ., Αθήνα,
Πατάκης, 31-40

Μαγνήσαλης Κ.Γ. 2003, *Δημιουργική σκέψη, Θεωρία, Τεχνική, Ασκήσεις, Τεστ, Παιχνίδια*, Αθήνα,
Ελληνικά Γράμματα

Μαδιανού, Μ. 2008, *Έθνος, ταυτότητες και τηλεόραση στη σύγχρονη Ελλάδα, Μελέτη πάνω στη
θεωρία της διαμεσολάβησης*, Αθήνα, Πατάκης

Μαζαράκης-Αινιάν, Ι.Κ. 2007, *Διάγραμμα της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Εθνικό
Ιστορικό Μουσείο

Μαντόγλου, Α. 2005, *Μνήμες, Ατομικές-Συλλογικές- Ιστορικές*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Μανωλίδης, Κ. 2003, Εισαγωγή, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών,
«Ωραίο, φρικτό κι απέριπτο τοπίον!» Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα,
Σκόπελος, εκδόσεις Νησίδες 009

- Marchart, O. 2008, «Πολιτική και καλλιτεχνικές πρακτικές: για την αισθητική της δημόσιας σφαίρας», στο *Το πολιτικό στη σύγχρονη τέχνη*, (επιμ.) Σταυρακάκης, Σ. & Σταφυλάκης, Κ., Αθήνα, Εκκρεμές, 101-113
- Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*, 1998, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διεθνής ημερίδα 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά, Κατάρτι
- Mason, J. 2004, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Ματζαρόγλου, Προδρ. 1963, *Χίος η μυροβόλος*, Χίος, Αθήνα, εκδ. Προδρ.Ματζαρόγλου
- Moles, Ab. 2005, *Θεωρία της πληροφορίας και αισθητική αντίληψη*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Mouffe, Ch. 2008, «Κάθε μορφή τέχνης έχει πολιτική διάσταση» στο *Το πολιτικό στη Σύγχρονη Τέχνη*, (επιμ.) Σταυρακάκης Σ. & Σταφυλάκης Κ., Αθήνα, Εκκρεμές, 115-138
- Μπαρτ, Ρ. 1980, *Ο φωτεινός θάλαμος. Σημειώσεις για τη φωτογραφία*, Αθήνα, Κέδρος
- Μπίρης, Κ. 1971, *Αι τοπωνυμίες της πόλεως και των περιχώρων των Αθηνών*, Γενική διεύθυνσις αρχαιοτήτων και αναστηλώσεων, Αρχαιολογικό δελτίο αρ.17, Αθήνα
- Μπίρης, Τ. 2001, *Αρχιτεκτονικής σημάδια και διδάγματα στο ίχνος της συνθετικής δομής*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Μπιτσάνη, Ευ. Π. 2004, Πολιτισμική Διαχείριση & Περιφερειακή Ανάπτυξη, Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος, κεφ.3^ο στο *Πολιτιστική πολιτική και περιφερειακή ανάπτυξη*, Αθήνα, Διονίκος
- Μπούνια Α. και Νικονάνου, Ν. 2008, «Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία» στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, επιμ. Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, Αθήνα, Πατάκης, 67-88
- Μπούνια, Α. 2009, *Στα παρασκήνια του μουσείου, Η διαχείριση των μουσειακών συλλογών*, Αθήνα, Πατάκης
- Μπουτζουβή, Α. 1998, «Προφορική Ιστορία: Όρια και δεσμεύσεις», στο *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διεθνής ημερίδα 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά, Κατάρτι, 23, 25
- Νάκου, Ει. 2001, *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, Αθήνα, νήσος
- Νέγρης, Θ. 1988, Ανάπτυξις του νόμου της Επιδαύρου, Εφημερίς Αθηνών, 22.11.1824, αναδημοσιευμένο στο Σκοπετέα, Έλ. 1924, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, 28, 24
- Negri, M. 2009, *Εγχειρίδιο μουσειολογίας, Για τα μουσεία επιχείρησης*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Νικόδημος, Κ. 1974, *Αρχείον Ψαρών, Υπόμνημα της νήσου Ψαρών 1812-1827*, Αθήνησι 1862, Β. Σφυρόερα (επιμ.), τ. Α', Αθήναι, Ακαδημία Αθηνών

- Ντίνας, Κ. 2005, « Η γλωσσική – κοινωνική ετερότητα και η ονοματολογία: μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση των κοζανίτικων επωνύμων», στο Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης, *Ώψεις της Ετερότητας*, (επιμ.) Κυρίδης Α. και Ανδρέου Α., Αθήνα, Gutenberg, 17-22
- Ξανθάκου, Γ. 1998, *Δημιουργικότητα στο σχολείο*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Οικονόμου, Μ. 2003, *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός*, «Η αξιολόγηση και η μελέτη των επισκεπτών στο μουσείο», Αθήνα, Κριτική
- Ομήρου, *Οδύσσεια*, έμμετρη μετάφραση Εφταλιώτη Αργ., (γ'169-172)
- Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Στα Νεότερα χρόνια*, Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού, «Τούρκοι και Αιγύπτιοι εναντίον των Ελλήνων», Βιβλίο μαθητή, Αθήνα
- Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Γ' Γυμνασίου, Αθήνα, Ανάδοχος συγγραφής Εκδόσεις Πατάκης
- Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 ως σήμερα)*, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου και Δ' Τάξη Εσπερινού Λυκείου, Γενικής Παιδείας, Βιβλίο μαθητή, Αθήνα
- Μπενβενιστε Ρ.-Παραδέλλης Θ (επιμ.) 1995, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, *Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 89-113, 12-13
- Πανταζίδης, Δ. 2003, *Τόποι επικοινωνίας*, *Μια αισθητική εφαρμογή για την Πολιτιστική Διαχείριση και τα εκπαιδευτικά προγράμματα*, Αθήνα, Γραφές
- Πάντειος Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής/ Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), 2005, *Περιβάλλον και Κοινωνία, Μύθοι και Πραγματικότητα*, Αθήνα, Gutenberg
- Παπαγεωργίου, Δ. 2006, «Η Πολιτιστική αναπαράσταση: Προβλήματα και προοπτικές», Παπαγεωργίου- Μπούμπαρης Ν.& Μυριβήλη Ε., Δ. και άλλοι, *Πολιτιστική Αναπαράσταση*, Αθήνα, Κριτική, 17
- Παραδέλλη, Θ. 1999, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, *Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου (επιμ.) Μπενβενιστε Ρ.-Παραδέλλης Θ., Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 43
- Πασχαλίδης, Γ. 2001, *Από το μουσείο του πολιτισμού στον πολιτισμό του μουσείου*, στο *Η μουσειολογία στον 21ο αιώνα*, *Θεωρία και πράξη*, (επιμ.) Σκαλτσά Μ., Θεσσαλονίκη, Εντευκτήριο, 212-220
- Pearce, M.S. 2002, *Αντικείμενα εντός και εκτός των μουσείων στο Μουσεία, αντικείμενα & συλλογές*, επιμ. Λ. Γυιόκα, Βάνιας, Θεσσαλονίκη
- Pellegrino, P. 2006, *Το νόημα του χώρου, Η εποχή και ο Τόπος*, Βιβλίο 1, (μετ.- επιμ.) Κ. Τσουκαλά, Αθήνα, ΤΥΠΩΘΗΤΩ
- Pentini Aluffi, A. 2005, *Διαπολιτισμικό Εργαστήριο, Υποδοχή, Επικοινωνία και αλληλεπίδραση σε Πολυπολιτισμικό Εκπαιδευτικό Περιβάλλον*, (επιμ.-εισαγ.) Γκόβαρης Χρ., Αθήνα, Ατραπός
- Perks, R. 1998, «Αρχειοθετώντας την προφορική ιστορία: Ζητήματα πρόσβασης και χρησιμότητας», *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας*,

- Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Διεθνής ημερίδα 30 Μαΐου 1997, Πρακτικά, Κατάρτι, 67-75
- Preve, C. 2001, *Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αι., Εισαγωγικό σημείωμα γύρω από ένα λεπτό, γεμάτο προκαταλήψεις ζήτημα*, Αθήνα, Στάχυ
- Robson, C. 2007, *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου, Ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές, Συνεντεύξεις, Τύποι και μορφές συνέντευξης* Αθήνα, Gutenberg
- Ροντάρι, Τζ. 2001, *Γραμματική της φαντασίας*, Εισαγωγή στην τέχνη να επινοείς ιστορίες, Μεταίχμιο, Αθήνα
- Simmel G., Ritter J. and Combrich, Er.H. 2004, *Το τοπίο*, Αθήνα, Ποταμός
- Σκαλτσά, Μ. 1999, *Για τη μουσειολογία και τον πολιτισμό*, Θεσσαλονίκη, Εντευκτηρίο
- Σκούφιας, Μ. 2003, «*Τα Μεταβατικά τοπία και η ανάγνωσή τους στη φωτογραφία*», στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, «*Ωραίο, φρικτό κι απέριπτο τοπίον!*» Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα , Σκόπελος, Νησίδες, 081-093
- Σμιτ, Κ. 2009, *Η έννοια του πολιτικού*, Αθήνα, εκδόσεις Κριτική
- Smith, P.B.& Bond, M.H. 2005, *Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία*, (επιμ.) Α. Παπαστυλιανού, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Smith, Ph. 2006, *Πολιτισμική θεωρία, Μια εισαγωγή*, Αθήνα, Κριτική
- Σπυριδάκης Μ. (επιμ.) 2009, *Μετασχηματισμοί του χώρου, Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα, νήσος
- Σταυρίδης, Στ. 1990, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο, Πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν τον χώρο*, Αθήνα, «Κάλβος»
- Σταυρίδης, Στ. 2006, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια
- Σταυρίδης, Σ. 2007, «*Αναπαραστάσεις χώρων, αναπαραστάσεις ελευθερίας*», στο Κριτική Διεπιστημονικότητα, *Αναπαραστάσεις, Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, (επιμ.) Δημητρίου Σ., Αθήνα, εκδόσεις Σαββάλας, 45-58
- Στεφανίδης, Στ. & Πλουμίδης, Δ. 2004, *Χίος, Οινούσσες-Ψαρρά, Σμύρνη, Τσεσμές-Ερυθραία*, Αθήνα, Info travel guides
- Σφυρόερας Β., Αβραμέα, Α., Ασδραχάς, Σ. 1985, *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα, Ολκός
- Taylor, Ch. 2007, *Πηγές του εαυτού, Η γένεση της νεωτερικής ταυτότητας*, Αθήνα, Ίνδικτος
- Τερζόγλου, Ν.Ι. 2006 , «*Ιστορία-Μνήμη- Μνημείο*», στο Σταυρίδης, Στ., *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 261-291
- Τερκενλή, Θ.Σ. 2005, «*Τοπίο και τουρισμός: Μια στενή και αναγκαία γεωγραφική σχέση*» στο *Περιβάλλον και κοινωνία, Μύθοι και πραγματικότητα*, Πάντειος Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής/ Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και κοινωνικής πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Αθήνα, Gutenberg, 229-249

- Τζώνος, Π. 2007, *Μουσείο και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Παπασωτηρίου
- Thompson, P. 2002 , *Φωνές από το παρελθόν, Προφορική ιστορία*, Αθήνα, Πλέθρον
- Tiedt, P.& Tiedt, L. I.M. 2006, *Πολυπολιτισμική διδασκαλία*, 6^η αμερ. εκδ. , Αθήνα, Παπαζήσης
- Το πολιτικό στη σύγχρονη τέχνη*, 2008, (επιμ.) Σταυρακάκης Σ.& Σταφυλάκης Κ., Αθήνα, Εκκρεμές
- Τραγανού, Τζ. 2003, « *Η ιδεολογική επιστράτευση του τοπίου: προοπτικές ανάγνωσης του «ελληνικού τοπίου» και παραλληλισμοί με την περίπτωση της Ιαπωνίας*», στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, «*Ωραίο, φρικτό κι απέριπτο τοπίον!*» Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Σκόπελος, Νησίδες, 098
- Τσιβάκου, Ι. 2006, *Προσφορά και ανταπόδοση στις κοινωνικές σχέσεις*, Αθήνα, Νεφέλη
- Φιλοσοφικό Καφενείο, *Ώφεις του Σύγχρονου πολιτισμού*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Φρέϊρε, Π. 1974, *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, Αθήνα, Ράππας
- Φρέϊρε, Π. 1977, *Πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της ελευθερίας*, Αθήνα, Καστανιώτης
- Freire, P. 2006, *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο
- Χάνδρα-Ροδάκη, Α.Π. 1999 (ημερ. Καταχ. σε βιβλιοθήκη Κοραή), *Ιστορία της Χίου*, Ελεύθερη σκέψις
- Χάρη, Χ. 2003, « *Φαινόμενα διάχυσης της πόλης στο τοπίο*», στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, «*Ωραίο, φρικτό κι απέριπτο τοπίον!*» Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Σκόπελος, Νησίδες, 063
- Χαριτάτος, Π., 2004, *Ανεξερεύνητες Σπέτσες*, Road εκδόσεις
- Χιακή Επιθεώρησης, 1971 (Ιούνιος), *Η Τυπογραφία εις την Χίο και τα Ψαρά κατά τους χρόνους του Αγώνος*, τόμος 9, τευχ.26, Αθήναι, υπό Α.Ι. Γκιάλα
- Χίος, Ένας πλήρης ταξιδιωτικός οδηγός*, 2006, Αθήνα, Explorer
- Χίος, Το μυροβόλο νησί, Οινούσες-Ψαρά, Ιστορία, Παράδοση, Σύγχρονη πόλη*, 2007, Αθήνα, Toubi's
- Χουρμουζιάδη, Α. 2006, *Το ελληνικό αρχαιολογικό μουσείο, Ο εκθέτης-Το έκθεμα-Ο επισκέπτης*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας
- Χωρεάνθης, Κ. 1977, *Η Τυπογραφία στη Χίο και τα Ψαρά (1754.1819-1822,1824,1862 1962)*, Χίος, ημερολόγιο
- Vial, Ch. 1989, *Le chaland des boutiques obscures. L' homme et la mémoire selon P. Modiano*, Bulletin de Psychologie, Tome XLII, No389, 366, στο Μαντόγλου, Α. 2005, *Μνήμες, Ατομικές- Συλλογικές- Ιστορικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 24-25

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Belcher, M. 1991, *Museum Exhibitions*, Lester, Lester University Press
- Brown, D. 1988, *Hierarchy, History and Human Nature, The social Origins of Historical Consciousness*, Tuscan, University of Arizona Press στο Λιάκος Α., (Μάης) 2007, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*;, Αθήνα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ
- Bull, P. 2004, "A beginner's guide to evaluation", Hooper-Greenhill, Ei., *The educational role of the museum*, Second Edition, London and New York, Routledge
- Candau, J.1998, *Mémoire et identité*, Paris, PUF
- Cochran Hirzy, El 1995, , *Museums in the Life of a city, Strategies for community partnerships*, Washington, American Association of Museums 1995
- Croce, Ben. 1989, *Teoria e storia della storiografia*, Milano, Adelphi
- Davis, N.Z.1996, *Who owns history ?, Perspectives*, The newsletter of the American Historical Association
- De Certeau, M.1994, *L' invention du quotidien*, Gallimard, Paris
- Falk, J.H., Dierking, L.D., Foutz,S. 2007, *In Principle, In Practice, Museums as Learning Institutions*, Altamira Press
- Ferdinand, P. 2006, *Eretria, Nea Psara Eine Klassizistische Stadtanlage uber der antiken*, Polis, Infolio Editions, Ecole Suisse d' Archeologie en Grece, I-162-166
- Gardner, H. 1993, *Frames of mind, The theory of Multiple Intelligences*, Washington, Fontana Press
- Gardner, H. 2008, *5 Minds for the future*, Boston, Massachusetts, Harvard Business Press
- Hooper-Greenhill, Ei. 2003, *Museums and the shaping of Knowledge*, London and New York, Routledge
- Hooper-Greenhill, Ei. 2004, Communication in theory and practice στο *The educational role of the museum*, Second Edition, London and New York, Routledge
- Hooper-Greenhill, Ei. 2007, The Generic Learning Outcomes: a conceptual and interpretive framework στο *Museums and Education, purpose, pedagogy, performance*, London and New York, Routledge
- Jarvis, J. 2009, *What would Google do?*, New York, Collins Business
- Karp, I. M.-Kreamer, Chr. -Lavine, St.D. 1992, *Museum and Communities*, The Politics of Public Culture, "A Cultural theory of representation and reception" and "Creating a Dialogic Museum: The Chinatown History Museum Experiment", Washington and London, Smithsonian, 190-199, 285-326
- Kavanagh,G.1991, *Museum Exhibitions*, Lester, Lester University Press

- Knell, S. MacLeod, S. Watson, Sh. 2007, *Museum Revolutions, How museums change and are changed*, London and New York, Routledge, 134-144, 160-170, 173-188, 276-290, 367-377
- Li, Ch. - Bernoff, J. 2008, Groundswell, *Winning in a world transformed by social technologies*, Boston Massachusetts, Harvard business press
- Lord, B. 2002, The purpose of Museum Exhibitions, *The manual of museum exhibitions*, California, Altamira Press
- Mastering Civic Engagement, *A Challenge to museums*, 2002, Washington, American Association of Museums
- Nora, P. et Ageron, Ch-R. 1997, *Les lieux de mémoire*, tome 1, Quarto Gallimard, Paris
- Samuel, R. 1994, *Theatres of Memory*, London, Verso
- Sandell, R. 2007, *Museums, Prejudice and the Reframing of difference*, London and New York, Routledge
- Schechner, R. 1985, *Between Theater and Anthropology*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press
- The G.N.T.O. Programme, Preservation & development of traditional settlements (1975-1992) Cultural Heritage Showcase (1993-2009)*, Ministry of tourism-Greek national tourism organization, 2009
- Waddington, G. 1825, *A visit to Greece in 1823 and 1824*, 2nd ed., London : John Murray MDCCCXV, (Βιβλιοθήκη Μπενάκη)
- Watson Sh. 2007, *Museums and their communities*, Leicester readers in museum studies, London and New York, Routledge
- White, H..2005, *Introduction: Historical Fiction, Fictional History, and Historical Reality*, Rethinking History

Περιοδικά- Εφημερίδες

- Ανδριάνα, Δ. 1982 (Απρίλης, Μάης), «Οι αναγνώστες των «Ψαρών» μας γράφουν», στο «*Τα Ψαρά*», 22,23,24, Αθήνα, εκδ. Χατζηγεωργίου, Ν., 62-63
- Ανδριάνα, Δ. 1884 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος- Μάρτιος), «Ο θησαυρός του Παγκάρα στα Ψαρά», στο «*Τα Ψαρά*», 43,44,45, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 26-28
- Ανδριάνα, Δ. 1988α (Ιανουάριος-Φεβρουάριος- Μάρτιος), «Η Δόξα των Ψαρών» στο «*Τα Ψαρά*», 91,92,93, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 17-18
- Ανδριάνα, Δ. 1988β (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος), «Ψαρά: Νερό και τουρισμός» στο «*Τα Ψαρά*», 91, 92, 93, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 49-50
- Ανδριάνα, Δ. 1995 (27 Αυγούστου), «Η ναυπηγική τέχνη. Οι Ψαριανοί κατασκεύαζαν ευέλικτα σκάφη που προκάλεσαν το γενικό θαυμασμό», στο Ένθετο *Επτά Ημέρες* της εφημερίδας Καθημερινή, «*Τα ηρωικά Ψαρά*», Αθήνα, 19-20
- Ανδριάνα, Δ. 2004 (Ιούνιος), «Τα κάντρα-φωτογραφίες Ψαριανών των περασμένων αιώνων», στο *Χιόνη* (Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης), 148, Χίος, ΑΛΗΘΕΙΑ Ε.Π.Ε, 16-21
- Αχειλαρά, Λίλ. 1986 (Ιανουάριος- Ιούνιος), «Ανασκαφική δραστηριότητα στα Ψαρά κατά το 1985», στο «*Τα Ψαρά*», 67,68,69, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 10-11
- Βατικιώτης, Κ. 1995 (27/8), « Αρχαιότητες των Ψαρών. Τα ευρήματα αποδεικνύουν ίχνη κατοίκησης έως την περίοδο της χαλκοκρατίας,», στο ένθετο *Επτά Ημέρες* της εφημερίδας Καθημερινή, αφιέρωμα «*Τα ηρωικά Ψαρά*», 5
- Γιαλούρης, Ν. 27/8/1995, «Λαογραφία του νησιού», Ένθετο *Επτά Ημέρες* της εφημερίδας Καθημερινή, αφιέρωμα «*Τα ηρωικά Ψαρά*», 2-32, 25
- Γκαζή, Α. 1999, Από τις Μούσες στο Μουσείο. Η ιστορία ενός θεσμού δια μέσου των αιώνων, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 39-46
- Γκαζή Α. 2004, «Μουσεία για τον 21^ο αι.», στο *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, Αθήνα, Μεταίχμιο, 9
- Δαμίγου, Α. 28 Μαρτίου 1992, «Το νέο ολοκαύτωμα των Ψαρών», Εφημ. «*Ελεύθερος Τύπος*», αρ. φύλλου 2.708.
- Hooper-Greenhill, Eι. 1999, «Σκέψεις για τη μουσειακή εκπαίδευση και επικοινωνία στη μεταμοντέρνα εποχή» , *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 72, 47-49
- Ilissia*, περιοδική έκδοση για θέματα μουσείων, Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο, 3#
- Kotler ,N.- Kotler, W.- Kotler, Ph. 2008, «Δημιουργώντας νέους επισκέπτες και επιτυγχάνοντας οικονομική βιωσιμότητα στην εποχή του marketing των μουσείων», στο *Τετράδια Μουσειολογίας*, 5, Αθήνα, Καλειδοσκόπιο, 21-32
- Λιάκος, Α. 2004, «Τ' αγάλματα δεν είναι πια συντρίμια. Τ' αγάλματα είναι στο μουσείο. Για την ιστορία και την ψυχανάλυση» στο *Τετράδια Μουσειολογίας*, 1, Αθήνα, Μεταίχμιο, 15
- Μαστορόπουλος, Γ. 1982 (Απρίλης, Μάιος, Ιούνιος), «Επισκόπηση χριστιανικών μνημείων Ψαρών», «*Τα Ψαρά*», 22,23,24, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 3-38

- Μαστορόπουλος, Γ. ΣΤ. 1983 (Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος), «Αρχαιολογικές σημειώσεις από τα Ψαρά», στο «*Τα Ψαρά*», 40,41,42, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 14-20
- Μουσούρη, Θ. 1999α, «Έρευνα κοινού και αξιολόγηση στα μουσεία», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 72, 56-61
- Μουσούρη, Θ. 1999β, «Μουσεία για όλους; Προγράμματα προσέγγισης στο διεθνή χώρο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 73, 65-69
- Μπαμπάση, Τ. 1988 (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος), «Ψαρά: Η ιστορία, η φύση, η επέμβαση στο χώρο», «*Τα Ψαρά*», 91, 92, 93, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 3-9
- Μπαμπάση, Αν. 1991 (Ιανουάριος-Ιούνιος), «Ο ξενώνας του ΕΟΤ στα Ψαρά, Επέμβαση σε ιστορικό χώρο», «*Τα Ψαρά*», 127-132, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 2-7
- Πρακτικά Τμήματος Διακοπών-Καλοκαίρι 1982(σ.121-123, 142-144), 1984 (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος), «*Τα Ψαρά*», 43,44,45, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου 40, 38-42
- Στεφάνου Ε. 2008, «Ναυτικά Μουσεία και Εθνική Ταυτότητα: Η ελληνική περίπτωση» στο *Ilissia*, 3, Αθήνα, Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, 53-57
- Σφυρόερα, Βασ. Βλ. 1995 (27/8), «Η προεπαναστατική περίοδος, Οι Ψαριανοί ήταν απόλυτα προετοιμασμένοι για την Επανάσταση του 1821», στο Ένθετο *Επτά Ημέρες* της εφημερίδας Καθημερινή, αφιέρωμα «Τα ηρωικά Ψαρά», 6
- Τσιάμη, Μ.Ν 1983 (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος), «Τα Ψαρά ανάμεσα στις άγονες περιοχές», «*Τα Ψαρά*», 40,41,42, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 33-34
- Φρεζούλη, Δ. 1995 (Ιούνιος), «Τα Ψαριανά παραδοσιακά τραγούδια, Μια ευχάριστη έκπληξη από την Μαρία Νταλάκα», στο *Χιόνη* (Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης), 40, Χίος, εκδόσεις ΑΛΗΘΕΙΑ Ε.Π.Ε., 14-15
- Φωτιάδης, Δ. 1980 (Ιούλιος), «Ο ιστορικός κ. Δημήτρης Φωτιάδης τονίζει γιατί πρέπει να επιβιώσουν τα Ψαρά», «*Τα Ψαρά*», 1, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 2
- Χαλικιά, Α. 2006, «Η προφορική ιστορία στα μουσεία-Θεωρία και πράξη» (Ετήσιο Συνέδριο ICME-ICOM,2005) στο *Τετράδια Μουσειολογίας*, 3, 67, 69
- Χιακή Επιθεώρησης, τομ. 9, 26, Ιούνιος 1971, *Η Τυπογραφία εις την Χίο και τα Ψαρά κατά τους χρόνους του Αγώνος*, υπό Α.Ι. Γκιάλα, Αθήναι 1971
- Χιόνη* (Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης), 40, Ιούνιος 1995, ΑΛΗΘΕΙΑ Ε.Π.Ε.
- Χιόνη* (Μηνιαία Χιώτικη Έκδοση Λόγου και Τέχνης), 148, Ιούνιος 2004, ΑΛΗΘΕΙΑ Ε.Π.Ε.
- Χατζηγεωργίου, Γ. 1980 (Ιούλιος), «Κατασκήνωση οδηγών και ναυτοπροσκόπων στα Ψαρά» «*Τα Ψαρά*», 1, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 7
- Χατζηγεωργίου, Ν. 1980 (Ιούλιος), «Ο ακαδημαϊκός κ. Λούρος επισημαίνει ότι είναι εθνική ανάγκη τα Ψαρά να επιβιώσουν», «*Τα Ψαρά*», 1, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 2-3
- Χατζηγεωργίου, Γ. 1980(Ιούλιος), «Νέα των φίλων των Ψαρών Αθηνών και Αγγλίας », «*Τα Ψαρά*», 1, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 9

Χατζηγεωργίου, Ν. 1980 (Ιούλιος), « Η Ιταλική τηλεόραση στα Ψαρά» στο «*Τα Ψαρά*», 1, Αθήνα, Χατζηγεωργίου Ν., 4

Χατζηγεωργίου, Ν. 1982 (Ιούλιος, Αύγουστος, Σεπτέμβρης), «Οι μοιραίοι», «*Τα Ψαρά*», 25,26,27, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 1

Χατζηγεωργίου, Ν. 1982 (Σεπτέμβριος), «Με αφορμή Ψαρά και Καστελόριζο» , «*Τα Ψαρά*», 25-26-27, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 36-38

Χατζηγεωργίου, Ν. 1984 (Ιανουάριος, Φεβρουάριος , Μάρτιος), «Ομοψυχία»,«*Τα Ψαρά*», 43,44,45, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 1

Χατζηγεωργίου, Ν. 1991 (Ιανουάριος-Ιούνιος), «Μετά το ολοκαύτωμα» στο «*Τα Ψαρά*» 127-132, Αθήνα, Νίκος Χατζηγεωργίου

Χατζηγεωργίου, Ν. 1991 (Ιανουάριος-Ιούνιος), «Ν Χατζηκυριάκος-Γκίκας, Ο μεγάλος Ψαριανός καλλιτέχνης και η προσφορά του στα εικαστικά δρώμενα του τόπου μας» στο «*Τα Ψαρά*», 127-132, 1991, Αθήνα, εκδ. Νίκος Χατζηγεωργίου, 16-17

Χατζηγεωργίου- Κομνηνού, Ν. 27/ 8/1995, «Τα Ψαρά σήμερα», Ένθετο *Επτά Ημέρες* της εφημερίδας Καθημερινή, αφιέρωμα «Τα ηρωικά Ψαρά», 2-32, 30, 31

Δικτυογραφία

<http://nemertes.lis.upatras.gr/dspace/handle/123456789/1111> (ανασύρθηκε: 4/11/2009)

www.ornithologiki.gr (ανασύρθηκε στις 13/7/2009)

www.mediadellarte.gr (τελευταία επίσκεψη στις 3/9/2009)

www.inspiringlearningforall.gov.uk/ (ανασύρθηκε στις 12/1/2010)

<http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/index.php/pandora/article/view/43053>
(ανασύρθηκε στις 20/9/2009)

<http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/172007>(ανασύρθηκε στις 20/9/2009)

<http://pandektis.ekt.gr/dspace/handle/123456789/172051>(ανασύρθηκε στις 20/9/2009)

www.statistics.gr (ανασύρθηκε στις 28/9/2009)

<http://www.facebook.com/home.php?#/pages/FOR-EVER/171323471077?v=info> (ανασύρθηκε
στις 29/9/2009)

<http://www.facebook.com/group.php?gid=165674141786#/group.php?v=photos&ref=mf&gid=80820461448> (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

<http://www.facebook.com/group.php?gid=165674141786> (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

www.psarra.tk (ανασύρθηκε στις 29/9/2009)

www.psarafest.gr (ανασύρθηκε στις 12/8/2009)

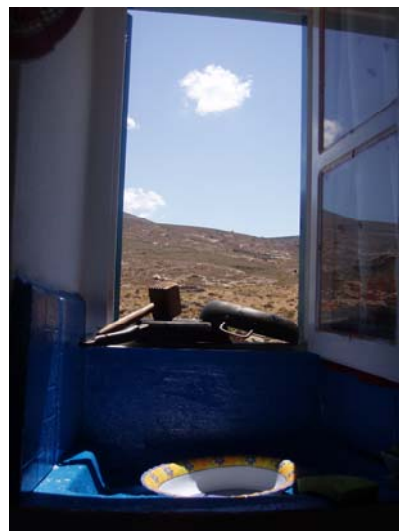
Millinger, L. 2005, "MIME Migrating Memories - A case study from Malmö Museums, Sweden", Paper presented at the conference *Can Oral history Make Objects Speak?*, ICOM ICME, Nafplion, Greece, October 18-21 2005, Ανασύρθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2007 από:
<http://museumsnett.no/icme/icme2005/millinger.pdf>

Όταν ο φωτογραφικός φακός αιχμαλωτίζει
τον χρόνο των Ψαρών...

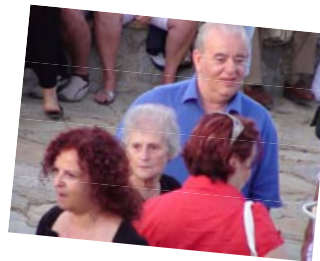
Ασπρόμαυρες «παγωμένες στιγμές» από τα Ψαρά

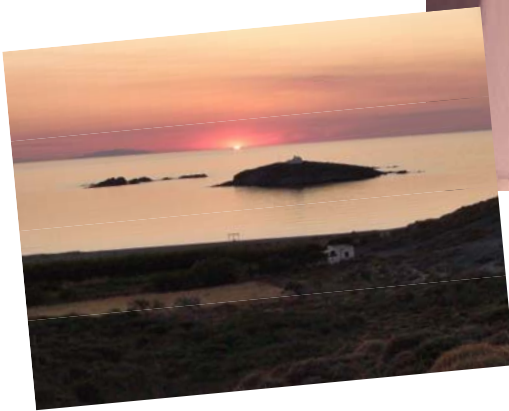
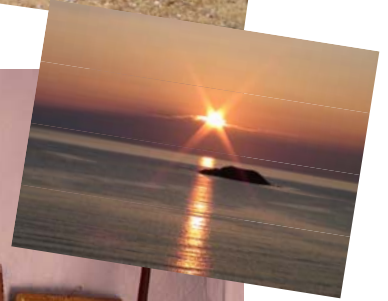

«Εικονικό» ταξίδι στα Ψαρά και στους ανθρώπους του

*Στα πλατάσματα όπου άνθρωποι, σκέψεις,
μνήμες, ιδέες συναντιούνται....*

Αρμενίζοντας στο φυσικό τοπίο των Ψαρών

